

Mäetagused 56

Pärimuslik ajalugu

Māra Zirnīte ja Lizete Švānenberga, Lužņā. Vaira Strautniece foto 1987. Lk 107.

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

56

Hüperajakiri

(vaata ka: <http://folklore.ee/tagused>)

Toimetajad

Mare Kõiva & Andres Kuperjanov

Külalistoiimetaja

Tiiu Jaago

Tartu 2014

Toimetajad: Mare Kõiva & Andres Kuperjanov
Külastajad: Tiiu Jaago
Tegevtoimetaja: Asta Niinemets
Usundisaja toimetaja: Ringo Ringvee
Raamatututvustused ja uudised: Piret Voolaid & Asta Niinemets
Inglisekeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo
Kaanekujundus: Andres Kuperjanov
Küljendus: Diana Kahre

Toimetuskolleegium 2008–2014: Juri Berezkin (Kunstkamera, Peterburi, Venemaa), Kadri Humal-Ayal (Nairobi, Keenia), Janina Kursīte (Läti Ülikool, Läti), Pauliina Latvala (Helsingi Ülikool, Soome), Tamara Luuk (SA Tallinna Kunstihoone Fond, Eesti), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Irina Nurijeva (Ajaloos, Keele ja Kirjanduse Instituut, Udmurtia), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Virve Raag (Uppsala Ülikool, Rootsi), Tiiu Salasoo (Estonian Learning Materials, Sydney, Austraalia), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Vilmos Voigt (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari)

Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel

Võrguversioon valmib riikliku programmi “Eesti keel ja kultuurimälu” projekti EKKM09-168 toetusel. Seotud Eesti Teadusfondi grandiga 8137.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, DOAJ, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, ERIH (C)

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu
tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706
e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2014.56

© EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm
EKM Teaduskirjastus, F-seeria
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Kaas Andres Kuperjanov

Sisukord

Kaastööst	5
Pärimuslik ajalugu – arengusuunad ja paralleelid <i>Tiiu Jaago</i>	7
Ajaloo tunnistaja ehk Poola suulise ajaloo spetsiifikast <i>Marta Kurkowska-Budzan</i>	21
Institutsioonikeskse meenutamise erijooni. Endised parlamendisaadikud suulise ajaloo loojaina Soomes <i>Joni Krekola, Pauliina Latvala</i>	39
Auvõlg ja süütunne – eluloo uurimisega seotud kimbatustest <i>Kristi Grünberg</i>	61
Minevikufaktid ja minevikuesitused. Küsimus pärimusliku ajaloo allikaspetsiifikast <i>Tiiu Jaago</i>	83
Elulood Läti etniliste kultuuride uurimises: liivlaste ja mustlaste lood <i>Ieva Garda-Rozenberga, Māra Zirņīte</i>	103
Üle piiride liikuvad pered: lood mobiilsusest ja paigal püsimisest <i>Pihla Maria Siim</i>	127
Pereajalugu internetiajastul: diasporaa-genealoogia ja jätkuv ajalookirjutusprotsess <i>Anne Heimo</i>	155
RELIGIOONIST	
Inglid ja Inglipesa internetifoorum uue vaimsuse kandjate ja legitimeerijatena <i>Marko Uibu</i>	181

UUDISED

Mare Kõiva 60	
<i>Piret Voolaid</i>	205
Vanasõnatähtede tähtpäevi	
<i>Arvo Krikmann</i>	207
Tiiu Ernitsa doktoritöö muusikakasvatusest baltisaksa koolides	
<i>Ingrid Rüütel</i>	209
Digitaalhumanitaaria seminar: interdistsiplinaarselt IT-rakendustest	
<i>Kaisa Kulasalu, Mari Sarv</i>	212
Konverents “Piiri kood”	
<i>Tuulikki Kurki</i>	218
Sille Kapper kaitses doktoriväitekirja pärimustantsust	
<i>Ingrid Rüütel</i>	220
Rahvusvaheline folkloristika talvekool Jharkhandis (Indias)	
<i>Reet Hiimäe</i>	224
Kolmas ülevenemaaline folkloristide kongress Moskvast	
<i>Piret Voolaid</i>	226
Kroonika	230

TUTVUSTUSED

Inimsööjad, rituaalmõrvarid, elundiröövijad: rahvapärimuse süngem pool	
<i>Reet Hiimäe</i>	240
Digitaalses kultuuris valitseb meemide ajastu	
<i>Mare Kalda</i>	241

Kaastööst

Mäetaguste toimetuse avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teatavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitatavalt ingliskeelne resümee.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -kõlgede numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist* I. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem kül on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus

Pärimuslik ajalugu – arengusuunad ja paralleelid¹

Tiiu Jaago

Teesid: Folkloristikas 1990. aastatel kujunema hakanud pärimusliku ajaloo uurimissuund haakub rahvusvaheliselt suulise ajaloo uurimisega. Käesoleva teemanumbri koostamise ajendiks on küsimus, kuhu asetub pärimusliku ajaloo uurimine praegu, kui arvestada ühiskonna ja teaduse muutumist. Ajakirjanumbrisse koondatud artiklid pakuvad võimaluse saada ülevaade tänapäevaste uuringute käigust Soome, Eesti, Läti ja Poola koostöös.

Märksõnad: folkloristika, pärimuslik ajalugu, suuline ajalugu

Pärimuslik ajalugu kui iseseisev uurimisviis hakkas Eesti folkloristikas kujunema 1990. aastatel.² Ühelt poolt oli see ootuspärane, kuna minevikust jutustamine oli 1980.–90. aastatel ühiskonnas toimuvate muutuste tõttu silmahakkavalt esil. Teisalt seostus see 1970.–80. aastate folkloristika kujunemisega üldiselt, näiteks kontekstikeskse folkloristika esiletõus, huvi nii tänapäeva kui ka väikeste rühmade pärimuse vastu (vt nt Jaago & Kõresaar & Rahi-Tamm 2006). 1990. aastate lõpul said alguse kontaktid naabermaade sama ala uurijatega, millest püsivamaks on osutunud koostöö Läti ja Soome teadlastega. Käesolev pärimusliku ajaloo teemanumber on järjekordne vaheetapp arutlemaks selle üle, milliseid suundi ja otsinguid võib näha pärimusliku ajaloo alal eelkirjelatud koostööruumis.³

Üldjoontes tuleb esile uusi teemasid (nt endiste rahvasaadikute võimukogemus; uurija ja intervjuuerija enesetunnetus uurimistöö erinevates etappides), uusi vaatenurki (pärimusliku või suulise ajaloo koht võrdlvalt akadeemilises uurimises ja mitteakadeemilises kasutuses; kultuuri erijoonte hajumine vähemus- ja enamusrühmade suhtluses) või ka varem käsitletud ala vaatlemist tänapäeva kontekste arvestades (nt perepärimus internetiajastul; mitmemaiste pereliikmete migratsioonikogemus; varem salvestatud materjalide tänapäevased analüüsivõimalused). Erinevustest hoolimata seob kõiki artikleid kaks tunnust: esmalt keskendumine tänapäevale ja teiseks tähelepanu koondumine

inimsuhete mustritele. See erineb varasemast uurimisfookusest (minevikus toimunud sündmuste tõlgendusviisid ja vaatepunktid). Seoses uurimishuvide nihkumisega tegeldakse ühtlasi varasemate seisukohtade kriitilise käsitluse ja edasiarendustega. Kõneks tulevad näiteks niisugused mälu-uuringute ja rahvusvahelise suulise ajaloo üldtuntud kontseptsioonid nagu avalik ja privaatne tänapäeva ühiskonnas; ajaloo demokratiseerimine ehk nn hääle andmine vaikivatele ühiskonnaliikmetele; uurija-eetika küsimused. Uute teemade ja lähenemisviiside esiletulek kõneleb uuest uurimisetapist, jättes arutlused uurimissuuna (ja omavahel seotud suundade) kujunemisloost 2000. aastatesse (vrd Grele 2007; Thomson 2007; Heimo 2010: 37–67).

Pärimusliku ajaloo uurimisest üldiselt

Pärimusliku ajaloo senises uurimises võib eristada üldjoontes kolme küsimuste ringi. Kaks neist puudutavad minevikuesitusega seotud aspekte, kolmas seotub uurimistraditsiooni piiritlemisega interdistsiplinaarses ja rahvusvahelises kontekstis. Minevikuesituste uurimisel on uurija tähelepanu koondatud kas enam minevikutõlgendustele endile või minevikutõlgendust mõjutavatele teguritele, nagu näiteks jutustamisolukord, selles osalejad, ajalookäsitluste avalik-ametlik raam vms (vrd Fingerroos & Peltonen 2006: 10; ajaloo-uurimises Lorenz 2013: 99). Milliseks sai kujuneda folkloristikast lähtuva pärimusliku ajaloo alane rahvusvaheline koostöö, sõltus suuresti sellest, millised olid kontakte võimaldava uurimissuuna teadusajaloolised taustad vastavas regioonis (näiteks Lätis sotsioloogia raames viljeldav eluloo-uurimine, Soomes folkloristika) ning kuidas rakendused kvalitatiivsed ja biograafilised meetodid kultuuri ja ühiskonna uurivates teadustes. Regionaalsetele aspektidele lisaks kujundas Eesti pärimusliku ajaloo ilmet vajadus seostada seda rahvusvahelise suulise ajaloo (*oral history*) ja kirjandusteooriast ning kultuuri-uurimisest lähtuva autobiograafilise kirjutamise (*life writing*) uurimisega.⁴ Nii ingliskeelne terminoloogia kui ka selle aluseks olev teaduspraktika ei kattu täielikult rahvuskeelsete terminite ja uurimispraktikatega. Huvitavamaks teeb selle probleemi asjaolu, et eesti, läti ja soome teaduskeel ja -praktika ei kattu omavahel ei oskussõnavara ega ka uurimisviiside poolest – ka siin on oma ühisosad ja regionaalsed erijooned.

Artiklite valik

Eelkirjeldatud pärimusliku ajaloo uurimisviisiga seotud teemad ja probleemid on nähtavad ka siinsete artiklite puhul. Mis on siis uut? Selle teemanumbri koostamise ajendiks on küsimus, kuhu asetub pärimusliku ajaloo uurimine

praegu, kui arvestada ühiskonna muutumist. Eelmise sajandi lõpul aktuaalsed ajalooteemad on ühiskonnas läbi arutatud, uus põlvkond oma mälestuste ja oma kogemusega peale kasvanud. Kuidas pärimusliku ajaloo uurimine sellega kohaneb? Milliseid uusi küsimusi on tekitanud muutunud olukord? Kuidas täieneb teaduskeel muutuva ühiskonna kirjeldamisel? Kas interdistsiplinaarsus ja rahvusvahelisus on jätkuvalt mõjutanud pärimusliku ajaloo uurimisvaldkonda?

Käesoleva ajakirja teemanumbri idee küpses Helsingis 2012. aasta lõpul pärimusliku ajaloo konverentsil, osalt ettekannetest inspireerituna, osalt omavahelistes eriala-jutuajamistes. Neist aruteludest koorus välja kolm suuremat küsimust, mis on omavahel muidugi seotud. Üks neist tulenes pärimusliku ajaloo seotusest institutsioonidega: avalikes aruteludes esiletulev minevikuteadmuse, kes seda loob ja kuidas; milline on teaduse roll suhtluses avalikkusega avalik-ametliku minevikuteadmuse kujundamises; mis osa on seni vähetuntud või avalikkusele suletud arhiividel pärimusliku ajaloo uurimise seisukohalt. Teine teemavaldkond seostus uurija ja uuritava suhtega: millised on uurija ja uuritava rollid (tavarollid ja nende põimumine uurimisega seotud suhtlussituatsioonis nagu intervjuuerija, kuulaja, uurija, vastaja); kuidas need rollid mõjutavad uurijaid, aga ka teksti- ja teadmislõõmet; kuidas tulla toime uurimisprotsessis tekkivate emotsioonidega; millised eetikaprobleemid uurimisprotsessi eri etappidel esile kerkivad. Kolmas küsimuste rühm puudutas pärimusliku ajaloo ühe valdkonna – perepärimuse – muutumist praeguses ühiskonnas: kuidas perepärimus ja oma juurte teema sealhulgas kohaneb tänapäeva ühiskonnale omase mobiilsuse ja infotehnoloogia arenguga; kuidas selles olukorras muutuvad pärimusvormid ja tegutsemine pärimusvallas.

Allikad ja mõisted

Pärimusliku ajaloo uurimises ei ole allikakogumise või -loomise viis iseenesest problemaatiline. Kasutatakse erinevaid tekstiliike, kuid oluline on muidugi nende allikakriitika ja žanrspetsiifika jälgimine. Mida lähemal on pärimusliku ajaloo alane tegevus suulise ajaloo (rahvusvaheliselt *oral history*) uurimisele, seda enam tuleb esile intervjuumeetod. Viimane lähendab pärimusliku ajaloo uurimist omakorda biograafilist meetodit rakendavale eluloo-uurimisele.⁵ Artiklite aluseks olevad allikakogumisviisid on seega uurimisvälja erijoonte mõistmiseks vajalikud ja see on nähtav mitte ainult allikaid tutvustavates tekstilõikudes, vaid ka mõistete kasutuses. Sellega on põhjendatud, miks artiklite mõistekasutus on mitmetahuline.

Millal on siis kasutatud suulise, millal pärimusliku ajaloo mõistet? Esimene on mõistagi otsetõlge ingliskeelsest (ja ühtlasi rahvusvaheliselt kõiki selle teema uurijaid siduvast) *oral history*'st. Kuid antud kogumikus ei ole ühegi

artikli lähtekeeleks inglise keel.⁶ Tõlge või mõistekasutus lähtub kontekstist (vrd Jaago 2011a: 80–81). Marta Kurkowska-Budzan (Poola) kasutab artikli poolakeelses versioonis ingliskeelset mõistet *oral history*, mis on tõlgitud “suuliseks ajalooks”. Seda osalt põhjusel, et autor lähtub ajaloo-uurimisest (kuhu algselt kuulub ka ingliskeelne *oral history*). Osalt põhjusel, et artiklis käsitletav rajaneb suulise ajaloo intervjuudele kui materjali kogumis(loomis) viisile. Joni Krekola ja Pauliina Latvala artikli soomekeelses versioonis on kasutatud omakeelset mõistet *muistitietutkimus* [*muistitieto* – mälu teade ehk mälule tuginev teadmine]. Artikli tõlkes on kasutatud aga suulise ajaloo mõistet. Hoolimata sellest, et soome folkloristliku suuna *muistitietutkimus* on väga lähedane eesti pärimusliku ajaloo uurimisele, käsitletakse selles artiklis uurimisviisi, mis põikub folkloristlikust suunast, kuna autorid lähtuvad ajalooprojektide tulemusena loodud allikmaterjalist ja riigiteadustes viljeldud *oral history* kriitilisest suunast. Ieva Garda-Rozenberga ja Mära Zirnite artikli lätikeelses versioonis kasutatakse omakeelset terminit *mutvārdu vēsture*, mis otsetõlkes on “suuline ajalugu”. Ometi käsitletakse artiklis teemat nii, et ei ole põhjust seda eesti pärimusliku ajaloo käsitusviisist mõistekasutuse abil eristada. Seega: antud juhul on tegemist ühe ja sama valdkonnaga, hoolimata sellest, kas kasutatakse suulise või pärimusliku ajaloo mõistet. Küll aga viitab sõnavalik meetodi ja uurimistraditsiooni erijoontele.

Ülevaade artiklitest

Marta Kurkowska-Budzan tutvustab suulise ajaloo akadeemilist uurimist Poolas ja sellele tuginevat suulise ajaloo materjalide kasutamist avalikkuses (nt muuseumides, linnatänaval, internetis, sh näeme tänapäevase infotehnoloogia võimaluste kasutust suulise ajaloo taasesitamisel). Autor väidab, et Poola uurimustes kasutatakse küll ingliskeelsest teadusruumist pärit mõisteid, kuid suulise ajaloo alane tegevus ja sellega seotud kontseptsioonid Poola ja ingliskeelsetes teadusruumides ei kattu. Selle põhjuseks on nii Poola akadeemilise ajaloo-uurimise traditsioon (mis ühines ingliskeelse suulise ajaloo liikumisega hiljem, 1980. aastatel) kui ka Teise maailmasõja aegne ja järgne Poola ajalugu (mis kujundas uurimisfookuse). Autori vaatluste kohaselt seisneb Poola suulise ajaloo eripära mineviku kohta loodavate **teadmiste** ja sellega seotud **eetika** vahelises pinges. Ühelt poolt on tegemist ajalooteadustes kasutatava kontseptsiooniga: küsitletakse uuritavaid minevikusündmusi läbielanud inimesi ja selle kaudu saadakse uut teavet mineviku kohta. Teiselt poolt on tegemist “valitud ajaloo” uurimisega: küsitletakse inimesi, kes on Teise maailmasõja sündmuste ja nende järelkajade ohvrid, vastupanuvõitlejad, võimult kõrvale-

jäänud vms, kusjuures intervjueeritavate vastused on piiritletud ajaloolaste esitatud küsimustega. Artiklis esitatud ajalookontseptsioon haakub üldisema huviga traumaatilise minevikukogemuse vastu.⁷ Tähelepanuväärne on autori kriitiline hoiak selle lähenemisviisi abil loodavate teadmiste ja nende kasutusviisi suhtes.

Joni Krekola ja Pauliina Latvala tutvustavad Soome parlamendi raamatukogus olevat endiste parlamendisaadikutega tehtud suulise ajaloo intervjuude kogu, mis sai alguse 1980. aastatel. Selle artikli alguslõikudes pühendatakse märkimisväärselt palju tähelepanu teaduse korralduslikele küsimustele (projektide rahastamise dünaamika ja seda mõjutavad tegurid majandusseisust teaduse ja teadlaste autoriteetsuseni ühiskonnas). Saame pildi sellest, kuidas teaduspoliitika kujundab materjali kogumist ja uurimist. Krekola ja Latvala küsivad ka seda, kuidas suulise ajaloo intervjuudes leiduvat teavet võimu ja võimuinstitutsiooni kohta mõjutab see, et nii intervjueerimist kui ka materjalide alalhoidmist on toetanud institutsioon, millest kõneldakse. Ühtlasi on ka intervjueeritavad rohkem või vähem seotud selle institutsiooniga. Lähemalt analüüsitakse retoorikat: ühelt poolt, kuidas intervjuerijad küsimusi sõnastades positsioneerivad intervjueeritavaid võimu suhtes ja teiselt poolt, milliseid võtteid kasutavad intervjueeritavad, et intervjuerija etteantud positsiooni kas muuta või selgitada. Arutelu keerleb võimu-teema ümber: kuidas on võimuesindajad võimu omamist kogenud; kuidas nad määratlevad end võimuesindajana. Ilmneb, et nii küsimused kui ka vastused esindavad varieeruvusest hoolimata üht ja sama poliitilist kultuuri. Tegemist on demokraatliku kultuuriga, kus võimu lihtsalt ei saada ega omata, vaid võimuesindaja on ühtlasi rahvaesindaja – ta on rahva poolt valitud esindama võimuorganites oma valijat ehk rahvast. Rahvusvaheliste võrdluste korral, oletavad autorid, saaks küsida, mil määral on poliitiline kultuur rahvusvaheliselt samalaadne (nt demokraatlikes riikides ühelaadne) ja mil määral kohalikust kultuurist sõltuv.

Nagu eelkirjeldatud Marta Kurkowska-Budzani artiklis, antakse ka siin üksikasjalik ülevaade materjali kogumis- ja säilitamisviisidest, institutsioonidest, kes ja miks seda korraldavad. Ka antud juhul on digimaailmal oluline koht (Marta Kurkowska-Budzani artiklis suulise ajaloo näidete esitamine avalikkusele, siin mahuka arhiivi digitaliseerimine). Kuid erinevalt Poola suulise ajaloo näitest on Krekola ja Latvala artiklis käsitletav materjal Soome avalikkusele kättesaamatu. See asjaolu viitab suulise ajaloo erinevatele rollidele ühiskonnas. Ühtlasi nähtub, kuidas suulise ajaloo teemaga seotud eetikaprobleemid võivad esile kerkida erinevalt: Poola näites on selleks küsimus “ajaloo valikulisusest” (ehk ühtlasi võimu küsimusest: kes ja millisel viisil kujundab avalikke minevikutõlgendusi), Soome näites keskendutakse isikute, aga eriti intervjuudes kõneks oleva konfidentsiaalse ala kaitsele. Mõlema

artikli võrdluses tuleb esile intervjueeritava aktiivsuse teema. Poola näites on “ajaloo tunnistaja” passiivne – temalt küsitakse, küsimuste kaudu luuakse see, millest räägitakse. Soome näites toovad autorid esile intervjueeritavate aktiivsuse: nemad jälgivad intervjuud andes ise ka seda, milline võiks olla nende lugude kuulajaskond. Hoolimata küsimustest ja hoolimata oma seotusest võimuinstitutsiooniga, mille ajaloost intervjueeritavad kõnelevad, valivad nad siiski ise, mida ja kuidas nad vastavad. Intervjueeritavate aktiivsus tuleneb mõneti nende ametist – nad on poliitikud, kes annavad ka oma igapäevase tööga seoses päevakajalisi intervjuusid, peamiselt meediakanalites. See asjaolu inspireerib autoreid võrdlema suulise ajaloo ja massimeedia jaoks tehtud intervjuusid. Erijooned on nähtavad, alustades suulise ajaloo intervjuu kestvusest (keskmiselt umbes kuus tundi), lõpetades teemade mitmekülsusega (lapsepõlvkogemustest võimu teema mõtestamiseni).

Mõlema artikli autorid lähtuvad intervjuudest: suulise ajaloo intervjuu on üks keskseid selle uurimisviisi tunnuseid ingliskeelses teadusruumis (Grele 2007: 16–17). Samas seob intervjuumeetod suulise ajaloo uurimisviisi teiste uurimisviisidega, kus kasutatakse mineviku uurimiseks intervjuud. Ent milline on intervjuuerija enesetunnetus uurimisainese loomisel? Mis eelneb sellele uurimis- ja materjali kasutusetapile, millest kõnelesid eelkirjeldatud autorid?

Kristi Grünberg arutleb enda kui intervjuuerija kujunemise üle, ühitades intervjuumeetodi teooriaid ja enda kogemuse. Ta näitab, kui keeruline on intervjuuerija rollist üle minna uurija rolli, liiati, kui samal ajal ei saa eirata teisigi rolle (lähisugulane, kaasmaalane vms). Ilmneb, et intervjuuerijal ei ole oma vestluspartnerile sugugi lihtne selgitada, mis täpselt sellest intervjuust kasutamist leiab, kus ja millal, kuigi see on üldiselt eelduspärane ja teaduseetika vaatepunktist ka nõutav. Probleem seisneb selles, et intervjuuerija ei pruugi seda küsitleja rollis olles isegi täpselt teada. Kristi Grünberg näitab seda, tuginedes oma kahe intervjuuerija-rolli kogemusele: tema kui teiste projektide tarvis intervjuuerija *versus* tema kui oma teema jaoks uurimisainese koguja. Kuid see ei ole ainus põhjus, mis teeb intervjuu edasise kasutamise selgitamise raskeks. Tema tööst koorub vähehaaval välja tõsiasi, et intervjuuerija ja intervjueeritava ootused ei pruugi kattuda. Samal ajal ei teata ka, mida kumbki intervjuuosapool ootab, sest seda ei osata ehk ka ootuste endastmõistatavaks pidamise tõttu sõnastada. Ja võimalik, et see selgubki nn rolli- (või eesmärkide, ootuste) konfliktis intervjuu käigus. Nii jõuab uurija uurimisprotsessi erinevate etappidega seostuvate emotsioonideni. Emotsioone ei ole võimalik arvestamata jätta, seda enam, et need haakuvad eetikaküsimustega. Et intervjuu ei ole ainult kahekõne küsija ja vastaja vahel, vaid see tähendab kahe inimese kohtumist üldisemalt, tuleb vaateväljale mitte ainult nn uurija-eetika, vaid ka kaaskodaniku ja lihtnimliku suhtlemisega seotud

eetika. Ühtlasi mõjutab intervjuud eos ka uurimuse (intervjuu) eeldatav lugeja: kuidas tema uurimust vastu võtab, milliseid tundeid see temas puudutab. Kõik loetletud aspektid ei sõltu ainuüksi intervjuueerijast, kuid arvestada nendega tuleb. Sellega seoses mõtiskleb Kristi Grünberg suulise ajaloo ühe omaaegse arusaama üle: mil määral on uurija intervjuueeritavatele hääle andja. Hääle andmise all mõeldakse vähemusrühmade, kirjaoskamatute, sotsiaalselt marginaalsete või võimu poolt tõrjutud ühiskonnaliikmete intervjuueerimise kaudu avalikkuses sealt seni puuduva minevikuvaate tutvustamist. See, 1970. aastatel esile tõusnud arusaam suulise ajaloo uurimises on mõistagi leidnud kriitikat (vt Grele 2007: 12; Thomson 2007: 52; Pöysä 2009: 43). Kristi Grünberg aga arutleb, et võib-olla võetakse uurija tõlgenduse tõttu jutustaja hääle hoopis ära. Sama kahtlust võis kohata ka Marta Kurkowska-Budzani artiklis, kus ta viitab uurijate-poolsele etteantusele ja jutustajate (ajaloo tunnistajate) passiivsusele intervjuueerimisprotsessis. Nagu Joni Krekola ja Pauliina Latvala artiklis, nii ka Kristi Grünbergi artiklis käsitletud intervjuueeritavad on võimueliidi esindajad ja nii on nad enne intervjuusituatsiooni avalike esinemistega ise kokku puutunud – nad on saanud oma vaateid avalikkuses esitada, s.t neil on olnud ühiskonnas hääle. Kuid erinevalt Krekola ja Latvala toodud näitest on Kristi Grünbergi intervjuueeritavad eliidi staatuse poliitiliste muutuste tõttu kaotanud. Nii vajavad nad oma “hääle” uuesti, ent milline roll siis intervjuueerijal selles positsioonis ja ootuste-ruumis ikkagi on? Teiste uurijatega dialoogi ja oma kogemuse avamise kaudu loob autor haarava pildi biograafilise intervjuu meetodi ühest etapist.

Kui Kristi Grünberg, olles uurijatee alguses, arutleb, kuidas oma uurija-käekirja ja meetodit välja kujundada, siis **Tiiu Jaago** artiklis tutvustatakse ajaloolase Hillar Palametsa loodud mälestuste kogu ning selle raames võib näha mälestuste kogumise ja uurimisviisi erinevaid etappe. Artikli kirjutamise ajendiks on siiski teine küsimus: kuidas saab pärimusliku ajaloo uurimises kasutada arhiivitekste, mis ei ole loodud pärimusliku ajaloo eesmärgi ja teooriat silmas pidades (vrd Jaago 2010; 2011b). Arutlusel olev materjalikogu on pärit 1970. aastate lõpust, 1980. aastatest ja haakub küll nii suulise ajaloo uurimise alal tehtavaga kui ka ajalooteadustes toimunud nn narratiivse pöördega (Lorenz 2013: 101–102), kuid on loodud nende otsese mõjuta. See võimaldab rääkida teaduses regiooniti toimuvatest paralleelarengutest, mis kohtusid 1990. aastatel rahvusvahelises ja interdistsiplinaarses uurimissituatsioonis. Anne Heimo kirjeldab sarnast olukorda 21. sajandi alguses Soome pärimusliku ajaloo (*muistitieto*) uurimises: ühelt poolt võib näha soome uurimistraditsiooni seoseid mitmete teiste teadustraditsioonidega nagu mälu-uuringud (sm *muistitutkimus*; ing *memory studies*), etnoajalugu, ajaloolise traditsiooni uurimine, nii rahva-mälu (*popular memory studies*) kui ka rahvapärase ajaloo uurimine. Autobio-

graafilise jutustamisega seoses on tuntud kontseptsioonid nii “ajaloo tunnistus” kui ka “autobiograafiline leping”, kuid teiselt poolt hägustavad need seosed ja kontaktid nii mõisteid kui ka kontseptsioone ja uurimisviise (Heimo 2010: 37–67). Et selles erinevate maade ja lähenemisviiside paljususes orienteeruda, on otstarbekas vaadeldagi neid omavaheliste seoste ja kujunemise kontekstis, kuid mitte üksteisest väljakasvavate, sama alguspunkti tagasiviidavate uurimissuundadena (Heimo 2010: 39). Sama situatsiooni Poola teaduses kirjeldab ka Marta Kurkowska-Budzan, näidates Poola teaduse ja ajaloo eripära lääne *oral history* uurimissuuna suhtes.

Hillar Palametsa loodud ainetiku analüüs juhib uurija enam küsima tekstiloojate aktiivsuse kohta. Ilmneb taas, et probleem ei seisne mitte niivõrd esituse suulisuses või kirjalikkuses, sest mõlemad esindavad sama minevikuteadmust või -tõlgendust (vrd Pöysä 2009; Jaago 2006, 2010), vaid intervjuuerija ja intervjueeritava eesmärkide erinevuses. Ajaloolasest küsituleja süveneb enam kirjeldatava aja sündmustesse, jutustaja aga keskendub inimsuhete kujunemisele ja nende tähtsusele kõnesolevas ajaloolises situatsioonis. Eesmärkide erinevusest hoolimata luuakse sama ajalooteadmust esindav esitussituatsiooni-tundlik tekst. See aspekt tekstiloomes (sama teadmust esindavad erinevad esitused) on folkloristikas huvi pakkunud 1970. aastatel seoses usundiliste muistendite ja teadetega (vt Laagus 2009: 113–115). Kuigi praegu võib märgata, et 1970.–80. aastate folkloristikas ja ajaloo-uurimises olid lähenemisviisid samalaadsed, ei olnud neil tol ajal otseseid vastastikmõju seoseid.

Ieva Garda-Rozenberga ja **Māra Zirnīte** artiklis tõuseb taas olulisena esile intervjuu. Autorid tuginevad Läti pärimusliku ajaloo arhiivile, mis sisaldab suuremas osas intervjuu-helisalvestusi, talletatud välitöödel Läti erinevates piirkondades viimase veerandsaja vältel. Kõnesoleva kogu teaduslik raam on sotsioloogiline eluloo-uurimine, millele lähiminevikus on lisandunud eluloo folkloristlik käsitlus. See toob uurimisfookusse jutustaja kogemuse läbielatud sündmustest – ajaloost – ja kogemuse esitamise tekstilise (intertekstuaalse) loomuse. Siinne valik on tehtud kahe etnilis-kultuurilise rühma esindajate – liivlaste ja mustlaste lugudest, et leida Läti ühiskonna vaatepunktist neile lugudele iseloomulik kultuuriline koloriit. Lugeja märkab peagi, kui erinev on liivi aines (see näikse olevat ühtse kogukonna pärimus, sisaldades kodukoha ja selle pärimusega seotud jutustamist) mustlaste omast (siin on raskuskese ajaloosündmuste mõjul isiku ja rahvarühma saatusele, kusjuures autorid rõhutavad käsitluse alguses kohe, et need intervjuud ei viita ühtse pärimusrühma olemasolule, vaid selle etnilis-kultuurilise rühma seesmisele haralisusele). Mõneti on põhjuseks lugudes kõneldava ajajärgu erinevus: liivlaste puhul 20. sajandi algus, mustlaste puhul on see hilisem – maailmasõdade vaheline ja nõukogude periood. Esmapilgul on küsitav, kuidas ühitada analüüsi sei-

sukohalt kaht nii erinevat materjali. Ilmneb, et ühendavaks lüliks on teema (kultuurierinevused Läti ühiskonnas) ja uurija positsioon (lätlasest uurija suhe uuritavate rahvusrühmade kultuuri). Üldpildis käsitletakse kõiki kultuurilisi põikumisi Läti ühiskonna kui terviku vaatepunktist.

Ieva Garda-Rozenberga ja Māra Zirnīte lähenevad oma intervjuupartneritele märkimisväärselt erinevalt, võrreldes teiste intervjuusid kasutanud autoritega. Kui enamasti püütakse oma intervjuupartnereid peita (kas eetilistel kaalutlustel või ka vajadusest juhtida lugeja tähelepanu isikult käsitletavale aspektile), siis läti autorid toovad intervjuueeritavate isikud esile mitte ainult nimede vaid ka fotode abil. See esindab taas üht võimalikku teadustraditsiooni, näidates, et uurija otsused ei ole reeglustatavad, üheselt õiged või valed, vaid alati kontekstilised. Kuidas igal üksikul juhul toimida, nõuab uurijalt igakordset läbikaalumist ja oma eesmärgist lähtuvalt parima lahenduse leidmist. Läti uurijad rõhutavad partnerlust: nii intervjuueerijad kui ka intervjuueeritavad on sama riigi ja sama kultuurikeskkonna võrdväärsed liikmed, kus nemad uurijatena esindavad üht etnilis-kultuurilist rühma, nende intervjuupartnerid aga teist. Tuleb esile uurija, kui *teise* (võõra) kuulaja roll.

Kui liivlaste lood esindasid lokaalset kohasidusat pärimust 20. sajandi algusest, mustlaste lood kõnelesid rändava ja paikse eluviisi pingest Läti mustlaste kogukonnas 20. sajandi teisel poolel, siis **Pihla Siim** analüüsib 20. sajandi viimasel aastakümnel kujunema hakanud mitmemaisuse kogemust: ta intervjueerib inimesi, kelle pereliikmed elavad harali kas Loode-Venemaal, Eestis või Soomes.⁸ Intervjuuerimisel ja tekstianalüüsis lähtub Pihla Siim eelkirjeldatud artikli autoritega analoogilistest seisukohtadest: ta juhindub teemadest, mille intervjuueeritavad esile toovad. Nähtuse kirjeldamise erilise ja mõneti uudse tõttu tuleb päevakorda mõistete teema: kuidas suhestada see rändekogemus varasemate migratsiooni kirjeldavate kogemustega? Esiletulev on inimese ja koha sidususe muutumine, mis toob kaasa mõiste *hargmaisuus* või *mitmemaisus*. Kõnesoleva migratsiooni käigus on kujunenud olukord, kus osa pereliikmeid elab ühes, osa teises või kolmandaski riigis ja nii ulatub pereliikmete suhtlusala üle riigi- ja kultuuripiiride. Kuna selliste perede suhtlusala ei moodusta olemasolevate territoriaalsete, kultuuri- või riigipiiridega kattuvaid alasid, vaid kujundavad täiesti omaette elu- ja kommunikatsioonivälja, kirjeldataksegi seda kui hargmaist ruumi. Pihla Siim arutleb ka migratsiooni vabatahtlikkuse ja sunniviisilisuse üle. Ühelt poolt iseloomustavad intervjuueeritavad oma Soome minekut või minemata jätmist vaba valikuna, ent pereliikmetele võib see kaasa tuua sunnitud valikuid.

Nagu Pihla Siim, nii vaatlleb ka **Anne Heimo** mitmemaiste perede pärimust. Kuid tema tähelepanu keskmes ei ole mitte lähiajamigratsioon, vaid kas esimest või mitmendat põlve väljarännanute kogukond – Austraalia soomlased. Anne Heimo keskendub aga sellele, kuidas migratsioonikontekstile lisaks muudab ja

kujundab perelugusid või perepärimuse esitusi infotehnoloogia areng. Erinevalt eelkirjeldatud artiklitest tugineb Anne Heimo peamiselt välitöödele. Anne Heimo näitab, kuidas internetiajastul ja infotehnoloogia vahendusel muutub omaalgatuslik (nt vestlusvood *Facebook*'is) või harrastusorganisatsioonide õhutatud ajaloo-uurimine avalikkuses samavõrra kättesaadavaks kui seda olid seni muuseumide vms institutsioonide vahendusel loodud (professionaalide) esitused. Viimane aspekt seob Anne Heimo käsitletule Marta Kurkowska-Budzani käsitletavaga: kuidas avalikkuses (muuseumid, etendused jms) suulise ajaloo alast materjali esitatakse ja kasutatakse. Anne Heimo arutleb: kui seni privaatne tegevusväli saab tänu internetile avalikult kättesaadavaks, kas ei muutu koos sellega ka arusaam kultuuripärandist, mida siiani on seostatud ametlik-institutsionaalse tegevussfääriga. Vastuse sellele küsimusele annab tulevik. Küll on aga selge, et internetiajastul ei ole suulise ajaloo uurija kindlasti enam hääle andja uuritava kogukonna liikmetele (või hääle võtja, nagu eelpool oli juttu Kristi Grünbergi arutlusega seoses). Anne Heimo lähenemisviis on kooskõlas suulise ajaloo teoreetikute tänapäevaste sõlmküsimustega, mis puudutavad nimelt infotehnoloogia läbimurret ja sellega seotud suulise ajaloo digi-arhiivide kujunemist, selle ainese avalikku kättesaamist ning suulise ajaloo esituste mitmekesisust (vt Thomson 2007: 68–70; Grele 2007: 19).

Kokkuvõtteks

Pärimusliku ajaloo uurimise keskmesse on sündmuse ja selles osalenute vaate asemel üha enam esile kerkinud küsimused inimese kohta: kuidas inimene ühes või teises olukorras tegutseb; kuidas avaldub uurimustes uurija valik näha või arvestada jutustaja või küsitletu aktiivsust ja passiivsust; kuidas inimene kohaneb muutuva keskkonnaga. Ühtlasi jäävad muutused ja sündmused ühiskonnas inimese tegevuse kirjeldamisel taustateguriteks. See toob kaasa olulisi nihkeid seni suulise ajaloo tuumaks olnud vaidlustes – need keerlesid tõe ja vale või mälu subjektiivsuse ümber. Selle asemel kerkivad esile hoopis eetika ja emotsioonidega seotud teemad.

Märkimisväärselt palju on kõneks institutsionaalsuse osa teadustöös ja suulise ajaloo ainese kasutamises, seda näiteks ühenduses projektide rahastamise või ainese avalike esitustega. See viitab uurimistöö mitmesuunalisele seotusele ühiskonna teiste valdkondadega: mitte ainult suund teadlase uuritavast eluvaldkonnast teadusse, vaid ka see, kuidas uurimistööd mõjutavad ühiskonna teised aspektid, alates teaduspoliitikast, lõpetades sama valdkonna muude avalike esitustega.

1990. aastate pärimusliku ajaloo võrreldes võib näha, et huvi kaugema ajaloo vastu taandub jätkuvalt.⁹ Samal ajal koonduvad uurimissuunda teised lähi-uurimisviisid (biograafiline intervjuu, mälu-uuringud, migratsiooniuuringud), mis ühelt poolt muudavad uurimissuuna piirid küll hajusaks, kuid samas võimaldavad uurimissuunda paindlikult kohandada uute uurimisküsimustega ja hoida selle kaudu alal uurimissuuna dialoogivalmidust nii teiste lähenemisi viiside kui ka ühiskonnas kõneks olevate teemadega.

Lõpetuseks tahaksin tänada artiklite autoreid ja ajakirja toimetuse liikmeid, aga ka kaasamõtlejaid Rutt Hinrikust, Aivar Jürgensoni, Anu Korbi, Ene Kõresaart, Kirsi Lauréni, Merili Metsvahit, Heiko Pääbot, Madis Rolli, Tuija Saarineni, Vieda Skultansit, Ülle Tarkiaist, Astrid Tuisku ja Triin Vihalemma, kes kõik on omal moel siinset teemanumbrit kujundanud.

Kommentaariid

¹ Käesolev pärimusliku ajaloo teemanumber on koostatud institutsionaalse uurimistee- ma "Traditsioon, loovus ja ühiskond: vähemused ja alternatiivsed diskursused" (IUT2-43) raames. Artiklite tõlkimist soome keelest eesti keelde rahastas Eesti Teadusfond (ETF 8190), poola keelest eesti keelde institutsionaalne uurimistoetus (IUT2-43). Artiklid tõlgiti Wiedemanni tõlkebüroos. Läti keelest tõlkis artikli eesti keelde Rūta Karma.

² Esimesed uurimused tulid perepärimuse, täpsemalt suguvõsaajalugude alalt (Jaago 1995; Jaago & Jaago 1996; Korb 2000; Jaago 2007), laienedes seejärel teemajutustuste ja eluloo-uurimisse.

³ Varasemaid sisesevaateid pärimusliku ajaloo alasse koostöösse võib leida artiklite kogumikest või ajakirjade teemanumbritest, mis on ilmunud Eestis, Soomes ja Lätis. Näiteks *Pärimuslik ajalugu* 2001, *E-lore* 13 (1) 2006 http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elore1_06.html; *Spogulis. Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība* [Peegel. Elulood: ajalugu, kultuur, ühiskond] 2007; *Suomen Antropologi* nr 32 (4) 2007; *Mäetagused* nr 43, 2009 (vt ka Jaago & Kõresaar 2009: 7–8). Omavahelisi kontakte hoitakse alal ja uuendatakse nii konverentsidel kui ka ühisprojektide kaudu (vt nt Soome pärimusliku ajaloo uurijate võrgustiku kodulehelt FOHN <http://www.finlit.fi/english/research/fohn/index.htm> või Läti ülikooli juures tegutseva Läti Rahvusliku Suulise Ajaloo projekti kodulehte Dzīvesstāsts / Lifestory <http://www.dzivesstasts.lv/en/default.htm>).

⁴ *Oral history* uurimine kui selliselt nimetatud uurimistraditsioon tänapäeval ulatub tagasi Teise maailmasõja järgsesse perioodi, mil ajaloouurimises hakati sihipäraselt tegelema mälu põhinevate allikmaterjalidega (Thomson 2007: 51). *Life writing* kui uurimistraditsioon pärineb 1990. aastatest. Selle uurimisfookuses on subjekti identiteet nii, nagu see tema enda loodud tekstides esile tuleb. Seega tegeleb *life writing*, erinevalt minevikuaspektidest huvituvast suulise ajaloo uurimisest enam sotsio-kultuuriliste (rass, sugu, rahvus jms) aspektidega (de Haan 2013: 266–267).

⁵ Kui suulise ajaloo intervjuu puhul tuuakse esile, et tegemist on ajaloo-uurija ja ajaloosündmustes osalenu dialoogis loodud tekstiga (Portelli 1997: 3-4; Grele 2007: 12, 18), siis biograafilist intervjuud kirjeldatakse indiviidi (jutustaja) elu ja kogemuse keskselt (vt nt Kõresaar 2008).

- ⁶ Artiklid, mille lähtekeeleks ei ole eesti keel, on tõlgitud soome, poola ja läti keelest.
- ⁷ Muutusi 1990. aastate ajaloo uurimises iseloomustab Chris Lorenz selliste uurimistemade esiletõusuna, mis haakusid mälu-uuringutega. Mh on sellele tunnuslik keskendumine mineviku traumaatilistele kogemustele ja “traumaatilise mineviku” kohalolule (Lorenz 2013: 102–103).
- ⁸ Näiteid perepärimuse uurimise põimumisest migratsiooni uurimisega pakub Eesti folkloristide töö Eesti asundustes (nt Korb 2000; Tuisk 2011; vt võrdlevalt ka migratsiooni- ja diasporaa uuringute teemanumbreid *Acta Historica Tallinnensia* 17, 2011 ja *Mäetagused* 50, 2012). Pihla Siim käsitleb aga mitte niivõrd ühe asuala elanike juba pikema-aegset migratsioonikogemust, kuivõrd erinevates maades harali elavate pereliikmete kogemust, mida raamib lähiminevikus toimunud ränne.
- ⁹ Põhimõtteliselt saab pärimusliku ajaloo meetodit kasutada klassikalise rahvaluule tekstide analüüsiks, mida olen meeeldi teinud regilaulude uurimises, uuema rahvalaulu alalt pakub näite Kristiina Ehin (2001). Hetkel ei kaalu see võimalus siiski üles folkloristika (ja ilmselt teaduspoliitilist) eelistust tegelda tänapäeva-teemade ja ainesega.

Kirjandus

- Acta Historica Tallinnensia* 17, 2011 (<http://www.kirj.ee/20017/?lang> – 13. märts 2014).
- Ehin, Kristiina 2001. Naise identiteedi muutus pärast Esimest maailmasõda – rahvalaul kõneleb. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ja uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 158–172.
- E-lore* 13 (1), 2006. Erinumber: The Oral History Network in the Nordiv and Baltic Context (http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elore1_06.html – 13. märts 2014).
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006. Musitiitieto ja tutkimus. Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim). *Muistitieto-tutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsingi: Suomen Kirjallisuuden Seura, lk 7–24.
- Grele, Ronald J. 2007. Reflection on the Practice of Oral History: Reflecting what we can from an earlier critique. *Suomen Antropologi* 32 (4), lk 11–23.
- de Haan, Binne 2013. The Eclipse of Biography in Life Writing. Renders, Hans & de Haan, Binne (toim). *Theoretical Discussions of Biography. Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. Lewiston, Queenston, Lampeter: Edwin Mellen Press, lk 265–293.
- Heimo, Anne 2010. *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Summary in English: Rebellion in Sammatti. Local Interpretations of the 1918 Finnish Civil War as Part of the Social Process of History Making. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1275. Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jaago, Tiiu 1995. Suulise traditsiooni eripära vaimses kultuuris. Pärdi, Heiki (toim). *Pro Ethnologia* 3. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 110–115.

Jaago, Tiiu 2006. Critical events of the 1940s in Estonian life histories. *Sign Systems Studies* 34 (2), lk 471–492.

Jaago, Tiiu 2007. Perepärimus folkloristika vaateväljas. Kõiva, Mare (toim). *Sator* 6. Artikleid usundi- ja kombeloost. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 230–250.

Jaago, Tiiu 2010. Mälestuste kogumisprotsessis loodud tekstide žanrilisus. 1905. aasta sündmuslugude näitel. *Methis* 5/6, Omaelulookirjutuse erinumber, *Studia Humaniora Estonica*, lk 159–175 (doi: 10.7592/methis.v4i5-6.526).

Jaago, Tiiu 2011a. Folkloristika kujunemissuunad ja argikultuuri uurimise terminvara. Summary in English: Impact of internationality and interdisciplinary on research terminology. Example of everyday culture research. Nemvalts, Peep (toim). *Eesti teaduskeel ja terminikorrastus*. Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 13. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 64–90.

Jaago, Tiiu 2011b. Maastik arhiivitekstides: lähiümbruse kirjeldamise žanrilised aspektid. Runnel, Pille & Aljas, Agnes & Kaalep, Tuuli & Sikka, Toivo (toim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 54. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 92–113.

Jaago, Tiiu & Jaago, Kalev 1996. *See olevat olnud... Rahvaluulekeskne uurimus esivanemate lugudest*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene & Rahi-Tamm, Aigi 2006. Oral History and Life Stories as a Research Area in Estonian History, Folkloristics and Ethnology. *E-lore* 13 (1). Erinumber: The Oral History Network in the Nordiv and Baltic Context (http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elore1_06.html – 13. märts 2014).

Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene 2009. Pärimusliku ajaloo uurimine Eestis ja naabermaade koostööruumis. *Mäetagused* 43, lk 7–18 (doi: 10.7592/MT2009.43.sissejuhatus).

Kõresaar, Ene 2008. Biograafiline intervjuu. Jaago, Tiiu (toim). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond (<http://argikultuur.ut.ee> – 13. märts 2014).

Korb, Anu 2000. Ajalugu ja pärimus: Siberi eestlaste jutud oma esivanematest. *Mäetagused* 15, lk 48–64. (<http://www.folklore.ee/tagused/nr15/korb.htm> – 13. märts 2014, doi: 10.7592/MT2000.15.korb).

Laagus, Aino 2009 [1973]. Situatsioonianalüüsist folkloristikas. *Mäetagused* 43, lk 113–124 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/laagus.pdf> – 13. märts 2014, doi: 10.7592/MT2009.43.laagus).

Lorenz, Chris 2013. Ajalugu ja teooria. *Tuna. Ajalookultuuri Ajakiri* 4, lk 94–107.

Mäetagused 43, 2009 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/index.html> – 13. märts 2014).

Mäetagused 50. Diasporaa, 2012 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr50/index.html> – 13. märts 2014).

Portelli, Alessandro 1997. *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Madison: University of Wisconsin Press.

Pärimuslik ajalugu 2001. Jaago, Tiiu (toim). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Pöysä, Jyrki 2009. Kogumisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. *Mäetagused* 43, lk 39–60 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/poysa.pdf> – 13. märts 2014, doi: 10.7592/MT2009.43.poysa).

Spogulis. Dzīvesstāsti: vēsture, kultūra, sabiedrība [Peegel. Elulood: ajalugu, kultuur, ühiskond] 2007. Zirnīte, Māra (toim). Riia: Latvijas Universitate. Filozofijas un socioloģijas instituts. Nacionāla mutvārdu vēsture.

Suomen Antropologi 32 (4), 2007. Erinumber: Memory and Narration – Oral History Research in the Northern European Context.

Thomson, Alistair 2007. Four Paradigm Transformations in Oral History. *The Oral History Review* 34 (1), lk 49–70 (doi: 10.1525/ohr.2007.34.1.49).

Tuisk, Astrid 2011. Olli orja säääl koskil... Orja- ja vabadustemaatika Siberi eestlaste väljarändamisjuttudes. *Acta Historica Tallinnensia* 17, lk 55–71 (http://www.kirj.ee/public/Acta_hist/2011/issue_2/acta-2011-17-55-71.pdf – 13. märts 2014, doi: 10.3176/hist.2011.2.04).

Summary

Narrated history: Trends and parallels

Tiiu Jaago

Keywords: folkloristics, narrated history, oral history

Narrated history (*pärimuslik ajalugu*) as an independent research approach started to emerge in Estonian folkloristics in the 1990s. On the one hand, it was expectable, as narrating the past was significantly in the foreground in the 1980s–90s, due to the changes that society was undergoing. On the other hand, it was connected with the general development pattern in the 1970s–80s folkloristics, for example, in the emergence of context-centred folkloristics as well as interest in modern-day folklore and small-group folklore tradition. At the end of the 1990s contacts were established with fellow researchers from neighbouring countries, and collaboration with Latvian and Finnish researchers has proved most durable. Internationally, this line of research is associated with oral history research, and is, to some extent, also related with memory studies and life history research. This thematic publication is another step aiming to discuss the ongoing trends and investigations in the field of narrated/oral history in the abovementioned area of cooperation.

In general, there are new topics (e.g., experience in being a representative of state authorities; researcher's self-awareness as an interviewer) and also observations of earlier topics considering the present-day contexts (e.g., family traditions in the Internet era; experience of members of transnational families; modern possibilities for analysing materials recorded in the past). Focusing on the present day and interpersonal relationships is characteristic, as opposed to the past and the interpretation of past events. Among the theoretical aspects in the line of research, most often the developments of earlier standpoints are dealt with (for example, the change in the balance between the public and the private in modern society). This gives evidence of a new stage in research, leaving the discussions on the formation of this line of research (and other interrelated lines) into the 2000s.

Ajaloo tunnistaja ehk Poola suulise ajaloo spetsiifikast

Marta Kurkowska-Budzan

Teesid: Artiklis tutvustatakse Poola suulise ajaloo põhilisi kujunemissuundi 1980. aastatest alates kuni tänapäevani. Käsitletakse suulise ajaloo ilmumise institutsionaalseid, poliitilisi ja sotsiaalseid kontekste olukorras, kus suulise ajaloo projektide keskseks kontseptsiooniks on olnud *ajaloo tunnistaja*. Artiklis tõstatatakse küsimus selle kontseptsiooni epistemoloogilistest ja eetilistest probleemidest, mis pärinevad ajajärgust, mil suuline ajalugu hakkas Poolas *kodanikuõpetuse historiograafia* (avaliku ajaloo) raames välja kujunema.

Märksõnad: ajaloo tunnistaja, avalik (ametlik) ajalugu, mäluoliitika, Poola, suuline ajalugu

Samal ajal suulise ajaloo (*oral history*) populaarsuse tõusuga lääneriikides 1960. aastatel hakkasid ka teisel pool raudset eesriiet kõlama hääled, mis viitasid ajaloolaste võimalusele kasutada algallikaid (Kersten 1968). Mõjukaim ettepanek Poolas tuli professor Krystyna Kerstenilt, uusaajaloo tunnustatud uurijalt, ning oli adresseeritud neile, kes soovisid oma uurimispagasi sotsioloogiliste meetoditega mitmekesistada. Kersten kirjutas: “[...] kogudes tunnistusi inimestelt, kes omal algatusel ei kõneleks ja kes ei jäta jälgiks oma aktiivsusest, ei saa [ajaloolane] kõrvale jätta spetsiaalseid sotsioloogilisi uurimistehnikaid ja -meetodeid, vastasel juhul on ta käsitööline, kes tegutseb kaasaegse vabriku kõrval” (Kersten 1971: 318). See oli üleskutse laiendada teadusliku tunnetuse piire, millel puudub seos selliste eetiliste postulaatidega nagu seda oli näiteks marksistlik *ajalugu altpoolt* kontseptsioon (*history from below*) (Kurkowska-Budzan 2003).

Ent isegi siis, kui Poola (nagu ka teiste “vennalike” riikide) ajaloolased kasutasid suulisi andmeid (nt kogudes Teise maailmasõja veteranide meenutusi), ei huvitunud nad kuni 1989. aastani nendest ideedest, mis kujundasid suulise ajaloo arengut Läänes. Eltsiteeritud Krystyna Kersteni 1960. aastatest pärit lauses leidub aga üks oluline märksõna, mida võib mõista kui tänapäeva Poola

suulise ajaloo versiooni domineerivat sümboolit (seda vähemalt laia ühiskondliku toimimise tasandil). Selle sõna esinemine uusima ajaloo tunnustatud autori tekstis (mis esindab modernistide akadeemilisi püüdlusi epistemoloogiliselt tugevdada ajaloouringuid) ei ole sümboolika seisukohalt sugugi tähenduse- ta. See sõna on “tunnistus”, mis seostub Poola suulise ajaloo võtmetermi- niga *ajaloo tunnistaja*.

Ajaloo tunnistaja – probleemid tähenduse ja funktsiooniga

Kui minna tagasi alguse juurde, siis suulisele ajaloole Kesk- ja Ida-Euroopa opositsioonilistes ringkondades pani aluse 1980. aastatel poliitiliselt margi- naliseeritud või tagakiusatud isikute lugude kirjapanemine. Nende inimeste meenutused olid vastuolus ametliku ajalooversiooniga (Holzer 1990; Kałwa 2010). Pärast kommunismi kokkuvarisemist institutsionaliseerus see kodani- kualgatus arhiveerimis-, haridus- ja uurimistegevuseks, identifitseerides seda tegevust suulise ajaloo kaudu. Valdkonna kirjeldatud kujunemislugu mõjutas Kesk-Euroopa suulise ajaloo spetsiifikat, mida iseloomustab Dobrochna Kałwa järgnevalt: “Lõpptulemusena oli suuline ajalugu nendes piirkondades oma al- gupäralt poliitiline ajalugu, sest hääle andmine kõrvaleheidetud rühmadele tähendas erinevalt demokraatlikest lääneriikidest hääle andmist poliitilise, intellektuaalse ja kultuurieliidi esindajatele, represseeritutele, marginalisee- ritutele või valitsevast diskursist kõrvale jäetutele” (Kałwa 2010.).

Michael Frisch eristas 1990. aastal suulise ajaloo kaks suunda: “rohkem aja- lugu” (*more history*) ja “anti-ajalugu” (*anti-history*) (Frisch 1990: 187). *Rohkem ajalugu* suunas on suulise teabe väärtuse mõõdupuuks teabe panus ühiskonna minevikutundmisse – saame “rohkem ajalugu”, kogume teadmisi. Suulise ajaloo mõõde on siin eelkõige epistemoloogiline ning selle käsitusviisiga on seotud nii informandi (või andmeesitaja) mõiste kui ka historiograafia klassikaline või kaasaegne mudel. Teise suulise ajaloo suuna puhul, nagu kirjutab Frisch, viiakse rõhk teabelt suulise pärimuse loomisprotsessile – alates esmakontakti loomisest kõnelejaga kuni uurimuse avaldamiseni. Sellist ajalugu kujundab eetiline imperatiiv. Esiplaanile nihkuvad kompenseerimisele viitavad alustõed, nagu hääle andmine neile, kel puudub võim, kes on privileegidest ilma jäetud, vaikijatele, marginaliseeritutele, kaotajatele.

Poolas tekkinud suulise kodanikuajaloo keskne mõiste on *ajaloo tunnistaja*, kelle mälu sai poliitilise võimuga opositsioonis olevate teadmiste allikaks. Fri- schi esitatud klassifikatsioon ei näi antud konteksti hästi sobituvat: vaatamata Poola suulise ajaloo alastes kirjutistes ilmnevate terminite kokkulangevusele

lääne uurimustes kasutatavate oskussõnadega, hakkab siin silma soov ühendada eetiline postulaat epistemoloogilisega. Selle aluseks on Poola uurimistraditsiooni mitmesugustest põhjustest tulenev kiindumus ajaloo uurimise etaloni vastu, mis koondub Aristoteelse tõekategooria ümber.

Kuidas suulises ajaloos avaldub kirjeldatud epistemoloogilise ja eetilise alustõe ühitamine? Vastust tuleks otsida mõiste *ajaloo tunnistaja* tähendusväljast. Sõna “tunnistaja” kasutatakse poola keeles peamiselt juriidilises kontekstis. Muus tähenduses on see “millegi juures viibinud isik, kes võib kinnitada seda, mida ta nägi; juhtunu, sündmuse tunnistaja” (Markowski 1999: 1024). *Ajaloo tunnistaja* ühendab minu hinnangul mõlemad esitatud tähendused: ajalooliste faktide tuvastamise toimingule omistatakse ühiskondlikult ja kultuuriliselt selline kaal, mis on võrreldav juurdlusega kohtuprotsessis. Võrreldes juurdluses osaleva tunnistajaga tundub aga ajaloo tunnistaja usaldatavus olevat palju suurem. Ajaloo tunnistajal ja tema tunnistusel on informandi ja tema ütlusega võrreldes kõrgem epistemoloogiline staatus (nimetagem seda töepärasuse näitajaks). Sõna “tunnistus” kõlab palju tõsisemalt ja on midagi palju keerulisemat kui “informatsioon”. Tunnistus anti Poola suulise ajaloo algusaegadel totalitaarset režiimi valvava ja selle režiimi poolt kehtestatud ametliku, võltsitud ajalookäsitluse vastu.

Teoreetiliselt on tunnistus võrdväärne teiste allikatega, mida hinnatakse allikakriitiliselt – see on klassikalise ajaloo reegel. Kui lähtuda aga poola kultuurikontekstist, tundub selline kriitika moraalselt küündimatu. Ajaloo tunnistajaks saadakse suulises ajaloos omamoodi nominatsiooni teel, mis asendab vaevatasu unustamise, vaikimise, senise või ametliku ajalookäsitluse (need ei pruugi tingimata olla samad) tagakiusamise eest. “Ajaloo tunnistajad on meie aja kangelased” (www.swiadkowiehistorii.pl), nad on austusväärsed inimesed, keda seatakse moraalselt kõrgemale, sest nad olid sõdade, režiimide ohvrid. Nad on sageli eakad, kuuludes lahkuvasse, seega ka hinnalisse põlvkonda. Järgmiste tunnistajate valimine, et nad räägiks järgnevatele põlvkondadele minevikust, rajaneb arusaamale ajaloo pedagoogilisest rollist. Suulise ajaloo arvukate projektide plaanis – hoolimata sellest, kas tegemist on teaduslike ja dokumentaalsete või populariseerivate projektidega – on ajaloo tunnistaja kogu ettevõtmise telg.

Kui vaadata dokumentaalset tegevust, millega Poolas on tegelenud suured keskused, nt Karta (ja paljud teised), võib märgata, et nende temaatika, kronoloogia ja geograafiline ulatus hõlmab kõiki põhilisi poliitilisi ja ühiskondlikke sündmusi, mis on toimunud Poolas, poolakatega või mis on neid kõige enam puudutanud. Tekivad ja laienevad suulise ajaloo arhiivid, üha kiiremas tempos kasvab eri kohtades hoitavate audio- ja videosalvestiste arv, populaarsust koguvad koolides ja kultuurikeskustes korraldatavad hariduskonkursid ja -projektid.

Nende üldteemad ja meetrites mõõdetavad intervjuud näitavad, mis projektide autoritele huvi pakub ning millele intervjuu tegemisel tähelepanu peab pöörama. Eelistatud teemadeks on näiteks sellised “ajaloo õppetunnid” nagu Teine maailmasõda, Siberisse küüditamine, juutide hävitamine, opositsioon Poola Rahvavabariigis, igapäevaelu Poola uusajaloo eri perioodidel jms. Niisuguse projekti kangelaseks olev ajaloo tunnistaja ei vastuta oma ütluste eest siiski täielikult. Seda, mida ta nägi või mille ta üle elas ning mille kohta ta tunnistusi annab, on juba keegi teine otsustanud. “Milles seisnesid teie ülesanded ülestõusu ajal?”, “Kas mäletate oma esimest sõjajärgset päeva?” – sedalaadi küsimusi esitav ajaloolane soovib eelkõige kuulda tunnistaja versiooni sündmuse või sündmuse osade kohta, mille on ajaloolased varem ära määratlenud ning mida nimetatakse ajaloo faktideks. Näiteks ajaloo tunnistaja puhul, kes on veendunud, et on läbi elanud kolm maailmasõda, korrigeeritakse tema öeldu intervjuulehel vastavaks üldtunnustatud ajaloo teadmistele. Teisalt, nagu juba mainisin, on samas suulise ajaloo suunas olemas ka usk tunnistajate abil uute faktide tuvastamise võimalikkusse. See on usk teabe edastamise viisi (minevikust tänapäeva), arvestades keelevälise kogemuse ja verbaalse skeemi seotust (sündmus / kogemus – mälu salvestamine – taasesitamine – keeleline edasiandmine). Viimatimainitud hoolimata liigitaksin tunnistaja rolli ajalooliste teadmiste seisukohalt epistemoloogilises kontekstis teisejärguliseks. Eetiliselt plaanis on ta aga kahtlemata keskne kuju.

Ajaloo tunnistaja populaarteaduslikus võtmes

Suulist ajalugu mitte ainult ei tutvustata Poolas juba aastaid, seda propageerivad laialt ühiskondlikul diapasoone riigi- või pealinna asutused ja institutsioonid: Rahvusliku Mälu Instituut (Saksa Gaucki Instituudi analoog), rahvuslik kultuurikeskus (kultuuri- ja rahvuspärandi ministeeriumi koosseisu kuuluv keskne institutsioon) ja 1944. aasta Varssavi ülestõusu muuseum (mida rahastatakse Varssavi linna eelarvest). Need institutsioonid mängivad olulist ühiskondlikku rolli tänapäeva rahvusliku mälu “mängus” – nende käsutuses on vahendid, peamiselt rahalised, mis annavad võimu teatud minevikuteadmiste ja -tõlgenduste loomisele.

Ajaloo tunnistaja positsioon piiritletakse minevikuainelisi arutelusid kujundavates populariseerivates ettevõtmistes täpsemalt, kui teaduslikes uuringutes. Sellest tulenevalt tutvustan järgnevas mõnda sellist algatust, mille on ellu kutsunud aktiivsemad ja mõjukamad Poola suulise ajaloo keskused: Ajalooga Kohtumise Maja suulise ajaloo arhiiv, keskuse Karta algatusel loodud suulise ajaloo arhiiv, 1944. aasta Varssavi ülestõusu muuseum, Rahvusliku Mälu

Instituudi saade “Ülestähendused” ja neile tasakaaluks – väljaspool pealinna tegutsev ja kohalikest vahenditest rahastatav Lublini keskus Brama Grodzka (tõlkes: linnavärv) – Teatr NN. Samuti tuleb ära märkida ettevõtmine, mis enam ei jätku, kuid mille veebileht on seni alles ning mis on interneti otsingumehhanismide tõttu väga tõhus “märgi ülesehitamises” ehk teisisõnu mõiste semantilise tausta kujundamises – see on “swiadkowiehistorii.pl” (tõlkes: ajaloo tunnistajad). Nimetatud veebilehe rajanud institutsioon, ehk rahvuslik kultuurikeskus, on tähtis kultuuripoliitika eesmäärke realiseeriv riiklik keskus.

1944.pl ja audiohistoria.pl – Varssavi kogemus

2004. aastal toonase Varssavi linnapea Lech Kaczyński (hilisema Poola Vabariigi presidendi) avatud Varssavi ülestõusu muuseum on Poola kaasaegse ajaloo poliitika lipulaev (Kostro & Merta 2005). Kommunistlik režiim häbimärgistas Varssavi ülestõusu, sellest osavõtjaid aga kiusati taga, ja hiljem vaikiti sellest sootuks. Muuseumi eesmärk oli murda vaikimine ning anda 60 aastat hiljem au ülestõusnutele ja Poola iseseisvuspüüdluste ideele, mille traditsioon ulatub 19. sajandisse, samuti Poola respublikanismile. Varssavi ülestõusu muuseumi suulise ajaloo arhiivis asub ligikaudu 2700 ülestõusust osavõtja ütluste audio- ja videosalvestist, mida kasutatakse püsiekspositsioonis ja ajutistel näitustel, mis on kättesaadavad muuseumi lugemistoas ja veebilehel.

Muuseumi töötajad ja vabatahtlikud on endale ülesandeks võtnud Varssavi ülestõusu mällu kinnistamise, enne kui lahkub sellest osa võtnud põlvkond: “Meie soov on, et sel viisil kogutud tunnistused oleksid meie au- ja tänuavaldus veel meie seas viibivatele ülestõusust osavõtjate põlvkonnale, samuti nende lahkunud seltsimeestele” (www.1944.pl). See ülesanne on ühendatud sooviga dokumenteerida ja edastada objektiivseid fakte: “Suulise ajaloo arhiivi idee on ülestõusu tunnistajate räägitu kõige usaldusväärsem edasiandmine, seetõttu ei kaasa me salvestistesse peaaegu üldse muuseumi veebilehel kättesaadavaid mälestusi: me ei esita objektiivset ajaloolist narratiivi, vaid 1944. aasta sündmustes osalejate subjektiivseid ütlusi. Just sellises vormis on need salvestatud ja ainult nii saab neist terviklik arhiivimaterjal. Niisuguse ebaobjektiivse narratiivi näiteks on väga sageli ülestõusnute meenutustes mainitavad ukrainlastele omistatavad massimõrvad ja tsiviilelanike röövimine Varssavi ülestõusu ajal. Üleüldine kalduvus nimetada ukrainlasteks kõiki vene keelt kõnelevaid, kuid sakslaste poolel võidelnud rahvaid tekitab suurt poleemikat ja mittemõistmist. Õnneks on mitmed teaduslikud ajaloopublikatsioonid seda küsimust juba selgitanud.” (www.1944.pl.)

Kõik salvestatud intervjuud on kirjalikult täisversioonis saadaval internetis. Nende sõnastust ja keelt on toimetatud. Arhiivikogusid saab kasutada ajaloo-uuringuteks ja koolituseesmärkidel ning neid käsitatakse *ajalooliste allikadena* koos kõige selle juurde kuuluvaga. Jutustaja on *ajaloo tunnistaja*, kes annab ütlusi ajalooliste sündmuste kohta ehk teisisõnu esitab poliitajaloolisi fakte. Uurimise seisukohalt on kõige olulisem tekstides esitatav faktiteave, mis nõuab ajaloolaselt nende ütluste tõepärasuse kriitilist hindamist. Seega esindavad need lood minevikuesitusi, andes möödaniku kohta teadmisi klassikalise ajaloo-teaduse reegleid järgivalt. Ütluste fragmente kasutatakse Varssavi ülestõusu muuseumi püsiekspositsiooni osas nimega “Tunnistaja telefon”. Ekspositsiooni selles osas välja pandud sõjaeelsete telefonipiltide kõrval seisavad aparaadid, mille toru tõstes saab kuulda valitud ülestõusnute salvestatud jutustusi. Ülestõusnute portreed ripuvad seinal telefoniaparaatide kohal. Kaasaegsete vahenditega pikitud muuseumiekspositsioonis kasutatakse suulise ajaloo arhiivi salvestisi veel mitmes kohas, kuid kirjeldatu on minu arvates neist kõige märkimisväärses. Sellest kohast alustavad külastajad oma muuseumiringkäiku: Varssavi ülestõusu ajalugu saab alguse selle osavõtjate mälestustest. Minu arvates annab ka näituse selle osa plastilise korralduse tõsielulisus edasi suulise ajaloo ideed sellisena, nagu näikse seda mõistvat muuseumi loojad – juurdepääsuvõimalusena teabele minevikust.

“Tunnistaja telefon”. Marta Kurkowska-Budzani foto.

Parimaks Poola muuseumiks peetav kaasaegseim ja populaarseim Varssavi ülestõusu muuseum on oma olemuselt avalikus, eeskätt füüsilises ruumis toimiv institutsioon. Selle tegevus väljub aga hoone seinte piiridest – projekt “Virtuaalne muuseum” on vaatemänguline, internetis kättesaadav ettevõtmine, mis esitleb flash 3D animatsiooni kaudu tõetruult Varssavi ülestõusu muuseumi sisemust ja eksponaate. Võib väita, et virtuaalne ekspositsioon kaalub üles

“Väikeste ülestõusnute tuba”: laste mängunurk muuseumis. Marta Kurkowska-Budzani fotod.

tegeliku – külastajat juhivad giidi hääl, külastaja ringkäik ei ole ajaliselt piiratud, tänu eksponaatide nimistule ja võimalusele neid lähedalt vaadata ei jää kahe silma vahele ka kõige pisemad detailid, kõiki multimeediamaterjale (filmid, helisalvestised, fotod) on võimalik soovi korral taasesitada ning selleks ei pea seisma järjekorras. Samuti saab “helistada” ülestõusnule ja kuulata tema lugu. Peale ekspositsiooni koopia paiknevad virtuaalses muuseumis ka andmed suulise ajaloo arhiivi kogudest koos nendest intervjuudest tehtud videosalvestiste mõneminutiliste fragmentidega.

Reklaamikampaania, mida Varssavi ülestõusu muuseum meediavahendite kaudu oskuslikult korraldab, ja mida tänapäeval ei saa enam nimetada traditsiooniliseks, ehk siis televisioonis, raadios ja kirjutavas ajakirjanduses edastatavaks, annab tunnistust selle asutuse hiiglasuurest mõjust avalikule arvamusele. Igal aastal kaasnevad ülestõusu puhkemise aastapäeva tähistamisega esinemised elektroonilises meedias, dokumentaalfilmide linastused, planeeritud üritused Varssavis: kontserdid, avalik-õiguslikus televisioonis ülekantavad lahingute rekonstruktsioonid. Reklaamitakse “Virtuaalse muuseumi” veebilehte, rõhutatakse tööka, et Varssavi ülestõusu muuseumi ekspositsioon on oma multimeediumlikkuse tõttu kaasaegselt Poolas ja üks parimaid Kesk-Euroopas. Räägitakse palju “sündmuste tunnistajatest” ja suulise ajaloo meetodist. Minu hinnangul on suuline ajalugu eksisteerinud avalikkuse hulgas kui võrdväärne ajalootunnetuse haru just tänu Varssavi ülestõusu muuseumile.

Samuti on selgelt rõhutatud Varssavi ülestõusu muuseumi poliitilist profiili – see esindab konservatiivset, “respublikaanset” voolu. Muuseumi direktor Jan Ołdakowski oli 2011. aastani Poola Vabariigi Seimi saadik erakonna “Õigus ja õiglus” ridades. Selle kokkusattumuse tõttu assotsieerub suuline ajalugu tugevasti just *restoration of memory*’ga – tegevusega “Poola ajaloo õige pale” taastamiseks, ning “Poola ajaloo poliitika” programmiga, mille on visandanud Konservatiivse Mõtte Keskuse intellektuaalid (Kostro & Merta 2005).

Samamoodi näib suulise ajaloo ülesandeid visandavat keskus Karta, millel on suurim suulise ajaloo arhiiv Poolas (umbes 4000 audiosalvestist ja 100 videosalvestist), millele pani aluse Idaarhiiviks kutsutav kollektsioon. Keskuse Karta elluviidavate projektide temaatika käsitleb totalitaarsete režiimide kogemusi, Hitleri ja Nõukogude okupatsiooni Poolas, koonduslaagreid, III Reichi sunnitöölisi, poolakaid Idas, vastupanu kommunismile ning elu sõjaeelses Poolas (mõisnikud, idas kaotatud ääremaa Kresy Wschodnie). Samuti räägitakse küsimustest, mida “Poola ajaloo poliitika” autorid on poolakate rahvusliku identiteedi kujundamise seisukohalt fundamentaalseteks nimetanud (Kostro & Merta 2005).

Internetiportaali Audioajalugu, mille eestvedajaks on Ajalooga Kohtumise Maja koostöös keskusega Karta (Ajalooga Kohtumise Maja on keskuse Karta

töötajate ja vabatahtlike poolt ellukutsutud institutsioon, millel on pealinna eelarvest rahastatava linna kultuuriasutuse staatus), esitleb suuliste ütluste arhiivi valikuna temaatilistesse esitlustesse koondunud fragmentidest, mis sisaldavad ajaloo tunnistajate tänapäevaseid ja arhiivifotosid, biograafilisi andmeid ning heli- ja tekstikatkeid ütlustest, mis manavad silme ette nende inimeste elust. Esitlused – omamoodi virtuaalnäitused – on loodud suulise ajaloo põhiprojektide toel, mille eestvedajaks on Ajalooga Kohtumise Maja koostöös keskusega Karta: “Poolakad Idas”, “Mauthausenist pääsenud”, “Sunnitööliste saatused”, “Unustatud natsilaagrid”, “Poola-Saksa mälu. Krzysz Wielkopolski valla toonaste ja praeguste elanike elulood” (www.audiohistoria.pl).

Rahvusliku Mälu Instituudi “Ülestähendused”

Eespool nimetatud institutsioonide hulgas on suurim Rahvusliku Mälu Instituut. On paradoksaalne, et vaatamata selle instituudi käsutuses olevale suhteliselt ohtrale rahale ja tugevale organisatsioonilisele baasile ei ole juba mitu aastat tegutsenud Rahvusliku Mälu Instituudi avaliku hariduse büroo projekt, mille teemaks on “Ülestähendused – ajaloo tunnistajate ütlused”. Seega ei ole instituut sama tuntud ja suulise ajaloo uurimisega seostatav kui teised eelpool tutvustatud institutsioonid ja projektid. Avaliku hariduse büroo korraldab noortele konkursse, mille ülesandeks on suuliste ütluste dokumenteerimine valitud teemadel (nt “Räägin sulle vabast Poolast”). Paraku piirdub see tegevus vaid kooliringkonnaga. Saade “Ajaloolised ülestähendused” oli avalik-õigusliku televisiooni eetris, nii telekanalis TVP1 kui ka teemakanalis TVP Historia, samuti on see pidevalt kättesaadav Poola televisiooni nõudevideotes. Seda reklaamitakse kui saatetsükli, mis on pühendatud “erakordsetele isiksustele, inimestele, kelle ellu sekkus suur ajalugu ning kes sellele mehiselt vastu astusid” (<http://vod.tvp.pl/audycje/historia/notacje-historyczne>).

Teadusringkonnas traditsioonilisteks uurijateks peetavad Rahvusliku Mälu Instituudi avaliku hariduse büroo ajaloolased deklareerivad: “Osalejate või kasvõi oluliste sündmuste vaatlejate tunnistuste (suuline ajalugu) dokumenteerimist peetakse õigusega samasuguseks uurimismeetodiks nagu kõiki teisi” (<http://ipn.gov.pl/bep/projekty-dokumentacyjne/program-notacje>). See lause viitab tabavalt saate “Ülestähendused” loojate seisukohale küsimuses, mis on ütlus ja kes on ajaloo tunnistaja – huvi keskmes on “olulised sündmused”, “suur ajalugu”. Saate autorid jätkavad: “Meie saate “adressaatideks” olid eeskätt need inimesed, kes oskasid anda teavet Teise maailmasõja ja Poola Rahvavabariigi alguse kohta. [...] Aja jooksul hakkasime dokumenteerima ka kommunismivastase liikumise tegevust Poola Rahvavabariigis; [...]” (<http://>

ipn.gov.pl/bep/projekty-dokumentacyjne/program-notacje). *Ajaloo tunnistaja* on seega tüüpiline teabeallikas (sotsioloogilise nomenklatuuri järgi informant), intervjuu mõõde peab aga olema üksnes tunnetuslik. Biograafia ja selle koostamise küsimused, nagu ka mälu ja eetika küsimused ei kuulu selle saatega seotud ajaloolaste huviorbiiti (Kurkiewicz 2009).

On huvitav, kuidas mõjutab mõiste *ajaloo tunnistaja* määratlemist Rahvusliku Mälu Instituudi teist laadi tegevus, mis leiab laialdast kajastamist meedias. Pean silmas 2009. aastast välja antavat iga-aastast auhinda “Ajaloo tunnistaja”, mille pälvidad Poola eri piirkondadest pärit “poola rahva ajaloo mäletamisel eriliste teenetega” inimesed ning Rahvusliku Mälu Instituudi haridussektori toetajad. Aastaauhind “Ajaloo tunnistaja” täiendab üleriigilist Rahvusliku Mälu Instituudi auhinda “Rahvusliku mälu hoidja”, mille eesmärk on “taastada austus rahva mineviku vastu, kaitsta väärtusi, tänu millele on Poola ikestamise aastatel vastu pidanud” (<http://ipn.gov.pl/o-ipn/nagroda-kustosz-pamieci-narodowej>). Selles tõdemuses on tegemist ajaloo tunnistaja pisut teistsuguse määratlemisega – ühelt poolt käsitleb Rahvusliku Mälu Instituut teda “nagu kõiki teisi” ajalooallikaid, teisalt on ajaloo tunnistaja tihedalt mälu, rahvusliku identiteedi ja moraalsete väärtustega seotud figuur.

Swiadkowiehistorii.pl – patriotism tarbimismaailmas

Rahvusliku kultuurikeskuse projekt “Ajaloo tunnistajad” loodi 2006. aastal *on-line*-digitaalarhiivina ja suulise ajaloo saadete interneti-andmebaasina Poolas (www.swiadkowiehistorii.pl). Rahvuslik kultuurikeskus on riiklik kultuuri-asutus, mille põhikirjajärgne tegevusala on “rahvusliku ja riikliku tava hoidmine ja levitamine” ning “Poola rahvuspärandi kui Euroopa kultuuripärandi osa edendamine” (www.nck.pl). Selle asutuse loomise algatas Kazimierz M. Ujazdowski, tollane kultuuri- ja rahvuspärandi minister, üks “Poola ajaloopooliitika” autoritest.

Saate “Ajaloo tunnistajad” veebileht ei ole võrreldav “Varssavi ülestõusu virtuaalmuuseumi” esitluse tehnoloogiaga, samuti ei ole arhiivikogu ülejäänud Poola suulise ajaloo arhiividega võrreldes kuigi suur. Siiski on see projekt tähendusrikas, sest suulise ajaloo esituskeskse ja konservatiivse käsitluse seisukohalt võtmerolli mängiva *ajaloo tunnistaja* mõiste kasutamine pealkirjas asetab selle projekti oma valdkonna liidri rolli. Seda vähemalt inimesele, kes internetis informatsiooni otsides sisestab otsingumootoris väljendi “ajaloo tunnistaja”. Pärast rahvusliku kultuurikeskuse saate veebilehe aadressi saamist on käes võti Poola suulise ajaloo varamusse – rikkalikku andmebaasi ja projekti atraktiivsele arhiiviandmete esitlusele.

“Ajaloo tunnistajate” projektis on kesksel kohal isik, kuid kontekst on alati traumaatiline, poolakate raske ajalugu – vabaduse kaotus ja võitlus selle tagasisaamise nimel. Selle tõendiks on teemade süstematiseerimine portaali otsingumootoris. Just teemad annavad üksikutele jutustustele ja saatustele raamid ja olemise mõtte. Kirik Poola Rahvavabariigis, poolakate mõrvamine Volõõnias, ametiühingute liit Solidaarsus, koonduslaager, KGB ohvrid, Saksa okupatsioon, Nõukogude okupatsioon, poolakad NSV Liidus, Poola põrandaalune riik, Poola relvajõud Läänes, Varssavi ülestõus, ümberasumised pärast 1945. aastat, juutide päästmine, mõisnikud.

Veebilehel avaldatavad lood on kirjanduslikud, neid on täiendatud, lisades subjektiivse jutustuse konteksti selgitavaid fakte, sh daatumeid. Intervjuu tegija on anonüümne, meile ei ole teada küsimused, mida ta intervjuueeritavale esitab. Arhiiv ei võimalda tutvuda intervjuu originaalsalvestise ega transkriptsiooniga. Seega on veebileht swiadkowiehistorii.pl teatud määral toimetatud ajalooline ümberjutustus, mille missioon on sõnastatud ühemõtteliselt: “Tahame hoida mälestust inimestest, kes möödunud sajandi rasketel hetkedel on end näidanud tublide kodanikena või olnud seni vähe tuntud, kuid oluliste ajaloosündmuste tunnistajaks.” Suulist ajalugu mõistetakse siin kui “unustatud kangelaste” hääle tugevdamist, mitte aga kui võimalike uuringute ajaloolist allikat, hoolimata sellest, et ütlusi käsitatakse “tunnistustena” ehk mineviku esindamisena. Selline inimeste “avastamine” ehk unustusest leidmine käib käsikäes rahvusliku kultuurikeskuse missiooniga, milleks on (rahvuspärandi ja -kultuuri jms) edendamine. Selline perspektiiv võimaldab rahvuslikul kultuurikeskusel ületada ajaloohariduse tavapäraste etalonide piire. Näiteks võib tuua ühiskondliku aktsiooni, saate “Ajaloo tunnistajad” lahutamatu osa, mis seisneb selles, et avalikes ruumides (mis ei seonu haridusvaldkonnaga ning kindlasti mitte ajalooga, näiteks suurlinnade tänapäevastes kaubanduskeskustes) seati üles multimeediakioskid helisalvestiste ja mõneminutiliste lühifilmidega, mis on loodud projekti arhiivi kogunenud materjalide põhjal. Filmide kangelasteks on alampolkovnik Janusz Brochwicz-Lewiński – Micheli lossi kaitsja Varssavi ülestõusu ajal; Wilhelm Brasse – Auschwitzi koonduslaagri fotograaf; Jarosław Hyk – opositsionäär Wrocławist (kogu maailmas tuntud fotol kujutatud inime- ne, kellest sõitis režiimivastase meeleavalduse ajal üle miilitsaauto); Tomasz Strzyżewski, kes viis 1970. aastatel salaja riigist välja tsensuuri käsiraamatu ja avaldas selle Läänes. “Sel uuel ja ka noore põlvkonna jaoks huvitaval moel tahame rääkida minevikust ja ärgitada mõtlema tulevikule,” deklareerivad aktsiooni algatajad. Väärtused, mida rahvuslik kultuurikeskus kaubanduskeskuste klientidele multimeediaesitluste kaudu pakub, on patriotism, vaprus, ausus, solidaarsus. Rahvuslik kultuurikeskus on oma idee poolest (mis on ja mis võib olla *avalik ruum* ning kuidas selles toimima panna ajalugu) lähedane Lublini keskusele Brama Grodzka – Teatr NN.

Tnn.lublin.pl – kohalolek ja mälu

Keskus Brama Grodzka (tõlkes: linnavärv) – Teatr NN Lublinist (Poola idaosas) on oma tegevuse algusaegadest saadik seostunud oma asukoha Brama Grodzka sümboolse ja ajaloolise tähendusega, mis vanasti tähistas läbikäiku kristlaste ja juutide linnaosa vahel, samuti Lublini asukohaga kultuuride, traditsioonide ja religioonide ristumispunktis. “Kui pidada “mälu” ja “kohta” põhikategooriateks inimese eksistentsis ajas ja ruumis, võib “kohalolekut” tõlgendada teatud ruumilis-ajaloolises tegelikkuses viibiva indiviidi samasuse põhilise mõõdupuuna. “Mälu – koht – kohalolek” – see on alates 1992. aastast Lublinis keskuse Brama Grodzka – Teatr NN elluviidav programm, mille aluseks on identiteedi ja kohalikke kogukondi ühendavate sidemete rekonstruktsioon kohamälu juurde pöördumise kaudu” (Kubiszyn 2003: 91).

Tavade tunnustamine ja ellukutsumine peab kaasa aitama identiteedi kujundamisele, mida mõistetakse kaasatud kohalolekuna. Siinkohal on sobiv meetod just suuline ajalugu, tänu millele on võimalik kohaliku kogukonna kaudu taasleida oma minevikku, arendada konventsionaalsete ajalooteadmiste skeemist vaba identiteeti, hoomata iga sellise kogukonna liikme individuaalsust ning avastada nende panust kogu rühma saavutustes. Keskuse Brama Grodzka – Teatr NN suulise ajaloo programmi käsutuses on enam kui 1600 inimese mälestuste salvestised. Peamised vestluste ajal käsitletavat teemad on igapäevaelu, kooliharidus, mitmekultuurilisus, Teine maailmasõda, hukkamine, poolakate ja juutide suhted Teise maailmasõja päevil, poliitiline opositsioon ja sõltumatu vastupanuliikumine Poola Rahvavabariigis, olulised sündmused Lublini ja selle elanike uusimas ajaloos, kultuurielu, lublinlaste rahvakultuur. Keskuse töötajad ei käsita suulisi ütlusi hariliku arhiivimaterjalina – fiktsioonide ja fiktsionalismi tunnustega suulisi pärimusi tuleb nende hinnangul tõlgendada tõekategooriate kaudu, mis erinevad standardist, nn objektiivsest või ajaloolisest tõest. Eeldatakse, et kogutud ütlused kujutavad inimeste kogetut selliselt, nagu nad seda ise näevad, subjektiivsel perspektiivil ja subjektiivsetel mõistatel on aga ülimus objektiivselt aset leidnud olukorra üle. “Inimesed jutustavad igapäevaelust ja selle hõngust: nad meenutavad oma naabreid, oma kodumaju ja -tänavaid, manavad silme ette mälupilte lapsepõlvest ja möödunud aastate õhkkonda. Nad meenutavad ka okupatsiooniperioodi ja uusima aja draamatilisi sündmusi. Kogutud mälestused on linna nüüdisajaloo hindamatu dokument. Tulevikus hakkavad seda kasutama ajaloolased, sotsioloogid ja keeleuurijad. Meie tegevuse eesmärk ei ole aga üksnes kogutud mälestuste dokumenteerimine ja arhiveerimine. Registreeritud meenutusi kasutatakse ka haridusalastes ja loomingulistes ettevõtmistes” (Pietrasiewicz 2010). Nagu

omamoodi kirjandus, pakuvad Lublini elanike meenutused keskusele Brama Grodzka inspiratsiooni ning lõuendit uueks loominguliseks jutustuseks. Siia kuulub näitus “Kohamälu”, mis on välja pandud mitmekorruselise väravahoone käänulistest koridorides. Näitusel on väljas vanad fotod, jutustuste salvestised ja arhiividokumendid. Keskuse idee algataja ja direktor Tomasz Pietrasiewicz: “Sel moel on tekkinud omalaadne “Mäluteater”. Igapäevaselt on keskuse ruumi täitev stsenograafia näiliselt elutu. Näituse osaks olevate tulede ja helide sisselülitamine elavdab ruumi niivõrd, et selle paiga müürid justkui hakkaksid olematu linna pildikeste ja “muusika” kaudu jutustama oma lugu. Võime kuulda vankrirataste kolinat tänavasillutisel, kirikukelli, turuplatsi saginat koos juudist kaupmehe hõigetega, mänguhoos laste kilkeid, juudi rahvalaulu. Brama Grodzka akna vastas, kust on näha juudi linnaosa tühermaad, ripub seinal peegel. See silm – väravahoones paiknev peegel – peegeldab seda tühermaad, “kisub” seda väravahoone sisemusse. See sümbolne detail tähendab, et just meie, värava peremehed, võtame endale vastutuse selle mäletamise eest, mis kunagi väravahoone akna taga oli.” (www.tnn.lublin.pl/k_26_m_26.html.)

Tuleb rõhutada, et näitusel kasutatud ajaloo tunnistajate ütlused ei ole infokandjad, vaid need loovad võrdselt muude helidega iseseisva helimaastiku. Nende kõige intrigeerivamad osad on trükitud hiiglasuurtele laest alla rippuvatele lõuendipalakatele, mille ülesanne on meelitada külastajat tutvuma ütluste täisversiooniga keskuse veebilehel või arhiivis. Keskuse Brama Grodzka – Teatr NN spetsiifika on loominguline tegevus linnaruumis ja selle tegevuse esiplaanil on alati eetilised väärtused. Tähelepanu väärrib 2000. aastal algatatud projekt “Mälumüsteerium”. Müsteerium “Kohamälu” (2002) oli loominguline katse võtta mõõtu mälestustega kohast, mida iseloomustasid hukkamised, julmus, häving. Projekti olid kaasatud tavalised linnakodanikud, läbisõitjad, noored. Osalejate õhtune rongkäik algas väljumisega tuledesäras ja elust pulbitsevast vanalinna osast ja sisenemisega läbi linnaväravate teisel pool valitsevasse pimedusse – sinna, kus kunagi oli olnud juudi linnaosa ja kus seisab loss, mis Teise maailmasõja ajal ja mõned aastad pärast selle lõppu oli kahe totalitaarse režiimi käes, mille esindajad hukkasid seal tuhandeid inimesi. Müsteeriumist osavõtjaid juhtis lahtistest kanalisatsioonikaevudest järgemööda süttiv valgus. Kaevudesse olid paigaldatud ka kõlarid, kust kõlasid lossis vangistuses hoitud inimeste jutustused ning Lublini elanike meenutused juudi linnaosast ja selle hävitamisest. Keskuse Brama Grodzka – Teatr NN müsteeriumid taastavad kunsti ja emotsioonide kaudu mälestused linnast ja selle identiteedist, need on humanitaarne läkitus kaasaegsetele.

Mälestustes olemasoleva Lublini taaselustamisel põhinevad keskuse programmid keerlevad märksõna *kohalolek* ümber. See kohalolek väljendub osaluses

“Mälumüsteerium” Lublinis 2002. aastal. Marta Kubiszyni fotod.

ja sõnas, suulises tunnistuses. Nagu dialoogi puhul, on ka kohalolekus vajalik teine pool, seega on Teatr NN-i lavastatud sündmustes osaleja-vastuvõtja teine tunnistaja, kes kuulab teise inimese, keda sageli enam ei ole, tunnistusi.

Tunnistaja või jutustaja?

Suuline ajalugu on algusest peale kogunud populaarsust harrastusajaloolaste, noorsoo, õpetajate ja kultuurianimaatorite hulgas – siinkohal pean silmas ennekõike Lääne ajalugu, kuid ka Poolas on tegemist samalaadse nähtusega. Populaarsuse selline skaala ei soodustanud suulise ajaloo kui valdkonna akadeemilist “karjääri”. Võimalik, et isegi kahjustas seda. Probleem seisnes ja seisneb Poolas tänapäevani selles, et suuliste ütluste kasutamine teadus-eesmärkidel on olnud küsitav. Kui palju suulise ajaloo projekte on lõppenud intervjuude kogumise etapil? See on töö meeldivaim osa. Raskused hakkavad tekkima siis, kui soovitakse luua midagi enam kui vaid ütluste kollaaži või avaldada efektseid tsitaate. Süüdistustele, et suuline ajalugu on üksnes mitterefleksiivne massiline meenutuste kogumine, kujunes 1980. aastatel nn lingvistilise läbimurde lainearjal vastuseks suulise ajaloo uus suund. Koos selle suuna tegevusega tuli vaatevälja ka *jutustaja* mõiste. Selle termini juurutamisel ajalooteadusse oli lingvistilise läbimurde kõrval oluline roll ka kvalitatiivsel sotsioloogial ja selle raames kasutataval biograafilisel meetodil. See meetod hõlmab mitmeid materjali kogumise ja analüüsi tehnikaid: räägitakse autobiograafiast, eluloost, elukäigu-uuringutest, erinevatest intervjuuliikidest, sh jutustav intervjuu. Biograafilise meetodi hüppelises arengus mängis suurt rolli postmodernistlik epistemoloogiakriis. Klassikalises metodoloogias käsitati autobiograafilist jutustust, nii suulist kui ka kirjalikku, otsese teabeallikana kellegi elu uurimiseks (Blumer 2007). Norman Denzin, üks biograafilise meetodi nüüdisaegse kontseptsiooni loojaist ja postmodernismi poolehoidjaist, kirjutas ühelt poolt keele läbipaistmatusest, võimatusest kiigata jutustaja ellu, kuid ühtlasi tunnistab, et biograafilise meetodi keskne tunnus on reaalse isiku olemasolu. Sel isikul on emotsioonid ja ta kutsub esile emotsioone teistes inimestes; ta elab “tõeliselt” (Denzin 1989). Epistemoloogiline debatt sundis biograafilist meetodit täiustama. Teoreetilis-metodoloogilisest seisukohast seostati Fritz Schützi ettepanekul ühelt poolt sümboliline interaktsionism, sotsiaalne fenomenoloogia ja etnometodoloogia ja teiselt poolt materjalide hermeneutilislingvistilised analüüsipõhimõtted. Suulise ajaloo akadeemiline versioon Poolas on tugevasti määratud just selle metodoloogiaga (Kaźmierska 1999, 2004; Rakuszevska-Pawełek 2002). Huvitav, ja minu arvates ka Poola suulisele ajaloole iseloomulik on see, et Schützi meetodi põhimõtete järgi töötavad ka Ajalooga Kohtumise Maja – keskuse Karta kogenud dokumentalistid, kes ühendavad paradoksaalselt kaks nomenklatuuri: *ajaloo tunnistaja* ja *jutustaja*, mille tulemuseks on kaks erinevat epistemoloogilist lähenemisviisi.

Suuline ajalugu on Poolas muutumas üha populaarsemaks, kuid näib, et see ei toimu käsikäes julge ja tõsise aruteluga suulise ajaloo tuleviku üle. Mis toimub peale *ajaloo tunnistajate* ütluste kogumise ja nende kasutamise illustratiivsetel eesmärkidel näitustel ja filmides? Mis hakkab toimuma pärast sedastusi, et nüüd tekivad arhiivid tulevastele ajaloolaste põlvkondadele? Ei arutleta tunnistuste vormi ja edastuse üle, sest rahuldutakse andmete massilisuse kui faktiga iseenesest. Ajaloolased, kes tegelevad positivistlikust paradigmast läheduses, peavad *ajaloo tunnistajate* ütluste temaatikat ja moraalset kaalu üllaks. Nad ei taha mõista, et nad loovad ühiselt samalaadseid allikaid, kohandades neid oma minevikupildiga, luues minevikutõlgendusi oma põhimõtetele tuginedes. Võib-olla hakkavadki tulevased ajaloolaste põlvkonnad neid allikaid kasutama, kuid siis hoopis muudel, mitte praegu eeldatavatel eesmärkidel. See eesmärk võib näiteks vastata küsimusele, kuidas mõista Poolas 21. sajandi alguses valitsevat minevikuteemalist arutelu.

Kirjandus

Blumer, Herbert 2007. *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda* [Sümbolistlik interaktsioon. Perspektiiv ja meetod]. Kraków: Zakład Wydawniczy "Nomos".

Denzin, Norman K. 1989. *Interpretive Biography*. London: Sage Publications.

Frisch, Michael 1990. *A Shared Authority. Essays on Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany, New York: State University of New York Press.

Holzer, Jerzy 1990. Oral History in Poland. *BIOS: Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History*, Special Issue, lk 45–46.

Kałwa, Dobrochna 2010. Historia mówiona w krajach postkomunistycznych. Rekonesans [Suuline ajalugu postkommunistlikes riikides]. *Kultura i Historia* 18 (<http://www.kulturalihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1887> – 8. jaanuar 2014).

Kaźmierska, Kaja 1999. *Doświadczenia wojenne Polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej. Analiza narracji kresowych* [Poolakate sõjaaegsed kogemused ja etnilise identiteedi kujunemine. Narratiivide analüüs]. Warszawa: IFiS PAN.

Kaźmierska, Kaja 2004. Wywiad narracyjny jako jedna z metod w badaniach biograficznych [Narratiivintervjuu kui üks biograafiliste uurimuste meetodeid]. *Przegląd Socjologiczny* 1 [Sotsioloogiline ülevaade], lk 71–96.

Kersten, Krystyna 1968. *Relacje jako typ źródła historycznego*, [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie, 17–21 września 1968 r. Referaty plenarne. Sekcje VII–XI* [Ütlused kui ajalooallika liik. 17.–21. septembril 1968 Lublinis toimunud X Poola ajaloolaste üldkongressi päevik. Plenaarreferaadid. VII–XI osa]. Warszawa, lk 316–329.

Kersten, Krystyna 1971. Historyk – twórcą źródeł [Ajaloolane – allikate looja]. *Kwartalnik Historyczny* LXXVIII, lk 313–329.

Kostro, Robert & Merta, Tomasz (toim) 2005. *Pamięć i odpowiedzialność* [Mälu ja vastutus]. Kraków, Wrocław: Ośrodek Myśli Politycznej – Centrum Konserwatywne.

Kubiszyn, Marta. 2003. *Historia (nie)mówiona* [(Mitte)suuline ajalugu]. *Scriptores* 2, lk 91–105.

Kurkiewicz, Michał. 2009. *Opowiem ci jak przygotować notacje* [Räägin sulle, kuidas koostada ülestähendusi] (http://www.ceo.org.pl/sites/default/files/news-files/opowiem_jak_przygotowac_notacje_kurkiewicz.pdf – 8. jaanuar 2014).

Kurkowska-Budzan, Marta 2003. *Historia zwykłych ludzi. Współczesna angielska historiografia dziejów społecznych* [Tavaliste inimeste ajalugu. Kaasaegne inglise ühiskondliku ajaloo historiograafia]. Kraków: Historia Iagiellonica.

Markowski, Andrzej (toim) 1999. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* [Poola keele uus õigekeelsussõnaraamat]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Pietrasiewicz, Tomasz 2010. *Archiwum Ośrodka “Brama Grodzka-Teatr NN”* [Keskuse Brama Grodzka-Teatr NN arhiiv] (http://www.tnn.pl/Tradycja_opowiadania,1704.html – 8. jaanuar 2014).

Rokuszevska-Pawełek, Anna 2002. *Chaos i przymus. Trajektorie wojenne Polaków – analiza biograficzna* [Kaos ja sundus. Poolakate sõjatrajektoorid – biograafiline analüüs]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Veebilehed (viimane külastus 8. jaanuaril 2014)

Museum Powstania Warszawskiego [Varssavi ülestõusu muuseum]: <http://www.1944.pl>
Audiohistoria [audioajalugu]: <http://www.audiohistoria.pl>

Instytut Pamięci Narodowej [rahvusliku mälu instituut]: <http://ipn.gov.pl/o-ipn/nagroda-kustosz-pamieci-narodowej> ja instituudi uurimisprojekt “Ülestähendused”: <http://ipn.gov.pl/bep/projekty-dokumentacyjne/program-notacje>

Narodowe Centrum Kultury [rahvuslik kultuurikeskus]: <http://www.nck.pl>

Światkowie historii [ajaloo tunnistajad]: <http://www.swiadkowiehistorii.pl>

Lublina keskus Brama Grodzka [linnavärv] – Teatr NN: <http://www.tnn.lublin.pl>

Telekanal TVP: <http://vod.tvp.pl/audycje/historia/notacje-historeyczne>

Summary

***Witness to history* or the specifics of oral history in Poland**

Marta Kurkowska-Budzan

Keywords: oral history, Poland, politics of memory, public history, a witness to history

In most of the countries of Central and Eastern Europe, oral history was initiated in the circles of dissidents in the 1980s. Memories of the politically marginalised or persecuted citizens were the source of insights into uncensored versions of recent past. Therefore the term “a witness to history” is central to the “civic historiography”, which has been developed in Poland.

After the fall of communism, the civic participation in the archiving, educating and researching has been institutionalised and identifies itself as oral history.

The article presents epistemological and ethical paradoxes of the concept of “a witness to history” in the light of social and linguistic practice, as well as its historiographical and political usage. Examples of major oral history projects actively present in the public space and state and public institutions, influencing oral history practice in Poland, are presented. In the analysis of such institutions as the Warsaw Uprising Museum or the Institute of National Memory, the author focuses on their definition of “a witness to history” and places their practices in the context of the politics of memory implemented in Poland since 2005. Apart from the abovementioned powerful social players in the serious game of memory, knowledge and imagination, there are, however, other social actors contributing to the notion of oral history and creating an alternative vision of its tasks.

The author sketches two modes of the development of oral history in Poland – academic and public oral history – pointing at the concepts of ‘narrator’ and ‘a witness to history’, and briefly summarises the main problems of contemporary dominant practice.

Institutsioonikeskse meenutamise erijooni

Endised parlamendisaadikud suulise ajaloo loojaina Soomes

Joni Krekola, Pauliina Latvala

Teesid: Artiklis tutvustatakse Soome üht suulise ajaloo projekti, mis sisaldab intervjuusid endiste parlamendisaadikutega. Ühtlasi visandatakse selle projektiga seotud ainekute uurimise võimalused. Soome parlamendi raamatukogu egiidi all on 1988. aastast alates intervjuueeritud enam kui 340 endist parlamendisaadikut, kelle poliitiline karjäär jäi peamiselt sõja-järgsesse perioodi. Asja digiteeritud arhiiv sisaldab umbes 2000 tunni jagu teemaintervjuu salvestusi ja umbes 50 000 lehekülge litereeringuid. See materjalikogu peegeldab nii muutusi kui ka järjepidevust parlamendi töös. Samuti saadikute endi arusaamu ühiskonnast ja poliitikast 1940. aastatest alates. Rahva valitud esindajad tegutsevad demokraatia raames, kus rahva tahe määrab poliitiliste otsuste elluviimise. Rahvasaadikud tegutsevad riikliku poliitika keskustes, kuid samal ajal võib osa tõelisest võimust paikneda kuskil mujal. Käesolevas artiklis küsitakse, milliseid eeliseid ja milliseid kitsaskohti toob kaasa see, et intervjuud on tehtud, litereeritud ja arhiveeritud institutsioonis, millega intervjuueeritavad on oma poliitilise karjääri tõttu seotud. Ühtlasi arutletakse kriitiliselt eliidi suulise ajaloo (mälestuste) mõiste üle: sellest mõistest lähtuva analüüsi kaudu tuuakse artiklis esile poliitilise esindatusega seotud kogemuste varieeruvus. Teine oluline lähenemisviis seostub institutsioonikeskse meenutamisega. Selle raames mõistetakse intervjuud kui kommunikatiivset sündmust, kus nii intervjuueerija kui ka intervjuueeritav positsioneerivad poliitikas tegutsejaid üksteise ja võimu omamise suhtes. Täpsemalt käsitletakse artiklis seda, kuidas võib küsimuste varieeruvus mõjutada kogutavat materjali, luues näiteks negatiivseid või positiivseid võimu omamisega seotud seisukohavõtte.

Märksõnad: endised parlamendisaadikud, institutsioon, intervjuu, jutustamine, positsiooni-analüüs, suuline ajalugu, võim

Poliitikud on avaliku elu keskmes töötavad professionaalid, kes elavad peaaegu kogu ööpäeva vältel “intervjuu-ühiskonnas” (Gubrium & Holstein 2002). Autobiograafiline suulise ajaloo intervjuu erineb oluliselt päevapoliitikat kommenteerivate tegevpoliitikutelt ütlustest meediantervjuudes. Suulise ajaloo ainekute avab uue vaatenurga, peegeldades rahvasaadikute kogemusi ja neis

viimaste aastakümnete kestel toimunud muutusi. Rahvasaadikud tegutsevad esindusdemokraatia sõlmpunktis, kus rahva võim peab vääristuma poliitilisteks otsustusteks. Paljude rahvasaadikute isiklik seisukoht on, et võim asub kusagil mujal, mitte nende kätes, ja et nad ei kuulu tingimata ka poliitilisse eliiti, nagu tavaliselt eeldatakse.

Poliitika- ja majandusküsimuste üle otsustajate, nagu ka teiste, rahvusvahelistes uurimustes sageli eliidiks nimetatud tegelaste mälestuste uurimine on interdistsiplinaarne uurimisvaldkond.¹ Siinses artiklis tutvustame Soome parlamendi endiste rahvasaadikute suulise ajaloo kogu, mis asub Soome parlamendi raamatukogus: vaatleme selle kogu ühiskondlikku tähtsust ja uurimise võimalusi. See kogu sisaldab viimase veerandsajandi jooksul talletatud 340 intervjuud endiste parlamendisaadikutega. Suulise ajaloo kriitilisest lähene misviisist innustatuna keskendub meie huvi kolmele aspektile: institutsiooni mõju oma traditsioonide kogumisele; intervjuerija ja intervjueritava dialoogist lähtuv intervjuu-analüüs ning poliitilise kultuuri kogemus. Esmalt esitame ülevaate teemaga seotud suulise ajaloo kogumisprojektide ajaloost Soomes ja analüüsime seda rahvusvahelist võrdlusmaterjali kasutades. Arutleme selle üle, miks kogumisprojektid on kõrgelt hinnatud ja tänu kellele see nii on. Seejärel tutvustame saadikutega tehtud suulise ajaloo intervjuude sisu ja küsime, kuidas seda võiks uurida ning mille poolest on see aineistik oluline osa poliitilisest kultuurist. Lõpetuseks vaatleme intervjuust kooruva loo dialoogilisust, jälgides intervjuerijate erinevaid lähenemisviise põhiteemale.

Ajalooline ülevaade: Soome parlament suulise ajaloo loojana

Kuidas on rahvasaadikute suulise ajaloo kogumine Soomes toimunud? Mõttevahetus suulise ajaloo tähtsusest ajaloo-uurimise allikana tekkis Soomes 1980. aastate algul osana 1940. aastatel alanud rahvusvahelisest *oral history* lainest. Mõttevahetusest sündis spontaanseid ajalooprojekte, kus uurimustes varem tagaplaanile jäänud vähemusrühmad hakkasid üles tähendama oma ajalugu. Teisalt pöörati tähelepanu sellele, et suulist ajalugu ei ole isegi riikliku tähtsusega otsustajatelt süstemaatiliselt kogutud. See võeti lähtepunktiks esimestes Ameerika Ühendriikide *oral history* projektides. Rahvasaadikud jätsid endast mulje kui “meeldivatest, nõudlikest ja teabe saamise seisukohast kesketest” intervjuupartneritest Soome ühiskonnas. Kui Soome Ajaloo Selts hindas projekti eriti tähtsaks, andis parlamendi halduskomisjon algetapi käivitamiseks sihteraldise. Selle abil intervjueriti 1984.–1985. aastal 21 endist

rahvasaadikut (Graae & Hietala 1994: 96–97; rahvusvahelise suulise ajaloo uurimuste ajaloo kohta vt näiteks Ritchie 2011).

Parlamendivälised teaduseksperdid hindasid pilootprojekti tulemusi nii paljutöötavateks, et sellele asuti otsekohe jätku kavandama. 1988. aasta eel- arves reserveeriti parlamendi halduskomisjoni otsusega sihteraldis kolmeaas- tase kestusega suulise ajaloo projekti käivitamiseks. Projekti teostamiseks palgati uurija ning tema tegevust juhendas rahvasaadikutest, teadlastest ja parlamendiametnikest koosnev juhtrühm. Projekt jätkus veel kolm aastat, 1995. aastani, mil suulise ajaloo koguga seonduv töö määrati parlamendi raa- matukogu kohustuseks. Praeguseks on suulist ajalugu Soome endistelt rah- vasaadikutelt kogutud 25 aastat. Rohkem kui 340 intervjuust koosnev kogu käsitleb rahvusvahelises võrdluses ainulaadselt pikka aega, kogu on ulatuslik ja hoolikalt säilitatud. Materjal asub parlamendi arhiivis, kus uurijad saavad seda kasutada eriloaga.

Seega sai suulise ajaloo projekti käivitamine võimalikuks 1980. aastail, kui teadlaste algatus jõudis tänu teatud isikute (professor Marjatta Hietala ja riigi- teaduste magister Jukka Luukkanen) aktiivsusele parlamendi raamatukokku. Projektile oli võimalik saada riigieelarveline rahastamine, kuna majanduskasv tõi riigieelarvesse lisasummasid. 1990. aastate majandusliku madalseisu ajal oli küll oht, et projekt katkeb. Sealjuures avaldati parlamendi raamatukogu- le survet intervjuude tegemist vähendada või ettevõtmine täiesti külmutada. Hariduskomisjonis tegutsevad rahvasaadikud aga asusid 1993. aastal inter- vjuude jätkamist toetama (SiVM 10/1993, intervjuu 222). Paar aastat hiljem, kui suulise ajaloo koguga tegelemine määrati raamatukogu kohustuseks, vähenes iga-aastaste intervjuude hulk kümnekonnani. Parlamendi suulise ajaloo alast tööd takistas majandusliku surve kõrval ka institutsioonile omane küllastumis- punkt, kus projekti esialgsed eesmärgid loeti juba saavutatuks ja ametnike huvi keskendus päevakohasematele probleemidele (Seldon & Pappworth 1983: 123).

Soome teadusringkonnad on suulise ajaloo kogumist parlamendis toetanud, ehkki suulise ajaloo allikaväärtuse kohta avaldatakse pidevalt kahtlusi ja krii- tikat. Akadeemilist toetust on motiveerinud huvitava allikmaterjali loomine, kuid osalt on suulise ajaloo kogumist soosinud ka teadlaste tööhõivet suuren- dav efekt: projekti algusest saadik on intervjuerijateks Ajaloo Seltsi kaudu värvatud ajaloolased. Intervjuerijaid on kokku 15, kellest enamkogenud on intervjuerinud rohkem kui sadat endist saadikut. Teadusringkondade tuge on teadlikult ära kasutatud suulise ajaloo projekti legitimeerimiseks ja sta- biliseerimiseks. Intervjuerijate akadeemilist staatust on mainitud näiteks asjatundlikkuse garantiina, kui intervjueritavatega on ühendust võetud kir- ja teel. Teaduslikkusele apelleerimine on eliidi mälestuste kogumisel üldine

strateegia (Seldon & Pappworth 1983: 62–63; Abrams 2010: 162; Mykkänen 2001: 112–114).

Rahvusvaheline võrdlus näitab, et enamasti on parlamendiliikmete mälestusi kogutud suhteliselt lühikest aega kestnud projektide raames (Graae & Hietala 1994: 37–47; Nilsson 2009). Praegu leidub võrdluskõlblikke käimasolevaid projekte Rootsis, Suurbritannias ja Austraalias. Rootsi Riigipäeva arhiivis on kokku 64 rahvasaadikutega tehtud intervjuud, Briti Raamatukogus on neid 30 ja Austraalia Rahvusraamatukogus 75. Norra juba lõppenud suulise ajaloo projekt kaasas 41 poliitika- ja majanduselu eliidi esindajat.² Kvaliteetset suulise ajaloo kogumist peetakse kalliks, projekti käivitamine on osutunud raskeks ja selle tööga pidevaks tegelemiseks ei ole jätkunud vahendeid. Uurimisalast koostööd rahvusvaheliste suulise ajaloo projektide toel on seniajani tehtud vähe. Oleks siiski oluline arendada rahvusvahelist koostööd ning tugevdada erinevate poliitiliste süsteemide ja keskkondadega seonduva suulise ajaloo uurimist. Poliitikategelaste suulise ajaloo võrdlev uurimine annab uut teavet selle kohta, kuidas ühes või teises riigis luuakse või muudetakse minevikulugu, lähtudes poliitilise ajaloo etappidest ja tegelastest. Ühtlasi saab küsida, mil määral avaldub rahvusvahelises kõnesolevas minevikuloos. Näiteks, kas riiklikud ja rahvuslikud arusaamad on seotud pigem kohaliku kultuuriga või ületavad need riigipiire koos poliitilise mõtteviisiga?

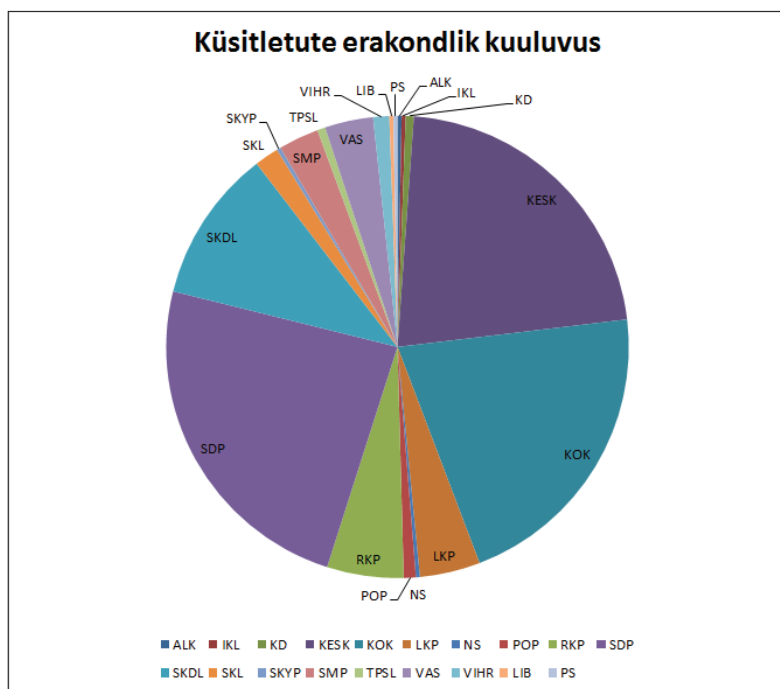
Suulise ajaloo kogumise institutsionaalne raam

Ehkki Soomes on rahvasaadikute suulist ajalugu salvestatud ainulaadselt suures mahus, on seda uurimustes siiski vähe kasutatud. Peamiselt on piiratud teiste allikmaterjalide põhjal loodud uurimuste täiendamisega (vt nt Niinistö 1998; Isohookana-Asunmaa 2006; Ollila 2007). Nüüd oleks uurijate ülesanne tõestada, et lisaks suulise ajaloo intervjuude säilitavale funktsioonile on see kogu erakordselt viljakas uurimisallikana, mis on ka üks sinise artikli eesmärke.

Alustame allikmaterjali loomise tingimustest. Mainisime, et endiste rahvasaadikute suulist ajalugu on kogutud parlamendi raamatukogu egiidi all. See raamatukogu on rahva demokraatliku institutsiooni – seadusi kehtestava parlamendi – osa. Milliseid plusse ja miinuseid võib näha suulise ajaloo alases tegevuses, kui see on organisatsiooniliselt seotud riikliku institutsiooniga? Eespool oli juttu ka tegevuse ühest tähtsamast tingimusest, eelarvest. Senise rahastamise seotus raamatukogu eelarvega on taganud kogumise erakordse jätkuvuse. Tegevuse parlamentaarne juhtimine on kaasa toonud selle, et suulise ajaloo kogumisel järgitakse erakondlikku ja piirkondlikku võrdsust, millega

on ka suhteliselt hästi toime tulnud (vt joonis 1). Peab arvestama sellega, et väikesed erakonnad ei saa esindada end samal määral kui suured. Oluline tegur on veel see, et parlamendi raamatukogu on endistele rahvasaadikutele tuttav ja usaldusväärne koht. Nad teavad, et seal kantakse hoolt intervjuudes sisalduvate andmete kaitsmise ja kasutamise eest. Seos parlamendiinstitutsiooniga on taganud selle, et endised saadikud (peale üksikute erandite) on intervjuu-ettepaneku vastu võtnud. Sõltumatud iseseisvad uurijad, kellel ei ole institutsiooni tuge, peavad oma uurimuslikke huvisid üksikasjalikumalt põhjendama, kui nad võtavad ühendust poliitilisse eliiti kuuluvate intervjuueeritavatega (Seldon & Pappworth 1983: 62; Mykkänen 2001: 112–114).

Joonis 1. Intervjuueeritud saadikute erakondlik jagunemine.³

Allikas: endiste rahvasaadikute suulise ajaloo arhiiv, parlamendi raamatukogu.

Intervjuude helisalvestised on parlamendi stenogrammitalituses tekstideks ümber kirjutatud. Litereerijate põhitöö on parlamendi täisistungite steno-

grammide väljaandmine trükistena. Sellisest põhitöökogemusest johtuvalt jääb parlamendi tööst jälg ka intervjuude litereeringutesse, mille arusaadavust ja loetavust on väikeste tekstimuudatustega parandatud. Litereering on alati algupärase salvestise tekstiline tõlgendus, mis ei sisalda intervjuu ajal toimunud vastastikuse suhtlemise kõiki nüansse (vrd McMahan 2000 [1998]: 11, 107–108). Vajaduse korral saavad uurijad kasutada intervjuude algupäraseid helisalvestisi. 2012. aastal digitaliseeriti kõik varem C-kassetidele salvestatud endiste saadikute intervjuude heliülesvõtted ja muudeti need elektroonilisteks failideks.

Parlamendi rolli suulise ajaloo alases tegevuses võib suhtuda ka kriitiliselt, pidades seda institutsiooni-poolseks võimu ärakasutamiseks. Suulise ajaloo alase tegevuse rahastajatena jagavad rahvasaadikud ühiskonna vara neisse valdkondadesse, mis tõstavad esile rahvasaadikute tähtsust demokraatlikus ühiskonnas. Ühtlasi määratakse ära, mis on poliitilises tegevuses tähtis, meeldejätmist väärt ja riiklikult oluline. Parlamendi suulise ajaloo alane tegevus tugevdab eelduslikult institutsiooni, mis avaldub näiteks ka hariduskomisjoni hinnangus:

*Endiste saadikute suulise ajaloo alase materjali kogumine on aruandeaastal taas jätkunud. Komisjon peab seda **demokraatia ajaloo talletamise** seisukohast tähtsaks (SiVM 2/2011).⁴*

Institutsiooni heatahtlikkus kriitilisust õigupoolest ei välista. Endistelt saadikutelt kogutud suuline ajalugu on kõigest tegelike uurimuste “tooraine”. Poliitilise eliidi esindajad jätavad endast harilikult maha hulgaliselt kirjalikke allikaid, alates dokumentidest ja lõpetades avaldatud mälestustega (Teräs 2011). Poliitiliste tekstide seas võib suuline ajalugu kirjalike allikate põhjal loodud pilti poliitilisest tegevusest nii täiendada kui ka kahtluse alla seada (Waldemarsson 2007: 10; Wiberg 2012).

Institutsioon kontrollib tõlgendusi kaudselt: ta annab intervjuude uurimiseks kas loa või keeldub seda andmast. Parlament usaldab siin akadeemilist institutsiooni, mille liikmetelt (vähemasti juba diplomitöö kirjutajatelt) eeldatakse, et nad tunnevad piisavalt hästi teaduslikke mängureegleid ja eetikat. Kasutuspiirangutega on püütud takistada intervjuude konfidentsiaalse sisu väärkasutust ja levimist ajakirjandusse või sotsiaalmeediasse. Kasutusreeglid ei eelda intervjuueeritava isiku varjamist, sest intervjuudes on püütud lisada poliitikute ütlustele isikupära. Sellegipoolest on igal intervjuueeritaval olnud õigus piirata oma intervjuu kasutamise õigust (vrd Waldemarsson 2007: 9–10; Pekonen 2011: 225, viide 3; Norrbin 2004: 216, viide 18).

Suulise ajaloo alase tegevuse kaudu püüab parlamendiinstitutsioon talletada rahvasaadikute häält tulevastele sugupõlvedele. Ehkki nii loodud mater-

jal ei ole avalik, on tõenäoline, et tulevastel aastakümnetel antakse laiemale uurijate ringile järk-järgult suuremaid võimalusi selle kasutamiseks. Seda ei ole küll avalikult nii välja öeldud, kuid teadmine intervjuude avalikustamise võimalikkusest tulevikus ei saa intervjuuolukorda mõjutamata jätta. Võib ka arutleda selle üle, kellele endised rahvasaadikud intervjuud andes räägivad: kas sõltumatutele spetsialistidele, kunagi neile tööd andnud institutsioonile või kogu rahvale. Teisisõnu hõlmab institutsiooni mälu küsimus niihästi ühist arvamust kui ka üleskutset, et iga intervjuueeritav peaks endise saadikuna ise hindama, mis on säilitamist väärt (vrd Linde 2009).

Parlamendiinstitutsiooni haare ei tarvitse rahvasaadiku pensioniaastatel lõdveneda. On endisi saadikuid, kes kogevad kohustust täiendada intervjuude kollektsiooni, kui neid saadikuna tegutsemise ajal hästi teeninud institutsioon seda palub. Osa intervjuueeritavatest saavad intervjuu tegemise ajal saadiku-pensioni või rahalist toetust, sellest tekkiv tänuvõlg võib mõjutada intervjuus kõneldavat. Kogu eluteed hõlmavat pikka isikuintervjuud võidakse pidada ka poliitikast loobunute uut identiteeti loovaks tugiteenuseks, mida pakub seesama parlamendiinstitutsioon. Pärast poliitikuaastaid tugevdab endiste rahvasaadikute ühtekuuluvust näiteks tegevus neid siduvas ühenduses *Veteraanikan-sanedustajat ry*, mille ürituste korraldamist parlament toetab. Elukutseliste poliitikute omavaheline kollegiaalsus mõjutab samuti isikutega seotud aspekte, mis intervjuudes jutuks tulevad: üllatavalt harva kasutatakse võimalust tõrvata poliitilisi konkurente. Ilmneb taas, et individuaalsed meenutused on osaliselt ühiskondlikult reguleeritud (vrd Makkonen 2006: 248).

Intervjuueeritavate valik on suulise ajaloo alases tegevuses tavaline võimu ärakasutamise ilming. Endisi rahvasaadikuid on praegu elus üle kolmesaja, neist suudetakse aasta jooksul küsitleda 10–15. Valiku tähtsaim kriteerium on olnud parlamendistaaž ja ülesannete tähtsus sel ajal (näiteks ministriamet). Projekti algetapil intervjuueeriti vaid neid rahvasaadikuid, kes olid olnud parlamendis vähemalt kaks nelja-aastast perioodi. Püüe intervjuuerida kogenumaid rahvasaadikuid on igati põhjendatud, sest eeldatavasti oli neil poliitikukarjääri pikkuse tõttu rohkem võimu. Võttes arvesse, et just eakamate saadikute hulgas oli naisi vaid mõni üksik, on naissoost intervjuueeritavate osakaal (27%) kogu intervjuukorpuses põhjendatult väike. Siiski tasub intervjuuerida ka ühe ametiaja parlamendis olnud rahvasaadikuid, sest nemad ei ole jõudnud institutsionaliseeruda või kogenumate parlamendiliikmete kombel omaks võtta institutsiooni väärtushinnanguid. Mida kõrgemale eliidi liige oma institutsioonis tõuseb, seda rohkem hakkavad tema üldised seisukohad meenutama organisatsiooni ametlikku sõnumit (Mykkänen 2001: 119). Seega võib lühikest aega parlamendis olnud lihtliikme intervjuust saada rohkem isiklikke ja värskeid vaatenurki, mitte ametlikke seisukohti.

Arutelupidepunktid intervjuudes – diskursused ja positsioonid

Kui suulist ajalugu on juba pikemat aega kogutud ja alal hoitud parlamendiinstitutsiooni algatusel, tasub juurelda selle üle, milliseid eelhälestusi ja näidisdiskursusi on selline kontekst intervjuudesse kaasa toonud. Matti Hyvärineni (2010: 114) sõnusi: kas selles seoses ilmnevad intervjuudes lugude esitamise teatud traditsioonid või millisest üldisest lugude esitusviisi-keskonnast üksiklood võrsuvad? Parlamendi tegevust reguleerib kehtestatud kord, millele lisanduvad rahvasaadiku tegevuse kohta avaldatud memod ja käsiraamatud (Parlamendi meelepea 1972–1995; Rahvasaadiku käsiraamat 1999–). Kirjutamata reegleid omandatakse suhtluses kogenumate saadikute, ametnike ja valvetöötajatega. 1980. aastatest alates viib uusi rahvasaadikuid tööga kurssi parlamendi kantselei (Ollila 2007: 33–34). Parlamendis loodud ja vahendatud teadmised kujundavad intervjuude institutsionaalse taustaloo, mida intervjuudes püütakse muuta isikukeskemaks. On intervjuueeritavaid, kes rahulduvad sellega, et kordavad institutsiooni vahendatud üldisi seisukohti (nt “tegelik parlamenditöö toimub komisjonides”). Teised aga ei ole ka saadikutena olnud institutsioonide juhitud. Sellegipoolest on ka isiklikel mälupiltidel ühiskondlik taust, sest institutsioonid kujundavad oma liikmete mälestusi (Mary Douglas Makkonen 2006 järgi: 248–249).

Suulise ajaloo intervjuuolukord on kogemuse poolest ainulaadne. Poliitikud on oma karjääri kestel harjunud andma päevapoliitilisi kommentaare ja ka isiku-intervjuusid, kuid vaid mõni üksik on andnud mitu tundi kestva ja kogu elust jutustava intervjuu. Intervjuu andmise ajal ei ole parlamendist lahkunud rahvasaadik enam osaline parlamentaarsete otsuste tegemises. Kuid vahel on ka nii juhtunud, et kord juba intervjuueeritud endine saadik on uuesti parlamenti valitud. Kas nemad annavad intervjuu “väljaspool” võimul olijate ringi, esitades oma eluloo, mida poliitika “üksnes” varjutab või asetavad nad meenutamise käigus ennast tagasi poliitilistele ametikohtadele, erakondadega seotud poliitilise retoorika viljelejateks? Või teeb seda kõike nendega intervjuerija? Kas intervjuu kestel tekkinud positsioonid põhinevad vastastikustel läbirääkimistel: mismoodi vestlus kulgeb või saab teatud suuna? Need intervjuu dialoogilisuse ja võimuga seonduvad positsiooni-analüüsi küsimused on huvipakkuvad suulise ajaloo uurimise seisukohalt. (Vrd Pöysä 2009; 2010; Harré & van Langenhove 1999: 1–31.)

Parlamendi suulise ajaloo alase tegevuse säilitav funktsioon avaldub ühtlasi intervjuu üldisemas ülesehituses ja rõhuasetustes. Intervjuerijad on kasutanud projekti käivitumisest saadik sama küsitlusraami, mida 2010. aastal uuendati. Suulise ajaloo kogumine ei lähtu praktilistest uurimisküsimustest,

rahvasaadikute elutee pöördeid püütakse temaatilises intervjuus talletada võimalikult kõikehõlmavalt. Intervjuuraam tugineb kronoloogilisele põhimõttele: intervjueeritavat palutakse kõigepealt rääkida oma lapsepõlveperest ja poliitilisest kasvukeskkonnast, mõjutustest ja eeskujudest. Pärast seda võetakse käsile parlamendi teema ja laiemalt see, kuidas poliitika sai osaks intervjueeritava elust. Intervjuude põhirõhk langeb intervjueeritava saadikuaastate tegevusele. Siin küsib intervjuuerija võimalikult üksikasjalikult intervjueeritava arengu kohta, lähtudes tema poliitikuaastatele omasest poliitilisest atmosfäärist. Ühtlasi palutakse veteransaadikul meenutada plaanikohast (või ka ootamatut) lahkumist parlamendist ja kirjeldada sellele järgnenud eluperioodi. Intervjuu lõpus antakse küsitletavale võimalus sõnastada, milline võiks olla tema poliitiline testament ja mida ta arvab käsilolevast suulise ajaloo projektist (Graae & Hietala 1994: 106–108; Ollila 2007: 160). Ehkki temaatilised intervjuud on mitmekülgsed ja pikad (keskmiselt umbes kuus tundi, vajaduse korral toimuvad need mitmes osas), püsib nende tulemusena sündinud aineistik siiski üldisel tasandil, erinevalt rangelt piiritletud intervjuuprojektidest, mis võimaldavad teatud faktide kogumisse põhjalikult süveneda.

On selge, et poliitikute intervjuudega seonduvad eetilised küsimused tuleb täpselt läbi mõelda, sest intervjuude käigus võib ilmnedas asju, mille avalikustamist ei taheta. Teisalt on intervjuu üks eesmärk saada võimalikult palju sellist teavet, mida ei ole dokumentides talletatud. Sel juhul tuleks saadikuid innustada avama just nimelt “salajast” poliitilist tegelikkust. Kuna materjal ei ole avalikult kättesaadav, peab selle kasutamiseks koostama uurimiskava ja hankima raamatukogu juhatajalt materjali kasutamise loa. Nende takistuste tõttu on seda materjali siiani uurimustes väga vähe kasutatud. Võib-olla kardavad paljud intervjueeritavad ka oma nime sattumist ebasoodsasse valgusse. Kuid suulist ajalugu uurides on võimalik esitada lähtematerjali väga mitmel viisil, kusjuures avaldatavatest uurimustest võib saadikute nimed ka välja jätta (vt eetiliste küsimuste kohta nt Kuula 2006).

Rahvasaadikute suuline ajalugu poliitilises kultuuris

Oleme eespool näidanud, et rahastajate vaatepunktist on võimuesindajate suulise ajaloo väärtuseks peetud demokraatia ajaloo talletamist. Eeskätt kultuuriuurimises on kõnesolev kogu väärtuslik ka poliitilise kultuuri uurimise seisukohalt. Endiste saadikute suulise ajaloo talletamine seostub ühtviisi kutsetraditsioonide kogumisega, sarnaselt näiteks kirjanike või arstide ametit käsitlevate intervjuudega. Elukutseliste poliitikute rühma ei saa pidada homogeenseks jutustajate rühmaks, mis esindab üht koherentset poliitilist

kultuuri. Pigem toovad isiklikud kogemused esile poliitilise kultuuri eri tahke. Selles mõttes võib poliitikute rühma mõista kui rahva üht, mitmeid vaatenurki esindavat mudelit.

Poliitilise kultuuri suuline ajalugu on eraldi valdkond, mida saab uurida paljudest lähenemisviisidest lähtudes.⁵ Ei ole aga enesestmõistetav, millele poliitilise kultuuri mõiste igal üksikul kasutusjuhul viitab. Meedias peetakse poliitilise kultuuri all tavaliselt silmas parlamendi tegevust kirjeldavaid käitumisviise, poliitikute (õigeid) esinemistavasid üldsuse ees ja arusaamisi sellest, kuidas on poliitilise otsustajana õige või vale toimida. Rahvasaadikute ja ministrite käitumist jälgitakse meedias eeskätt valitseva poliitilise kultuuri etiketi raamistikus.

Riigiõpetusalase poliitilise kultuuri juured ulatuvad Gabriel A. Almondi ja Sidney Verba 1963. aastal tehtud intervjuu-uurimusse *The Civic Culture*, milles ühiskonna poliitilisuse mõistmisel lähtuti viie riigi kodanike seisukohtade ja arvamuste analüüsist. Selles uurimuses määratleti poliitilise kultuuri mõiste riigile omasele tüüpilise poliitilise kultuuri kaudu, kuigi tunnistati, et selle uurimiseks kasutatavate meetoditega on probleeme. Nüüdisajal uuritakse poliitilist kultuuri kogu maailmas kui moderniseerimise raames toimuvat dünaamilist protsessi. Vastuseid otsitakse näiteks küsimustele, milline on kodanike poliitiline käitumine ja suhtumine demokraatiasse võrdlevalt maailma eri osades (vt nt Dalton & Klingemann 2007; Dalton 2006). Suulise ajaloo uurimises tuntakse huvi nii elukutseliste poliitikute kui ka kodanike poliitilise kultuuri vastu (vt Latvala 2013a; 2013b).

Soomes ei ole “poliitilise eliidi” suulise ajaloo uurimisel varem jälgitud seda, kuidas intervjuueeritav ja intervjuuerija võtavad intervjuuolukorras kas võimu omaja või sellest ringist väljapoole jääva jutustaja positsiooni. Samuti seda, millest õigupoolest räägitakse, kui kõneaineks on võim: mil viisil avatakse intervjuudes võimu ja selle kasutamisega seotud mõisted? Intervjuu-materjali kõikehõlmav kaardistamine eeldab intervjuude süstemaatilist läbitöötamist ning teemade kodeerimist nende jutustuslikkuse ja tähenduse määramiseks (vt Mason 2002; Hyvärinen 2010: 115.) Praktikas tähendab see intervjuude kuulamisel keskendumist võimust rääkimisele, et eritleda võimuteemalised kategooriad ja assotsiatsioonid. Selles protsessis on oluline pöörata tähelepanu intervjuuerija rollile intervjuu käigus loodava teabe olemuse kujunemisel. Siinses artiklis keskendume eeskätt intervjuuerija keelelistele võtetele, mille abil ta intervjuueeritavat võimu ja rahva suhtes positsioneerib, kuid edaspidi on Pauliina Latvala eesmärgiks (paarisaja endise rahvasaadiku intervjuu põhjal) rühmitada positsioneerimise kategooriad, mida meenutamise käigus luuakse.

Intervjuudest ilmneb, et erinevalt küsitlejatest ei ole saadikud intervjuuks valmistunud nii, et neil oleks eelnevalt mõttes valmis sõnastatud lugu, mida

intervjueerija tuleks lihtsalt salvestama ehk “varasalve üles noppima”. Intervjuus sündiv intervjuu-jutustus koosneb mitmesugustest kõneliikidest ja tekstitüüpidest. Harva on tegemist tervikliku eheda jutustusega, sest intervjueeritav pakub kirjeldusi ja seletusi ning lisab loo põhistruktuuri nii vastulugusid kui ka võimalikke raamlugusid (vrd Hyvärinen 2010.) Endiste saadikute intervjuudes on eeskätt 2010. aastail lisaks saadikute üldistele arusaamadele võimu ja saadikute vahelistest suhetest sihipäraselt küsitud ka saadikute endi nägemust võimulolijate rühma kuulumise kohta. Neid on palutud täpsustada, millisena nad ise võimu kogesid või kas nad seda üldse kogesid.

Intervjuu üldkava paljudes alalõikudes leidub küsimusi isikliku võimukäsituse kohta eeskätt järgmistelt teemadelt: Soome demokraatia teostumine ja võimulolemise tasandid (rahvalt ehk valijatelt saadud volitused, kogemused); saadikute suhted “tavaliste erakonnaliikmetega”; parlament kui demokraatia teostamise keskkond; Soome demokraatia avatus; “maa kombed”; saadikute suhted regionaalpoliitikaga ning saadikute ja riigi suhe. Uurija eesmärgiks on välja selgitada, milliseid võtteid intervjueeritav kasutab, et küsimustest tulenevatest positsioneerimistest keelduda, neid ümber lükata ning uusi paigutusi välja pakkuda.

Võimuteema analüüsinäiteid

Positsioneerimise (või paigutamise) all peetakse silmas teadlikult või ebateadlikult loodud võtteid, mille abil isikut kirjeldatakse. Positsioone võib vaadelda vestluses osalejate valikuna, mis kujundavad jutustuse konteksti. Rom Harré ja van Langenhove (1999) järgi võib isik valida objektiks nii iseenda kui ka kellegi teise (*self-positioning*, *other-positioning*). Valitud jutustajapositsioonide rõhutamine võib olla püüd jutustust kontrollida, esitada kõnesolevat teemat teatud rõhuasetustega, vältides ühtlasi mingit muud lähenemisnurka. Just kogemuse rõhutamine uurimuses annab võimaluse kasutada positsioneerimisteooriat, sest teatud stereotüüpidele taandatavate rollisuhete eritlemisest lähtuv klassifitseerimine on liiga jäik. Jyrki Pöysä (2009: 317) võtab selle mõtte kokku nii: “indiviidide maailma peegeldab kõige paremini *keeles* esinduv sotsiaalse tegelikkuse konstrueerimine.”

Jälgides võimuga seotud küsimuste variante, mida intervjueerijad esitavad, võib täheldada, et teemadele saab läheneda mitmeti. Osa intervjueerijatest alustab tavaliselt teemade kaardistamisest: millised eelnevad kujutlused olid saadikul võimust, kui ta alustas tööd parlamendis. Seejärel usutleb, kas need kujutlused on aastate jooksul muutunud. Siin näib intervjueerija eelduseks olevat arusaam, et saadikul on võim. Üleminek üldise võimu teemalt võimu

kogemise teemale toimub dialoogilise strateegiana, kus intervjuuerija suunab saadikut võimu ja võimul olemise erinevate tahkude üle arutlema. Näiteks ühele Roheliste endisele rahvasaadikule 2000. aastal esitatud küsimuses tuginetakse esmalt üldisele ettekujutusele poliitiku (mitte rahvasaadiku) rollist võimuesindajana. Seejärel positsioneeritakse poliitik eeldusele tuginevalt võimu omajana:

*Kuidas käsitlete niisugust sõnapaari nagu poliitika ja võim? **Öeldakse, et poliitikutel on võim, ja kindlasti tunneb iga poliitik teatud määral, et tal on võimu.*** (Intervjuu 226.)⁶

Poliitikud on üldiselt harjunud väitlema, mistõttu nad suudavad eelduse, nagu oleks rahvasaadikutel võim, kas ümber lükata, küsimuse ümber sõnastada, esitada vastuküsimusi või määratleda võimu erinevaid aspekte. Et uurida võimu omamise kogemust, võib esitada ka eitava küsimuse, näiteks: “Kuidas käsitlete selliseid mõisteid nagu poliitik, võim ja võimu omamine?” Ja jätkata: **“Kas Teie ei ole kogenud, et Teil on võim?”** (Intervjuu 308.)

Intervjuuerijad käsitlevad võimuteemat ka teistsuguste seostega, näiteks võim ja vastutus. Kirjeldatud semantilise võrgustiku tekitamine võib eemaldada näiteks negatiivseid tähendusvarjundeid. Töömoraali seisukohast on võim positiivne, sest sellega kaasneb palju vastutust, erinevalt näiteks “räpasest” võimu ärakasutamisest ja võimu ahnitsemisest. Intervjuuerijad kategoriseerivad saadikuid veel diskursiivsete valikute abil, nimetades neid intervjuu käigus parlamendi lihtliikmeteks, erakondade esimeesteks, naissaadikuteks, ministriteks, ühe ametiaja saadikuteks või teatud erakonna esindajateks, nii nagu järgmises näites:

*Kuidas käsitleksite selliseid mõisteid nagu poliitika ja võim, võimukandmine **noorsoomlaste rahvasaadikuna?*** (Intervjuu 306.)

Erakondlik positsioneerimine nõuab siin ühtlasi erakonna esiletoomist võimuhierarhias. Näiteks suurte ja väikeste erakondade nimetamine tekitab vastavaid ettekujutusi ja saadiku seostamine erakonnaga annab talle ka ühe või teise erakonna positsiooni, mis ei ole üksteise suhtes võrdsed. Allpool käsitleme positsioneerimise variante pisut üksikasjalikumalt.

1. Neutraalne positsioneerimine

Naissoost intervjuuerijad moodustasid kõigist intervjuerijatest kümme protsenti. Üks intervjuerijatest uuris ettevaatlikult ja järkjärgult Soome Rahva Demokraatliku Liidu (SKDL) naisesindaja arusaamu võimuvolitustest:

Seoses sellega pakuks ühtlasi huvi analüüsida niisugust võimu käsitust **ka rahvasaadiku** seisukohast. Kas panite ise tähele, et selline rahvaesindaja staatus **annab teile omal moel võimu juurde**, ja kuidas peaks saadik sellesse suhtuma?

– Loomulikult **annab rahvaesindajaks olemine võimu juurde** – a) näiteks valdade ja vallaelanike seisukohast, sest ta loob seadusi ja vald on kohustatud riigivõimu kehtestatud seadusi täitma. Kuid **isiklikku võimu see selles mõttes õnneks juurde ei anna, see on rühmavõim**, sest parlament tegutseb enamuse otsuste alusel. Enamus moodustub niisiis ühtviisi mõtleivatest isikutest, mitte alati niivõrd poliitilistest rühmadest, vaid isikutest, kellel on mingis konkreetses asjas samasugune seisukoht, ja selles mõttes on see võim. Kui aga juhtub, et valitsuse koosseis on selline, et see saab oma seisukohtade toetajaks parlamendi enamuse, siis on see juba ka **parlamendi võim** – kahjuks, sest see võib muutuda ka rahva tahte vastaseks, nagu näiteks praegu. (Intervjuu 124.)

Vastusest võib näha, et algul tunnistab intervjuueritav kõhklusteta üldisel tasemel teostuva võimu olemasolu. Selles etapis ei näe ta siiski isikliku võimu tasandit, vaid kogenud võimukandjana seab ta seadusi loova rahvasaadiku ja riigivõimu vastamisi vallaelanikega. Järgmises lauses läheneb intervjuueritav küll isikliku võimu teemale, kuid ei räägi ikka veel enda kogemustest. Lausest ilmneb siiski, et tema hinnangul on hea, et võim on rühma-, mitte isikuvõim. Põhjenduseks toob ta parlamendi tegevusest võetud enamuse põhimõtte. Kolmanda tasandina toob vastaja esile parlamendi võimu, mis ei ole alati rahva vaatepunktist neid soosiv. Intervjuuerija täpsustav küsimus liigub neutraalselt positsioneerimiselt võimuihalust eeldavale positsioneerimisele:

Aga kui ma nüüd küsiks in veel **isikliku tasandi kohta**, kas rahvasaadiku staatusega võib olla seotud **soov võimu omada – see võib ju olla ka täiesti positiivne?** Kuidas olete **Teie** seda kogenud?

Mina kogesin seda võimuna sellisel viisil, et julgesin vallaelanike asjus, mitte kellegi eraasjus, minna näiteks elamuameti või panga juhataja jutule. See on mulle antud võim, et mind kui teatud institutsiooni liiget ära kuulati ja mina sõandasin esitada üksikvalla või isegi üksikisiku probleeme. Näiteks seoses metsa müügiga, Aso peadirektori juures ja nii. Ma kogesin, et saan teha midagi kodanike heaks, **kuid ei saa võimu ära kasutada iseenda heaks**. Need olid asjaajamised valdade ja majandusettevõtete heaks, kes vajasid näiteks kas a) mingisugust luba või b) raha. (Intervjuu 124.)

2. Võimuihalust eeldav positsioneerimine

Üks kahest kõige rohkem intervjuusid teinud isikust küsis Keskerakonna mees-rahvasaadikult kolm aastat pärast saadikuperioodi lõppemist võimukandmise kogemuse kohta pisut provotseerivalt:

*Kas kogesite, et Teie käes on võim? **On poliitikuid, kes nadivad võimu omamist.*** (Intervjuu 301.)

Küsimuse lõpuosa moodustav väide annab intervjuueeritavale näiliselt loa tunnistada, et võimukandmisest võib tunda mõnu. Võim positiivse nähtusena on Soome poliitilises kultuuris sageli marginaalne diskursus, pigem tuleb kõne alla *võim korrumpeerib* mudel:

*Minu suhtumine võimu omamisse ja poliitikasse toetub küll täielikult praktilisele pinnale. Mina toetusin oma tegevuses **laiadele massidele, minuga võtsid ühendust tavainimesed, vallad, ettevõtjad, pensionärid ja teised.** Sealt ma rajasin oma õigustekaitsmise teed, püüdsin pealinna piirkonna mitmesugustes ametiasutustes, ministeeriumides ning ametites ajada inimeste asju ja esindada neid. Ma ei ole end kunagi tõeliseks erakonnapoliitikuks pidanud. Oli isegi nii, et kui olin viimast ametiaega parlamendis, ütlesin kodukandis suurel üritusel rahvale, et esindan teid neljandat korda Helsingis, kuid ei ole parlamendis teinud ühtki erakonnapoliitilist sõnavõttu, vaid olen tegelenud teie asjadega. See asjadega tegelemine põhines suures osas ka sellel, et kontaktialasid oli erinevatel mõjutustahkudel üsna laialdaselt. Nende hulgas oli palju selliseid tegijaid, kelle abiga sai korda aetud palju kodukandi Põhja- ja Ida-Soome asju.* (Intervjuu 301.)

Paar aastat varem intervjueeris sama isik parlamendist lahkunud Soome Maa- partei rahvasaadikut. Tema puhul on küsimuse asetuse märgatavalt teistsugune, sest rõhutatud ei ole mitte rahvasaadiku, vaid rahva kogemusi:

*Poliitik ja võim, võimu omamine, vastutus ja muu selline. **Kas rahvas tunneb, et poliitikud kasutavad võimu valesti,** et nad ei võta endale vastutust oma otsuste eest ja nii edasi?*

Sellise rõhuasetuse põhjusi võib otsida erakonna mainest, aga eriti intervjuueeritava isa sõjajärgsetel aastakümnetel välja kujunenud kuvandist kui “unustatud rahva kaitsjast”, keda sama intervjuueerija on suulise ajaloo arhiivi jaoks samuti küsitlenud. Intervjuueeritav vastas sellele küsimusele rahvast mõistvalt ja meediat kritiseerides:

Niisuguse pildi võib saada näiteks avalikel aruteludel, aga ma ei usu, et see päris nii on. Pilt, mis rahva hinnangutest sünnib ja antakse, on ju suures osas massiteabevahendite loodud. [...] Ma ei ole just eriti veendunud, et Soome rahvas oleks üldiselt seisukohal, et poliitikud on kelmid, et nad ei võta vastutust ja ahnitsevad ohjeldamatult endale nii palju võimu kui võimalik. Aga niisugune pilt võib avalikel aruteludel kergesti tekkida. (Intervjuu 282.)

2001. aastal intervjueris sama isik Vasakliidu esimeest, positsioneerides teda esmalt sõnapaari võim ja poliitik seose kaudu, kuid seejärel paigutas ta intervjueritava kogemuse eriti agressiivselt võimu omaja valda:

*Milliseid mõtteid tekitab Teis sõnapaar poliitika ja võim? Kindlasti tundsitate ka ise, et Teie käes on võim. Erakonna esimehena **on peaaegu võimatu väita vastupidist**. (Intervjuu 246.)*

Vastusest näeme, et intervjueritav mõonab võimupositsiooni olemasolu ja sellega kaasnevate eesõiguste nauditavust, kuid pühendub rohkem sellele, et selgitada võimupositsiooni teisi tahke nagu vastutus, rasked otsustused ja ümbruskonnast saadav negatiivne tagasiside:

*Mina naudin poliitikas kõige rohkem seda tunnet, et olen asjade keskel, sündmuste keskel, et on lihtne saada teavet, infot. Olin asjadega hästi kursis. See rahuldab mind ja pakkus mulle naudingut. Kuid võim ise oli sageli niisugune, et pidin osalema otsustustes, mida üldiselt oli raske langetada. Olid need siis rahade kärpimisotsused või nimetamised, ükskõik mis. Ja vähemasti seda ma küll ei nautinud, sest siis sain ma selle võimul olemise eest nii palju vastu vahtimist, et see nüüd küll mingi võimu omamise nautimine ei olnud. Või kui langetasime ühiselt töötushüvitise kärpimise otsust, selline võim küll erilist naudingut ei paku – **siis koormas kõige rohkem see vastutus**. Mina ei ole seda **niinimetatud võimu** pärast seda, kui lõpetasin, mitte sugugi taga igatsenud. (Intervjuu 246.)*

Kolmas näide sama küsituleja intervjuudest, kus vastaja positsioon võimukasutajana tuuakse esile enne, kui isikule endale antakse võimalus küsimusele vastata, pärineb Rahvusliku Koonderakonna ministriga tehtud intervjuust:

***Te olete kindlasti tundnud, et olete võimul**, kuidas te suhtute võimu ja võimu kasutamisse? Ja millised mõtted teil seoses sellega on? (Intervjuu 292.)*

Vastuses seotakse võimulolemine kohustusega, seda ka teatud mõttes eba-kindlas toonis: Euroopa Liidu nõupidamistel ületas kohustus käsitletavaid

teemasid arutada neid volitusi, mis olid saadikutele õigupoolest antud. Selle teadvustamine, et langetatud otsuste eest tuleb igal juhul vastutust kanda, tuli intervjuus ka esile:

*Kui sellele mõeldes lähtuda oma sisemistest mõtetest, ja kui **öeldakse, et võim teatud määral hävitab ja haarab kaasa**, küllap selles on mingi tõetera selles mõttes, et kui Euroopa Liidu läbirääkimised jõudsid kõige otsustavamasse faasi ja tuli ära teha suuri asju, tuli kõnelda välisriikide esindajate ja EL volinikega, siis meil ei olnud küll alati volitusi rääkida neil teemadel, millest rääkisime. Mõtlesime sellele, et see töö tuleb nüüd lihtsalt ära teha. (Intervjuu 292.)*

Intervjueerija seadis nende näidete põhjal ministrid ja erakondade esimehed eelduslikult teistest rahvasaadikutest tugevama mõjuga positsioonidele, mistõttu ka vastustest võiks oletada, et võimu omamise kogemusi tunnistatakse. Osalt see nii ongi, kuid intervjueeritavad esitavad oma kogemust võimust mil- lenagi, mida ei tuleks kadestada.

Eeltoodud näited viitavad sellele, et nii võimuküsimust kui ka rahvaga seotud ja esindusteemasid käsitlevaid lugusid tuleks üksikasjalikumalt analüüsida. Suurt hulka tegureid, näiteks haridust, elukutset, iga, erakonda, saadikukogemust jne võrreldes avaneb tähenduste muster, mis näitab, miks võivad käsitused võimust võtta ühe või teise kuju. Kui rahvasaadikud pärast oma karjääri rõhutavad ülekaalukalt seda, et võim on negatiivne või et neil ei olnud võimu, siis tuleks uurida, kas see väide ei ole põhjustatud kultuurilisest keelekasutusest. Kas Soome poliitikute arusaamad võimust erinevad näiteks Rootsi või Austraalia poliitikute käsitustest ja kui see nii on, siis miks? Lähiajal oleks vaja interdistsiplinaarses uurimisrühmas läbi viia võrdlev uurimus, kus keskendutakse suulise ajaloo võtmemoistetele nagu võim, rahvas, rahvus ja sugupool, et sügavamalt mõista poliitilise kultuuri olemust.

Lõpetuseks

Parlament moodustab institutsionaalse raami sellele, mille piires on endiste saadikute suulist ajalugu viimase veerandsajandi vältel Soomes kogutud. Institutsiooni algatusel loodud ja säilitatav suulise ajaloo kogu erineb sõltumatutest intervjuuprojektidest mitme teguri poolest. Selles artiklis pöörati tähelepanu näiteks parlamendiinstitutsiooni võimule, suulise ajaloo kogumise jätkumise tingimustele ning institutsiooni ja intervjueeritavate, teisisõnu endiste rahvasaadikute omavahelistele suhetele. Uurimistulemused võimaldavad edaspidi

küsida, kas Soome kogemust saab võrrelda teiste parlamentide suulise ajaloo kogudega.

Seniste uurimistulemuste kohaselt võib väita, et intervjuueeritavate võimuga seotud keelekasutus ei moodusta neis intervjuudes ühtset diskursust. Ühtlasi esitavad ka intervjuueerijad võimuga seonduvaid küsimusi erineval viisil, tuues võimuga seonduvalt esile erinevaid eeldusi. Ametist lahkumise järel antud intervjuus seostub rahvaesindaja positsioon nii tema kogemuse ja sugupoole kui ka valitseva kultuurilise demokraatiamudeliga. Ilmneb, et võimu, mida tunnistati kogenud olevat, esitatakse retooriliselt pigem negatiivse kui positiivsena juhtudel, mil räägitakse üksikisiku tasandi võimust. Intervjuude alusel võib rahvasaadikud võimu kogemise erinevuste põhjal jaotada kolme rühma. Esimeses rühmas positsioneeruvad rahvasaadikud mitmetel põhjustel võimu omamisest väljapoole. Teist rühma iseloomustab see, et võimu peetakse oluliseks ja tunnistatakse, et mingil määral on nad võimu omamist kogenud. Kolmandas rühmas seatakse kahtluse alla, kas rahvasaadiku positsiooniga üldse võimu kaasneb. Kuid võimu omamist peetakse võimalikuks, seostades seda näiteks vastutuse ja kontrolliga. Teema edasine uurimine pakub üksikasjalikumaid tulemusi, mis võimaldab avaldada võimu retoorilise positsioneerimise kohta täpsemat teavet.

Arhiiviallikatena on intervjuusalvestised osa Soome poliitilisest kultuurist, osa tuleviku tarbeks säilitatavast kultuuritraditsioonist, mis peegeldavad intervjuueerimisaegseid arusaamu ja tõlgendusi poliitika erinevatelt aladelt. Vastamist nõuab küsimus, kuidas kasutatakse arhiivis säilitatavaid intervjuusalvestisi tulevikus väljaspool teaduslikku uurimist, näiteks muuseumitöös. Näiteks Austraalias sisaldavad poliitilist minevikku tutvustavad näitused tüüpiliselt ka helilinte.⁷

Kommentaariid

¹ Eliidi uurimise kohta vt nt Odendahl & Shaw 2002.

² Norra ja Suurbritannia parlamendis toimunud kogumisprojektide kohta leidub teavet järgmistel veebilehtedel: <http://trove.nla.gov.au/work/36465648?q=text%3A%22Old+Parliament+House+political+and+parliamentary+oral+history+project.%22&c=music&versionId=46955077>, <http://www.historyofparliamentonline.org/about/latest-research/oral-history-project>, <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Om-oss/Aktuelt/Nyhetsarkiv/Nyhetsarkiv-2012/Politikk-fra-innsiden>.

³ Soome erakondade lühendid (paksus kirjas märgitud erakonnad on esindatud praeguses parlamendis):

ALK – Alkiolainen eduskuntaryhmä (Alkiolaste parlamendirühm)

IKL – Isänmaallinen kansanliike (Isamaaline Rahvaliikumine)

KD – Kristillisdemokraatit (Kristlikud Demokraadid)

KESK – Keskustapuolue (Keskerakond)

KOK – Kokoomus (Koonderakond)

LKP – Liberaalinen kansanpuolue (Liberaalne Rahvapartei)

NS – Nuorsuomalaiset (Noorsoomlased)

POP – Perustuslaillinen oikeistopuolue (Konstitutsiooniline Paremerakond)

RKP – Ruotsalainen kansanpuolue (Soome Rootsi Rahvapartei)

SDP – Sosiaalidemokraatit (Sotsiaaldemokraadid)

SKDL – Suomen kansan demokraattinen liitto (Soome Rahva Demokraatlik Liit)

SKL – Suomen kristillinen liitto (Soome Kristlik Liit)

SKYP – Suomen kansan yhtenäisyyden puolue (Soome Rahva Ühtsuspartei)

SMP – Suomen maaseudun puolue (Soome Maapartei)

TPSL – Työväen ja pienviljelijäin sosiaalidemokraattinen liitto (Töölste ja Väiketalunike Sotsiaaldemokraatlik Liit)

VAS – Vasemmistoliitto (Vasakliit)

VIHR – Vihreät (Rohelised)

LIB – Liberaalit (Liberaalid)

PS – Perussuomalaiset (Pölissoomlased)

⁴ Siin ja edaspidi paksus kirjas artikli autorite esiletõstet.

⁵ Soome mäluasutused, näiteks Soome Kirjanduse Selts ja parlamendi raamatukogu veteransaadikute suulise ajaloo arhiiv, on talletanud poliitilise kultuuri järgi aktiivselt üle erakonnapiiride. Lisaks sellele on paljude erakondade arhiividesse kogutud oma aktivistide ja muude tegelaste suulist ajalugu.

⁶ Siin ja edaspidi on esiletõstet näitetekstis artikli autoritelt.

⁷ Vt Austraalia parlamendi suulise ajaloo kogumise ja kasutamise kohta lähemalt: <http://trove.nla.gov.au/work/36465648?q=text%3A%22Old+Parliament+House+political+and+parliamentary+oral+history+project.%22&c=music&versionId=46955077>.

Intervjuud

Endiste parlamendisaadikute suulise ajaloo arhiiv, Soome parlamendi raamatukogu (*Veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto, Eduskunnan kirjasto*):

Nr 124 Lehmonen, Siiri, 28.10.1992. Intervjueerija Eeva Ahtisaari.

Nr 222 Astala, Heli 10.12.1999. Intervjueerija Juhani Mylly.

Nr 226 Könkkölä, Kalle 7.4.2000. Intervjueerija Jorma Kallentautio.

Nr 246 Andersson, Claes 29.10.2001. Intervjueerija Jorma Kallentautio.

Nr 282 Vennamo, Pekka 22. ja 24.11.2004. Intervjueerija Jorma Kallentautio.

Nr 292 Salolainen, Pertti 25.11., 9. ja 15.12.2005. Intervjueerija Jorma Kallenaudio.

Nr 301 Saapunki, Pauli 25.10. ja 2.11.2006. Intervjueerija Jorma Kallenaudio.

Nr 306 Tarkka, Jukka 11. ja 14.5.2007. Intervjueerija Jorma Kallenaudio.

Nr 308 Tiuri, Martti 8. ja 9.10.2007. Intervjueerija Jorma Kallenaudio.

Kirjandus

Abrams, Lynn 2010. *Oral History Theory*. London & New York: Routledge.

Dalton, Russell J. 2006. *Citizen Politics. Public Opinion and Political Parties in Advanced industrial Democracies*. Washington: CQPress.

Dalton, Russell J. & Klingemann, Hans-Dieter (toim) 2007. *The Oxford Handbook of Political Behaviour*. The Oxford Handbook of Political Sciences. New York: Oxford University Press (doi: 10.1093/oxfordhb/9780199270125.001.0001).

Graae, Kristiina & Hietala, Marjatta 1994. *Suullista historiaa. Veteraanikansanedustajat haastateltavina*. Helsinki: Eduskunnan kirjasto.

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. 2002. From the Individual Interview to the Interview Society. Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (toim). *Handbook of Interview Research. Context & Method*. London & New York: SAGE, lk 3–32 (doi: 10.4135/9781412973588.d3).

Harré, Rom & Van Langenhove, Luk (toim) 1999. *Positioning Theory: Moral Contexts of Intentional Action*. Oxford: Blackwell Publishers.

Hyvärinen, Matti 2010. Haastattelukertomuksen analyysi. Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim). *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, lk 90–118.

Isohookana-Asunmaa, Tytti 2006. *Virolaisen aika. Maalaisliitosta Keskustapuolue 1963–1981*. Maalaisliitto-Keskustan historia 5. Helsinki: Otava.

Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

Latvala, Pauliina 2013a. The Narrativization of Political Socialization in Finnish Oral History Texts. *Journal of Finnish Studies* 16: 2, lk 141–159.

Latvala, Pauliina 2013b. *Kerrottu politiikka*. Muistitietotutkimus arjen poliittisesta kulttuurista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Linde, Charlotte 2009. *Working the Past. Narrative and Institutional Memory*. Oxford: Oxford University Press.

Makkonen, Elina 2006. Instituution suullinen historia. Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim). *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 245–270.

Mason, Jennifer 2002. *Qualitative researching*. London: SAGE.

- McMahan, Eva 2000 [1989]. *Elite Oral History Discourse: A Study of Cooperation and Coherence*. Studies in Rhetoric and Communication Series. Alabama: University Alabama Press.
- Mykkänen, Juri 2001. Eliittihaastattelu. *Politiikka* 43: 2, lk 108–127.
- Nilsson, Torbjörn 2009. *Utvärdering av Riksdagens intervjuprojekt 1998–2008*. Julkaisematon raportti [Avaldamata aruanne].
- Niinistö, Jussi 1998. *Paavo Susitaival 1896–1993 – aktivismi elämänsänteena*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Norrbin, Camilla 2004. *Från isolering till integrering. En kollektivbiografisk studie över de kvinnliga riksdagsledamöterna under tvåkammarriksdagens tid 1922–1970*. Skrifter från institutionen för historiska studier 6. Umeå: Umeå universitet (<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:142817/FULLTEXT01.pdf> – 14. jaanuar 2014).
- Odendahl, Teresa & Shaw, Aileen M. 2002. Interviewing Elites. Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (toim). *Handbook of Interview Research. Context & Method*. London and New York: SAGE, lk 299–316 (doi: 10.4135/9781412973588.d19).
- Ollila, Anne 2007. Ammattina kansan edustaminen. Ollila, Anne & Paloheimo, Heikki (toim). *Kansanedustajan työ ja arki. Suomen eduskunta 100 vuotta, osa V*. Helsinki: Edita, lk 9–171.
- Pekonen, Kyösti 2011. *Puhe eduskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- Pöysä, Jyrki 2010. Asemointinäkökulma haastattelujen kerronnallisuuden tarkastelussa. Ruusu vuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim). *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, lk 153–179.
- Pöysä, Jyrki 2009. Positiointiteoria ja positiointianalyysi – uusia näkökulmia narratiivisen toimijuuden tarkasteluun. Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim). *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 314–343.
- Ritchie, Donald A. (toim) 2011. *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford: Oxford University Press (doi: 10.1093/oxfordhb/9780195339550.001.0001).
- Seldon, Anthony & Pappworth, Joanna 1983. *By word of mouth. Élite oral history*. London & New York: Methuen.
- SiVM 10/1993 = Sivistysvaliokunnan mietintö 10/1993. Valtioapäivät 1993. Asiakirjat C2. Helsinki: eduskunta.
- SiVM 2/2011 = Sivistysvaliokunnan mietintö 2/2011. Valtioapäivät 2011. Asiakirjat C3. Helsinki: eduskunta.
- Teräs, Kari 2011. Epäilystä vuoropuheluun. Muistelmateokset historian tutkimuksen aineistona. Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim). *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 181–201.
- Waldemarson, Ylva 2007. Politiska makthavare som historisk källa. *Arkiv, samhälle och forskning* 2, lk 8–25.

Wiberg, Matti 2012. Poliitikan tutkimus. Heikkinen, Vesa & Voutilainen, Eero & Lauerma, Petri & Tiililä, Ulla & Lounela, Mikko (toim). *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Helsinki: Gaudeamus, lk 624–630.

Internetiallikad (viimane külastus 14. jaanuaril 2014)

Old Parliament House political and parliamentary oral history project (Australia): <http://trove.nla.gov.au/work/36465648?q=text%3A%22Old+Parliament+House+political+and+parliamentary+oral+history+project.%22&c=music&versionId=46955077>

The History of Parliament: British Political, Social and Local History (Iso-Britannia): <http://www.historyofparliamentonline.org/about/latest-research/oral-history-project>

Riksarkivet og statsarkivene (Norja): <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Om-oss/Aktuelt/Nyhetsarkiv/Nyhetsarkiv-2012/Politikk-fra-innsiden>

Summary

Characteristics of institutional remembering: Parliament as a producer of MPs' oral history in Finland

Joni Krekola, Pauliina Latvala

Keywords: institutions, interviews, position analysis, power, recounting, veteran MPs' oral history

Our aim is to introduce the oral history project of veteran MPs in Finland and to depict some aspects of our ongoing research. The Library of the Finnish Parliament has, since 1988, produced over 340 oral history interviews with veteran parliamentarians, politically active in the post-war era. The recently digitalised collection – approximately 2,000 hours of recorded theme interviews and 50,000 pages of transcriptions – sheds light on the changes and continuities in parliamentarians' work and their views on society and political life since the 1940s.

Parliamentarians, mandated by the people through elections, operate in the conjunction of democracy, where the will of the people is supposed to be refined into political decision-making. Parliamentarians' thinking on politics and political life is also intriguing on the grounds that while the Members of Parliament work in the prime forum of national politics, a major share of the actual power may still lie somewhere else in society. Moreover, MPs' views on their own work have rarely been explored, even though they are at the heart of politics.

In this article, we ask what kind of benefit or disadvantage results from the fact that interviews are conducted, transcribed and archived by the same institution that ex-MPs

have served during their political career. We also argue that oral history of the MPs should be approached not only in terms of elite oral history as a given category, but also by paying attention to the variation of MPs' experiences as political representation. The concept of institutional remembering provides frames for understanding interviews as communicative events, where both parties are active agents in positioning themselves and the other. In this article, we show how the questions posed by the interviewers are also a substantial part of the data as they frame the concept of power in a negative or positive manner.

Auvõlg ja süütunne – eluloouurimisega seotud kimbatustest¹

Kristi Grünberg

Teesid: Artiklis vaagin biograafiliste intervjuude tegemise, analüüsimise ja uurimistulemuste avaldamisega seotud eetilisi probleeme. Refleksiivse kultuuriuurimuse traditsioonidest lähtuvalt kaardistan uurimisvälja ja uurija vahelisi pingeid ning neid mõjutavaid tegureid. Vaatlusalune konflikt on ühelt poolt seotud lähisugulase ja uurija rollide ühildamisel tekkivate vastuoludega. Teisalt on selle taga intervjuerimise kui võrdlemisi privaatse kogemuse avalikkuse ette toomisega – analüüsitulemuste avaldamisega – seotud kõhkklused.

Märksõnad: biograafiline meetod, eetika, eluloointervjuu, nõukogude aeg, põllumajandusjuhid, refleksiivsus, rollikonflikt

Uurimistöö käigus tõstatub ikka ja jälle eetilisi küsimusi, millele välitöid tegevad etnoloogid, antropoloogid ja folkloristid peavad lahenduse leidma. Käesolevas artiklis lahkan rollikonfliktist tulenevat kaitsekäitumist ja teiste inimeste eludest kirjutamisega kaasnevat kimbatust. Pealtnäha on tegemist võrdlemisi universaalsete probleemidega, kuid täbarasse olukorda sattunu silmis on neil sageli isiklik ja konkreetne sisu, mida kõrvaltvaataja ei pruugi hoomata ja mõista. Ehk just seetõttu tuntaksegi vajadust neil teemadel mõtteid vahetada ning oma seisukohti selgitada?

Järgnevatel lehekülgedel keskendun mõningatele biograafiliste intervjuude tegemise ja läbitöötamise käigus esile kerkinud küsimustele, millele ma ei osanud ajal, mil mu vastutusalala piirdus teiste uurijate projektide jaoks intervjuude läbiviimisega, tähelepanu pöörata. Siia kuulub näiteks intervjuude analüüsiks ja selle tulemuste avaldamiseks vajalik rolli vahetamise oskus. Selle puudumist teadvustasin teravalt siis, kui olin alustanud oma uurimistöö tarvis nõukogudeaegsete põllumajandusjuhtide, nende seas lähedase pereliikme, intervjuerimist ning pidin hakkama nende kogemuslugusid (avalikult) lahti mõtestama. Empaatilise kuulaja rolli jäädes ning uurija vaatepunkti silmist lastes leidsin end vastamisi mitmete eetiliste probleemidega, mistõttu hakkasin

kahtlema oma tegevuse õiguspärasuses. Hiljem mõistsin, et olemuselt oli see hirm vastutuse võtmise ees.

Kuivõrd tänase “kultuuriuurimise tähtsaim vahend on uurija isiksus” (Apo 2003: 231), proovin järgnevalt end oma meetodi, teema ja intervjueeritavate suhtes positsioneerida. Jälgin ka selle asendi muutumist. Teen seda nii metodoloogilistel kui ka eetilistel kaalutlustel, sest ei pea õigeks teiste elukäikudest kirjutamist ennast ja oma lähte-eeldusi avamata. Uurimisvälja ja uurija vaheliste pingete kaardistamist alustan oma välitöökogemuse ning sellega seotud emotsioonide lahtikirjutamisest. Seejärel keskendun intervjuude analüüsimise ja uurimistulemuste avaldamise probleemistikule.

Uurija kasvuraskused

Söandan tunnistada, et mu põlved värisid, kui läksin esimest intervjuud tegema. Olin sel ajal kolmanda kursuse etnoloogiatudeng ning pidin välitööpraktika raames küsitleni kolme inimest nõukogudeaegse töökogemuse teemal. Esimene vestluskaaslane² oli küll lähedane peretuttav, kuid situatsiooni uudsuse tõttu ei tundnud ma end intervjuuerija rollis mugavalt. Kogemuste lisandudes kasvav enesekindlus ning paranesid ka intervjuu tegemise oskused. Nii hakkasin järgnevate aastate jooksul Narvas ja Peipsi-äärsetes vanausuliste külades toimunud välitöödel biograafilisi intervjuusid läbi viies ning Keava linnamäe ja Meleski ümbruses kohapärimust kogudes neid kohtumisi üha rohkem nautima. Tundsin, nagu muutuksin teiste omaeluloolisi jutustusi kuulates avatumaks ja mõistvamaks, otsekui paremaks inimeseks (vt Atkinson 1998: 22, 34).

Käsitlesin ja kogesin eluloointervjuu andmist ja tegemist osapooli siduva toiminguna, mis võib muutuda justkui omaette sündmuseks. Harry Hermannsi (2004) sõnul tundubki õnnelikku kokkusattumusse uskuvale intervjuerijale, et intervjuust võidavad mõlemad osapooled. Intervjuerija tõlgendab oma tegevust teisele inimesele rikastava kogemuse kinkimisena ja usub, et intervjueritav on tänulik, et üks heatahtlik ning tähelepanelik kõrv on nõus teda kuulama (Hermanns 2004: 212). Sellest töökspidamisest lähtuv Robert Atkinson on eluloo rääkimist nimetanud lausa pühaks tegevuseks, teraapiliseks protsessiks, mille käigus korrastatakse oma vaateid elule ja ümbritsevale (Atkinson 1998: 14, 22). Selline arusaam kujunes mul tõenäoliselt välja võhivõõrastele intervjuusooviga lähenemise eelduseks oleva positiivse enesekuvandi ülesehitamise ning teiste privaatsfääri tungimisele põhjenduste otsimise käigus. Olin selles võrdlemisi veendunud päevani, mil kohtusin juhuslikult ühe kunagise intervjueritavaga. Arvasin, et pärast seda, kui ta on mulle rääkinud oma eluloo, end avanud, ei saa ma ju teeselda, nagu ei tunneks teda. Minu vastas seisva

keskealise mehe nägu väljendas aga sügavat hämmingut, kui talle aastatetaguse kohtumise asjaolusid meelde tuletasin. Ta ei tundunud mind uskuvat ja ütles, et ei ole kunagi midagi sellist teinud. Ma ei tea, kas talle hiljem meenus midagi või mitte, tema vastus mõjus aga vabastavalt. Sain aru, et eluloo intervjuu andmist ei pruugitagi tajuda meelde jääva tegevusena, mille käigus esile kerkinud mälu piltidele tuginedes lastakse võõral oma hingesoppidesse piiluda. Olin kujutanud ette, et intervjuueeritavad mõtlevad nii intervjuule ja selle raames meelde tulnud elusündmustele kui ka sellele, mis nende loost edasi saab.³ Kuigi intervjuuga nõustumiseks on erinevaid põhjuseid lihtsast uudishimust teadliku manipuleerimiseni, tundus mulle, et jään minuga rääkima soostunud inimestele teatud mõttes justkui võlgu – kasutan nende vastutulelikkust (isiklikel eesmärkidel) ära (kasvõi näiteks selleks, et täita välitööd organiseerinud uurijate soove). Ülalkirjeldatud kohtumine aga näitas, et eluloo intervjuu ei tarvitse olla “kogemus, mida mõlemad osapooled väärtuslikuks peavad” (Atkinson 1998: 53). Kas olin oma tegevuse õigustamiseks tõepoolest arvanud, et olin intervjuupartnerile kinkinud ainulaadse võimaluse oma maailmavaadet ja elukäiku tutvustada, aidates tal seega oma elu paremini mõista (Atkinson 1998: 22, 25–26)? Kas teadasaamine, et eluloo intervjuu andmist saab unustada, vähendas mu alateadlikku, tänutundega segatud vastutustunnet intervjuueeritud inimeste ees ning näitas selle seisukoha suhtelisust? Teatud mõttes see nii oligi: ühtäkki ei olnud ma enam selle intervjuueeritavaga seotud, sest ta oli meie kohtumise unustanud.

Tööbiograafia alaseid intervjuusid tehes ning Narvas ja Peipsi ääres välitöödel olles ei küsinud ma endalt, mis üldse õigustab biograafilise meetodi kasutamist. Ma ei juurelnud ka selle võimalike kitsaskohtade üle. Võib öelda, et keskendusin aktiivsele kuulamisele, küsimusi esitasin vastavalt vajadusele.⁴ Nautisin inimestega kohtumist ja nende lugude kuulamist ega juurelnud pikemalt selle üle, mis salvestatud elulugudega arhiivis juhtuma hakkab ning milline mõju võib sellel olla intervjuueeritud inimeste edasisele elukäigule. Olin arhiivi antud biograafiliste materjalide avalikust iseloomust ja oma vastutuse määrast siiski teadlik. Nii näiteks vajutasin diktofoni kinni, kui oma elukäigu kirjeldamisega lõpule jõudnuna hakkas intervjuueeritav kõnelema sugulastevahelistest probleemidest, mainides ka nende inimeste nimesid. Leidsin, et nimetatud isikute suhtes ei oleks aus, kui pereliikmete erimeelsused lähiringist välja jõuavad. Alateadlikult soovisin ka seda, et vaatamata keerulistele elusündmustele, mis jutuaajamiste käigus meelde võisid tulla, lõpeksid intervjuud helgemate nootidega. Ma ei tahtnud lahkuda tundega, nagu oleksin kaasa aidanud vanade haavade lahtikiskumisele, tegemata katsetki juhatada minuga rääkima soostunud inimesi tagasi positiivsematele mõtteradadele. Võib ju (kogenematu) intervjuueerija oma oskamatuses ja jäikuses põhjustada ka

korvamatut kahju (Plummer 2005 [2001]: 299–300). Harry Hermanns (2004) seevastu seostab sellise käitumise eeskätt intervjuueerija psühholoogilise enesekaitsega, mitte intervjuueeritava õiguste eest seisemisega: intervjuueerija muutub ettevaatlikuks ja tunneb ebamugavust, kujutledes, et ta on küsinud või kohe küsimas midagi, mille meenutamine võiks teha vastajale haiget. Soovides vältida teise osapoole huvide kahjustamist, ei puuduta intervjuueerija teemasid, mis on problemaatilised ennekõike tema enda jaoks (Hermanns 2004: 211–212). Nõustun Hermannsi seisukohaga, kuid leian, et parem on olla empaatiline ja ettevaatlik kui arvata, et kõike võib küsida otse ja keerutamata. Sellistest enesekaitsemehhanismidest peaks intervjuud tegema minnes siiski teadlik olema. Iseasi on, kas ollakse valmis seda endale tunnistama.

Asudes teiste uurijate huvides (biograafiliste) intervjuude tegemise juurest oma teadustöö tarvis nõukogudeaegseid põllumajandusliidreid küsitlema, nende elukogemuse ja mineviku mõtestamise viiside vastu huvi tundma, leidsin end peagi uuest olukorrast. Pidin hakkama seni minu seisukohalt peamiselt emotsionaalsele tasandile jäänud kohtumisi analüüsima, akadeemilisteks tekstideks vormima ning avaldamise korral muuhulgas ka intervjuueeritavate reaktsioonide ja teiste uurijate kriitikaga silmitsi seisma. Rolli muutumisega kasvas vastutuse määr, mis omakorda tekitas kõhklusi valitud tee õigsuses ja otstarbekuses. Kimbatust suurendas asjaolu, et olin endisest põllumajandusjuhist vanaisa kaudu uurimisteemaga ka isiklikult seotud.

Kuigi eespool mainitud kohtumine oli näidanud mu seisukohtade suhtelisust ja (eluloo)intervjuu kui uurimismeetodi ületähtsustamise võimalikkust, osutus uue rolliga toime tulemine raskemaks, kui olin arvanud. Ma ei teadnud ühtäkki enam, mis õigusega ma üldse tungin teise inimese ellu, “korjan” tema loo üles, lahkun ja räägin kuuldut edasi (vt Plummer 2005 [2001]: 289–290). Miks peaks inimene, kelle uurija on pannud informandi rolli, vajama, et keegi tema elulugu ja ütlusi analüüsib ning need konverentsiettekanne ja/või (teadus)publikatsiooni kujul avalikuks tekstiks muudab? Intervjuueeritav ei pruugi end neis kirjutistes ära tunda ning kogeb, et temast on valesti aru saadud, tema usaldust ehk (tahtmatult) kuritarvitatudki, haiget tehtud. Ma ei saa teistele inimestele negatiivsete emotsioonide tekitamise eest vastutust enda peale võtta, see ei ole ka mõistlik. Pean aga endalt siiski küsima, kuidas ma oma tegevust õigustan. Milleks ja kellele seda vaja on? Tunnistan, et varem ei osanud ma neid küsimusi esitada ega kahelnud seetõttu oma töö mõtestatuses ja õigusparasuses.

Ma ei leidnud nendele küsimustele vastuseid ja see väljendus ka mu võimetuses hakata analüüsima uurimuse pilootfaasis tehtud intervjuusid. Uurimistööga seotud eetikaküsimusi käsitleva kirjanduse lugemine vaid süvendas tunnet, et olin olnud naiivne ning välitõid liialt idealiseerinud mõlemaid osapooli

rikastavate kohtumiste (ja enesearengu) kohana. Teoreetilise ettevalmistuse paranedes muutusin veel (enese)kriitilisemaks kui varem.

Teadlik distantssi loomine, mida sellistel puhkudel soovitatakse, näis mulle sel hetkel liialt silmakirjaliku ja meelevaldsena – petliku eneseõigustusena. Samal ajal tundsin end intervjueeritud põllumajandusjuhtide, sh vanaisa, ees süüdi. Kuna ma ei olnud jõudnud nende intervjuusid läbi töötada, ei olnud mul võimalik ka neile midagi “tagasi” anda. Samas selleks, et oleksin saanud nende soovidele vastu tulla – oma tööd neile lugeda viia – ning järgmisel kohtumisel neile tegemata töö pärast piinlikkust tundmata otsa vaadata, pidin end suhtest intervjueeritavaga tõstma suhtesse (akadeemilis(t)e) lugeja(te)ga – kirjutama hakkama. Tundsin aga, kuidas räägin neid seda tehes justkui taga ega osanud esialgu selle olukorraga toime tulla. Samas ei saanud ma ka alustatud pooleli jätta ning “unustada”, et olin nõukogudeaegsete põllumajandusjuhtide kogemuste ja nende tänase mälupoliitilise tegevuse vastu huvi tundma hakanud.

Järgnevast, uurimuse pilootfaasis tehtud intervjuu katkest on näha, kuidas püüan kõrvale põigelda intervjueeritava soovist teada saada, millal ta saab mu uurimistööd lugeda. Ma ei osanud vastata ning teadsin, et täitmata lubadustega seondub süütunne, mis ajaga võib kasvada. Oma osa mängis siin tõsiasi, et olin vanaisa kaudu selle uurimisteamiga lähedalt seotud. Seetõttu ei osanud ma vajalikku distantssi luua – end teadlikult kuulaja rollist analüüsija rolli tõsta. Välitõid alustades ei teadnud ma, et lähiringi kuuluva inimese intervjuude tõlgendamisega võib kaasneda nii palju kõhkclusi. Arvestades tema ja paljude teiste kauaaegsete põllumajandustöötajate vanust, tundsin, nagu jookseksin ajaga võidu. Sellele viitasid ka lahkunud kolleege meenutanud põllumajandusliidrid. Üks osa mu hirmust seostuski ajalikkusega. Mul oli tunne nagu peaksin inimestelt, kelle lugu kuulan, oma käsitlusele justkui teatud moraalse heakskiidu saama, sest ma ei taha neid oma tõlgendustega pahandada. Elu on aga näidanud, et ma ei pruugi seda jõuda.

V1: Vaata nüüd ongi just viimane aeg, sest meie... Meie ajad hakkavad **otsa** saama.⁵

V2: Miks ta ei hakka. Ega me tea, mis me homme teeme enam.

V1: Ja siis ongi viimane aeg selle asjaga üldse tegeleda, kui... Kui **tahe-takse** tegeleda.

V2: Ja minul... Ma hea meelega võtan teid uuesti siia küsima ja kuulama. Aga siis mulle jääb veel... Kui seda... **Trükite** oma [--] tööd...>

K: Jah.>

V2: Ühe eksemplari, saaks siis ühe **tõmbe** omale.

K: Jah. Ja võib esialgu niimoodi: ma kirjutan lindilt maha selle kõik ja siis ma toon Teile Teile intervjuu.

V2: Aa, ja siis redigeeri....>

K: Töö kirjutamisega läheb ikka aega.>

(V1 ja V2 – 1930. ja 1931. aastal sündinud endised põllumajandusjuhid;
K – siinkirjutaja, V1 lapselaps; intervjuu 2007.)

Rollikonflikt suurendas mu kimbatust veelgi. Kord ütles vanaisa, et noorema põlvkonna esindajana ei olegi ma võimeline aru saama nõukogudeaegsest sotsiaalsest reaalsusest, inimeste valikutest ning nende puudumisest. Lapselapse rollist väljumata võtsin seda märkust võrdlemisi tõsiselt. Teisalt, viidates kolhooside ja sovhooside temaatikaga seonduvatele konfliktsetele ajaloonägemustele, rääkis ta aga oma endisele kolleegile, et minu töös saab see “objektiivselt kirja pandud. Siis on nagu teistmoodi see värk” (V1, sünd 1930, intervjuu 2007). Seega käsitas ta mu tegevust justkui objektiivse tõe väljaselgitamisena, pidades siinkohal silmas seda, et nõukogudeaegsest maaelust ei räägitaks vaid negatiivsetes toonides. Mina aga mõtestasin oma tööd eeskätt ühe sotsiaalse rühma subjektiivsete vaatepunktide tõlgendamisenä.

Mina ei saa praegu sinu mõtetest ja üldse asjadest aru. Milleks sul siukest asja, jama [seda uurimistööd teha] vaja on? See ei ole niisama lihtne asi, see on üks igavene... Pärast veel sõimatakse ka sind, kui sa midagi head sealt [nõukogude aja kohta] välja tood. Sa võid uurida ja ainult halba välja tuua, siis kiidetakse. (V1, sünd 1930, intervjuu 2007.)

Nii on selles rollikonfliktis ja alateadliku kaitsepositsiooni võtmises oma osa ka nõukogudeaegsete põllumajandusjuhtide avaliku kuvandi vastuolulisusel. Ühelt poolt hinnatakse neid kui maaelu edendajaid (nt Kokk 2006; Põlvamaa 2006), teisalt aga nimetatakse halvustavalt punaparuniteks ja okupatsioonivõimude kaastöötajateks (nt Kummel 2005). Endiste põllumajandusjuhtide tööaastate meenutamine võib avalikkuses raskusi tekitada, leida n-ö ebasobivate mälestustena mittemõistmist. Nende kuvandi muudab problemaatiliseks tõsiasi, et nad ei olnud valitseva režiimi vastased – vabadusvõitlejad ja dissidendid, kelle lood olid 1990. aastatel avaliku huvi fookuses. Nad olid nõukogude ajal võimupositsioonil ning sellisena vaadates võrdlemisi edukad kohanejad. Seega on nende mälestused omaaegsetest (tööstalastest) kordaminekutest (nt sotsiaalobjektide rajamine, täiendavate ressursside väljarääkimine, varuosade ja lisasööda muretsemine, sotsiaalküsimuste lahendamine) lahutamatult seotud avalikkuse negatiivse hinnanguga terve nõukogude süsteemi ja selle võimumechanismide kohta. Kui privaatsel ja kohalikul tasandil võib täheldada teatud järjepidevust, nt tunnustatakse omaaegset majandijuhti tänukirjaga panuse eest kodukandi arengusse, siis nõukogudejärgsel institutsionaalsel mälupoliitilisel maastikul kõlavad hääled ei pruugi olla endise põllumajanduseliidi suhtes alati toetavad.

See vastuolu on väljendunud ka parteipoliitikas – Rahvaliidu ning Isamaa ja Res Publica Liidu põllumajandusministrite tegevuses.⁶

Tahtmata muutuda kellegi hääletoruks, soovisin tööd alustades sisimas siiski osundada avalikkuses levivate seisukohtade kohati võitlevale must-valgusele (nt “See kool [Eesti Põllumajanduse Akadeemia] loodi eesti taluelu hävitajate kasvatamiseks. [...] Põllumajandusülikool on tootnud mitu põlvkonda kolhoosikorra aktiviste, kel praegu suuri identiteediraskusi” (Kross 2002)). Tahtsin lisada sellele kuvandile ka teisi varjundeid, näidates mõlema osapoole ajalookäsitluste seotust nende kogemuste, maailmavaate ning seda vorminud ühiskondlike tingimustega. Kui utreerida, siis ma ei näinud oma vanaisas “eesti taluelu hävitajast kolhoosikorra aktivisti” pelgalt seetõttu, et tema diplomi on välja andnud EPA ning suurem osa tema (töö)elust möödus nõukogude ajal. Teatud mõttes see konflikt ka paelus mind, tegi potentsiaalsed vestluskaaslased kuidagi huvitavamaks. Samas pani see mind ka endalt küsima, kelle võitlust ma võitlen. Uurijana peaksin püsima etnoloogi/analüüsija rollis. Kuidas aga luua ja säilitada erialast tõsiseltvõetavust nii, et ma seejuures tahtmatult oma intervjueeritavate õigusi ja tundeid ei riivaks? Seejuures lootsin, et nad võiksid end mu tekstides ka ära tunda. Kuidas aga jõuda intervjuude tegemise ja litereerimise juurest süüme piinadeta järgmisesse uurimistöö faasi, seda ma ei teadnud.

Enese avamisest enese peitmiseni: isiklikust välitöökogemusest avalikuks tekstiks

Refleksiivse kultuuri uurimise keskmes olev põhimõte avada uurija tausta tähendab tunnistada ja teadvustada oma mõju uurimisprotsessi kõikides etappides välitööde planeerimisest tulemuste avaldamiseni. Selle eelduseks ja tingimuseks on ausus iseenda vastu. Uurijalt oodatakse, et ta kasutaks umbisikulise kõneviisi ja mitmuse esimese pöörde asemel mina-vormi ning analüüsiks teiste kogemuste kõrval ka oma üleelamisi. Professionaali kuvandi loomiseks ja hoidmiseks peab aga siiski ära tundma, kust läheb “pihtimuste” ja teadusliku teksti piir. Nii tähendab välitööst avalikult kirjutamine tahes-tahtmata ühtaegu nii enese avamist kui ka enese peitmist. Kui lugejal hakkab ebamugav, on autor teatud joonest üle astunud.

Teoreetiliste ja metodoloogiliste seisukohtade käsitlemise kõrval on oluline teadvustada välitööga seonduvaid subjektiivsemaid vaateid ja emotsioone. Nii on võimalik hinnata muu hulgas ka näiteks uurija isiksusetüübist ja elukäigust tulenevat mõju uurimisprotsessile, seda nii temal endal kui ka teistel lugejatel. Eespool tõstatatud (eetika)probleemidele saab refleksiivselt ja kriitiliselt

läheneda vaid vajaliku ajalise ja vaimse distantssi olemasolu korral. Järgnevalt vaatan, kui pikk on see vahemaa minu puhul.

Eluloouurimine tähendab teise inimese eluga mängimist (Plummer 2005 [2001]: 300). Seega tuleb uurijal olla väga ettevaatlik. Intervjueerimise tehnikate teadmisest ja tundmisest olulisemgi on teisest inimesest hoolimine, mõistmine, tema õiguste ja vajadustega arvestamine. Biograafilise meetodi kasutajal puudub sageli tugitooliteoreetiku füüsiline ja emotsionaalne turvalisus (Faraday & Plummer 2005 [1979]: 269), kuna eluloouurimine on vägagi isiklik ja emotsionaalne tegevus, mis mõjutab nii intervjuerijat kui intervjueritavat (Plummer 2005 [2001]: 286). Kui formaalsemate, struktureeritumate meetodite kasutamise korral jäävad osapooled enamasti võõraks, siis eluloouurimise puhul on isiklike seoste tekkimine vältimatu (Faraday & Plummer 2005 [1979]: 264).

Oma elust rääkimine nõuab kõnelejalt nii füüsilist kui ka psühholoogilist pingutust (Kaźmierska 2005 [2004]: 366). Võib öelda, et samad või veelgi rängemad nõudmised seab see intervjuerijale, kellelt oodatakse tähelepaneliku kuulamist, positiivset tagasisidet, paindlikkust, julgustavat käitumist ja empaatiavõimet, usaldusliku ja turvalise atmosfääri loomist ning palju muud, sõltuvalt intervjueritava isikust ja olukorrast. Atkinsoni sõnul on intervjuerija ülesanne luua õhkkond, milles teine osapool tunneb end vabalt ja mugavalt (Atkinson 1998: 30). Seejuures asub uurija ise peaaegu alati võõral territooriumil ning peab end kohandama vastavalt situatsioonile ja keskkonnale. Sisemiselt rahutu intervjuerija, kes ilmutab oma ärevust, ebakindlust ja hirmu närvilisuse, pealetükkivuse ja/või paljusõnalisusena, kannab need emotsioonid üle ka teis(t)ele. Seega on intervjuerija esmane kohus tunda ennast vabalt ja mugavalt, alles seejärel võib ta luua õhkkonna, milles teised seda sama teha saavad. Seisneb ju hea intervjuu saladus paindlikkuses ja võimes kohaneda erinevate olukordadega (Atkinson 1998: 21). Harry Hermannsi (2004) sõnul tuleb intervjuerijal esimeste minutite jooksul n-ö lava korda seada, et mõlemad osapooled saaksid oma rolliga kohaneda. Intervjuerija peab arvestama ka erinevate tähendustega, mida talle võidakse omistada, ning aduma, kelleks teda peetakse (Hermanns 2004: 210). Hermannsi järgi ongi rollijaotusest arusaamise võime (st kellena teda nähakse ja kellena vastaspool käitub) intervjuerija puhul väga oluline. Tähtis on ka oskus võimaldada vastaspoolle rolle vahetada, lasta tal näidata oma isiksuse erinevaid tahke (Hermanns 2004: 211). Kuidas see aga õnnestub, on iseasi. Nii näiteks ei pruugi intervjueritava loole kaasa elav kuulaja adudagi, kuidas ta on märkamatult vahetanud ühe rolli teise vastu.

Kuivõrd oma elust kõnelemine on võrdlemisi intiimne tegevus, peavad intervjuerija ja intervjueritav looma suhte, milles on nii sümpaatiat kui ka usaldust. Seejuures on mõlemal poolle intervjuu suhtes teatud ootused. Kaja Kaźmierska sõnul oletatakse, et intervjueritav soovib end (sageli alateadlikult)

heast küljest näidata (Kazmierska 2005 [2004]: 367). Seda võib tegelikult öelda ka küsija kohta: tahame ju leida välitöödel kohatud inimesega kontakti ja ühist keelt, et ta räägiks meile loo, millest on uurimisel abi. Soovime talle meeldida, sest ebasümpaatse kaaslasega ju kuigi pikalt ja põhjalikult ei vestelda, kõnelemata talle oma isikliku töö ja maailma avamisest. Võib vaid oletada, mis ajendab intervjuueeritavat seda tegema. See võib olla nii soov lihtsalt kellegagi rääkida, vajadus pihtida, õiglus jalule seada, järeltulevaid põlvi õpetada või oma isikule suunatud tähelepanu nautida. Mis teda ka ei motiveeriks, ootab ta kuulajalt mõistmist ja enda suhtes lugupidavat käitumist. Need ootused laienevad ka intervjuueerija/uurija edasisele tegevusele – salvestatud materjali analüüsimisele ning tulemuste avaldamisele.

Uurija suhted intervjuueeritavatega võivad aga olla vägagi pingelised. Suhtluse arenedes muutuvad rollid ning ühel hetkel võib olla raske tõmmata piiri sõbra ja uuritava vahele, distantsi luua. Annabel Faraday ja Kenneth Plummeri sõnul tuleb endale meelde tuletada, et sellised suhted erinevad igapäevastest suhetest (Faraday & Plummer 2005 [1979]: 265). Mis saab aga juhul, kui intervjuueeritavaks on lähedane inimene? Kuidas mõjutab uurimine olemasolevaid suhteid? Atkinsoni sõnul ei ole ju pärast eluloo intervjuud inimsuhetes enam miski endine, kuna see puudutab kõige isiklikumaid kogemusi ja tundeid (Atkinson 1998: 36). Pereringis uurija rolli võttes eirasin teatud omavahelise suhtluse reegleid (vt Vuorinen 2001: 239): küsisin “rumalaid” küsimusi, mille n-ö enesestmõistetavad vastused vanaisa teinekord häirisid. Sellest lähtuvalt olid nendes intervjuudes tähelepanu keskmes ka minu uurimismeetodit puudutavad küsimused: kui loen majandikroonika läbi ja räägin teiste põllumajandustöötajatega, tean, kuidas asjad olid. Vastasel juhul aga ei ole mul muud kui vaid tema subjektiivsed mälestused, leidis ta. Sellist perspektiivide vastuolu ei olegi tõenäoliselt võimalik ning ehk ka vajalik vältida. Olin aga intervjuueerijana tahes-tahtmata ka ise aktiivsem (ja samas haavatavam) ning sekkusin intervjuu käiku rohkem kui teiste puhul.

*K: Mis olid need **rõõmud** selle töö juures ja mis olid niuksed, mis valmistasid teinekord kõvasti peamurdmist? [---]*

V1: Rõõmud olid see, et... Et ähvardati kinni vahest panna mustade asjade eest. Aga ilma musti asju tegemata sa ei saand õiendada. [---] Nüüd seda on raske... Raske sulle selgeks teha, kui sa ise ei ole eluga kursis.

K: Aga ma olin siis nii väike lihtsalt. Ega ma ei mäletagi. [---] Esimesel töökohal, [---] kuidas seal see eluolu oli?

V1: No kus... Kus mina sinule saan seda rääkida? Mina saan oma sellest ju... Mätta otsast vaadata.>

K: Ei, seda...> Seda ma tahangi teada, kuidas sulle paistis see. [---] Mida sa mäletad selle kohta? Just see sinu mätas mind huvitabki.

V1: *Mis minu mätas? Minu mätas ei ole... Ei ole mingisugune otsustus. Võib-olla, et ma ei puutundki niisuguste asjadega üldse kokkugi, mis tegelikult seal oli, ja ütlen hoopiski midagi täiesti vastupidist.*

(V1, sünd 1930, intervjuu 2007.)

Teisalt aga lähendasid diktofoni saatel veedetud tunnid meid ning viisid teda taas kokku ka paari endise kolleegiga – esimesed intervjuueeritavad leidsin tänu temale. Kuigi tema isiklik võrgustik on aidanud mul intervjuueeritavaid leida ning lähedast oli mõnes mõttes ka justkui lihtsam intervjuueerida, asusin just seetõttu alateadlikult kaitsepositsioonile. Oma pere ja tuttavate ringis tehtava uurimistööga kaasnevatest dilemmadest kirjutanud Pihla Vuorinen tõdeb, et uurimiseetiliste küsimuste “tähtsus võimendub, kui uurimuses osalevatel inimestel on pikka aega kestnud ühine minevik” (Vuorinen 2001: 242). Kui lähedase intervjuueerimisega sain hakkama, siis kui kaugele julgen ma minna tema loo tõlgendamise ning avalikuks tekstiks vormimisega? Vuorinenil kaasnes oma pere pärimusest kirjutamisega “kartus, et see on vähehuvitav, liialt isiklik ja triviaalne” (Vuorinen 2001: 241). Mina kartsin, et võin kirjutades tahtmatult vanaisa ja/või teisi intervjuueeritud põllumajandusjuhte kuidagi pahandada või solvata. Teise inimese privaatsfääri sisenemise ja elukäigu meenutamiseks ettepaneku teinuna ei tohi ma ju osutatud usaldust kuritarvitada. Pihla Vuorinen tunnistab samuti, et on oma pereliikmete jutustustest kirjutamisega ettevaatlikum: “uurimise vaatenurk ei õigusta kunagi mingilgi moel teise inimese ja tema jaoks raskete teemade käsitlemist avalikkuse ees” (Vuorinen 2001: 239–241). Peamine pinge koht on temalgi seotud avaliku tasandiga.

Oma tõlgendustega loob uurija intervjuueeritava avaliku näo.⁷ Kuid kas see peab ka välitööl oleva kultuuriuurijaga kohtunud inimesele meeldima, kas ta peab end uurija tekstis ära tundma? Kas uurija käitub ebaeetiliselt, kui avaldab teksti, mille sisuga intervjuu andnud inimene nõus ei ole? Kuigi uurija ei saa muidugi enda loodud kuvandi võimalikke retseptsioone kontrollida, lasub tema õlul ometi teatud vastutus, kuivõrd talle on vastu tulnud, temaga räägitud, ehk isegi liialt usaldatud. Välitööl olev kultuuriteadlane ei käitu üldjuhul pealetükkivalt, ta ei vaidle vastu ning püüab vestluskaaslasele meeltemööda olla. Toetava ja heatahtliku kuulaja tõttu võib intervjuueeritav diktofoni ning avaliku tasandi, mida see esindab, unustada. Sestap ongi intervjuueerija/uurija ülesanne intervjuueeritavat kaitsta, hoolitseda teatud mõttes ka selle eest, et tema õigusi ei rikutaks. Uurija saab seda teha näiteks avaldamiseks mõeldud teksti toimetades, mis on samas samuti problemaatiline. Ühelt poolt on see küsimus usaldusest, teisalt aga vastutusest.

V3: *Ise tunnete, mis seal ülearune on, visake välja. Ja võib-olla seda [---] teemat, seda praegu...*

K: *See on mul lihtsalt teadmiseks.*

V3: *Teadmiseks jah. Las ta olla, jah.*

K: *Ma saan aru, et see on väga delikaatne.*

V3: ***On**, on delikaatne jah.*

K: *See lihtsalt on mu enda taustateadmine, et ma kuskilt ei hakka sealt...*

(V3 – endine põllumajandusjuht, sünd 1936; intervjuu 2011.)

Avaliku-privaatse vaheline rajajoon ületatakse teatud mõttes juba intervjuuga nõustudes. Vestluse salvestamine, kõneldu diktofoni abil taasesitust võimaldavas vormi püüdmine tuletab seda meelde ning võib intervjuueeritava liigse eneseavamisega kaasneva ohu ning võimaliku kriitika tõttu valvsaks muuta. Diktofon kehastab kujuteldavat vastuvõtjat (nt lähedasi, kolleege, kodukandi inimesi, teadlasi, võimukandjaid, laiemat avalikkust jt), kellega vastaja intervjuu ajal kaudes dialoogis on (Pöysä 2009: 53). Enamasti ei kuule kujuteldav vastuvõtja siiski intervjuu helisalvestust, vaid lehitseb selle asemel ajakirja või raamatut. Seda muidugi eeldusel, et ta valdab (võõr)keelt, milles seda on analüüsitud. Sügavama (teadusliku) huvi korral seab ta sammud arhiivi (kui intervjuud on sinna antud), et neid kuulata ning transkriptsioone lugeda. Loodetavasti jääb see ka digitaalarhiivide ajastul nii, et (delikaatseid) isikuandmeid sisaldavad, tundlikke teemasid puudutavad omaeluloolised jutustused, mida intervjuerijaga on jagatud, ja nende salvestused ei muutu internetikeskkonnas (vabalt) ligipääsetavaks. Seda võiks teoreetiliselt teha vaid juhul, kui selleks juba intervjuu ajal luba küsitakse. Siingi aga tekib küsimus, kas näiteks kõik intervjuueeritavad mõistavad, mida see endaga kaasa võib tuua, ning tajuvad virtuaalmaailmaga seotud ohte.

Kujuteldava vastuvõtja hääl tuleb selgelt esile neil hetkedel, mil intervjuueeritav palub diktofoni kinni panna. On neid, kes teevad seda selleks, et järele mõelda ja küsida, millest nad peaksid edasi rääkima. Nendel võimaldab see paus mõtteid koguda ning oma jutustuse esitamist soravalt ja justkui katkematult jätkata – tulemuseks on sidus mõttearendus. Teised aga kasutavad seda selleks, et öelda asju n-ö mitteametlikult. Enamasti on siis tegemist võrdlemisi delikaatsete teemadega, mis peaksid jääma intervjuupartnerite vahele.

V1: *Mis sul see [diktofon] käib või?*

K: *Praegu käib jah.*

V1: *Ma ei saa rääkida sulle midagi.*

(V1, sünd 1930, intervjuu 2011.)

Kujuteldavad vastuvõtjad on kirjutamise ajal silme ees ka uurijal, mõjutades enesetsensuuri ja sõnakasutust. Nii püüab uurija kirjutamise ajal sageli oma teksti lugeda erinevate vaatenurkade alt ja aimata vastuvõttu: välitöödel ko-

hatud inimestele ei tahaks liiga teha, kolleegide ja laiema üldsuse ees tahaks esineda professionaalselt. On ilmne ja üldjuhul ka paratamatu, et akadeemilise uurimusega seotud ootused ei kattu intervjuueeritava (eeldatavate) ootustega, mistõttu võib ta end petetuna tunda: uurija ei suutnud tema eesmäärke täita. Kuidas selle teadmisega asuda kuulaja rollist analüüsija omasse? Kuidas luua teistest inimestest kirjutamiseks vajalikku distantsi? Selleks, et liigsest subjektiivsusest tulenevaid karisid vältida, keskendub Alexandra Bobretsova näiteks uurimiseesmärkidele ja -meetoditele ning püüab välitööpäevikut pidades oma subjektiivsusest teadlik olla, seda kriitiliselt analüüsida (Bobretsova 2002: 22–23). Teisisõnu peab uurijal olema mitu taju- ja identiteedikihti, kinnitab autor samas. Kuidas aga selleni jõuda? Mis saab, kui sisemisi vastuolusid ei õnnestu lahendada?

Kuidas vabaneda tundest, et kasutan lähedast ära? Tahes-tahtmata olen sel juhul ehk nii küsimuste esitamisel kui ka vastuste tõlgendamisel ettevaatlikum. “Uurija peab oma tööprotsessi käigus vaagima, mis on tema kõige lähedasem referentsrühm, on ta ennekõike uurija või hoopis pereliige, ja kelle suhtes on ta lojaalne” (Vuorinen 2001: 242). Kas ma olen ebaprofessionaalne, kui ütlen, et olen ka pärast uurimistöö alustamist ikkagi oma lähedas(t)ele lojaalne? Kuidas säilitada tasakaalu erinevate rollide vahel? Esmajoones tuleb arvestada intervjuueeritavate õiguste ja huvidega (nt Atkinson 1998: 37). Kui kaugele ma võin oma töös minna, ilma et tekiks oht kaotada nende usaldust? Mis õigusega võin ma üldse “siseneda” teiste inimeste subjektiivsetesse maailmadesse ja neist üldsusele teada anda (Plummer 2005 [2001]: 278), neist oma versiooni esitada? Olen teadlik, et ma ei saa oma tegevust põhjendada “informantidele hääle andmisega” (Pöysä 2009: 43). Kuid kas uurija saab üldse “kirjeldada seda, kuidas inividid oma kogemustele tähendust omistavad” (Kazmierska 2005 [2004]: 375)? Sündmusest saab alles refleksiooni, kuju andmise käigus kogemus (Welzer 1998: 168). Selle endalegi lahtiseletamine võib olla väga keeruline ja mitmetasandiline protsess, kogemuse teistele vahendamisest rääkimata. Kui ma ei suuda või ei tahagi ehk alati oma kogemusi lahti mõtestada, siis miks peaksin ma arvama, et teiste elukäiku ja valikuid on kergem tõlgendada, n-ö ära seletada?

Kas ärakasutamise tundest ajendatud kaitsekäitumise (Hermanns 2004: 211) teadvustamine ja selle põhjuste analüüsimine on lahendus? Mulle tundub, et akadeemilise maailma silmis võib see ju nii olla. Kogemused on aga näidanud, et ühelt poolt tuleb osata teadlikult sõnu valida, st professionaalse uurija kuvandi loomiseks ja säilitamiseks peab emotsioonide ja sisekaemuste avaldamisel siiski tagasihoidlik olema. Refleksiivsust küll soodustatakse, kuid teatud piirides, sest teadusartikkel ei ole uurija päevaraamat. Teisalt ei ole võimalik ega ka vajalik kõiki kogemusi ära seletada, isiklikest tähendustest tühjaks

rääkida, intiimsele tasandile kuuluvat avalikuks muuta. Meil kõigil on õigus subjektiivsetele tõlgendustele, saladustele, mis on võõra (interpretatsiooni) eest varjatud, kaitstud.

Kui intervjuueeritavad sooviksid oma kogemuste analüüsimisel ja mõtestamisel abi, siis läheksid nad pigem sõbra, psühholoogi või targa juurde. Nad ei pöörduks kultuuriuurija poole, kes hiljem nende (elu)lugudega korduvalt mööda konverentse sõidab, sel teemal artikleid kirjutab ja teiste teadlastega mõtteid vahetab. Ruthellen Josselsonigi ehmatas tema uurimuses osalenu ütlus: “Teie seletus selle kohta, miks ma teatud valiku tegin, tegi mulle mitu asja selgemaks...” Professionaalne nõustaja Josselson küsib: “Mis õigus on mul talle oma tõlgendust peale suruda? See ju erineb psühhoteraapiast, kus keegi soovib minu tõlgendusi ja isegi maksab nende eest?” (Josselson 2005 [1996]: 337) Mis siis veel rääkida näiteks etnoloogiast, kus üldjuhul ei kutsu keegi ise uurijat oma elu interpreteerima, kogemusi jm laiemat sotsiaalkultuurilist tausta arvesse võttes lahti seletama? Intervjuueeritav oli nõus vaid Josselsoniga rääkima, ta ei nõustunud kunagi olema tema elu kohta käivate tõlgenduste subjekt (Josselson 2005: 337). Teksti fikseeritud elu aga hakkas elama omaette elu, muutudes justkui elatud eluks (Plummer 2005 [2001]: 300).

Ma ei kujuta ette, kuidas seletada intervjuueeritavatele tekstianalüüsi keerulisi protseduure ja võimalikke tagajärgi ning säilitada seejuures vestluse käigus loodud kontakt ja sõbralik atmosfäär. Isegi, kui neil on uurimisprojekti peamised eesmärgid teada ning nad on andnud suulise või kirjaliku nõusoleku oma eluloo kasutamiseks teaduslikes uuringutes, ei tea nad ju tavaliselt, kuidas võidakse öeldut tõlgendada. Näiteks biograafilis-narratiivse intervjuu meetodi (Rosenthal 2005 [2004]) kasutamise puhul on eluloo (*life story*) – elust loodud subjektiivse jutustuse – analüüs olulisem kui elukäigu loo (*life history*) – jutustatava elu objektiivsete kogemuste ja sündmuste – analüüs (Rosenthal, tsit Kaźmierska 2005 [2004]: 370). Kaźmierska sõnul arvavad eluloointervjuuks nõusoleku andnud inimesed tavaliselt, nagu viitaks uurija nende elukäigu loole. Neil ei ole aimugi näiteks strukturalistlikust tekstianalüüsist, mille eesmärk on kirjeldada ja tõlgendada lugude konstruktsiooni. Jutustaja on nõustunud oma elulugu rääkima tõenäoliselt hoopis teiste ootustega. Uurija aga analüüsib seda sügavuti, sh detailideni, mida kõneleja eelistaks ehk varjata. (Kaźmierska 2005 [2004]: 370–371.) Kuid siiski, miks uurija arvab, et ta on selliste detailideni üleüldse jõudnud, “peidetud” põhjused “avastanud”?

Ajalooteaduste raames kujunenud suulise ajaloo uurija kohta on öeldud, et ta “saab kohe intervjuueerimise käigus kontrollida oma tõlgenduse põhjendatust/kehtivust” (Jaago 2006). Mina aga ei saa näiteks intervjuueeritavalt küsida: “Kas te ei räägi kommunistlikusse parteisse kuulumisest sellepärast, et te arvate, et see on tänapäeval taunimisväärne?” Minu intervjuumeetod on

lihtsalt teistsugune:⁸ püüan vältida oma tähendusstruktuuri peale surumist, et näha, mis teemasid vastaja ise tõstatab ning kuidas ta seda teeb. Liiatigi kerkivad mitmed küsimused üles alles intervjuud transkribeerides ja analüüsid. Kordusintervjuu võimaldab küll oma tõlgenduste paikapidavust testida, kuid teatud asju ei saa ma ka siis otse küsida.

Folkloristikast lähtuv pärimusliku ajaloo uurimine nõuab “erinevate vaatepunktide kõrvutamist ja üldisema ajaloolise konteksti loomist, mis omakorda eeldab erinevat tüüpi allikate kompleksset kasutamist” (Jaago 2006). Tõlgendades intervjuusid nii uuritava rühma sisest (*emic*) kui uurijapoolset (*etic*) perspektiivi kasutades, ning kõrvutades neid erinevate allikatega, taandub see, mida uurija nendest välja loeb, siiski tema analüüsivõimele. Intervjuusid võib teiste allikatega kõrvutada ja loota, et seda tehes liigutakse “tõele” lähemale. Selle kohta on aga Satu Apo tabavalt öelnud, et ta jõudis oma allikaid n-ö distantsilt vaadates, nende ajaloolist ja sotsiaalset konteksti arvesse võttes “tüüpilise *etic*-uurija positsioonini: nägin oma materjalis selliseid tähendusi, mida selle loojad silmas ei pidanud või millest nad polnud teadlikud” (Apo 2003: 229). Iseasi, kas uurimuses osalevad inimesed on selliste tõlgendustega nõus. Kas nad on ikka alati positiivselt meelestatud, kui näevad, et uurija on nende elu ja inimsuhted ühel või teisel moel ära seletanud? Kuid kas uurijale läheb intervjuueeritava meeolehärm üldse korda?

Marianne Gullestad (2004) järgi on uurija õigus teistest inimestest kirjutada seotud eeskätt erinevate vaatenurkade ja tõlgendustasandite (enese) kriitilise ja refleksiivse analüüsiga. Uurija õiguspärane autoriteet seisneb tema rakursside mitmekesisuses, dialoogilises lähenemises uurimisprotsessile ja selle osapooltele. Dialoogi astumine eeldab teiste väärikalt kohtlemist, mida informandi mõiste kasutamine ja intervjuupartnerite nimel kõnelemine ei võimalda (Gullestad 2004: 322–325). Kaasaegsete omaelulooliste jutustuste analüüsil on (vähemalt teoreetiliselt) võimalik ja ka soovituslik intervjuu andnud ja/või eluloo kirja pannud inimeste poole pöörduda ja küsida, mida nad arvavad “leitud” kontekstidest ja “ridade vahelt” välja loetud mõtetest. Näiteks Tiiu Jaago on seda teinud (Jaago 2003, 2008a). Eluloo jutustanute/kirjutanute arvamus uurija tõlgenduse kohta on omakorda kontekst, mis mõjutab tahes-tahtmata ka edasist analüüsi. Uurija võib sellest vastukajast küll vaikida, kuid ta ei saa jätta sellele reageerimata. Kui see võimalus inimese lahkumisega aga jäädavalt kaob, jääb tema avaliku näo eest “hoolitsemine” uurija ülesandeks. See aga ei kahanda uurija vastutuse määra, vaid võib hoopis seda suurendada, kuivõrd ta ei saa enam küsida.

Uurijaga kohtumine ei tohiks uurimises osalevale kogukonnale/indiviidile negatiivseid tagajärgi kaasa tuua. Kas uurija ülesandeks on kaitsta välitööl kohatud inimesi vaenuliku vastukaja eest? Kas lahendus on anonüümsuse

tagamises? Aet Annist on pseudonüümide kasutamist seletanud just sellega, et “ka kõige teadlikumal vastajal [on] raske aimata, missugusesse tervikkonteksti tema panus paigutub ja sestap ka seda, missuguseid konnotatsioone see võib kaasa tuua” (Annist 2011: 62). Kuivõrd uurimuses osalenud inimeste kontroll selle üle, kuidas nende käest saadud teavet kasutatakse, on piiratud, tagab uurija neile anonüümsuse.

Vastajal on küll õigus jääda anonüümseks, kuid Eesti-suuruses riigis, kus “kõik tunnevad kõiki”, on selle tagamine problemaatiline. Seega ei ole ma kindel, et nõukogude ajal põllumajandust juhtinud isikuid ära ei tunta. Mil määral tuleb intervjueeritav uurimuses “ära peita” ja mil määral “nähtavale” jätta? Kogumikus *Ruumi loomine. Artikleid maastiku kujutamisest tekstides* (2008a) ilmunud artikleid analüüsides seostab Tiiu Jaago sellele küsimusele antava vastuse etnoloogia ja folkloristika traditsioonide, uurija ja uuritava vahelise usalduse loomise ning tõlgendustasandiga. “Mida enam on uuritav tekst seotud jutustaja tõlgendusega, seda enam eelistatakse teksti autorit nimeliselt esitleda [---]. Mida üldisem on tekst, seda vähem tekib vajadust viidata jutustajale [---]” (Jaago 2008b: 12). Olen pigem harjunud intervjueeritavate peitmisega. Võib öelda, et tunnen end seda tehes mugavamalt ja muretumalt kui nende täisnimesid kasutades. Oma intervjuude puhul ei seosta ma sellist toimumisviisi otseselt usalduse kujundamise ja oma vaatenurgaga (intervjueeritav kui teksti looja *vs* teate edastaja (vrd Jaago 2008b: 11–12)). Tajun seda pigem võimalikke probleeme ennetava kaitsekäitumisena (Jääts 2008; Annist 2011). Samas võib intervjueeritav olla aga vastupidisel seisukohal – oodata, et tema lugu ilmuks tema nime all (vt Korb 2005: 118).

Uurija peaks enda käest küsima, mis tunne on, kui keegi temast kirjutab ja püüab mõnetunnise intervjuu või kirjavandud eluloo põhjal ära seletada elus tehtud valikute tagamaid. See annaks talle aimu emotsioonidest, mis võivad tekkida uurimuses osalenul kirjutatut mustvalgel silmitsedes. Kogegin seda, kui lugesin mind intervjuerinud uurija tööd. Ma ei tundnud end tema tõlgendustes ära, samuti kummastas mind mõnevõrra avaldatud tekstikatkete valik. Kuid ma ei saanud enam midagi oma seisukohtade selgitamiseks ka ette võtta – kõik oli juba must-valgel kirjas, n-ö ära seletatud. Kui intervjueeritav (või analüüsi aluseks oleva teksti autor) end uurija tõlgendustes ära ei tunne ja need teda teinekord ka riivavad, kas temaga siis ikkagi oldi dialoogis või võeti tema hääl sel hetkel hoopis ära? Silmiavav oli ka viis, kuidas ma ülalmainitud tööd lugema hakkasin: kõigepealt otsisin välja kohad, kus oli juttu minust. Kogegin, et endast (ja oma elukäigust) rääkimise ja sellest kirjutamise protsess kutsub mõlemas osapooles – intervjueeritavas ja intervjuerijas – esile nartsissistlikke pingeid (Josselson 2005 [1996]: 335). Mind intervjuerides sai see uurija tahes-tahtmata oma valdusesse minu nartsissistliku kogemuse iseendast. Josselsoni sõnul

on uurija ebaõnnestumine selles küsimuses aga vältimatu: intervjuu andnud inimene tunneb analüüsitulemusi lugedes, et ta ikkagi ei kontrollinud küsitlajat, tema tõlgendusi (Josselson 2005 [1996]: 335–336). Kas teadmine, et antud küsimuses ei olegi võimalik tasakaalu leida, teeb selle probleemi olematuks?

Ruthellen Josselson (2005 [1996]) on teistest inimestest kirjutamisega seotud ebamugavustunnet tabavalt kirjeldanud (vt ka Vuorinen 2001). Oma kogemusi analüüsides mõistsin, et minu komistuskivi seostub avaliku tasandiga ning seisneb hirmus, mida tunnen avaldamiseks mõeldud tekstide kirjutamise ja intervjuueeritud inimeste tahtmatu riivamise ees. Süütunne on seotud teadmise, et kirjutama asudes (lugejaga suhtesse astudes) tuleb end välitööl loodud isiklikest suhetest n-ö välja tõsta. See aga tähendab teatud mõttes nende avalikku tagarääkimist: sissetungijast saab reetur (Josselson 2005 [1996]: 340). Usalduslikus atmosfääris räägitud lugu hakkab diktofoniga kinnipüütuna ja mahakirjutatuna elama oma elu, side loo autoriga jääb üha nõrgemaks. Tema hääl küll kõlab, kuid tal puudub kontroll tähenduste ja (tõlgendus)kontekstide üle, millesse uurija ta asetab. Niisiis tunnen, et kasutan ära oma vanaisa ja teisi intervjuueeritavaid, paludes oma huvides neil end avada. Lähedase inimese puhul seostub süütunne teadmise, et eluloost rääkimise käigus toimuva meievahelise sideme tugevdamisega kaasneb ka kolmas osapool – avalik tasand, kuhu see info peaks kunagi jõudma.

Rollikonfliktide lahendamine ei pruugi siiski alati välja tulla. Ühelt poolt soovitakse endast alateadlikult (ka iseendale) head muljet jätta ega tajuta tekkinud olukordi konfliktsetena. Teisalt tuleks uurimise huvides oma positsioon lahti kirjutada. Küsimus on aga selles, kui palju julgetakse end avada ning kui palju on üldse sobilik ja mõistlik seda teadusliku uurimistöö kontekstis teha. Nii võivadki uurimiseetikaga seotud küsimused näida kohati lahendamatud, sest ma ei oska endale seletada, miks ja mis õigusega ma kellegi (elu)lugu tõlgendan ja oma piiratud vaateväljast lähtuvalt analüüsin. Loodetavasti on aga Ruthellen Josselsonil õigus, kui ta ütleb, et selles ebamugavustundes on ka midagi head: just see ei lase meil uurijatena liiga kaugelt minna (Josselson 2005 [1996]: 340), kaitstes nõnda nii meid (Hermanns 2004: 212) kui meie vestluskaaslasi.

Kokkuvõte

Välitöödel kujunevat keskkonda võib vaadelda enese tundma õppimise paigana – professionaalse võõrana nii oma kui teis(t)es kultuuri(de)s ringi liikudes on uurija teatud mõttes haavatav, sõltudes rohkem või vähem teel kohatud inimeste heatahtlikkusest ning juhatusest. Välitöö analüüs eeldab oma ko-

gemuste läbi töötamist, sh välja ja seal kohatud inimestega seotud tunnete teadvustamist. Tähelepanuta ei saa jätta ka seda, kuidas uurija oma tegevust mõtestab ja põhjendab ning millisena ta oma rolli näeb.

Seda teksti kirjutades tundsin mitmel korral, et peaksin ehk sellest hoopis loobuma ning tunnistama, et kuni ma ei oska rolle teadlikult lahus hoida ning oma allikatele pragmaatiliselt läheneda, ei peaks ma selle teemaga edasi tegelema. Allaandmise asemel otsustasin siiski proovida ning lahata just oma kimbatust ja ebamugavustunnet. Selle sammu astumise eelduseks aga oli piisav ajalise ja vaimse distantsi tekkimine, mis võimaldas mul oma kogemusi analüüsima hakata. Välitööpäeviku, mille täitmist on traditsiooniliselt sellistel puhkudel soovitatud, asemel otsustasin seda teha artikli vormis. Seda ühelt poolt seetõttu, et päeviku pidamine ei aidanud mind edasi. Teisalt aga sellepärast, et ehk aitab just avaliku teksti loomine lahendada uurimistööga seotud enese avamise ja enese peitmise küsimusi – jälgida tsensuuri mehhanismide tööle hakkamist ning avaliku ja privaatsuse vahelise piiri nihkumist. See aitab teadvustada ka selliseid rajajooni, mille põhjal peetakse üht uurijat tema enesevalitsemise oskuse tõttu professionaalseks, teist aga mitte. Meisterlik uurija peaks välitöid tehes olema hea suhtleja ja empaatiline kuulaja, kirjutuslaua taha istudes aga otsusekindel analüüsija, kes läheneb oma allikatele liigsete emotsioonideta ja vabana sõltuvussuhetest. Isegi kui ta seda aeg-ajalt teadvustab, suudab ta tunnetest siiski üle olla ja neid oskuslikult oma tekstidesse poetada. Tunnistades oma läbikukkumist selles küsimuses ning sõandades näidata end haavatavana, sain teadlikuks uurimisprotsessi eri tahkudest ja rollide paljususega kaasnevatest pingetest.

Refleksiivse kultuuriuurimuse põhimõtetest lähtuvalt püüdsin analüüsida neid vastuolusid ja nende põhjuseid. Keskendusin küsimusele, mis õigusega ma üldse uurin teiste, antud juhul endiste põllumajandusjuhtide, elulugusid ning mis probleemid sellega kaasnevad. Eetilistele probleemidele vastuste otsimine ja rollikonflikti lahendamine oli minu silmis esmase tähtsusega. Kõrvaltvaatajal võib siiski kergesti tekkida tunne, et tahan oma tööga kas kedagi õigustada, kellegi üle kohut mõista, kellelegi “häält anda” vm. Võttes aga endalt ära seni enesestmõistetavana tundunud õiguse teiste inimeste lugusid koguda, analüüsida ja tõlgendada, sattusin olukorda, mis näis lahendamatu. Mõeldes välitöödel kohatud inimeste kõrgele eale ja nende soovile mu tööd lugeda, tundsin süümepiinu. Olin (eluloo)intervjuude tegemist aastaid tõepoolest nautinud, ent analüüsimine tundus mulle sel hetkel, kui pidin seda tegema hakkama, keeruline ja raske. Rollikonflikti sattununa ei leidnud ma oma tegevusele enam õigustust. Sellegipoolest tundsin, et pean uurimistulemusteni jõudma, et kustutada intervjuupartnerite ees oma auvõlga. Kõnealune konflikt oli seotud nii lähisugulase ja uurija kui kuulaja ja analüüsija rollide ühildamisel

tekkinud vastuoludega. Lisaks erinevate rollide vahelisele pingele valmistas mulle raskusi ka oma välitöökogemuse ja sellest lähtuva analüüsi teaduskeelde tõlkimine. Intervjueerimise kui võrdlemisi privaatse kogemuse avalikkuse ette toomine – uurimistulemuste avaldamine – tekitas kõhklusi. Kuidas jõuda uurija vaatepunktini, kuidas üldse hakata akadeemilist terminoloogiat kasutama, kui tegemist on lähedase inimesega? Oli hetki, kus teaduskeelde kuuluvate väljendite tarvitamine tundus kohatuna, liiga instrumentaalsena.

Aja jooksul kasvasin sellest kriisist tasapisi välja. Ma ei leidnud vastust kõikidele küsimustele, küll aga ei võta ma intervjuude analüüsi ning tulemuste avaldamisega seotud kitsaskohtade tõttu välitööde tegemist enam enesestmõistetavana. Olen teadlik ka (enese)kaitsemehhanismidest, mis minus aeg-ajalt tööle hakkavad, ning püüan neid jõudumööda analüüsida.

Süümepiinu tundvale uurijale võib ju näida, et ta on välitöödel kohatud inimeste suhtes vastutustundlik ja empaatiline. Harry Hermannsi sõnul on selline intervjueerija/uurija aga hoopis sisemiselt ebakindel, varjates oma ebalust (liigse) ettevaatlikkuse maskiga (Hermanns 2004: 211–212). Võtan selle omaks, kuid leian, et siiski on parem peita end hoolivuse kui üleolevuse varju, seda nii uurimisväljal viibides kui argielus.

Kommentaariid

¹ Artikkel valmis ETF grand'i nr 8190 "Mälupraktikad: järjepidevused ja katkestused 20. sajandi mäletamises" toel. Täna Tiiu Jaagot väärtuslike nõuannete ja tabavate kommentaaride eest. Mu tänu kuulub ka artikli retsensentidele.

² Dialoogilise antropoloogia põhimõtteid järgides püüan siinses tekstis vältida intervjueeritavate nimetamist informantideks. Marianne Gullestad'i kombel lähenen neile ka kirjasõnas kui uurimuses osalejatele ja (vestlus)kaaslastele, peegeldades nõnda täpsemalt väljal kohatud inimeste rolli uurimisprotsessis ning välitööde vägagi isiklikku olemust (Gullestad 2004: 303).

³ Narvas biograafilisi intervjuusid tehes küsisime vastajatelt muu hulgas ka seda, kas nad on nõus oma eluloo avaldamisega. Nii võis intervjueeritavatel kujuneda teadmine, et tulevikus saavad nad oma lugu raamatust lugeda.

⁴ Teoreetilisest kirjandusest võib kergesti jääda mulje, et intervjuusid saab läbi viia, kasutades alati üht kindlat skeemi (nt Wengraf 2004; Rosenthal 2005 [2004]; Laherand 2008: 176–224). Praktikas aga ei pruugi see sugugi nii lihtne olla. Muidugi sõltub kõik uurimiseesmärkidest ja tulemusteni jõudmiseks valitud meetoditest, eelkõige aga intervjuu osapoolte isikuomadustest. Indiviidi elukogemusele kogu selle mitmekülgsuses keskenduv biograafiline intervjuu on võrreldes teiste intervjuumeetoditega palju subjektiivsem. Iga lugu on kordumatu, ja situatsioone ei ole võimalik standardiseerida (Kaźmierska 2005 [2004]: 365). Nii vajavad ühed rohkem küsimustega toetamist, teised aga võivad jutustada mitu tundi järjest. Iga intervjueerija peab erinevatele metodoloogiatele ja varasematele kogemustele tuginedes ise jõudma endale sobiva meetodini ja olema seejuures loominguline.

- ⁵ Siin ja edaspidi on esile tõstetud intervjuus osalenute rõhuasetused. [...] märgib väljajäetud tekstiosa, > tähistab samaaegset rääkimist.
- ⁶ Tundes, et nende töid ja tegemisi toetatakse ja tunnustatakse, asus peamiselt kauaaegsetest põllumajandusjuhtidest ja -teadlastest koosnev töörühm 2004. aastal põllumajandusministeeriumi toetusel koostama 20. sajandi põllumajanduse arengut puudutavat ülevaadet. Sama ettevõtmise raames hakati koguma andmeid ka põllumeeste biograafilise leksikoni jaoks. Need algatused olid tihedalt seotud parteipoliitikaga: valdavalt maaelanikest toetajaskonnaga Rahvaliidu juhust Arnold Rüütlist oli saanud Eesti Vabariigi president, sama partei käes oli ka põllumajandusministri portfelli (aastail 2003–2004 Tiit Tammsaar, 2004–2007 Ester Tuiksoo). Ajalookogumiku peatoimetaja, põllumajandusteadlane ja -poliitik Arvo Sirendi oli samuti Rahvaliidu liige. 2007. aasta riigikogu valimiste järel sai põllumajandusministriks rahvuslik-konservatiivsesse Isamaa ja Res Publica Liitu kuuluv Helir-Valdor Seeder. Esimestel töökuudel lasi Seeder ministeeriumi seintelt eemaldada aastatel 1940–1991 Eesti põllumajandust juhtinud ministrite fotod, mis olid sinna üles pandud Keskerakonda kuulunud Jaanus Marrandi ametiajal 2002. aastal. Seeder otsustas ajaloolaste Enn Tarveli ja Martin Klesmenti negatiivsest retsensioonist lähtudes 20. sajandi põllumajanduse ülevaatekoostamise rahastamisest loobuda ning selle teise, ajavahemikku 1940–1990 puudutava kõite avaldamata jätta. Artiklikogumik taheti anda arhiivi (Loi 2007), kuna lisaks ebaühtlasele struktuurile ja analüüsiosale ning allikakriitilise lähenemise puudumisele ei kajastanud selles esitatud seisukohad “objektiivseid ja erapooletuid vaateid nõukogudeaegsele põllumajandusele” (Klesment & Tarvel 2007).
- ⁷ Ma ei pea siin silmas suulise ajaloo uurijate klassikalist (enese)selgitust, et nad annavad oma tegevusega rõhutatud ja marginaliseeritud rühmadele hääle. Ühiskondlikult aktiivsemad intervjuueeritavad on tõenäoliselt oma vaateid juba varem laiemas üldsuses ees avaldanud ning teavad, kuidas enda eest seista. Teatud mõttes osalevad kõik intervjuueeritavad juba enne uurija vahendustegevuse algust avalikus diskursuses, nad on seal ka vaikides. Uurija loob oma tekstiga vaid ühe versiooni nende avalikust kuvandist.
- ⁸ Põllumajandusjuhte intervjuuerides olen kombineerinud peamiselt Robert Atkinsoni eluloointervjuu (1998) käsitlust ning Gabriele Rosenthali (2005 [2004]) ja Tom Wengrafi (2004) temaatilise biograafilise intervjuu meetodeid (kokkuvõtlikult vt nt Kõresaar 2008). Enamasti toimub intervjuu kahes osas (vrd Rosenthal 2005 ja Wengraf 2004). Enda ja oma uurimisteema tutvustamise järel olen palunud jutustada oma elukäigust (ja sageli ka sellest, mis asjaoludel sidus ta oma elu põllumajandusega). Kui vastaja vajab toetavaid küsimusi, kasvavad need enamasti välja eelpool kuuldust, nt seonduvad tema tööga majandis, ja/või pärinevad need mu küsimuskavast. Samas ei järgi ma Wengrafi (2004) nõuet esitada küsimusi kindlas järjekorras ega tee ka intervjuu ajal märkmeid, mida saaksin kasutada kohtumise teises faasis. Tuginen diktofonile ja oma mälule. Leian, et nina paberis olev intervjuuerija on kaugel empaatilisest ja aktiivsest kuulajast – see rikuks kohtumise õhkkonna.

Allikad

Intervjuud kolme nõukogudeaegse põllumajandusjuhiga, 2007–2011, autori valduses.

Kirjandus

Annist, Aet 2011. *Otsides kogukonda sotsialismijärgses keskuskülas. Arenguantropoloogiline uurimus*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Apo, Satu 2003. Rahvapärase mõtteviisi uurimine arhiivi- ja küsitlusmaterjali abil. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 218–233.

Atkinson, Robert 1998. *The Life Story Interview*. Qualitative Research Methods. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage.

Bobretsova, Alexandra 2002. Special Ethical Code of the Researcher-Propagator: “Emotional Contact” and “Impassive Observation”. *Pro Ethnologia* 13. Ethics in Cultural Studies. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 11–26.

Faraday, Annabel & Plummer, Kenneth 2005. *Doing Life Histories*. Miller, Robert L. (toim). *Biographical research methods* IV. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, lk 249–276. [1979 *The Sociological Review* (doi: 10.1111/j.1467-954X.1979.tb00360.x)].

Gullestad, Marianne 2004. The Scholar as Public Intellectual. Reflections Based on Anthropological Studies in Norway. Kõresaar, Ene & Leete, Art (toim). *Studies in Folk Culture* 3. Everyday Life and Cultural Patterns: International Festschrift for Elle Vunder. Tartu: Tartu University Press, lk 303–328.

Hermanns, Harry 2004. Interviewing as an Activity. Flick, Uwe, von Kardoff, Ernst & Steinke, Ines (toim). *A Companion to Qualitative Research*. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, lk 209–213.

Jaago, Tiiu 2003. “See kõik oli nii, nagu tundsin ja mõtlesin.” Ühe naise elulugu pärimusliku ajaloo vaatepunktist. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 191–210.

Jaago, Tiiu 2006. Pärimusliku ajaloo uurimine. Jaago, Tiiu (toim). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. (<http://argikultuur.ut.ee> – 30. jaanuar 2014).

Jaago, Tiiu 2008a. Ruumi kujutamine eluloos: küsimus tõsielujutustuse žanrist. Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene (toim). *Ruumi loomine. Artikleid keskkonna kujutamisest tekstides*. *Studia Ethnologia et Folkloristica Tartuensia* 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 99–119.

Jaago, Tiiu 2008b. Saateks. Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene (toim). *Ruumi loomine. Artikleid keskkonna kujutamisest tekstides*. *Studia Ethnologia et Folkloristica Tartuensia* 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 7–12.

Josselson, Ruthellen 2005 [1996]. On Writing Other People’s Lives: Self-Analytic Reflections of a Narrative Researcher. Miller, Robert L. (toim). *Biographical research methods* IV. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, lk 331–341.

Jääts, Liisi 2008. Maaelu sotsiaalsed representatsioonid maastiku tähenduste mõjutajana. Karula rahvuspargi näide. Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene (toim). *Ruumi loomine*.

Artikleid keskkonna kujutamisest tekstides. *Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia* 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 65–80.

Kaźmierska, Kaja 2005 [2004]. Ethical Aspects of Biographical Interviewing and Analysis. Miller, Robert L. (toim). *Biographical research methods* IV. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, lk 343–376 (doi: 10.1332/policypress/9781861344939.003.0012).

Klesment, Martin & Tarvel, Enn 2007. Retsensioon käsikirjale Eesti põllumajandus XX sajandil II köide. *Maaleht*, 21. november.

Kokk, Aivar 2006. Hea jõgevamaalane! Lukas, Jaan (koost). *Põllumehed Kalevipoja tegude maalt*. [Jõgevamaa]: Aivar Kokk & Jõgevamaa Äriklubi, lk 5.

Korb, Anu 2005. *Venemaal rahvusaaslasti küsitlemas: folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte*. *Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kross, Eerik-Niiles 2002. Identiteedikriisis kolhoosiaktivistid. *Eesti Päevaleht*, 1. märts.

Kõresaar, Ene 2008. Biograafiline intervjuu. Jaago, Tiiu (toim). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond (<http://argikultuur.ut.ee> – 30. jaanuar 2014).

Kümmel, Toomas 2005. Esimehe jätk umbrohupõld: Toomas Kümmeli kurb aga tõene ülevaade nalja- ja napsimees Villu Reiljani juhtimiskogemusest ja sigatsemisest riigi kallal. *Keskus*, 7. mai (<http://kes-kus.ee/esimehe-jalk-umbrohupold-toomas-kummeli-kurb-aga-toene-ulevaade-nalja-ja-napsimees-villu-reiljani-juhtimiskogemusest-ja-sigatsemisest-riigi-kallal-pildi-joonistas-tarmo-tali/> – 30. jaanuar 2014).

Laherand, Meri-Liis 2008. *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrukk.

Loi, Karina 2007. Põllumajandusministeerium peatas ajalookogumiku väljaandmise. *Põllumajandusministeerium. Ministry of Agriculture* (Eesti Põllumajandusministeeriumi koduleht), 21. november (<http://www.agri.ee/pollumajandusministeerium-peatas-ajalookogumiku-valjaandmise/> – 30. jaanuar 2014).

Põlvamaa 2006. Põlvamaa endised majandijuhid kogunesid Moostes. *Põlvamaa* (maavalitsuse kodulehekülj), 14. juuni. (http://www.polvamaa.ee/index.php?article_id=1955&page=875&action=article& – 30. jaanuar 2014).

Plummer, Ken 2005 [2001]. The Moral and Human Face of Life Stories: Reflexivity, Power, and Ethics. Miller, Robert L. (toim). *Biographical research methods* IV. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, lk 275–312.

Pöysä, Jyrki 2009. Kogumisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. *Mäetagused* 43, lk 39–60 (doi: 10.7592/MT2009.43.poysa).

Rosenthal, Gabriele 2005 [2004]. Biographical research. Miller, Robert L. (toim). *Biographical research methods* III. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage, lk 25–58.

Vuorinen, Pihla 2001. Oma pere ja tuttavate ringis tehtava uurimistöö valguse- ja varjupooled. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimuslik ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 235–244.

Welzer, Harald 1998. Erinnern und weitergeben. Überlegungen zur kommunikativen Tradierung von Geschichte. *BIOS. Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen* 2, lk 155–170.

Wengraf, Tom 2004. *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*. Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage.

Summary

Debt of honour and feeling of guilt: On the perplexities of biographical research

Kristi Grünberg

Keywords: agricultural leaders, biographical interview, biographical method, ethics, reflexivity, role conflict, Soviet era

The article discusses ethical concerns and hesitations related to different phases of biographical research – interviewing, analysing the interviews and publishing research findings. Drawing on the principles of reflexive methodology, the author explores tensions raised by and in the field, from reconciling the discrepancy between the roles of a researcher and close relative. Biographical interview is perceived as a private experience, whereas the public nature of (academic) writing evokes questions as it presumes examining also the personal relationships developed in the field. Moving from the role of an emphatic listener to that of a determined cultural analyst can be challenging and force the researcher to question the legitimacy of her research activity as she engages in self-protective behaviour. Based on biographical interviews with Soviet era agricultural leaders, the author addresses also the debates over the Soviet legacy in Estonia.

Minevikufaktid ja minevikuesitused

Küsimus pärimusliku ajaloo allikaspetsiifikast¹

Tiiu Jaago

Teesid: Artiklis käsitletakse nõukogude aja algusperioodi Tartu ajaloo kesken-
duvat mälestuste kogu (TÜR f 141, n 1, III alajaotus: H. Palametsa kogutud mäles-
tused ja meenutused), mis on pärit nõukogude lõpuperioodist, 1970.–80. aastatest.
Neid, ajaloo uurimise eesmärgil loodud arhiivitekste analüüsitakse minevikust
jutustamise ehk pärimusliku ajaloo vaatepunktist. Küsimus on, millised faktid
tulevad esile, kui arhiivitekste uurida mitte niivõrd minevikku, kuivõrd sellest
jutustamist (minevikuesitust) esile seades. Mil määral erineb suuline esitus
kirjalikust? Mis osa etendavad intervjuule tugineva arhiiviteksti kujunemisel
intervjuupartnerid? Ilmneb, et teabe erinevus ei lähtu mitte niivõrd esituse suuli-
susest või kirjalikkusest, kuivõrd intervjuuerija ja intervjueeritava eesmärkidest.
Jutustaja pakub emotsionaalse seiklusloo, kus tema kui minategelane võitjana
välja tuleb. Ajaloolasest intervjuuerija raamib jutustaja argipäeva 1944. aasta
lahingute eelses Tartus täpsemalt nii ajas kui ruumis. Analüüsitulemus suunab
pärimusliku ajaloo uurijat pöörama töös arhiivitektidega senisest enam tähe-
lepanu inimeste vaheliste suhete kujunemisele ning nende suhete iseloomule
teatud ajalooteappidel (võimuvahetusperiood, sõjaaeg, lahingute eelne olukord,
rahuperiood jms aegadel).

Märksõnad: intervjuu, minevikust jutustamine, pärimuslik ajalugu, Tartu

1990. aastatel folkloristikas kuju võtma hakanud pärimusliku ajaloo uurimises
on märkimisväärselt palju kasutatud kirjalikke arhiivimaterjale, mis ei ole
loodud spetsiaalselt selle uurimissuuna iseärasusi ja huvisid silmas pidades.
Kuigi pärimusliku ajaloo uurimisküsimused (need puudutavad reeglina mi-
nevikutõlgendusi, vt Jaago 2006a) on kohandatavad olemasolevate allikatega,
iseloomustab alliktekste siiski ka nende loomise asjaoludest tingitud spetsiifika.
Sellest tulenevalt on põhjust vaadelda arhiivitekste kui võimalikke pärimusliku
ajaloo allikaid ka selle pilguga, kus rõhk ei asetatu mitte niivõrd küsimusele,
millist (kelle) minevikuvaadet need tekstid esindavad, kuivõrd sellele, milliseid
uurimisvõimalusi üks või teine arhiiv pakub. Tõsi, küsimus uurimisallikate
eripärast ei ole mõistagi uurimissuunale – pärimuslik ajalugu – spetsiifiline.

Ühelt poolt on sedalaadi küsimused vältimatult seotud allikakriitikaga, mis on iga uurimisprotsessi üks osa; ja kindlasti kerkivad sedalaadi küsimused esile, kui kõneks on arhiivide kujunemine (vt nt Rüütel 1985; Särg 2000: 278–281; Hiimäe 2002; Kõresaar 2005: 20–27). Teiselt poolt kerkib allikaloomeküsimus 20. sajandi lõpu ja 21. sajandi alguse folkloristikas üldiselt esile kas oma välitöökogemusi esitades või arhiivirepresentatsioonide ideoloogilisi vm taustu uurides (vt nt Korb 2005: 73–109; Oras 2010; Kalkun 2012). Siinse artikli põhiküsimus on praktilis-metoodiline: milliseid uusi, pärimusliku ajaloo seisukohalt olulisi uurimisküsimusi võib esile kerkida, kui koondada tähelepanu tekstiloomeripärale.

Analüüsi allikmaterjal ja lähtekohad

Analüüsitav lugu on 1980. aastal Tartu ülikooli helitehnikakabinetis salvestatud intervjuu ja sellest tehtud nn algkäsikiri – uurija poolt lindilt mahakirjutatud ja seejärel jutustaja kommenteeritud variant. Algkäsikiri on leitud Tartu Ülikooli Raamatukogust Hillar Palametsa isikuarhiivist (TÜR f 141, n 1, s 80), helisalvestuse sain Hillar Palametsalt 2010. aastal.² Miks on see näide käesoleva artikli eesmärke silmas pidades huvitav? Tavaliselt on analoogilistel puhkudel (suulisest jutustamisest kirjaliku arhiiviteksti loomine) võimalik uurida viimast tasandit – arhiivi antud kirjalikku teksti kui lõpptulemust. Teksti loomisega seotud asjaolud on kontekstilised: neid kas kirjeldatakse või on need aimatavad teaduse üldisi raame, erialaspetsiifikat jms arvesse võttes (vt nt Kõresaar 2005: 20–26; Latvala 2005: 24–41; Palmenfelt 2006; Jaago 2010b: 169–172). Antud juhul ei ole aga tegemist arhiiviteksti ühe tasandiga, vaid võrrelda saab tekstiloomer kolme etappi: suulist intervjuud, selle lindilt mahakirjutust ja mahakirjutusele lisatud intervjueeritava-poolseid kommentaare. Kirjaliku versiooni jaoks on Hillar Palamets liigendanud materjali temaatiliselt ja seadnud meenutused kronoloogilisse järjestusse. Samas rõhutab ta käsikirjas olevate kommentaaride tähtsust: need on meenutajate endi parandused ja täiendused, “mis on säilitatud muutmata kujul” (TÜR f 141, n 1, s 80, Saatesõna). Järgneva analüüsi eesmärk on välja selgitada, mil määral erineb neis, omavahel seotud minevikuesitusvormides, informatsioon, hoolimata sellest, et kirjalik esitus pärineb suulisest esitusest. Võib ka küsida, kas uurimise seisukohalt on üldse põhjust erinevaid esitusi sel määral tähtsustada, et saaks rääkida teabe erinevatest aspektidest, kui esitused lähtuvad nagunii samast mineviku-kogemusest.

Üldisemal pinnal on minu eesmärk tundma õppida kõnesolevat kogu kui üht pärimusliku ajaloo uurimiseks sobivat allikat. Seda enam, et erinevalt

1989. aastal alguse saanud Eesti elulugude kogust (EKLA f 350) on teisi mälestustele tuginevaid tekstikogusid kasutatud suhteliselt vähe.³ Olen Hillar Palametsa kõnesolevast isikufondist seni läbi töötanud seitse algkäsikirjade köidet, mis sisaldavad ajavahemikus 1979–1990 salvestatud mälestusi. Intervjuude teemaks on Tartu ülikooli kujunemine 20. sajandil, peamiselt nõukogude aja algusperioodil (1940–1953).⁴ Seda materjali olen kasutanud kolmes ettekandes, kus põhiküsimuseks on olnud inimese ja võimu omavaheliste suhete teema. Ettekannetes olen käsitlenud näiteks selliseid alateemasid nagu *mina-* ja *meie*-kogemus; *mina*-positsiooni muutus nõukogude võimu suhtes kümne aasta jooksul (1979 ja 1989–90); intervjueeritavate ja jututeemade ning tõlgendusfookuste muutus valitud intervjueerimisperioodil. Palametsa kogu on eelmainitud Eesti elulugude koguga võrreldes eriline: need mälestused on jutustatud ajal, mil nõukogude võim veel kehtis ja selline jutustamisaeg raamib suhtumise nõukogude perioodi teisel viisil, kui see nähtub 1990.–2000. aastatel jutustatud elulugudes.

Praktika, kus suuline esitus pannakse arhiivi tarvis kirja, on üsna tavaline. Kuid mis ilmneb, kui suulise intervjuu kaudu loodud teksti analüüsis lähtuda suulise ajaloo ja intervjuuteoreetikute väidetest, et suulise esituse puhul on tegemist mitte lihtsalt teabe, vaid eripärase teabega? Suulise ajaloo üks klassikuid, Alessandro Portelli on näidanud, et loo tõlgendamise aspektist sisaldab suuline esitus informatsiooni, mis kirjapanekus kaotsi läheb. Tema pakutud suulise teksti analüüsis tuleb arvestada kõne rütmi, hääle tugevuse ja kõrguse ning väljendusstiili omavahelisi seoseid (Portelli 2000: 64–66). Ta juhib samas tähelepanu asjaolule, et ükski nimetatud suulise esituse tunnustest ei allu fikseeritud tõlgendusreeglile. Näiteks hääle langus ja aeglustus ei pea viitama öeldu asetamisele rõhulisse positsiooni vms. Pigem tuleb jälgida hääle tugevuse ja rütmi omavahelisi seoseid koos nende muutumisega kogu jutustamise vältel, seda jutustatava loo kontekstis. Suulise esituse analüüs aitab mõista jutustaja suhet sellega, millest ta kõneleb: kuidas see teda mõjutab; mis sellest ei allu jutustaja kontrollile ja vastupidi. Ka võib tulla esile intonatsioon, pause vms, mida ei saa kirjas edasi anda, kuid mis viitavad kõnes siiski jutustaja ja jutustatava loo omavahelistele seostele, väidab Portelli samas. Sotsiaalteaduste raames on intervjuu meetodi arengus 2000. aastatel nähtud liikumist intervjuu tehnika-teemadelt (kuidas intervjuu ette valmistada jms) intervjuuga seotud epistemoloogilistele küsimustele (Gubrium jt 2012: IX–X). Epistemoloogiline ehk teadmisi loov aspekt, millele nad viitavad, tuleneb intervjuu dialoogilisest olemusest. Suulise ajaloo uurijad on käsitlenud seda kui intervjuerija ja intervjueeritava koostööd, mille tulemusena loodud tekst – intervjuu – on kahe autori tekst: küsitleja loob struktuuri, vastaja pakub oma elukogemusest lähtuvad sündmuslood (nt Frisch 1990: xx–xxi; Portelli 1997: 3; Grele 2000:

44–45). Selles mõttes rõhutavad sotsioloogid Jaber F. Gubrium ja James H. Holstein intervjuueerimis-protsessi seotust teadmiste loomisega (mitte pelgalt olemasolevate teadmiste edastamise ja kogumisega), kus intervjuu-analüüsis järgitakse varasema lineaarse mudeli asemel nn struktuurset mudelit (intervjuu seesmine dünaamika, situatsioonitundlikkus, identiteedi ja avalike arutelu-dega seotud intervjuu-mõõtmel jms). Ühtlasi rõhutavad nad intervjuu esituslikku loomust – intervjuu sünnib suhtlussituatsioonis, kus intervjuupartnerid on vastastikmõjuseostes (Gubrium & Holstein 2012). Folkloristid on jõudnud järeldusele, et suulise ja kirjaliku esituse erinevus paigutub ennekõike teksti loomisolukorda: “Kirjutades meenutamise keskseteks joonteks on privaatsus, vahetu kommunikatsiooni ja seega ka otsese interaktiivse suunamise puudumine (vrd näiteks intervjuueerija küsimused ja tagasiside intervjuueerimisel), võimalus jaotada kirjutamissituatsioon mitmeks etapiks, võimalus teksti toimetada, võimalus valida kirjutamiseks aeg ja koht ning tava kirjutada teksti kujuteldav vastuvõtja (tekstisisene dialoogilisus)” (Pöysä 2009: 44). Nii suulise ajaloo uurimises kui ka sotsiaalteadustes intervjuu meetodi rakendajad ja folkloristid on ühel meelel selles, et suulise ja kirjaliku teksti erinevus tuleneb ennekõike teksti loomise asjaoludest: dialoogi iseloom (vestluspartnerid, tekstisisene ehk kujuteldav dialoogipartner) ja esitusolukorra tegurid (aeg, koht, meenutamise ajendid jms).

Järeldub, et suulise ja kirjaliku esituse eristamine iseenesest ei ole kõikide uurimisküsimuste puhul oluline. Nagu ka alljärgnevast analüüsist nähtub, ei muuda suulise intervjuu ülekandmine kirjalikku teksti kõnesoleva sisu (teemasid, kõneks olevate sündmuste valikut vms). Samuti ei muutu mineviku tõlgendamise raam. Kuid ilmnevad intervjuueeritava ja intervjuueerija erinevad eesmärgid, mis suunavad nimelt arutlema teabe spetsiifilisuse üle, millest eelpool juttu oli. See omakorda võimaldab uurijal pärimusliku ajaloo allikatele esitada uute rõhuasetustega küsimusi.

Ajalugu ja jutustus

Miks hakkas ajaloolane Hillar Palamets koguma mälestusi? 1970. aastate lõpul, 1980. aastate alguses kuulus Hillar Palamets Tartu ülikooli ajaloo teemalise monograafia koostajate tööühm, kus tema ülesandeks oli kirjutada ülikooli nõukogude-aegsest perioodist.⁵ Selgus aga, et nõukogude võimu algusaastatest ajaloo uurimise klassikalisi dokumente eriti ei olnud. Kuigi ajaloo uurimises ei olnud mälestused 1970. aastatel allikana kuigi tõsiseltvõetavad, proovis Hillar Palamets asjakohasemate dokumentide vähesuse tõttu mälestustes peituvaid

Hillar Palamets (vasakul) ja Voldemar Kiis, kes Hillar Palametsa intervjuid Tartu ülikooli töötajatega ülikooli helistuudios salvestas. Eduard Saki foto 1984. Allikas: Rahvusarhiiv, Filmiarhiiv: EFA.0-123651.

võimalusi uurimiseks siiski ära kasutada, intervjuuerides inimesi, kes olid Tartu akadeemiliste asutustega 1940. aastatel seotud. Uurimistöö tulemusena 1982. aastal avaldatud *Tartu Ülikooli ajaloo* III köite allikaid tutvustavas peatükis on neid intervjuusid mainitud, nagu ka raamatutes avaldatud mälestusi, kuid käsitluses otseviiteid neile allikatele ei ole (vt Elango & Palamets 1982: 11; Palamets 1982: 177–178). Pärast ülikooli ajaloo alase koguteose ilmumist jätkas Hillar Palamets intervjueerimist, täiendades nii juba alustatud kogu.

Ma küsisin Hillar Palametsalt, miks ta kasutas just sellist meetodit: suulise intervjuu salvestamist ja seejärel teksti lindilt mahakirjutamist (MK: Tartu, Palamets, 2010). Ilmnes, et tol perioodil mälestuste salvestamist teadustöö hulka ei loetud. Küll aga peeti teadustööks litereerimist. Nii sai Hillar Palamets ühendada kaks asja: ta sai andmeid 1940. aastate Tartu ülikooli töö kohta võimuvahetuste ja sõja olukorras (millest klassikalisi ajaloodokumente, ja isegi ajaleheartikleid nappis) ning ühtlasi sai ta näidata teadustöö aruandes oma tööd – litereerimist.

Hillar Palamets viitab oma tegevuse seotusele varasemate Eesti ajaloolaste, eelkõige Hans Kruusi tööga, samas rahvusvahelisi uurimissuundi, sh suulise ajaloo uurimist ta ei maini (Palamets 1989: 113). Sellegipoolest võib Palametsa töös näha paralleele sellega, mis USA ja Lääne-Euroopa suulise ajaloo uurimises samal ajal toimus. Fookuses olev intervjuu on tehtud perioodil, mil suulise ajaloo uurimist iseloomustab paradigmuuutus. 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate alguses hakati vastukaaluks positivistliku ajaloo uurimise kriitikale (mälestused on ebausaldatavad ajalooallikad) esile tooma mälestustes sisalduvat teavet sotsiaalsete rühmade kogemusest (Thomson 2007: 22). Ronald Grele sõnatsi hakkasid suulise ajaloo uurijad 1970. aastate lõpuks üha enam esitama mälestuste spetsiifikaga seotud küsimusi: "Oli selge, et intervjuu ei näita üheselt seda, mis minevikus juhtus; kuid selge oli ka see, et intervjuu annab aimu sellest, kuidas ajalugu mälestustes edasi kestab ja osutab viisidele, kuidas informeeritakse tänapäeva sellest, millisena minevikku nähakse" (Grelle 2007: 33). Nii Grele kui ka Thomson näitavad, et suulise ajaloo uurimine lähenes üha enam tekstiuurimisele: ei saadud piirduda vaid ajaloofaktide väljaselgitamisega, vaid intervjuud tuli analüüsida kui teatud kontekstis loodud teksti. Siit edasi lähenes suulise ajaloo uurimine nii jutu- kui ka mälu-uurimisele, mis kulmineerus 1990. aastate interdistsiplinaarses uurimissituatsioonis. Folkloristikus jutu-uurimises võib samal perioodil näha huvi faktikeskse tõsielu jutustamise uurimise vastu, nt Richard Dorsoni rahva ajaloo (*folk history*) alastes töödes, folkloristide suurenevas huvis elu-lugude ja suulise ajaloo vastu (vt nt Titon 1980). Olgu lisatud, et samal ajal hakkas folkloristikas süvenema ka kontekstikeskne uurimine (vt Ben-Amos 2009 [1971]), mis suunas folkloriste omakorda enam jälgima muu hulgas ka ajaloo uurimusi. Rahvaluule ja ajaloo omavaheliste seoste kujunemise Lääne-Euroopa teadusruumis periodiseerib Peter Burke kolme etappi, kus kõnesolev periood jääb lõpetama keskmist, nn kahtluste ajajärku (*the Age of Suspicion*). Seda perioodi iseloomustab rahvaluuleteaduse ja ajalooteaduste paralleelne, eraldiseisev areng, mis sai alguse 1920. aastatel seoses teadusvaldkondade ja nendega tegelevate institutsioonide iseseisvumisega. 1980. aastatel algab uus periood, mida Burke nimetab vastastikuse lähenemise ajajärguks (*the Age of Rapprochement*) (Burke 2004: 135–136). Palamets alustas seega mälestuste kogumist teaduse paradigma muutuste ajajärgul: ühelt poolt objektiivsust eeldav faktide kogumise tarve, teisalt uute lähenemisviiside otsing. Palamets on selle ka sõnastanud: kui ta 1970. aastate lõpus, 1980. aastate alguses mälestuste kogumisega alustas, siis mälestusi ei soositud ei nõukogude ühiskonnas üldiselt ega ka teaduses. Seevastu 1980. aastate lõpus oli mälestuste väärtustamine avalikkuses nähtav, millega kaasnes ka nende väärtustamine ajalooallikana (Palamets 1989: 113). See kajastub tõepoolest ka uurimustes. Näiteks 1984. aastast pärineb

Tiit Rosenbergi juhendatud üliõpilase Terje Schmidti ülikooli lõputöö, milles tuuakse taas vaatevälja 1920.–30. aastatel kogutud mälestuste osa ajalooallikana (Schmidt 1984). Järgmisel aastal ilmus Jüri Kivimäe ja Tiit Rosenbergi artikkel Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest mälestuste kogumisel (Kivimäe & Rosenberg 1985). Ajaloodokumentidest ja rahvapärимusest saadud teabe põimimist koha-uurimisse võib sel perioodil leida ka populaarteaduslikus kirjanduses (nt ühe piirkonna asustusajaloo ja kultuskohtadega seoses Tarvel 1983: 65–66, 141–148, 207–215).

Hillar Palamets on oma tööpraktikast tulenevat lähenemisviisi pikemalt selgitanud 1989. aastal avaldatud artiklis (Palamets 1989). On kaks seisukohta, milles Palametsa vaated ühtivad varasemate Eesti ajaloolaste seisukohtadega (mis on tuttavad ka rahvusvaheliselt). Ta asetab mälestused ajaloo uurimise allikana sinna, kus ajalooallikates on lünk – seega on mälestused uuritavad siis, kui muid allikaid ei ole. Teine seisukoht puudutab 'tõde' – need on väited stiilis, et mälestused eksivad tõe vastu, mälestused ei ole tõesed. Tõest arusaamine (mis on tõde) ongi üks suuremaid lahknevusi ajaloo-uurijate ja jutu-uurijate töödes. 'Tõde' seostub küsimusega, mida peetakse faktiks: ajaloolasele on see sündmus ja sündmuste käik, jutu-uurija silmis inimeste kogemuste ja teadmiste tõlgendamine. Ajaloosündmused ja jutusündmused ei pruugi kattuda, nagu on näidanud ajaloost jutustamise uurimine (vt nt Salmi-Niklander 2009: 22–23; Jaago 2010a: 183–190). Samas toob Palamets esile kaks tahku, mida varasemad Eesti ajaloolased ei olnud maininud. Esmalt: mälestused võimaldavad klassikalistest (bürokraatia loodud) dokumentidest enam uurida protsessi ja ei keskendu üksnes lõpptulemusele. Mälestustes on kõhklusi, alternatiivide otsimisi jms – see tähendab, sealt on nähtav teekond, kuidas lõpptulemuseni jõuti. Teiseks näitab ta, et mälestustes on inimese koht ajaloos nähtavam kui bürokraatia loodud dokumentides (Palamets 1989: 113–114). Seega viib Palametsa töö tõdemuseni, et mälestused ei ole pelgalt "ajaloo valgete laikude" täitmise kohad, vaid on nimelt ka eripärane iseseisev allikmaterjal. Etteruttavalt olgu öeldud, et kuigi Palamets oma uurimustes neid aspekte välja ei too, tulevad just need, nagu allpool näitan, suulise ja kirjaliku esituse võrdlusest esile. Pikemalt kirjeldab Palamets intervjuerimise, lindilt mahakirjutamise ja tulemuse kontrollimise viise. Hetkel on sellest olulisim: intervjuu lindilt mahakirjutamisel tuleb säilitada intervjueritava kõnepruuk, ent täpne stenogramm ei ole mõistlik: kirjalikku teksti saab tihendada, vältida kordamisi ja parasiitsõnu vms, korrastada kõnesolevad teemad kronoloogiliselt. See tähendab teksti toimetamist vastavalt uurija huvidele. Toimetamisest tuleneb aga nõue lasta meenutajal kirjalik tekst üle vaadata, kontrollida, täiendada ja vajadusel parandada ning seejärel tagastada allkirjastatult uurijale (Palamets

1989: 116). Nii tekibki kolm versiooni: suulise intervjuu helisalvestus, selle lindilt mahakirjutus ning käsikirja täiendatud variant.

Intervjuu

Kõnesolev intervjuu (TÜR f 141, n 1, s 80, 4. intervjuu) on salvestatud eesmärgiga uurida täpsemalt seda, mis toimus Tartus Teise maailmasõja ajal, ja kuidas pärast rinde üleminekut 1944. aasta augustis-septembris hakati sügisel taastama tööd ülikoolis. Analüüsitav lõik on intervjuu kolmest episoodist üks (kestusega ligi viis minutit), milles keskendutakse Saksa okupatsiooni viimastele päevadele Tartus. Ajaloolasest intervjuueerija huvi seostus ühelt poolt nii ülikooli kui ka Tartus olevate muuseumide ja arhiivide varade evakueerimisega – need viidi lahingute eest Tartust Eesti maakondadesse –, teiselt poolt huvitus ta üldisest olukorrast Tartu linnas Saksa okupatsiooni viimastel päevadel.

Intervjuueeritav töötas sõja ajal Eesti Rahva Muuseumis ja oli seotud 1944. aastal muuseumi varade evakueerimisega Tartust Lääne-Eestisse. Salvestatud lugu algab hetkest, mil ta Tartusse tagasi jõudis. See on Saksa okupatsiooni ajal, 22. augustil, päev enne Tartu lahingute algust, pärast mida taastati Tartus nõukogude võim.

Intervjuueeritav väljendab ennekõike muret pere pärast: ta naine ja kaks last olid Tartust lahingute eest maale sõitnud, kuid tema ei saanud Tartust lahkuda, sest mehi linnast välja ei lubatud. Rinne oli Tartule lähedale jõudnud, mistõttu kõik mehed saadeti kaitsekraave kaevama. Siinkohal teeb intervjuueeritav vahelepõike, minnes ajas natuke tagasi. Et maal ringi liikuda, oli vaja töökohalt eriluba, mida ülemus talle aga ei andnud. Võimalus minna Tartust Lääne-Eestisse tekkis seoses muuseumivarade evakueerimisega. Ta väidab, et tal oli tõesti siis plaan “kaduda”, ent enne teeale asumist pidi ta andma oma dokumendid töökohal ära, mis tagas selle, et ta pöördub Tartusse tagasi. Ja kui ta nüüd tagasi oli, siis ta Tartus oma peret enam eest ei leidnud. Tartu tänavail liikudes sattus ta Saksa patrulli kätte ja veetis päeva kaitsekraave kaevates. Intervjuu lõpus kirjeldab ta, kuidas tal järgmisel päeval siiski õnnestus hiilida raudteejaama ja vagunis naiste varjus maale sõita ning oma pere üles leida.

Kui võrrelda kirjalikku teksti selle aluseks oleva intervjuuga, ilmneb kumagi osapoole huvikese. Intervjuueeritav esitab seiklusi ja head õnne täis loo, mille sündmuste ja episoodide valiku põhjustab mure oma pere pärast. Hillar Palamets küsib ja täpsustab ajaloolase: sellest joonistub välja loo “geograafia”, ajaraam ja sündmustes osalejate ajalooline roll.

Toon näite sellest, kuidas intervjuuerija pidevalt küsib ja täpsustab. Selles episoodis selgitab jutustaja, et teda peeti tänaval kinni, võeti dokumendid ära ja viidi “kraave kaevama” – kuhu siis?

Palamets: Tartust lõuna poole, Lemmatsi kanti?⁶

Intervjuueritav: *Jah! Soinastesse.*

P: Soinastesse? Tähendab, kust rinne oli tulemas? Kaitsekraave...

I: *Kaitsekraave, jah. Ja enne viidi meid siis koonduslaagrist läbi...*

P: Kuskohas see oli?

I: *Noo, see oli siin, raudtee ääres...*

P: Kuperjanovi kasarmutes...

I: *Kuperjanovi kasarmutes, jah [---]*

P: Tähendab, koonduslaager oli veel olemas?

I: *Oli olemas... jah, neid pandi ka veel juurde ja siis saadeti meid siis sinna, ja...*

P: Aa kes need olid: eesti politsei või saksa?

Kirjalikus versioonis on need intervjuuerija küsimused ja lisandused sujuvalt teksti sulatatud. Näiteks selle episoodi leiame käsikirjalises tekstis lausest:

Nende saatesõnadega hakkasin valve all astuma endiste Kuperjanovi kasarmute poole, kus nüüd asus koonduslaager ja jagati minutaolistele kinnipeetutele labidaid. Seal edasi viis teekond Soinastesse.

Salvestustest kuuldub, et intervjuuerija katkestab mälestuste esitust pidevalt täpsustavate vahelepõigetega. Samas aga ei lase intervjuueritav end sellest palju häirida. Vastused küsimustele on hääle intensiivsuse ja esituse tempo poolest esituse tagaplaanilised osad: öeldud kiiresti, lauset pooleli jättes, liikudes taas loo etendamise juurde. Näiteks:

[Palamets katkestab]: *Aa kes need olid: eesti politsei või saksa?*

[Intervjuueritav vastab]: Saksa. Sakslane võttiski mind vähemalt kinni tänaval ja ütles, et..., [T. J. jutustaja liigub taas esituse juurde, kommenteerides situatsiooni ja seejärel imiteerides tegelase kõnet] [---] *noh, ma saksa keelt oskan korralikult, ... ütleb niiviisi, et “Noo-oh noor mees, võime kraavi kaevata küll” ja-ja- ma ütlesin, et aga “mul on teine ülesanne, näed, siin on paber”, et “ma olen evakueerija”. “Eh-ei, meil on palju tähtsamaid asju!” Ja andis mind ühe poisikese valve alla. [Jutustajal tuleb midagi veel meelde ja teeb vahelepõike:] Ah-soo, ütles, jaa, et Briefstasche. Ma ütlesin, “Briefstasche küll, aga mul on seal raha sees.” Siis ta sai vihaseks ja ütles: “Mis Te arvate, et ma Teie raha tahan!” Ja*

võttis mu käest ikka selle Brieftasche ära ja andis selle poisikese kätte ja nüüd siis see poisike, see poisike viis mind sinna...

[Palamets katkestab]: *Tähendab, et dokumendid oleksid nende käes...*

[Intervjueeritav kinnitab]: **ja-jah, jaa, just niiviisi jah ---** [T. J. intervjueeritav jätkab jutustust, alustades tegelaskõne ja tegelase kirjeldusega]. *Ja siis ütleb sellele veel... Sellel püssipära jooksis peaaegu mööda maad...*

[Palamets katkestab taas]: *Kas see oli eesti poisikene?*

[Intervjueeritav kinnitab]: **---eestlane, jah! 16-aastane, mis ta võis olla---** [intervjueeritav jätkab tegelaskõnega] *Ja ütleb talle: "Wenn er fliehen will, dann schießen sie!"*

Kirjalikus versioonis on sama episood esitatud järgmiselt:

22. augustil 1944 pidas mind tänaval kinni saksa välisandarm ja sõnas: "Noh, noor mees, võime kraavi kaevata küll!" Seletasin talle, et tegelen varade evakueerimisega ja näitasin oma paberidki ette, kuid see ei aidanud. "Ei," ütles ta: "Nüüd meil on palju tähtsamaid asju teha!" Korjas jälle ära mu Brieftache koos dokumentidega ja ulatas selle teda saatvale eestlasest poisikesele, kel püssipära lohises peaaegu, et vastu maad. "Kui põgeneda proovib, laske maha!"

Kolmas tasand suulise intervjuu ja selle kirjaliku versiooni kõrval on intervjueeritava kommentaarid kirjutatud tekstil. Kui tekst oli helilindilt maha kirjutatud, palus Hillar Palamets intervjueeritaval tekst üle vaadata, parandused teha ja allkirjastada (Palamets 1989: 116). Siinne intervjueeritav ei muutnud olemasolevat käsikirja kuigi palju: eelvaadeldud tekstilõigu kohta on juurdekirjutusi viis. Kuid need vähesed kommentaarid suurendavad inimeste osa sündmustes: oma pere käekäiguga seotud lisandused episoodi alguses ja lõpus; kolleegide jt tegelaste öeldu, sakslasest valvuri lugu. Need lisandused seostuvad osalt suulise esituse taastamisega. Näiteks dialoog ülemusega, kus ta palus luba, et ta saaks linnast lahkuda. Suulises intervjuus on see episood esitatud värvika ja emotsionaalse dialoogina. Käsikirjas on emotsioonid eemaldatud – dialoogist on välja võetud teave linnast lahkumiseks vajaliku loa küsimise kohta: "Palusin küll [nimi] paberit, mis võimaldaks mul maal ringi sõita, kuid seda paberit ma ei saanud." Käsikirja täiendatud versiooni lisab jutustaja siinkohal siiski ülemuse ühe lause: "[nimi] ütles selle peale: "Minema panna ja mind siia üksi jätta," taastades nii osaltki need meeleolud ja suhted, mis teda kõnesolevaga seoses valdasid. Ka taastab intervjueeritav saksakeelse lause dialoogist Saksa patrulliga, mis käsikirjas leidub eestikeelse tõlkena: "Kui põgeneda proovib, laske maha!" – "Wenn er fliehen will, dann schiessen sie!"

Mõned täiendused on sellised, mis suulises intervjuus kõneks ei olnud. Näiteks sakslasest valvuri lugu, mida ta ilmselt kuulis kaitsekraavide kaevamisel selle valvuriga juttu ajades: “Mehe perekond oli ameeriklaste pommide all surma saanud, poeg rindel langenud.” Kaks lisamärkust puudutavad ta perekonda: loo alguses täpsustus, et ta ei teadnud, kuhu pere Tartust läinud oli; loo lõpus selgitus, kust ta oma pere leidis. Perega seotud lisandused veenavad mind selles, et jutustaja seisukohalt puudutas käsitletav episood ennekõike muret oma pere pärast, kuigi intervjuerimise eesmärk oli meenutustes taastada olukord Tartu Saksa okupatsiooni viimastel päevadel.

Kui võrrelda suulist esitust ja kirjalikku teksti, tuleb esile, et ajaloolane rekonstrueerib 22. augusti päeva aastast 1944 (mis olukord Tartus sel ajal valitses, arvestades Teise maailmasõja kulgu). Jutustaja aga meenutab ja taastab situatsiooni, kuhu tema sel ajal sattus. Kui ajaloolase tähelepanukeskmes on tegevusaeg ja -koht (kuhu täpselt kaitsekraave kaevati, mis tänavatel liikus patrull, kus oli koonduslaager), aga ka tegelasrollide täpsustamine (kas patrullijad oli eesti või saksa päritolu), siis jutustaja keskendub oma probleemile (kuidas leida üles pere; kuidas saada linnast välja). Ühtlasi kirjeldab ta seda, millised inimlikud kontaktid tal selle juures tekkisid (töökaaslased, kes takistasid teda Tartust lahkumast; tänavalt kinnipeetud saatusekaaslased; Hitleri-vaenulik valvur kaitsekraavi kaevamisel jne). On tähelepanuväärne, et jutustaja suurendab seda aspekti, täiendades käsikirjalist versiooni. Intervjuu käigus täpsustab küsija sündmustega seotud fakte, jutustaja loob samal ajal aga minevikusituatsiooni, kasutades jutustamistehnikaid (nt situatsioonide etendamine loo tegelaste dialoogina, lisab seikluslikkust).

Võib nõustuda Hillar Palametsa väidetega, et mälestused esitavad rohkem andmeid inimese ja protsessi kohta. Kõnesolevas intervjuus on ühelt poolt ajaloolised faktid Tartu haridus- ja muuseumiasutuste evakueerimisest Tartust Lääne-Eestisse ja andmeid Saksa okupatsiooni tegevusest viimastel võimupäevadel Tartus. Teiselt poolt on intervjuus lugu, esitatuna evakueeriija tunnete, probleemide, otsuste kaudu. Jutustamisel lisandub hulk informatsiooni tollaste tartlaste – konkreetsete isikute kohta, kelle kohta otseselt midagi ei küsitud. Intervjuu helisalvestuses on nauditav loo jutustamise tõttu: see on üles ehitatud seiklusele, kus loo minategelane tuleb probleemidest võitjana välja. Tegelaste kõnet imiteerides toob ta omaaegset olukorda kujutavad stseenid tänapäeva – ta etendab need. Ajaloolase toimetatud kirjalik versioon raamib personaalse loo ajaloosündmustega – nii on võimalik paremini aru saada, kus ja kuidas tegevus toimus. Intervjuudes “kohtub” küsitlus ja loo jutustamine. Intervjuul põhinevat kirjalikku teksti (s.o raamatukogus olevat algkäsikirja) võib nüüd võtta kui omaette uut žanrit, kus jutustamine ja küsitlus on põimunud üheks minevikuvaateks.

Järeldusi

Näiteteksti analüüsist jõudsin järeldusele, et tegemist on kolme omavahel seotud, ent siiski erineva tekstiga. Igaüks neist avab kõnesoleva aja kohta uusi tahke. Selle tagab teksti loomises osalejate panus: kas esile tuues üldisi aja- ja tegevusraame või rõhutades rohkem emotsionaalseid isiklikke aspekte. Hillar Palametsa metoodika võimaldab jälgida tekstiloomeprotsessi ja selle erinevaid tahke. Öeldu viitab ühtlasi Palametsa kogu eripärale võrreldes teiste kirjalikke mälestusi sisaldavate kogudega (1920.–30. aastate välitöödele ning sündmustes osalenute kaastöödele tuginevad kogud Eesti Kultuuriloolises Arhiivis; 1980. aastate lõpust alguse saanud Eesti elulugude kogu samas arhiivis; temaatilised kirjalikud kaastööd Eesti Rahva Muuseumi kirjasaatjate vastuste arhiivis). Väikese materjalihulga (nagu käesoleval juhul üks episood) süva-vaatlus annab pidepunkte, mida edaspidises uurimises jälgida või mis laadi uurimisküsimusi võiks esitada. Eelnev analüüs juhtis mu tähelepanu inimeste omavaheliste suhete teema olulisusele, kui meenutatakse ajaloosündmusi. Tõsi, olen seda mälestusi või elulugusid uurides tajunud varemgi, ent siinses käsitluses (kus mul oli võimalik kasutada samalaadseid andmeid tekstiloomeri etappide kohta) kerkis see ala uurimiskeskmesse. Ilmselt võimendas seda intervjuu analüüs, milles lähtusin Alessandro Portelli tähelepanekutest suulise minevikuesituse spetsiifika kohta.

Analüüsitud episoodis oli ajaloolase pilk suunatud enam pöördeliste aegade sündmuste käigule. Jutustajal hajusid ajaloosündmused (mis mõneti “luuaksegi” ju tagasivaatavalt) argielu sujuvasse voolu. Eeltoodud näites on sündmuste käivitajana fookuses ühelt poolt rinde lähenemine Tartule ja võimuvahetus Eestis, teiselt poolt inimeste vaheliste suhete teema isikliku käekäigu kujunemises. Sellist reaalse olukorra kahesust (ajaloo pöördeline moment ühelt poolt ja minevikust olevikku sujuv argielu teiselt poolt) ei ole ühes ja samas tekstis sugugi kerge esitada. Ühe õnnestunud näite sellise olukorra sõnastamisest pakub Gustav Suits, kes avab 1940. aasta sügisel uue võimuga kaasnenud muutuste teema Moskva ajale ülemineku kujundi kaudu: “Pole ideoloogilise tegevuse ala, kus pöörettegeva proletariaadi võidukas diktatuur mitte kaasa poleks toonud maailmavaateliste tähistate vahetamist. [...] Aga hõlpsam oli kellaosuteid lükata Moskva ajale kui meie “läänlasteks” kasvatatud üliõpilastel Moskva kirjandusteoreetilise horisondi vaateid omandada” (Suits 1940: 1116). Ajaloos murranguliste perioodide poliitilisuse ja samal ajal inimeste käitumise argielulisuse vastuolu on köitnud eluloo-jutustajate tähelepanu. Näiteks, üht intervjuud tehes märkas, et jutustaja kõhkles 1950. aastatest kõneldes: kas teda poliitilistel põhjustel valesti ei mõisteta. Julgustasin teda sel teemal edasi arutlema, ja ta selgitas: inimesed ei pruukinud valida võimuvahetuse

ajajärkudel poliitilisi pooli. Nende tegevus asetus poliitilistesse raamidesse osalt juhuslikult, osalt teistel põhjustel:

Elu on elu ja inimene on inimene. Inimeste vahelised suhted on midagi muud kui poliitika. Mulle tundub, et poliitikutel – see käib eelmiste ja praeguste poliitikute kohta ka –, et neil on kalduvus normaalseid inimlikke suhteid üle politiseerida. Nemad tahaks ilmselt, et inimesed määratleksid end rohkem poliitiliselt. Aga tegelikus elus inimene ei pea seda nii tähtsaks. Sõjaaegadel ja pöördelistel aegadel hakkab see mingisugust rolli mängima küll, aga ma ütleksin sedasi, et niisugused normaalsed suhted – sõbrasuhted – neid poliitika ei riku. (MK: Rapla, Pärt, 2009).

Eelöeldu toob rõhuliselt esile ajaloost jutustamise argielulise ja inimsuhteid iseloomustava poole. Ühitades seda artikli põhiosas esitatud tähelepanekutega võibki näha pärimusliku ajaloo ala, mis suunab uurija uute küsimuste juurde. Tekstis on need andmed loomuldasa olemas, kuid need ei ole olnud uurimisfookuses. Et öeldut paremini selgitada, võib võrrelda mälestuste uurimise rõhuasetusi nt ajaloolaste ja folkloristide töödes. Eesti lähiajaloo tänapäevases uurimises on mälestuste kasutamisel lähtutud allikate kompleksssuse ideest. Sellega seoses tuuakse esile erinevat laadi allikmaterjalide vastuolulisus, mille üle tekib arutelusid nii uurijate kui ka mäletajate ringis.⁷ Mälestusi oma uurimustes kasutanud Aigi Rahi-Tamm kinnitab: “Dialog suulise ajaloo ja arhiividokumentide vahel võib olla komplitseeritum kui see esmapilgul tundub, kuid see ei tohiks tähendada värava avamist lihtsustatud käsitlustele ega viia erinevate mäletamis- või tõlgendamisviiside eiramiseni või allikate valikulise kasutamiseni” (Rahi-Tamm 2009: 109).⁸ Folkloristlikus tõsielulugude uurimises võidakse samuti kasutada erinevat tüüpi tõsielu-dokumente komplekselt (vt nt sõjajärgse Tartu kuulujuttude, mälestuste, omaaegse ajakirjanduse ja võimudokumentide kooskäsitlemist Kalmre 2007: 51–68). Kuid siin on võimalik nihutada tähelepanu ajaloosündmuselt inimsuhetele, mis võtavad neis ajaloolistes situatsioonides teatud kuju ja väljenduvad folkloorsetes tekstides (sh kuulujuttudes). Pärimusliku ajaloo seisukohalt võiks pöörata rohkem tähelepanu sellele, kuidas (uued) tingimused inimesi käituma panevad ja kuidas see omakorda kogukonna siseelu mõjutab. Selle kaudu hajub küll huvi konkreetse ajaloosündmuse vastu, ent see annab ruumi arutelule inimeste käitumismudelite üle teatud aegadel. Seega võib väita, et pärimusliku ajaloo seisukohalt tasub mälestustest ideoloogiliste vaadete ja poliitiliste sündmuste asemel (ehk: kuidas inimesed elasid läbi pöördelised ajad) enam juurelda selle üle, mida jutustajad inimsuhetest esile toovad, kuidas nemad näevad asjaolude kujunemist, seda just kogukonnasiseses suhtlemises, kus üldisemad raamid (sh võim) on taustategurid.

Kommentaariid

- ¹ Artikkel on seotud institutsionaalse uurimisteeduga “Traditsioon, loovus ja ühiskond: vähemused ja alternatiivsed diskursused” (IUT2-43) ja Kultuuriteooria Tippkeskuse tööga, mida toetab Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu.
- ² Hillar Palametsa tehtud intervjuu helisalvestusi on Tartu Ülikooli Raamatukogus 14, siinkäsitletav nende hulgas ei ole. Selle intervjuusalvestuse digikoopia asub Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas (MK: Tartu, Palamets, 2010), originaal Eesti Rahvaluule Arhiivis (ERA, ML 27). Salvestuste tehnilise poolega tegelesid helitehnikakabineti töötajad Voldemar Kiis ja Elfriide Kiis (Palamets 1989: 116; TÜR f 141, n 1m s 84: 11; MK: Tartu, Kiis, 2010).
- ³ Kui näiteks vaadata vaid Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi kogusid, siis Eesti elulugude kogu (EKLA f 350) on uuritud nii kirjandusteaduslikust, folklooristlikust, etnoloogilisest, ajaloolisest kui ka sotsioloogilisest vaatepunktist, seda nii üksikutes kui ka kogumikku koondatud artiklites ja monograafiates (vt nt Kirss & Kõresaar & Lauristin 2004; Kõresaar 2005; 2011). 1920.–30. aastatel loodud mälestustele tuginevaid kogusid (1905. aasta Seltsi kogu EKLA f 172, Ajaloolise traditsiooni kogu EKLA f 199 ja 200) on kasutanud mõned uurijad kas ajaloo-uurimise või rahvaluuleteaduslikust aspektist (nt Schmidt 1984; Jaanson 2005; Jaago 2006b; 2010b; 2011).
- ⁴ Säilikud Hillar Palametsa isikufondist (TÜR f 141, n 1), millega olen seni tegeleenud:

Säiliku nr ja pealkiri, intervjuude (vm tekstiloome) aeg	Intervjuude/meenutuste arv	Lk arv säilikus
(säilik 79) Mälestusi Tartu Riiklikust Ülikoolist ja Tartust 1940. aastatel, 1979–1981	6	71
(s 80) Mälestusi Tartu Riiklikust Ülikoolist 1940. aastatel, 1979–1982	17	~200 (nummerdamata)
(s 81) Sõjakeerises. Tartu Riikliku Ülikooli kollektiivi liikmete mälestusi Suure Isamaasõja rinnetelt ja nõukogude tagalas	22	265
(s 82) Murranguiline veerandsajand. Kogumik mälestusi Tartust ja siinsest ülikoolist kahekümnenda sajandi teisel veerandil, 1987	19	231
(s 83) Õppimas ja õpetamas. Mälestusi ning materjale õpingutest ja üliõpilaselust Tartu Ülikoolis peamiselt sõjajärgsetel aastatel, 1979–1988	12	147
(s 84) Usinuses ja kasinuses. Mälestusi ja materjale üliõpilaselusest (1944–1955), 1982–1988	11	135
(s 85) Ajaloolased meenutavad, 1989–1990	12	195

Eeltoodud säilikutest – Tartu Riikliku Ülikooli NSVL ajaloo kateedris koostatud algkäsikirjade köidetest – s 79–81 on tekstid osalt käsikirjalised, osalt masin kirjas; järgnevates köidetes on tekstid masin kirjas.

- ⁵ 1970. aastate lõpus koostatud Tartu Riikliku Ülikooli ajalooteaduskonna uurimistöö viie aasta perspektiivplaani nähtub, et üks teemadest seostub Tartu ülikooli ajaloo uurimisega, millega tegeldakse ajavahemikus 1978–1982 (EAA.5311.6.101: 10). Teemataitjateks on selles dokumendis märgitud autorite kollektiiv, keda juhib Karl Siilivask. Teematutvustuses rõhutatakse “meie maa” ühe vanima kõrgkooli rolli teaduse ja kultuuri ajaloos 350. aasta vältel. Teema on kinnitanud dekaan Allan Liim 12. oktoobril 1979. aastal. Samas on ka viide Tartu ülikooli ajaloo alase teose publitseerimiskava kohta – see on viide kolmeköitelisele *Tartu Ülikooli ajaloole*. (EAA.5311.6.101: 10; 20.)
- ⁶ Siin ja edaspidi esiletõstetud autorilt sooviga suunata tähelepanu kõnesolevale aspektile.
- ⁷ Vt nt Aigi Rahi-Tamme kirjeldusi vastuoludest, mis tekivad erinevate allikatüüpide kasutamisest: Jaago & Kõresaar & Rahi-Tamm 2006; Rahi-Tamm 2009: 107–109.
- ⁸ Autobiograafiliste tekstide ja võimu loodud isikut puudutavate dokumentide kompleksse käsitlemise näiteks ajaloo uurimises on Aigi Rahi-Tamme artikkel Teises maailmasõjas osalenud mehe loost. Ta viitab meetodile, kus ühe autobiograafilise loo paigutamine teiste lugude konteksti võimaldab arutleda inimese individuaalsete valikuvõimaluste üle piiratud valikuvabadusega olukorras, nagu seda okupeeritud Eesti Teise maailmasõja ajal oli; samas, asetades elulugu sama jutustaja isikutoimiku konteksti, on võimalik arutleda allikakriitiliste aspektide üle (Rahi-Tamm 2011: 236). Ilmneb, et uurijale enam küsimusi tekitavaks alaks on nn vaikimine: kuidas tõlgendada neid fakte, mida omaaegsed võimu loodud dokumendid isikutoimikus sisaldavad, kuid millest jutustaja oma eluloos ei räägi. Jutustajat intervjuuerides märkab uurija, et intervjuueeritav keskendub positiivsetele aspektidele, mis kokkuvõttes suunab uurija arutlema keerulistesse olukordadesse sattunud inimese ellujäämisstrateegiate üle (samas: 255).

Arhiiviallikad

EAA.5311.6.101. Rahvusarhiiv, Ajalooarhiiv, Tartu Riikliku Ülikooli ajalooteaduskonna dekanaat. Teadusliku uurimistöö perspektiivplaanid 1980–1990.

ERA, ML. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiivi magnetlintide kogu.

MK: Rapla, Pärt, 2009. Suulise eluloo-intervjuu salvestus Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas.

MK: Tartu, Kiis, 2010. Tiiu Jaago intervjuu Elfriide Kiisiga teemal Tartu ülikooli helistudio töö 1960.–70. aastatel. Intervjuusalvestus Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas.

MK: Tartu, Palamets, 2010. Aruanne kohtumisest Hillar Palametsaga. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas. Samas on kättesaadav ka analüüsitud helifail: ML-0027.

TÜR f 141, n 1, s 80. Hillar Palametsa isikuarhiiv. Mälestusi Tartu Riiklikust Ülikoolist 1940. aastatel. Algkäsikirjad, Tartu 1982.

Kirjandus

Ben-Amos, Dan 2009 [1971]. Folkloori defineerimine konteksti kaudu. Ben-Amos, Dan. *Kommunikatsioon ja folkloor*. Sator 9. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 9–26 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator9/> – 3. veebruar 2014).

Burke, Peter 2004. History and Folklore: A Historiographical Survey. *Folklore* 115 (2), lk 133–139 (doi: 10.1080/0015587042000231237).

Elango, Õie & Palamets, Hillar 1982. Allikad. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (koost). *Tartu Ülikooli ajalugu* III. Tallinn: Eesti Raamat, lk 7–11.

Frisch, Michael 1990. *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. New York: State University of New York Press.

Grele, Ronald J. 2000. Movement without aim. Methodological and teoretical problems in oral history. Perks, Robert & Thomson, Alistar (toim). *The Oral History Reader*. London, New York: Routledge, lk 38–52.

Grele, Ronald J. 2007. Stages in the evolution of oral history. *BIOS. Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen, Sonderheft: Kritische Erfahrungsgeschichte und grenzüberschreitende Zusammenarbeit: The Networks of Oral History*, lk 30–35.

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. 2012. Narrative practice and the transformation of interview subjectivity. Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. & Marvasti,

Amir B. & McKinney, Karyn D. (toim) 2012. *The SAGE Handbook of Interview Research*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore. Washington: Sage, lk 27–43 (doi: 10.4135/9781452218403.n3).

Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. & Marvasti, Amir B. & McKinney, Karyn D. (toim) 2012. *The SAGE Handbook of Interview Research*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: Sage.

Hiimäe, Mall (koost ja toim) 2002. *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Jaago, Tiiu 2006a. Pärimusliku ajaloo uurimine. Jaago, Tiiu (koost). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sõnastik*. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond (<http://argikultuur.ut.ee> – 3. veebruar 2014).

Jaago, Tiiu 2006b. “Maha lastud kui revolutsionäär”. 1905. aasta sündmuste ohver lugude tegelasena. Västriku, Ergo-Hart (koost). *Paar sammukest XXII*. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 87–126.

Jaago, Tiiu 2010a. Sündmus – mis-juhtus-küsimus tõsielulugudes. Grišakova, Marina (toim). *Jutustamise teooriad ja praktikad*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 183–204.

Jaago, Tiiu 2010b. Mälestuste kogumisprotsessis loodud tekstide žanrilisus. 1905. aasta sündmuslugude näitel. *Methis 5/6. Studia Humaniora Estonica*. Käosaar-Kurvet, Leena (koost ja toim). *Omaelulookirjutus Eesti kultuuriloos*, lk 159–175 (doi: 10.7592/methis.v4i5-6.526).

Jaago, Tiiu 2011. Family Lore in the Meeting Space of the Individual and the Collective, the Private and the Public. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis* 19, lk 51–65.

Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene & Rahi-Tamm, Aigi 2006. Oral History and Life Stories Area in Estonian History, Folkloristics and Ethnology. *Elore* 13 (1), lk 1–15 (http://www.elore.fi/arkisto/1_06/elore1_06.html – 3. veebruar 2014).

Jaanson, Kaido 2005. Mis juhtus 1905. a. 11. (24.) detsembri õhtul Voltas? Katse rekonstrueerida minevikku. *Tuna. Ajalookultuuri Ajakiri* 4, lk 35–51 (http://rahvusarhiiv.ra.ee/public/TUNA/Artiklid_Biblio/JaansonKaido_Mis_juhtus_TUNA2005_4.pdf – 3. veebruar 2014).

Kalkun, Andreas 2012. Kellele kuulub seto pärimus? Samuel Sommeri rahvaluulekoogu loost ja retseptsioonist. Sarv, Mari (toim). *Regilaulu müüdid ja ideoloogiad*. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 29. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 181–253.

Kalmre, Eda 2007. *Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus*. Pärimuslooline uurimus kanibalistlikest kuulujuttudest. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Kirss, Tiina & Kõresaar, Ene & Lauristin, Marju (toim) 2004. *She Who Remembers Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press.

- Kivimäe, Jüri & Rosenberg, Tiit 1985. Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevusest (1920–1941). *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 16: Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 134–143.
- Korb, Anu 2005. *Venemaal rahvuskaaslasi küsitlemas: folkloristliku välitöö metoodilisi aspekte*. *Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia* 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kõresaar, Ene 2005. *Elu ideoloogiad. Kollektiivse mälu ja autobiograafilise minevikutõlgendus eestlaste elulugudes*. Eesti Rahva Muuseumi sari 6. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Kõresaar, Ene (toim) 2011. *Soldiers of Memory. World War II and its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories*. Amsterdam & New York: Rodopi.
- Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Summary in English: A Glimpse into the Past: A Folkloristic Investigation into Oral History of the Family. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 1024. Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Oras, Janika 2010. Motivations of Volunteer Archive Correspondents: Three Women from Estonia. *Ethnologia Fennica* 27, Ideas and Ideologies, lk 22–36.
- Palamets, Hillar 1982. Tartu Riiklik Ülikool Suure Isamaasõja viimasel aastal. Siilivask, Karl & Palamets, Hillar (koost). *Tartu Ülikooli ajalugu* III. Tallinn: Eesti Raamat, lk 178–187.
- Palamets, Hillar 1989. Mälestused helilindil Tartu Ülikooli ajaloo allikana. *Tartu Riikliku Ülikooli toimetised* 851. *Allikaõpetuslikke uurimusi. Eesti ajaloo küsimusi* XI. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Kirjastus, lk 113–124.
- Palmenfelt, Ulf 2006. The Dark Shadow on the Un-mentioned Event. Collapsing Tale-worlds and Narrative Reparation. Kaivola-Bregenjøj, Annikki & Klein, Barbo & Palmenfelt, Ulf (toim). *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. *Studia Fennica: Folkloristica* 16. Helsingi: Finnish Literature Society, lk 101–116.
- Portelli, Alessandro 1997. *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Portelli, Alessandro 2000 [1991]. What makes oral history different. Perks, Robert & Thomson, Alistar (toim). *The Oral History Reader*. London, New York: Routledge, lk 63–74.
- Pöysä, Jyrki 2009. Kirjutamisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. *Mäetagused* 43, lk 39–60 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/poysa.pdf> – 4. veebruar 2014, doi: 10.7592/MT2009.43.poysa).
- Rahi-Tamm, Aigi 2009. Kommentaar: küüditamisest, selle uurimisest ja allikatest Läti uurimisprojektide taustal ajaloolase vaatepunktist. *Mäetagused* 43, lk 105–112 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/rahi-tamm.pdf> – 4. veebruar 2014, doi: 10.7592/MT2009.43.rahi-tamm).
- Rahi-Tamm, Aigi 2011. Aleksander Loog – Searching for One's Way: The Opportunities and Choices of Estonian Men during the Political Changes of the 1940s. Kõresaar, Ene

(toim). *Soldiers of Memory. World War II and its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories*. Amsterdam & New York: Rodopi, lk 235–262.

Rüütel, Ingrid 1985. Eesti uuemad rahvalaulud ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna kogudes. Tedre, Ülo (toim) & Mirov, Ruth (koost). *Rahvasuust kirjapanekuni. uurimusi rahvaluule proosaloomingust ja kogumiskoost*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 50–68.

Salmi-Niklander, Kirsti 2009. Sündmus, kogemus ja jutustamine. *Mäetagused* 43, lk 9–38 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr43/salmi-niklander.pdf> – 29. oktoober 2013 doi: 10.7592/MT2009.43.salmi-niklander).

Schmidt, Terje 1984. *Ajaloolise traditsiooni kogumine Eestis 1920.–1930. aastail ja rahvamälestuste kogu ajalooallikana*. Diplomitöö nr 944/1984. Tartu Riiklik Ülikool, NSVL ajaloo kateeder. Käsikiri. Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, uusima aja osakond.

Suits, Gustav 1940. Kaks kirjandusteooriat [L. Timofejevi ja G. Pospelovi kirjandusteooriakäsitluste arvustus]. *Looming* 10, lk 1116–1118.

Särg, Taive 2000. Vanemate rahvalaulutekstide ja -viiside seosed Karksi kihelkonna kalendrilauludes. Jaago, Tiiu & Valk, Ülo (toim). *Kust tulid kood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 277–327.

Tarvel, Enn 1983. *Lahemaa ajalugu*. Tallinn: Eesti Raamat.

Thomson, Alistair 2007. Eine Reise durch das Gedächtniss unserer Bewegung: Vier paradigmatische Revolutionen in der Oral History. *BIOS: Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen, Sonderheft: Kritische Erfahrungsgeschichte und grenzüberschreitende Zusammenarbeit: The Networks of Oral History*, lk 21–29.

Titon, Jeff T. 1980. The Life Story. *The Journal of American Folklore* 93 (369), lk 276–292.

Summary

Facts of the past – presentations of the past: Question of the source specificity of narrated history

Tiiu Jaago

Keywords: interview, narrated history, oral history, Tartu

In the article, three versions of presentation of the past: the oral presentation, its transcription from the tape, and the narrator's comments and additions to the version transcribed from the tape, are compared from the standpoint of narrated history research. The question is to what extent the information that is interesting for narrated history research varies in the different versions of presentation of these memories. The

analysis reveals that the transcribing of an oral presentation does not in itself change the interpretation of the past. The difference in information results from the aims of the interviewer and the interviewee. The narrator offers an emotional adventure story, in which he as the first-person character comes out as a winner. The interviewer-historian, however, places the narrator's everyday life more precisely in the temporal and spatial framework. This analysis draws the researcher's attention to the importance of interpersonal relationships when remembering historical events. From the point of narrated history research, more attention could be paid to how (new) conditions make people behave and how this in turn affects the internal life of the community. This way, interest in the specific historical event fades, but there is room for discussion on people's behavioural patterns in certain periods of time.

Elulood Läti etniliste kultuuride uurimises: liivlaste ja mustlaste lood

Ieva Garda-Rozenberga, Māra Zirnīte

Teesid: Artiklis käsitletakse liivlaste ja Läti mustlaste pärimusliku ajaloo intervjuusid, mille salvestused asuvad Läti Rahvusliku Suulise (Pärimusliku) Ajaloo Arhiivis Riias. Helisalvestused on tehtud 1980. aastate lõpust alates, suurem osa mustlaste lugusid on talletatud 2013. aastal alanud Läti etnilis-kultuuriliste vähemusrühmade uurimisprojekti raames. Intervjuuanalüüsis lähtutakse ühelt poolt biograafilise intervjuuga seonduvatest teooriatest, teisalt intertekstuaalsuse kontseptsioonist. Esile tuuakse jutustaja teemavalikud ja jutustamise stiil, ent seda kuulaja – lätlasest intervjuueerija vaatepunktist. Nii keskendutakse intervjuumeetodi dialoogilisele loomusele, aga ka kultuuride omavahelistele seostele.

Märksõnad: elulugu, etnilis-kultuurilised kogukonnad, liivlased, mustlased, suuline ajalugu / pärimuslik ajalugu

Antropoloogide väitel on jutustamine universaalne oskus: maailmas ei ole kultuure ega ühiskondi, kus lugusid ei jutustataks (Riessmann 1993; Myerhoff 1980). Samas ei kasutata jutustamisel (sh ka eluloo jutustamisel) üht ja üldtuntud mudelit. Järgnevas artiklis käsitleme elulugusid, mille jutustajad esindavad küll erinevaid etnilis-kultuurilisi kogukondi, kuid neid seob ühine elukoht – Läti, ja nad on pikemat aega olnud seotud läti kultuurikeskkonnaga.¹ Uurimuse üldraamiks on küsimus, kuidas elulugudes avaldub Lätis elavate etnilis-kultuuriliste rühmade eripära ja omavaheline sidusus.

Elulugudes on kultuurisidusalt ühendatud individuaalsus ja üldised tavad, ümbrus, sotsiaalne keskkond, kokkupuuted teiste kultuuridega. Antropoloog Edward M. Bruner rõhutab erinevust tegelikkuse (elatud elu, kogemuste) ja jutustatu vahel (Bruner 1986: 5–7; vt ka Bauman 1986: 5, 11–12; Skultans 1998: 17–26; Bela-Krūmiņa 2002). Siinses eluloovaatluses eeldame, et elulood lähtuvad kogemusest. Sellest tulenevalt küsime, millise ettekujutuse võib lugude kaudu saada kogemusest ja jutuks olevast tegelikkusest. Eluloo kui teksti mõistmisel lähtume kommunikatsiooniprotsessile omasest intertekstuaalsusest (Bauman & Briggs 1990: 59). Intertekstuaalsust on rakendatud küll pigem

kirjalike tekstide uurimiseks, kuid see sobitub ka elulugude uurimisele, sest suuline kommunikatsioon on uurijatele pakkunud üha uusi impulsse süüvida vahetus suhtluses loodud tekstide eripärasse: n-ö lahutada neid osadeks, dekonstrueerida ja panna uuesti kokku. Ka suuliselt esitatud elulugudes, nagu kogemusele tuginevates lugudes üldiselt või tekstides, mida Erving Goffman (1959) on nimetanud enese-esitluseks (*presentation of self*), leidub sarnasusi, millest tulenevalt võib intertekstuaalsust pidada tunnuslikuks mitte ainult kirjanduslikele või rahvaluuletekstidele. Näiteks Richard Bauman, viidates Mihhail Bahtinile, selgitab, kuidas suulise kommunikatsiooni uurimine haakub varasema kirjandusteadusliku intertekstuaalsuse uurimisega: ka suulises suhtlussituatsioonis on ilmne nähtus, mida Mihhail Bahtin iseloomustab kui paratamatut viibimist “võõraste sõnade maailmas”, kuhu tuleb paigutada ka enda sõnalised väljendused (Bauman 2004: 4–6; vrd Bahtin 1986: 60–102).

Siinses artiklis tutvustame elulugusid, mida jutustasid liivlaste ja mustlaste esindajad Lätis suulise (pärimusliku) ajaloo uurijatele. Analüüsivad intervjuud on tallel Rahvusliku Suulise (Pärimusliku) Ajaloo Arhiivis.²

Viimase kahekümne aasta jooksul on sellesse arhiivi kogunenud mahukas liivi pärimusliku ajaloo helisalvestuste kogu. Mälestused on jäädvustatud läti

Ieva Garda-Rozenberga Rahvusliku Suulise Ajaloo arhiivis Riias. Māra Brašmane foto 2012.

Maija Krūmiņa Rahvusliku Suulise Ajaloo arhiivis Riias. Māra Brašmane foto 2012.

Ieva Garda-Rozenberga ja Maija Krūmiņa Rahvusliku Suulise Ajaloo arhiivis Riias. Māra Brašmane foto 2012.

keeles, sest intervjuerijad olid läti keele rääkijad. Täpsemalt on helilindil läti keele üks dialekte, sest suurem osa Põhja-Kuramaa rannas sündinud ja kasvanud liivlasi räägivad läti keele liivipärast murret. Intervjuerimise ajal oskasid liivi keelt veel vaid üksikud jutustajad. Intervjuud mustlastega on samuti dokumenteeritud läti keeles. Osa neist on tehtud 1990. aastatel, kuid suurem osa on salvestatud 2013. aasta suvel seoses vastava uurimisprojekti käivitumisega. Kuramaal elavad mustlased kõnelevad (nagu liivlasedki) enamasti läti keele liivipärast murret. Isekeskis kasutavad mustlased aga oma keelt ehk selle kohalikku, näiteks Kuramaa murret.

Elulugudel on nii mustlaste kui ka liivlaste etnose ajaloo ja sotsiaalse mälu uurimises oluline koht, sest nii mustlaste kui ka liivlaste kultuur on peamiselt suuline. Seetõttu on iga katse rekonstrueerida kummagi rahva ajalugu mitte ainult raskendatud, vaid ka keeruline, sest suulisi teateid annab mitmeti interpreteerida. Interpretatsiooni mõjutab muu hulgas uurimisobjekti eripära, nagu antud juhul näiteks eluloo-žanr. Elulood on ainulaadsed, teatavas sotsiaalses olukorras loodud esitused, mis tuginevad küll tõsielule, kuid mida mõjutavad nii intervjuu kontekst, jutustaja kui ka intervjuerija isiksus, jutustamis- ja kuulamisoskus, samuti individuaalne looming. Seega on eluloo loomine vaadeldav sotsiaalse toiminguna teatud ajas ja ruumis. Kuid rõhutada tuleb, et tegemist on ühtlasi ka kultuurikogemuse ühe vormiga, millel on pikema-aegne tähendus ja funktsioon, ja et konkreetse esituse käigus loodav ainulaadne tekst on intertekstuaalselt siiski seotud ka nende tekstidega, mis on loodud varasemate esituste käigus (Gilman 2009; Bauman 2004: 4; Bauman & Briggs 1990: 73).

Elulugude eripära on tingitud mälust ja selle selektiivsest iseloomust, mida mõjutab nii ajalõhe kõnesolevate sündmuste ja jutustamise vahel kui ka ühiskonna väärtushoiakute ja normide muutumine, samuti sündmuste meenutamise sagedus ning neile erinevatel eluperioodidel omistatud tähendus (Krūmiņa 2012: 27). Jutustades lugu oma elust viitab jutustaja mitte ainult toimunud sündmustele, vaid ta esitab kõnesoleva üldisemas kultuurilises, ühiskondlikus ja isiklikus kontekstis. Ka jutustuse struktuur – valitud episoodid, loo ülesehitus, keelelised ja teised suhtlusviisid kannavad teavet kultuuri ja ühiskonna kohta, milles jutustaja on elanud ja elab.

Järgnevas kahes alalõigus vaatleme, kuidas kumbki siinkäsitletav etniliskultuuriline rühm mõistab ja näitab oma minevikku. Me ei keskendu niivõrd minevikusündmustele, kuivõrd nende esitusele. Osutame sellele, kuidas minevikuvaade avaldub nii jutustuse ülesehituses kui ka stiilis (kujutuspiltide loomes ja väljendusvahendite kasutamises) ning intertekstuaalsuses. Nii koondub tähelepanu jutus ilmnevatele aspektidele, mis viitavad jutustajate tavapärasele keskkonnale, traditsioonilisele eluviisile, aga ka pärimusele ning ajastu ja läti kultuuri mõjule.

Kuulates liivlaste jutte

Pärimusliku ajaloo uurijad leidsid 20. sajandi lõpul liivlaste kogukonnas andekaid jutustajaid. Suurem osa neist oli sündinud 20. sajandi alguses, nii et nad mäletasid ühist ja samas eraklikku elulaadi sajandialguse liivi kalurikülades. Lapsepõlve muljed püsisid, kuigi ümbrus aja jooksul muutus – sünnikoht ja esivanemate tavad hoidsid ikka oma võimuses ja lubasid jutustustes esile mánada kunagisi vaatepilte, mis nüüd on láinud liivi kultuurilukku.

Mára Zirníte ja Lizete Švanenberga, Lūžņā. Vaira Strautniece foto 1987.

Kultuur on seotud kindla taustaga: aeg ja ruum, traditsioonid, rahvajutud ja -laulud, uskumused ja muidugi keel, milles see kõik elustub. Liivi kultuuri sõnum on neis lugudes aga kuulatav láti keeles. Liivi kultuuri valdajad küll mäletasid oma lapsepõlve kodust keelt, kuid suurem osa neist seda enam ei rääkinud. Vestluskaaslaste puududes keel hääbus. Et seda osa liivi kultuurist vahendatakse láti keele kaudu, on üks aja márke, mis iseloomustab liivi kultuuri tänapäeval. Kuigi liivi kultuur jätkub akadeemilises keskkonnas, seda on võimalik õppida, pole see ometi enam suhtluskeel. Samas esineb láti keeles liivi keelest laenatud sõnu ja grammatilisi vorme, mis on samuti üks liivi kultuuri jätkumise vorme tänapäeval.

Järgnevalt tsiteeritud katkendid on võetud intervjuudest Kuramaa endiste kalurikülade elanike ja nende järglastega (vt ka Zirníte 2011). Valikus láhtusime

lugudes esil olevatest teemadest ja sündmustest – need kirjeldavad peamiselt elu liivi kultuuri keskkonnas. Valitud näidetes on peamine mitte kõnesolevate faktide täpsus, vaid kujutluspildi väljendusrikkus. Igas jutus on oma tundekeel, mis annab märku inimvaimu aktiivsest kohalolust nii elus kui mälestustele tuginevas jutustuses. Lugude võrdlusest koorub välja see, mida liivi elukeskkonna kirjeldamisel loomulikuks ja endastmõistetavaks peeti. Järeldub, et liivlased alustasid 20. sajandit veel ühtse kogukonnana, kus jätkusid põlvkondade vältel välja kujunenud traditsioonid, elulaad, töövõtted ja kus ringlesid muistendid, jutustati edasi esivanemate mälestusi. Seda teadmata on tänapäeva liivi rannas reisija kaotaja, sest metsad, sood, metsistunud külakohad enamasti vaikivad. Kuid roheline mets, valge liiv ja sinine meri pole liivlaste lipuvärvideks valitud juhuslikult. Nii nägid oma randa merelt tagasi tulles kalurid. See oli liivlaste maailm, kus kajastusid inimeste sammud. Nii laulis sellest omal ajal ka Blūmi koor Īral (Lielirbes), mida koori laulja Emīlija Rulle oma intervjuus meenutab. Laulus küsitakse: “Kas tahad teada, mitmes külas elab veel rannarahvas?” Ja loetleti üles kõik need külad: “Lūžōs, Pizās, Īrakilās, Ūdkilās ja Sīkrōgōl, Irail Pitrōgōl, Kuošrōgōl, ja Sānagōl, Vaidōl, Kūolkas, Mustanummōl, sāl jelā-

bōd rāndalizt” [seal elavad randlased – s.t liivlased] (NMV-19).

Küladel on liivikeelsed nimed. Kuid mitte ainult küladel. Alvīne Mūrniece Lūžņast selgitab:

Igal metsal, igal kivikangrul, igal teerajal – igaihel on oma nimi. Māg on kalns [māgi] ja dertara on lāti keeles dārvalks [juga], no muidugi – Dārvalka kalns lāti keeles ja liivi keeles on siis Dertaramāg [Joamāgi]. Ja niitudel on nimed. [---] Jaa, need inimesed, kes siin

*Alvīne Mūrniece, Lūžņā.
Vaira Strautniece foto 1987.*

elavad, need ju saavad kõik aru, ütle, kuidas tahad, liivi või läti keeles. Neile on ainult neid nimesid vaja. (NMV-2.)

Aina Bolšing jutustab muistendi, kuidas on tekkinud Dieviņi järv [Jumalajärv]. Sidudes selle loo oma sünniaastaga, põimib ta muistendi oma eluloojutustusse. Ühtlasi on see näide, kuidas elukeskkond lahustub eluloos ja vastupidi – inimeste elud, nende elukeskkond ja jutumaastikud moodustavad sidusa terviku:

Parunile kuulusid karjamaad, kõik järveniidud. See oli ka kunagine Dieviņi järv, mis nüüdseks on kuivendatud. Sellest on terve lugu, kuidas parun ratsutanud hobusega, ja see järv jälle nagu nastik siuehnud hobuse jalgade küljes ja tõmmanud ennast kaasa. Parun ratsutanud siis hobusega tiiru ümber selle niidu ja nii tekkinudki järv. Hiljem võtnud parun sellele järve endale ja käsitsi oli kaevatud kraav, mis järve ära kuivendas. Aastal 1837 oli kuivendatud – see oli üks aasta ja aastasada enne minu sündi. Parunil oli karjamaad vaja, tal oli palju loomi. (NMV-2634.)

Sisemaast eraldasid liivi külasid metsad, sood, mudased nõod – *vīgād*. Emīlija Rulle mälestustes tulevad esile parimad jõhvikakohad, mis omakorda liituvad vanade lugudega looduslikust tõkkest, mis kaitsesid rahvast röövlite eest:

Väga mudane oli Pempe soo... ehk oli seal järv olnud, ja sealt läks ka sel-line oja läbi. Sellest soost on üle tehtud sõidetav tee Dundagasse... Pāris soo keskel on selline mägi – Tuba mägi. Maa poolt sai ainult ühe koha pealt sinna Tuba mäe peale saada. Räägitakse, et sellel Tuba mäel oli kunagi olnud küla ja talud. Kui need röövlid tulnud, siis naised ja lapsed on põgenenud sinna Tuba mäele. Ratsanikud ei pääsenud sinna ligi, nii hirmus mudane, vanad puud peal, meie kah ei saand ligi. Sinna võis marjule minna – jõhvikale. Ilus, ilus. Selline suur karjamaa ja seal sees see mägi. Ma kunagi otsisin, kas pole mõnda talukohta veel. Ümberringi kõik mudane, suur, suur soo. Pempe niitudel on vanad liivlased kunagi heina niitnud. (NMV-19.)

Luiteliival kasvas hein kiduraks, seda sai niita heal juhul alles pärast jaanipäeva. Sellepärast kasutati karja- ja heinamaadeks metsa- ja sooniite. Heinaaeg kajastub paljude jutustajate mälestustes. Talunikel olid metsaniidud, kuhu mindi heina tegema mitmeks päevaks. Heinateo ajal ööbiti küünides, tehti öiseid lõkkeid, jutustati tondilugusid ja isegi nähti tonte, mida Paulīne Kļaviņa mäletab järgmiselt:

Meie niitsime heina ühel kindlal ajal, paar nädalat pärast jaanipäeva, vana kalendri jaanipäeva paiku. Maa oli jagatud asundustaludeks. Asundustele määrati heinamaad sinna, kus pidi minema läbi Baži metsast,

ja pidi minema läbi Vecvagari niidust. [...] Õhtul hõikasime üksteist ja selle järgi tundsim üksteist ära. Hõikasime: uu-uu, ja õhtul tulime kokku. Aga muide oli üks selline juhtum. Magame küünis. Ja naabril küüni pole. Ta tuleb meie küüni magama. Aga eelmisel õhtul on juba jutte räägitud, kuidas need karvased kõnnivad ringi ja kuidas nad on kõndinud, ja kuidas nad hingesid võtavad, kuidas nad on lennanud üle niidu ja tulevad külla ja võtavad heina ära ja viivad üles õhku ja ära.

Magame seal küünis. Mina oma venna Andrejsiga magan nii küüni keskpaigas, aga see Oskars naaberheinamaalt tuleb ja heidab sinna-samma nurka, luugi ligidale. Ja öösel me kuuleme, et väljas kiristatakse hirmsasti hambaid ja öeldakse nii: "Ma nägin, et päeval olid siin inimesed ja mul on nende hinge vaja." Ja nii hirmsasti kiristab neid hambaid: "Kuidas ma saaksin sinna küüni peale üles?" Ja ta võtab nii... Meil on väljas heinaveopoomid, ja ta võtab selle poomi, ja lükkab just sinnapoole, kus see Oskars magab. Ja minu vend ütleb nii: "Oskars, tule siia! Ta ju torkab just sinu poole, jah." Ja see Oskars roomab ka meie juurde. Aga see väljaspool nii õudsalt kiristab neid hambaid... Ta räägib: "Ilma eluhingeta ma ära ei lähe." Ja nüüd jääb nii vaikseks. Meie ka oleme vait. Ei, ta jälle kiristab hambaid ja jälle. Siis lausub nii: "Ei, ma pean minema. Võib olla, et ta tukub seal kuhja kohal." Nüüd me vaatame, võib juba näha seinapalkide vahelt, et ta läheb minema. Ja suur kott seljas, jah. Ja ta läheb, ja läheb just sinna, kus Oskarsil on see heinamaa. Noh, ja kui tuli hommik, siis tuleb teine vend Jānis kodunt. Ta oli koju läinud vaatama, et võibolla on laev tulnud. Ja kui laev on tulnud, siis peab laeva laadima. Siis saab seal raha teenida. Ja kuna laev pole tulnud, tuli ta öösi tagasi. Ja siis lõpuks me... Andrejs sai juba aru. Jānis tulnud tagasi ja tahab seda Oskarsit hirmutada. (NMV-86.)

Eredad lapsepõlvemälestused heinaajast sünnikohas elustuvad ka muusikul Jānis Ērenštreitsil ja arstil Valdis Dambergsil, mõlemad arutavad vaheldumisi:

Ma pole kuskil mujal nii nautinud heinaaega kui Sīkrõgis. Midagi ei ole kaunimat kui haritud heinamaa. Ja sīkrõglased oskasid selle heinaaja korraldada nii, et inimesi ei väsitanud, see oli peaaegu nagu pidu. Neil olid seal väga head tavad – heinamaal tulid kõik üksteisele appi, kõik mehed, kes olid jõudsas eas, need läksid loogu võtma üksteise järel ja mina muide ka nende järel. Nad tegid seda väga hoolikalt ja kunagi ei olnud nii, et väsitaksid, et meelegeiteni, et seal jõuetuna langeksid maha. Vahepeal nad tegid pausi, nad vaatavad, et 13-aastane poiss, nad võtavad aeglasemalt, vaatavad, siis üks tuleb mulle appi, aitab vikatit paremini luisata. (NMV-300.)

Näeme, et liivlaste lugudes on kohad väga konkreetset: neil on nimed ja neil on ajalugu, mis on läbi põimunud nii vanadest lugudest kui ka mitme põlvkonna tegudest, näiteks röövlite eest varju leidmisest marjanoppimiseni. Need ajakihid ei ilmu lugudesse siiski kronoloogiliselt korrastatuna, sest jutustus ei ole nagu sirge joon, mis ühendab minevikku ja olevikku. See meenutab rohkem jõekääre. Just nii, nagu jõekaldad, on ka jutul oma siseloogika, juhtivad vood ja harujõed, kuhu sekkuvad kõrvalmotiivid, ümbrus, varjundid, üksikasjad. Järgnev näide on Valdis Dambergsilt:

Meie talu oli Sitamäe juures. Mulle oli maast-madalast räägitud, et paljud on seal kaevanud. Minu vanaema, isaema, oli rääkinud, et seal olid elanud röövlid, et seal olnud nende elupaik ja kõik need varandused, ja siis merele läinud kõikisugu köied.³ Mina ise kah käisin seal kaevamas, sest seal üleval oli nii, et kui trampida, oli nagu kõmin. Loomulikult midagi sealt välja kaevata ei saanud.

[---]

Ja minu vanaisa vend oli maganud heinas ja ühel ööl oli ta näinud und, et üks mehike tulnud, kui kell lõi kaksteist: "Ära võta kedagi kaasa, võta labidas, mine kaevama ja sa saad selle." Ja ta nagu rumal maganud edasi, läinud kaevama pärast, siis pole aga midagi saanud. Aga seal olevat ahjupotid välja kaevatud, nii mõnigi sõikroglane teinud endale ahju nendest pottidest, mis leidnud, aga raha leidnud pole keegi. (NMV-300.)

Nii tulevad esile erinevate põlvete tegevuskihid, kuid ka tegevuse aluseks olnud motiivid, mille seob tervikuks kodupaiga looduskeskkond.

Liivlaste jutte kuulates ei saa ei uurija ega intervjuuerija mööda tõdemusest, et paljudel liivlastel on kunstnikuvõimeid. Kalalkäimisega sobis ehk luuleline maailmatunnetus hästi? Seda võib näha liivi luulevalimikust *Ma Akūb Sīnda Vizzō, Tūrskā!* [Olen sust, tursast, kavalam], mille autoritest suur osa teenis leiba merel. Kuid sellest annavad tunnistust ka paljud maagilised motiivid oma lähiümbruse kirjeldamisel. Raske on eristada tõsielu-mälestusi muistenditest Lizete Švānenberga juttudes. Tema eluloos pole selgeid piire tegelike sündmuste ja kujutluste vahel. Oma mõju on siin olnud ka eesti uurijal Oskar Looritsal, kes on järeleandmatult kuulanud ja kirja pannud tema ema Marija Leite liivi keelt ja pajatusi.

Kui ema tuli saunast, siis ta ütles: "Nüüd on kõik puhtad, nüüd, Maarja-neid, ma panen sulle vee ja viha – nüüd pese sina!" Ja mina jälle ütlesin emale: "Kas siis ta peseb ka, see Maarja-neid?" Ema ütles: "Peseb küll." Aga ma panin mitu korda tähele – ema kogu aeg kallab nii täis, aga kui ma läksin vaatama pühapäeva hommikul, siis oli vähem. Noh, ja kui ta hakkas rääkima Keizari Marijaga liivi keeles, ma ju liivi keelest saan

kõigest aru. Siis see Keizari Marija ütles: “Nüüd on Maarja-neid end pesnud, tema’p selle vee on ära sulistanud.”

Meie läheme Karumetsa, kus meil heinamaad olid. Ja täiesti valge madu, nastik, ronis mööda männipuud üles. Ja need teised löid teda. Ma olin siisugune tüdruk. Ma ütlesin: “Mis teie siin teete?” Valge nastik. Ma ütlesin: “Aga miks te teda maha lööte?” Ja siis tuleb üks selline vana. Ta ütleb: “See on ussikuningas, seda pole vaja maha lüüa!” [---] Ei löönudki, see nastik pääses. Nii ma päästsin igasuguseid. Mina nastikut ei löö kunagi. (NMV-3.)

Kuulates Ženija Belte mälestusi, saame väljendusrikka jutustuse liivi vanaemast, kelle eluaeg langes 20. sajandi alguse rasketesse aastatesse. Ajaloolisest ja argielulistest seikadest (nagu rongi pealt tulijatelt uudiste kuulamine, maarohtudest teeketmine, salvidega arstimine, sõjaaegsete oludega silmitsi seisimine) ilmneb, et “tõeliseks liivlaseks” olemine seisneb liivi keele kõnelemises ja kodukoha hoidmises:

Emapoolse vanaema nimi oli Nēze Brencis, sündinud Botter. Ta oli tõeline liivlane, sündinud Miķeltornises. Vanaema, nagu ma lapsepõlvest saadik mäletan, pidas väga lugu oma liivi päritolust ja alati, kui vaid kohtas mõnd liivlast, kes oskas liivi keeles rääkida, siis ta rääkis ainult liivi keeles. Ja ma veel mäletan oma lapsepõlvest, kui ma kitsarööpmelise rongiga sõitsin, siis eriti vanad iralased, need üldse läti keelt ei rääkinudki, ainult liivi.

Ta tahtis kõiki uudiseid teada. Ja siis seal oli nii, et see rong meil, kitsarööpmeline, tuli pärastlõunal. Nendes rannakülades sel ajal see oli ainus küla kokku tulemise koht, kui väike rong tuli. Ja siis vanaema korraldas juba aegsasti kõik oma tegemised, et saaks jaama minna. Ja ka läti keeles ta rääkis sellise... natuke sellise... omapärase liivi aktsendiga.

Ja siis ta tegi maarohtudest teed. Pizes (Miķeltornises) oli üks tüdruk, minuvanune tüdruk... me koos käisime leeris. [---] Tal tuli naha peale hirmus haigus. Ta oli nii õnnetu... noh, küllalt suur tüdruk juba, teismeline. Nad olid kõiksugu arstide juurde teda viinud – aga ei saanud abi. Aga minu vanaema tegi ta terveks. Ta tegi selliseid salvisid. Ja see tüdruk käis tema juures – ja kadus see hirmus lõõve, need sügelised, või ei tea mis, aga... noh nii, tema oskas küll aidata igasugu hädade puhul.

Vanaemal oli palju lapsi, kellest osa suri kui sõjapõgenikud ja nad on maetud Venemaale. Ise oli ta sõja ajal murdnud jalaluu, kuid läbi raskuste, nälja, sekelduste ja kannatuste jõudnud õnnelikult koju. Nii Esimeses kui Teises ilmasõjas läksid kõik meie ranna elanikud, kõigi

Lizete Švānenberga. Vaira Strautniece foto 1987.

peredega. Aga mis on iseloomulik – kõik tulid tagasi oma kodukülla. See kodupaik tõmbas väga enda poole. Kuigi pärast sõda oli rannas elu väga kehv, aga see kodupaik tõmbas koju tagasi. Selline oli see rannaelu tookord. (NMV-1635.)

Pärimuslikus ajaloos leidub teave, mida inimene oma elust, peresidemeist ja elukeskkonnast tingitud muudatustest jutustades annab. Jutustaja isikupära, enda teadvustamine aja, sündmuste, tavapärase elulaadi ja elukoha suhtes iseloomustab väärtusi, mis kõige tõenäolisemalt antakse põlvest põlve edasi tunnistusena kõlblusest ja elukeskkonnast, mis kuulub liivi kultuurilukku. Eelnevast tuli nii lugude kui ka tegevuste kaudu esile inimese ja koha seotus. Lugude kuulaja kõrvu jääb kõlama ka lugude jutustuslikkus: pikad teemaarendused ja poeetiline keelekasutus, mis viitab varasemate jutustamiste hõlmamist siin käsitletud intervjuudes. Ka see autobiograafilise jutustamise viis on liivi kultuuritraditsiooni osa. Peab lisama, et viiekümne nõukogude aasta jooksul, mil liivi külades laiutasid sõjaväebaasid ja kehtis piiritsooni režiim, on kohalike elanike arv tunduvalt kahanenud. Suurem osa vanade liivi suguvõsade järeltulijatest ei ela enam oma ajaloolisel asualal, tulevad sinna ehk vaid suvitama.

Kuulates mustlaste jutte

Järgnevalt tutvustame mustlaste elulugusid. Eesmärgiks on jälgida nii seda, mis on jutustajatele iseloomulik ja eriline kui ka seda, mis ühendab neid kogukonnaks. Vaatluses lähtume taas jutustajate endi jutustamismustritest.

Rahvusliku suulise ajaloo arhiivis leiduvad intervjuud mustlaste esindajatega (arvult 21) paistavad esmapilgul üksteisest väga erinevad, mis osutab sellele, et mustlaste kogukond Lätis on seesiselt ebaühtlane. Siiski on tunnuslik, et iga jutustaja näitab oma loos enda otsest või kaudset sidet oma rahva saatusega 20. sajandil. Juttudest tuleb esile, et kuni Teise maailmasõjani elasid mustlased igati tavapäraselt: nad tegelesid peamiselt talu- või käsitööga, muidugi ka hobuseparistamisega. Moraalse ja füüsilise hoobi sai rahvas siis, kui algas Teine maailmasõda ja koos Saksa vägede sissetungiga anti välja korraldus, mille täitmine võis Lätimaa mõnedes piirkondades tähendada mustlasrahva hävingut.⁴

Järgnevalt tutvustame lähemalt episoodi, milles väljenduvad mustlastele iseloomulikud eluloo-jutustuse teemad. Lisame siinkohal, et need eluloointervjuud on salvestatud põhimõttel, kus intervjuueerija ergutab jutustama ja hoiab loo kujundamisel alal eluloolist perspektiivi, kuid laseb jutustajal vabalt valida teemad ja nende järjestuse.

Intervjuu Jānis Neilandsiga on salvestatud mitmel kohtumisel, mis toimusid 1994. aastal. Tema loost kooruvad välja elukäigufaktid. Neilands sündis 1918. aastal Venemaal Lätist Esimese maailmasõja ajal sinna pagenud peres. Teise maailmasõja alguses sattus ta vangi Saksa poolel, hiljem tegi kiire karjääri Punaarmees. Jānis Neilands on hea jutustaja, mistõttu kuulaja saab toimumust teada varjundi- ja detailirikka jutustuse kaudu, leides, et loo minategelase saatust on suuresti mõjutanud suuremad või väiksemad juhused, aga ka isikuomadused, nagu näiteks ausameelsus. Nii näib kuulajale esialgu absurdne, et noor mees, saades teada, et teda otsitakse taga, annab end Saksa politseile ise üles ja satub selletõttu mitmeks aastaks vangi- ja töölaagritesse. Kuid loo edenedes selgub, et just see otsus tegi võimalikuks tema kõrvalejäämise mustlaste holokaustist aastail 1941–1942.⁵ Sündmuste ja õnnelike juhuste poolest on rikas ka episood, kus ta kirjeldab, kuidas ta aitas vennal vangistusest põgeneda ja kuidas nad redus olles kahe rindejoone vahele sattusid ning seejärel Punaarmee juurde jõudsid.

Tema vanematel oli enne sõda olnud üsna suur talu Kandava linna lähedal. Neilands näitab end oma loos poisina, kes on maast-madalast palju tööd teinud, palju lugenud, hästi õppinud ja olnud oma klassis üks parimaid. Koolipõlves olid küll teised lapsed teda kiusanud ja hüüdnud: “Mustlane, mustlane!”, kuid tollal Kandavas kakelnud omavahel kõik – linlased maalt tulijatega, mustlased lät-

lastega jne. Tõsi, see kiusamine kujundas pinnase sotsiaaldemokraatlike ideede pooldamisele, millest omakorda tulenes astumine komsomoli. Võimalik, et üks põhjusi, miks Jānise jutus on teiste lugudega võrreldes nii vähe mustlaslikku, on asjaolu, et enne Teist maailmasõda elas mustlaste kogukond hajutatult (vrd Malkki 1992). Teiseks võisid seda mõjutada Jānise isikuomadused, mis võimaldasid tal saada instruktoriks ja hiljem ka seersandiks sõjaväes.

Erinevalt eelkirjeldatust struktureerib oma loo Kārlis Rudevičs. Seda erinevust tingib vähemalt kaks asjaolu: ta on eelkirjeldatud jutustajast põlvkonna jagu noorem ja ta on Läti mustlaskultuuri üks tuntuimaid esindajaid. Ta alustab oma loo jutustamist suguvõsa ajaloost, asetades selle mustlaste kogukonna ajaloo, sotsiaalse struktuuri ja kultuuri üldpilti. Ta sündis 1939. aastal Van-gažis kümnelapselisse perre, mis põgenes sõjaaegse mustlaste hävitamislaine haardest Riiga. Seal õnnestus neil “osta” teine nimi, millest tulenevalt loeti neid lätlasteks. Pereliikmetest käisid tööl ainult valgetverd mustlased, et nad ei langeks repressioonide ohvriks – strateegia, mis oli peret juba kord päästnud.

Ma mäletan, et siis, kui tulid sisse venelased, meie olime keldris peidus. Siis tulid veel viimast korda [omakaitse tegelased] sisse. Keegi oli koputanud, et seal elavad mustlased ja saatis need omakaitse mehed peale. Selles segaduses, kui tulid venelased, nad oleksid meid ka maha lasknud. Tulid keldrisse automaatidega ja: “Zigeunisch?” Ja ema oli valget verd, siniste silmadega, mustaverelised peideti ära: “Alle Lettisch! Alle Lettisch!” Ja siis nad läksid ära. Minu õde, minust noorem, see oli täiesti blond, suurte silmadega – see pandi ette, ja ema oli ka valget verd. (NMV-2108.)

Ellujäämist toetasid eelmainitud strateegiale lisaks veel mustlastele iseloomulikud tunnused, millest ta mainib kunstnikuloomust, taiplikkust ja leidlikkust keerukatest olukordadest väljatulemiseks. Ta räägib, et vanemad vennad olid alati pääsenud ühte või teise sõjaväkke värbamisest, sest nad pole olnud, nagu Kārlis Rudevičs sõnastab, lihtsameelsed, kes näevad ainult üht elu poolt, vaid nad on kavalad ja osavad.

Kui jutustaja oli seitsmeaastane, suri tema ema, varsti pärast seda ka isa. Kuna vanemad vennad ja õed olid juba suured, jäi Kārlis Riia korteris üksi peremeheks. Ilmneb, et nende peres oli alati väärtustatud tööd ja töökust, mistõttu tal polnud raske endale elatist teenida, samal ajal jätkata õpinguid keskkoolis ja tegeleda harrastustega – luuletamise, maalimise ja musitseerimisega. Kultuurihuvi viis tema hiljem ühe ta peamise eluülesande juurde – arendada ja populariseerida mustlaste kultuuri. Järgmisele (täisealiseks saanu) eluetapile on eluloos tunduvalt vähem tähelepanu pööratud kui lapse- ja noorpõlveperioodile. Selles eluloos keskendub ta hoopis mustlaste seltsi tegevusele, mustlaste sotsiaalsetele probleemidele tänapäeval. Intervjuu lõpus

väljendab ta pahameelt stereotüüpsete ettekujutuste üle, mida massiteabevahendid mustlastest levitavad. Vaatamata üsna katkendlikule jutustusele, on Kārlis Rudevičs oma eluloos hõlmanud kõik tähtsamad eluetapid – lapsepõlve, kooli- ja tudengipõlve, iseseisva elu alguse, töökogemuse ja elu vanaduspäevil.

Kuigi Kārlis Rudevičs on oma jutustusse põiminud ulatuslikke kõrvalepõikeid mustlaste ajaloost ja traditsioonidest, siis tõelisesse mustlasmaailma viivad kuulaja ikkagi kolm mustlasnaist – Lūcija Stepāne, Olga Burkevica ja Valija Pauča. Just nemad, asetades oma loo keskmesse argielu, avavad mustlastele omase elustiili. Samas proovivad nad leida sõnu, et rääkida sündmustest, mis on oma koha leidnud mustlaste kollektiivses mälus, kuid on avalikkuses veel läbi rääkimata. See puudutab episoodi, milles nad räägivad 1942. aastal toimunud mustlaste holokaustist või genotsiidist, mille käigus hävitati peaaegu kaks tuhat mustlast – ligikaudu pool Läti mustlaste arvust sel perioodil. Kuigi intervjuu-esitused on katkendlikud, paljugi jääb ebaselgeks ja arusaamatuks, võimalik, et ka jutustajatele endile, on mustlaste tragöödia teema neis juttudes kesksel kohal. Raskusi sellest kõnelemisel põhjustab ehk seegi, et mitte ainult Läti, vaid ka maailma ajalookirjanduses on sellest räägitud väga vähe.

1928. aastal sündinud Olga Burkevica on üks väheseid mustlasi, kellel õnnestus pääseda Rēzekne linnast, kus 1942. aasta 4. ja 5. jaanuaril lasti maha enamik linnas ja maakonnas elavatest mustlastest (Vestermanis 1993). Põgenedes sattus jutustaja koos oma perega Ventspils, kuid varsti pidid nad sealtki lahkuma, sest Saksa okupatsiooni ajal ei tohtinud mustlased elada linnas. Peale selle ei tohtinud nad rääkida oma keeles ega viibida tänaval pärast kella kümmet õhtul.

Intervjueerija: *Kas te pidite sõja ajal ka kuhugi põgenema?*

Olga Burkevica: *See oli saksa aeg. Linnas ei tohtinud üldse mustlased elada. Siis mindi maale ja tehti talutöid.*

I: *Või lihtsalt tuli keegi ja ütles, et te peate ära minema?*

O. B.: *Mitte lihtsalt inimene, vaid politsei. Anti kuupäev, millal peab linnast kaduma, ja kõik.*

I: *Ja kui ei kao?*

O. B.: *Kui ei kao, siis teadagi – kõmm ja läbi.*

I: *Kas te tundsite kedagi, kes maha lasti?*

O. B.: *Kes neid enam mäletab. Paljusid tunnend, aga meie enam ei mäleta. Mu tädi lasti maha Kuldīga taga. Tulid, võtsid kinni. [...] Igal pool lasti, mõned kohad olid ainult, kus ei lastud.*

I: *Kui kaugemale Ventspilsist te pidite põgenema?*

O. B.: *Linnast ära. Siin, Ventspilsis ei tohtinud kogu ümbruses ka elada. Rajoonis kah. Siin ei tohtinud olla.*

I: *Kuhu te siis läksite?*

O. B.: *Me olime Kuldīgas, Sabiles. Kusagil ei olnud sellist püsivat elu.*

I: *Kui kaua teil tuli sellist redutamist?*

O. B.: *Kui vahetus valitsus, kogu Saksa aja. Saksa ajal ei tohtinud isegi mustlaskeeles rääkida. Kui oli kell üle kümne õhtul, ei tohtinud käia, siis võeti kinni. (NMV-1661.)*

Olga Burkevica intervjuust ei moodustu jutustust. Pigem annab ta lühidaid, katkendlikke vastuseid intervjuueeriya küsimustele. Seejuures ei ava ta isiklike tundeid, emotsioone, suhtumist. Valija Pauča, kes oli toimunud näinud lapsepõlves, räägib küll rohkem, ent ka temalt tuleb see küsimustega välja meelitada. See haakub mõneti vaevarikka, tollal lapsele mõistetamatu tegelikusega. Esimest kokkupuudet mustlaste genotsiidiga kogeb Valija Pauča küllalt ebatavalistes oludes, kui tantsupeol Riia Mežaparksis lastakse maha tema isa. Intervjuus järgneb raskesti hoomatav episood, millest võib aru saada, et alguses õnnestus perel põgeneda Kuldīgast, kus lasti maha väga palju mustlasi, siis hiljem võeti ema koos lastega kinni ja viidi Stende jaama. Stende jaamas eraldati naised lastest ja saadeti koos meestega “kuhugi välja” – kuhu, seda jutustaja ei teadnud. Vagunitesse jäetud mustlaslapse oli piinatud, sealhulgas ka tol ajal kuueaastast Valijat. Ta kõneleb sellest nii:

Valija Pauča: *Mul oli nii hädavaevu – maha ei lastud, aga võeti, seoti puu külge kinni – seoti kinni ja siis selliste malkadega peksti. Ma ei suutnud välja kannatada, ma kukkusin maha, minestasin. Nemad võtavad ja kallavad vett peale. Võtavad kaevust külma vett ja kallavad peale – et toibuksid. Ja nii edasi, kuni lõpp käes. Aga mina jäin ellu.*

Intervjuueeriya: *Kas seal oli veel kedagi, või te olite üksi?*

V. P.: *Noh, seal sellised suuremad lapsed, kes seal olid... seal oli palju selliseid lapsi.*

I: *Ja kas seal keegi surma ka sai?*

V. P.: *Oli palju. Ja suuri inimesi oli ka maha lastud. (NMV-1662.)*

Tema mällu on jäänud omaaegseid jutte sellest, kuidas mustlastel kästud enne mahalaskmist endile haud kaevata; kuidas naistel on enne mahalaskmist juuksed maha lõigatud; kuidas laste pealt säästetud kuule: “Lapsed võeti jalgupidi ja taoti vastu mände. Siis ei pea kuule raiskama.” Tänu kohalike elanike julgusele õnnestus osadel mustlastest põgeneda, varjuda metsa. Valija Pauča selgitab, et Stende ümbruses olnud tookord peidus väga palju mustlasi – nii Ventspilsist ja Talsist, kui Kuldīgast ja Saldusest. “Ehitanud sellised onnid ja siis elasid. Okaspuude okstest tegid sellised karuonnid.” Elanud “näljas, poolsurnult”, kuid kõik üheskoos. Mõne aja pärast läks lähedal asuv laohoone põlema ja tulekahjust alanud suur segadus, mille tagajärjel osutus võimalikuks tagasi minna Kuldīgasse: “Minu ema võttis kah ühe hobuse ja vanker oli seal, ja siis

ladus meid kõik sinna sisse. Sai rakmed. Ja siis me põgenesime jälle edasi. Siis me põgenesime tagasi Kuldīgasse.” Kuldīgas seadis pere end sisse, hoolimata sellest, et endine kodu oli tühjaks varastatud. Valija Pauča alustas kooliteed ja lõpetas Kuldīga algkooli kuus klassi eriliste raskusteta. Ema omakorda oli leidnud tööd kojanaiseana. Valija Pauča läks pärast kooli tööle mööblitsehhi Kuldīgas, hiljem, kui nad olid läinud elama Ventspils, kalatehasesse.

Valija Pauča on üks neist paljudest mustlastest, kes kasutas nõukogude ajal tekkinud võimalust töötada ametlikult kas tehases, kalatööstuses või kolhoosis. Nõnda katkes sajandeid kestnud rändajate eluviis. Riigitehaste ja kolhooside kaotamine 1990. aastatel põhjustas taas ränki muutusi – suur osa mustlastest jäi töötuks. See asjaolu toob elulugudesse kaasa ühe mustlasi ühendava aspekti, nimelt positiivse hinnangu nõukogude ajale. See esiletulek suunab uurija enam küsima, kuidas mustlaste elulugudes üldiselt mõtestatakse lähiajalugu – nõukogude aega. Ilmneb, et see on üks läbivamaid, kuid samas ka vastuolulisemaid teemasid mustlaste elulugudes. Ühelt poolt pakub nõukogude aja kogemus mustlastele võimaluse rääkida positiivsest minevikust, mis seostub väärtustele orienteeritud enesemääratlusega. Siis oli igapäevaelus võimalus käia koolis, igapäevaks võis leida tööd ja kuigi vaeselt, elati ikkagi ära. Nõukogude aega hinnatakse mustlaste lugudes kui perioodi, mil iga inimene, sealhulgas mustlane, võis valida äraelamise mooduse: kas teha tööd pidevalt või hooajaliselt või hoopis tegeleda mitteametliku tööga ehk “spekulatsiooniga”. Ühtlasi väidavad nad, et mustlased ei tundnud end siis eemaletõugatuna. Siiski osutab nõukogude aja positiivne kogemus samas ka sisemise konflikti olemasolule. Konflikt ilmneb ühelt poolt mustlaste enesemääratluse ja teiselt poolt kultuurilisel kujunenud eluviisi (ehk argielu ja argiteadvuse) vahel, ja samas ka küsimuses, milline peaks olema mustlaste elukeskkond, et nad integreeruksid ühiskonda (pidev elukoht, haridus ja töö). Ühelt poolt meenutavad mustlased nostalgiliselt marja- ja seeneaegu, lõkkeid ja vanade meeste jutte, väljasõite hobustega. Teisalt ei taha nad aga erineda teistest Läti elanikest.

Küsimus mustlaste enesemääratlemisest on korduvalt esile tõusnud just 2013. aasta suvel tehtud intervjuudes, seda intervjuueerijate küsimustele nii otseselt kui kaudselt vastates. Viimane ilmneb, kui süveneda mustlasrahva eneseteadvusega seotud aspektidesse, mida intervjuueeritavad on väljendanud, või kui analüüsitakse narratiivi struktuuri, sõnade ja lausekonstruktsioonide valikut. Üks küsimusi, mida tahtsid selgitada nii uurijad kui ka jutustajad ise, on küsimus: kes on nn tõeline mustlane. Siinkohal tuleb täpsustada, et “tõeline”, vahel ka “päris” oli mustlaste endi valitud täiend. Ausma Leimane Kuldīgast lausus juba intervjuu alguses lühidalt, et “Päris mustlased, nagu kunagi olid – nüüd selliseid enam pole.” Tema jutustusest ilmneb, et “päris mustlasi” võis kohata 20. sajandi alguses ja veel sõdadevahelisel perioodil (1920.–30. aastatel),

Lapsed mustlaslaagrist Ventspils lähedal 1970. aastate lõpus. Māra Zirņe foto.

kui mustlased pidasid hobuseid, mustlasnaised kandsid kohevaid seelikuid ja pluuse ja tegelesid peamiselt ennustamisega (NMV-4070).

Täiendit “tõeline” tarvitatakse mitte ainult mustlaste riietuse või tegevusala kohta, seda kasutatakse ka mustlaste elulaadi iseloomustades. Eriti on jutustajate mällu sööbinud aeg, kui mustlased läinud suviti liikvele. Zelma Ignāte, mustlasnaine Talsi linnast, kirjeldas:

Aga mina olen veel trehvanud seda mustlaste elu. Isal oli valge mära. Meie sõitsime, terve rodu mustlasi. Kohtusime teistega, õhtul kõik lõkete juures, mehed koos ja naised koos. Oli väga ilus. (NMV-4078.)

Ka näiteks Ziedonis Leimanis väidab:

Kunagi olid mustlased ühtsed, elasid koos, sõitsid koos ringi, koos käisid metsas – nüüd on igaüks omaette. (NMV-4071.)

Sõidud ja ühise lõkke juures veedetud suveööd olid olulised suhete loomisel, seda mitte ainult kogukonna vaid ka pere piires. Mustlaste kogukonna seesmine hajumine, omaette olemine on mustlaste sõnutsi üle võetud lätlastelt. See suunab uurijaid küsima kultuurilise identiteedi konflikti kohta, mille on põhjustanud muutused ühiskonnas. Mustlased ei ole identiteedimuutuste osas üksmeelsed. Isegi ühe ja sama pere piires võib valitseda erinev arusaam sellest, milline peab

Ausma Leimane. Ieva Garda-Rozenberga foto, Kuldīga 2013.

olema tõeline mustlane või mil määral peaks mustlaste tavadest kinni pidama. Näiteks Leimaniste peres süüvib Austra nostalgilistesse mälestustesse ajast, kus olid olemas tõelised mustlased ja elati tõelist mustlaselu ning nende mälestuste ajale kinnitab ta, et ta elaks meeleldi vanade tavade kohaselt ka tänapäeval. Kuid tema abi-

kaasa Ziedonis arwab, et mustlased peavad ajaga sammu pidama, mistõttu neil tuleb loobuda mõnedest tavadest, näiteks hobuste paristamisest või rändavast eluviisist. Ta arutleb: Lātis elades on mustlased paratamatult võtnud lātlastelt üle mitte ainult traditsioonid (näiteks pulmakombed), vaid ka elulaadi. Identiteedi muutumise ja sellega seotud lahkarvamuste näiteks võib tuua Austra ja Ziedonise kahekõne küttepuude saamisest:

Austra: Varem: kui mustlastel polnud piisavalt puid kuuris, läksid nad vargile või võtsid lahti mõne pingi või tara ja... kui nägid lauajuppi vedemas, tassisid selle koju... või mõne vana mööblitüki, mis oli ära visatud, lõhkusid küttepuudeks, tassisid koju – näe, ongi küte. Aga nüüd: mustlane on kui lātlane, kui tuleb ilus selge ilm, nii kohe läheb puid tegema, lõhub, kraamib... peaaegu nagu lātlane.

Ziedonis: Aga nii peabki olema... Sa pead ajaga sammu pidama, pole midagi parata. (NMV-4071.)

Teises mustlasperes võib olla just naine see, kes ajaga sammu pidamist õigeks peab. Näiteks püüab ta tütreid koolitada; lubab neil kanda riideid, mis muidu

Ziedonis Leimanis. Ieva Garda-Rozenberga foto, Kuldīga 2013.

oleksid mustlasnaistele sobimatud (püksid, lühike kleit). Otsuste tegemisel peres jäävat viimane sõna siiski mehele, nagu on mehe teha ka valik, kas minna lahku või leppida.

Brigita Zavicka esitatu on hea näide identiteedikonflikti uurimiseks. Vastuolud ja mõtisklused läbivad kogu tema jutustust ja sageli on neid näha isegi samas lauses:

Palju on elus korda läinud ja palju on sellist, mis siiski korda läinud ei ole. Pole enam neid mustlaste tavasid, näe, ei tule kaasa kõik see, millest vanasti pidi rangelt kinni pidama. Minu lapselapsed selliseid asju ei teagi, kuna nende ema seda enam ei õpetagi, et seda pole vaja. (NMV-4073.)

Nii jutustab ta intervjuu alguses endast mustlase vaatepunktist, intervjuu lõpus aga jõuab ta järeldusele, et ta ei sarnane üldse teiste mustlastega, sest on lätistunud. Seda tugevdab ka võõrandumise tunne, sest selliseid mustlasi, kes “ajaga sammu peaksid”, olevat väga vähe. Nii ütleb ta end tundvat oma vaadetes üksildasena. Sisemist ebaselgust on osalt näha ka Ziedonis Leimanise loos. Ühelt poolt mainib ta intervjuus korduvalt, et mustlane peab “ajaga sammu pidama” ja et mustlased sarnanevad üha enam lätlastega ning et “see peabki nii olema”. Kuid teiselt poolt ei taha ta kaotada oma mustlase-mina. Tema mõtisklusi katkestab abikaasa Austra, öeldes otsustavalt: “Mustlane jääb mustlaseks, lätlane jääb lätlaseks.” Viivitamatult tehakse siis kokkuvõte, millest selgub, et kunagi olnu (eluviis, tavad, kõlblus, töökspidamised) on tänapäeval taandunud, ainult keel on veel jäänud. Näiteks kõrghariduse omandanud õetütart iseloo-

Leimaniste pere. Ieva Garda-Rozenberga foto, Kuldīga 2013.

mustades ütleb Austra Leimane: “Mustlaskeelt räägib, aga rohkem midagi tast pole kui mustlasest. Rohkem lätlane kui mustlane.”

Austra Leimane ja Brigita Zavicka, eriti Ausma Leimane kõneldu viitab sellele, et mustlased tajuvad end olevat kahe kultuuri vahel, suutmata õieti otsustada, kuhu suunduda või kuidas edasi toimida. Kuid hoolimata lugudes esinevatest kõhklustest kultuuriliste ja elustiililiste valikute suhtes on need kõhklused esitatud läbimõeldult, varem välja kujundatud arusaamadele tuginedes. Seda võib täheldada mitte ainult kõnesole-

vate sündmuste kujutamisel, vaid ka oma kultuuri kajastamisel. Eeltoodud mustlasnaiste elulood võiksid ühtlasi olla mustlaste kogukonna kultuuriesitused lätlastest intervjuerijatele, sest need põhinevad mustlasrahva ajalool, nähtuna nende endi vaatepunktist, viitavad mustlaste saatusele ja suhetele lätlaste ja läti kultuuriga.

Kokkuvõtteks: elulood kultuuriesitusena

Nii liivlaste kui ka mustlastega tehtud intervjuud sisaldavad mälestusi, mida on korratud mitmetes variatsioonides ja mis igas esituses taas põimuvad. Lugude teemavalik, ülesehitus, väljendusviis ja keelekasutus kannavad teavet kultuurist ja ühiskonnast, milles jutustaja on elanud. Elusündmuste esitus jutustuses

loob kultuuriteksti, mis lubab vaadelda ajaloolist, sotsiaalset ja kultuurilist kogemust teisest vaatevinklist mitte ainult uurijatel, vaid ka jutustajatel endil. Kuidas toimida, kui intervjuuerija ja jutustaja esindavad eri kultuure? Kuidas läheneda *teisele* ja mõista *teise* kultuuri? Elulugude jutustamine ja kuulamine on oluline samm teel *teise* tundmaõppimisele – elulood, mis toovad kuulaja jutustaja maailma, lubavad näha nii ühist kui erinevat ja teistsugust. Seejuures mitte ainult teistsugust, vaid ka näha teise pilguga pealtnäha tuntut – oma pereliikmeid, naabreid, oma kodulinna elanikke.

Intervjuudes esile tulnud etnilise kultuuri erijoonte lisavad tähenduslikust dünaamilised protsessid ühiskonnas, mis tasandavad või kustutavad kas siis liivipäraseid või vastavalt mustlaslikke kultuurijooni. Muutuste käigus sulanduvad need kultuurilised kogukonnad üldisesse ühiskonnapiirile. Eluloo-intervjuud ja nende analüüs võimaldavad süüvida erinevate rahvarühmade tavapärastes ettekujutustes ja kultuurimudelites, lubades neid suhestada nii *oma* rühma kui ka Läti kollektiivse mäluga üldiselt. Siin analüüsitud kahe rahvarühma eluloo-intervjuude vaatlus võimaldas neid üksikuid-eripäraseid kultuure lõimida üldisemasse rahvuslikku ajaloo- ja kultuuripiiri.

Kommentaariid

- ¹ Artikkel on seotud Läti Teadusnõukogu rahastatud projektiga “Etniline ja narratiivne mitmekesisus eluloo-konstruksioonides Lätis”, 2013–2014. Autorid tänavad Rūta Karmat artikli lätikeelse käsikirja tõlkimise eest eesti keelde ja Amanda M. Jātnieci ingliskeelse kokkuvõtte tõlkimise eest.
- ² Arhiiv on kujunenud pärimusliku ajaloo ja elulugude uurimise käigus ning asub Läti Ülikooli filosoofia ja sotsioloogia instituudis.
- ³ Toimetaja märkus: vrd Oskar Loorits, *Liivi rahva usund* IV. Tartu: EKM rahvausundi ja meedia töörühm 2000, lk 69 (http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/lru/lru4/lru4_3.pdf – 5. veebruar 2014).
- ⁴ Hinrich Lose andis 1941. aasta 4. detsembril välja korralduse kõrgematele SS ja politsei juhtidele Ostlandis, nõudes, et mustlastega toimitaks samal viisil nagu juutidega. 1942. aasta 14. jaanuaril anti välja veel üks, eelmisest rangem korraldus – arreteerida kõik ümbruskonnas olevad mustlased, välja arvatud need, kellel on korralik töö ja kes ei ole ühiskonnale poliitiliselt või kriminaalselt ohtlikud. 1943. aasta 15. novembril anti välja järjekordne korraldus võrdsustada kõik ringirändavad mustlased ja nn segaverelised juutidega ning paigutada nad koonduslaagritesse (Vestermanis 1993).
- ⁵ Sarnasest juhtumist räägib ka Kārlis Rudevičs episoodis, milles ta kirjeldab sõjaväkke võetud õemehe hukkamist: mustlasi, keda ei iseloomusta kavalus ja leidlikkus ja kes läksid näiteks vabatahtlikult armeesse, nimetab Rudevičs lihtsameelseteks.

Arhiiviallikad

NMV (*Nacionālās mustvārdu vēsture*) – Rahvuslik Suulise (Pärimusliku) Ajaloo Arhiiv. Lāti ūlikool, filosoofia- ja sotsioloogiainstituut, Riia.

NMV-2. Alvīne Mūrniece, s 1906, Lūžņā, intervjuēerinud Māra Zirņīte, 1987, Lūžņā.

NMV-3. Lizete Švanenberga, s 1902, Lūžņā, intervjuēerinud Māra Zirņīte, 1987, Lūžņā.

NMV-19. Emīlija Rulle, s 1910, intervjuēerinud Māra Zirņīte, 1989, Ventspils.

NMV-86. Paulīne Kļaviņa, s 1918, Vaidē, intervjuēerinud Māra Zirņīte, 1998, Vaidē.

NMV-234. Jānis Neilands, s 1918, Venemaa, intervjuēerinud Māra Zirņīte, 1994, Ventspils.

NMV-300. Jānis Ērenštreits, s 1942, Valdis Dambergs, Sīragā, intervjuēerinud Māra Zirņīte, 1998, Mazirbē.

NMV-1635. Ženija Belte, s 1932, Lūžņā, intervjuēerinud Biruta Stone, 2002, Ugālē.

NMV-1660. Lūcija Stepane, s 1925, Talsi, intervjuēerinud Lita Vēkaise ja Ieva Tihovska, 2002, Ventspils.

NMV-1661. Olga Burkevica, s 1928, Rēzekne, intervjuēerinud Lita Vēkaise, Ilze Akerberga ja Ieva Tihovska, 2002, Ventspils.

NMV-1662. Valija Pauča, s 1936, Vārme vald, intervjuēerinud Lita Vēkaise ja Ieva Tihovska, 2002, Ventspils.

NMV-2108. Kārlis Rudevičs, s 1939, Vangaži, intervjuēerinud Rasa Strautmane, 2000, Saulkrasti.

NMV- 2634. Aina Bolšinga, s 1938, Dūmelē, intervjuēerinud Māra Zirņīte, 1994, Kolkā.

NMV-4070. Ausma Leimane, s 1958, Kuldīga, intervjuēerinud Kaspars Zellis ja Edmunds Šūpulis, 2013, Kuldīga.

NMV-4071. Ziedonis Leimanis, s 1952, Austra Leimane, Kuldīga, intervjuēerinud Kaspars Zellis ja Edmunds Šūpulis, 2013, Kuldīga.

NMV-4073. Brigita Zavicka, s 1959, Kuldīga, intervjuēerinud Ieva Garda-Rozenberga, 2013, Kuldīga.

NMV-4078. Zelma Ignāte, s 1956, Talsi, intervjuēerinud Māra Zirņīte, 2013, Talsi.

Kasutatud kirjandus

Bahtin, Mihhail 1986 = Bakhtin, Mikhail 1986. *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.

Bauman, Richard 1986. *Story, Performance and Event: Contextual studies of oral narrative*. Cambridge Studies in Oral and Literate Culture 10. New York: Cambridge University Press.

- Bauman, Richard 2004. *A World of Others' Words: Cross-Cultural Perspectives on Intertextuality*. Malden-Oxford: Blackwell Publishing.
- Bauman, Richard & Briggs, Charles L. 1990. Poetics and Performance as Critical Perspectives on Language and Social Life. *Annual Review Anthropology* 19, lk 59–88.
- Bela-Krūmiņa, Bela 2002. Dzīvesstāsti mutvārdu vēstures skatījumā [Elulood pārimusliku ajaloo vaatepunktist]. Lūse, Agita (toim). *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums* [Inimene. Elu. Jutustus]. Rīa: Latvijas Antropologu biedrība, Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, lk 30–36.
- Bruner, Edward M. 1986. Experience and its Expressions. Turner, Victor W. & Bruner, Edward M. (toim). *The Anthropology of Experience*. United States of America: University of Illinois Press, lk 3–32.
- Gilman, Lisa 2009. Genre, Agency, and Meaning in the Analysis of Complex Performances: The Case of a Malawian Political Rally. *Journal of American Folklore* 122 (485), lk 335–362.
- Goffman, Erving 1959. *Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Ancor Books.
- Krūmiņa, M. 2012. Mutvārdu vēstures avotu perspektīva vēstures izpētē [Pārimusliku ajaloo perspektīvā ajaloo uurimises]. Garda-Rozenberga, Ieva (toim). *Dzīvesstāsts un pašapziņa. Mutvārdu vēsture Latvijā* [Elulugu ja eneseteadvus. Pārimuslik ajalugu Lātis]. Rīa: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, lk 21–31.
- Malkki, Liisa 1992. National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology* 7 (1), lk 24–44 (doi: 10.1525/can.1992.7.1.02a00030).
- Myerhoff, Barbara 1980. *Number Our Days: A Triumph of Continuity and Culture Among Jewish Old People in an Urban Ghetto*. New York: A Touchstone Book.
- Riessman, Catherine Kohler 1993. *Narrative Analysis*. Qualitative Research Methods Series 30. Newbury Park (California): SAGE Publications, Inc.
- Skultans, Vieda 1998. *The Testimony of Lives*. London & New York: Routledge.
- Vestermanis, Margers 1993. Čigānu genocīds vācu okupētajā Latvijā (1941–1945) [Mustlaste genotsiids Saksa armee poolt okupeeritud Lātis]. *Latvijas Vēsture* [Lāti ajalugu] 4 (11), lk 37–40.
- Zirnīte, Māra 2011. *Lībieši Ziemeļkurzemes ainavā*. [Liivlaste maastik Põhja-Kuramaal]. Rīa: Dabas aizsardzības pārvalde (http://www.daba.gov.lv/upload/File/Publikacijas/GR_LibieshiZKA.pdf – 4. veebruar 2014).

Summary

Life stories in ethnic culture research: Livonian and Roma life stories in Latvia

Ieva Garda-Rozenberga, Māra Zirņīte

Keywords: ethnic culture, life stories, Livonian, oral history, Roma

Even though narrating is a universal phenomenon, there is no one universal narration model, much less a universal life story model. This is also verified by the life stories from various ethnic groups that have long lived among Latvians in the Latvian cultural space.

Life stories play an important role in the research of ethnic history and social memory, because both Roma and Livonian cultures and their transmission between generations have traditionally been based on the oral tradition. Any attempt to reconstruct the history of these two ethnic groups is therefore encumbered as well as open to various interpretations. Life stories can likewise be interpreted in different ways. This article examines the creation of life stories both as a social event in a specific time and space and as one of the forms of cultural experience.

The article presents excerpts from Livonian and Roma life stories, thereby revealing not only what is unique about each narrator, but also providing an insight into a certain group's experience of reality that is expressed through narratives. The type of expression and use of language, story composition, intertextuality and presentation all contain information about the culture and society in which the narrator lives.

Audio recordings from the National Oral History Archives at the Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia have been used for this study. Over the 20 years since its founding, the archives have amassed a voluminous Livonian oral history collection. The interviews took place in the Latvian language, in the local *tāmnieku* dialect spoken by the Livonians who were born and have grown up along the northern Kurzeme coast. The Roma interviews were also recorded in Kurzeme, some in the 1990s, but most just this past summer, within the project "Ethnic and Narrative Diversity in the Construction of Life Stories in Latvia", financed by the Latvian Council of Science.

Life stories are unique performances, but they are, at the same time, also created within a complicated, established social situation and are influenced by several aspects: the interview context, cooperation between the narrator and the interviewee as two separate personalities, the narrator's abilities and individual creativity.

Cultural and historical conditions have influenced both Livonian and Roma life stories, thereby revealing influences from their usual environment, traditional way of life and folklore, as well as from Latvian culture and the era in which they live.

Üle piiride liikuvad pered: lood mobiilsusest ja paigal püsimisest¹

Pihla Maria Siim

Teesid: Artiklis analüüsitakse intervjuude abil kogutud materjali kaudu, kuidas hargmaiste perekondade liikmed jutustavad enda või pereliikmete migratsiooni-kogemustest ning erinevate piiride ületamisest. Samuti on vaatluse all hargmaine pere ja peretunde loomise mehhanismid nii mobiilsete kui ka paigal püsinud pereliikmete vaatevinklist.

Märksõnad: hargmaisuus ehk transnatsionaalsus, jutustamine, migratsioon, pere, piir

Sissejuhatus

Migratsioon, identiteet, kuuluvus ja perejutud on võtmekontseptsioonideks siinses hargmaiseid ehk transnatsionaalseid peresid puudutavas uurimuses, milles keskendun Eesti, Soome ja Loode-Venemaa piiriülesele ruumile. Küsin, mida inimesed oma mälestustest kuulajatele avavad ning kuidas nad kasutavad narratiive, et luua identiteeti ja kujundada enda suhteid erinevate rühmade või paikadega nii päritolu- kui ka vastuvõtjariigis. Artiklis keskendun sellele, kuidas inimesed jutustavad rändest, piiride ületamisest ja hargmaisest pereelust, lähtudes jutustajate endi algatatud teemadest intervjuu üldisi eesmärke silmas pidades. Selle põhjal küsin, kuidas mobiilsus perekonda mõjutab.

Mobiilsus – soov ja sund olla mobiilne – ning tegelikud migratsioonitoimingud on olulised teemad nüüdisaegse identiteedi ja inimeste elulugude uurimisel (vt Bönisch-Brednich 2003: 118–119). Üha enam leidub inimesi, kelle elukogemusi ja identiteeti mõjutab elamine erinevates riikides, mistõttu nii mobiilsetel kui ka paiksetel pereliikmetel on järjest rohkem kogemusi riigipiire ületavast pereelust. Ühtlasi aktualiseerib see ka varasemad perelood migratsioonist, kohandades need tänapäevaste kogemustega.²

Hargmaisuse uurimine seostub üldisemalt rändeprotsesside uurimisega ja selle kaudu muutuvad oluliseks ka lähimõisted nagu globaliseerumine ehk

üleilmastumine, globaalsuse ja lokaalsuse omavahelisi pingeid kirjeldav globaalsus ning võõrsil hajali elavat kogukonda märkiv diasporaa. Diasporaa ja hargmaisuse mõisted kattuvad osaliselt, ent traditsiooniliselt on diasporaa mõiste kitsam kui hargmaisuus, või on seda peetud ka üheks hargmaisuse vormiks (Povrzanović Frykman 2004). Kui hargmaisusega viidatakse inimeste, kollektiivide, võrgustike jne riigipiire ületavale tegevusele üldisemalt, siis diasporaa mõistega rõhutatakse kahe või mitme paiga erilist sõltuvussuhet, mis mõjutab oluliselt riigipiire ületanud inimeste elu uues asukohariigis. Algselt on diasporaa mõistega viidatud hajali elavate juutide kogemustele ja vähemalt mingil määral seostatakse diasporaa mõistet endiselt sunnitud migratsiooniga.³ Mõistet on siiski laiendatud, viitamaks mitte ainult pagulusele vaid ka migratsioonile laiemalt, sealhulgas postmodernsele kultuuridiasporaale. (Wahlbeck 2002.) Mõte ühisest rühmaidentiteedist, lähteriigist, ühisest kodumaast, tagasipöördumise soov või üldisemalt enda sidumine kindla, geograafiliselt ette kujutatud kodumaaga on siiski selgemini seotud diasporaa kui hargmaisuse mõistega (Huttunen 2002: 44–45; Povrzanović Frykman 2004: 82–83). Ka juhul, kui diasporaa on osutunud ühel või teisel põhjusel püsivaks, võib müüt kodumaast või tagasi pöördumisest mõjuda rühma koos hoidva ning stabiliseeriva faktorina (Safran 1991: 91). Suhe endise kodumaaga võib olla kas kujuteldav või tõeline, aga see on igal juhul tugevalt olemas (Martikainen *et al.* 2006: 24–25).

Hargmaisuus: teoreetiline raam

Hargmaisuus viitab riikide piire ületavatele praktikatele, mis on eelkõige mit-teformaalsed ning põhinevad indiviidide, perede ja erinevate mitteametlike rühmade tegevusel. Riikide ja organisatsioonide puhul räägitakse pigem rahvusvahelistumisest või üldisemalt globaliseerumisest. Hargmaisuse täpsemaks kirjeldamiseks saab kasutada kolmetasandilist lähenemist. Makrotasand viitab rahvusvahelistele kokkulepetele, millega reguleeritakse üksikisikute ning rühmade tegevust ning mesotasand viitab ühiskondlikule, organiseeritud kollektiivide tasandile (nt kogukonnad, seltsid ja ettevõtted). Mikrotasandi ehk indiviidi- või peretasandi hargmaisuus viitab mitteinstitutionaalsetele riigipiire ületavatele suhetele. (Vt Martikainen *et al.* 2006: 24–25.)

Rändeuuringutes keskendutakse üldjuhul kas diasporaale ja võimalikule tagasirändele või rändlejate lõimumisele vastuvõtjariigis. Eeldatakse, et inimesed elavad ja tegutsevad ühes riigis korraga. Nagu Leif Kalev ja Mari-Liis Jakobson on täheldanud, säilitavad rändlejad tavaliselt piiriülesed kontaktid lähedastega päritoluriigis ning elavad korraga kahes reaalsuses. Hargmaisuus tähendab seega tavapäraste praktikate laienemist, aga mitte täielikku teisene-

mist: hargmaistes tegevustes ja piiriülestel väljadel osalev inimene säilitab rolle ka rahvuslikes ja kohalikel tegevusväljadel. (Kalev & Jakobson 2013: 96–98.)

Oma uurimuses kasutan mõistet transnatsionaalsus ehk hargmaisuus. Antud uurimuse kontekstis on see diasporaa mõistest sobilikum, sest intervjueeritute rühm on heterogeenne ja vaatluse all on nii rändekogemusega kui ka koju jäänud pereliikmete kogemused hargmaisusest. Diasporaa mõiste kasutamine võiks ekslikult viidata sellele, et tegemist on ühtse kogukonnaga, keda seob mõte ühisest kodumaast. Transnatsionaalsuse mõiste võimaldab rõhutada, et intervjueeritavate rühm on avatud ka muudes suundades, mitte ainult päritolu- ja sihtriigi suunas. Diasporaa-uuringutes on rühma defineerimisel rõhutatud etnilisust. Antud uurimuses on aga tegu etniliselt erinevat päritolu perekondadega, mille osa liikmeid on endise Nõukogude Liidu aladelt läinud Soome, osa pereliikmetest elab endises elukohas, osa aga mõnes kolmandas riigis. Hargmaisest ruumist kõneldes (vt Faist 2000) viidatakse mitmetele piire ületavatele tegevustele ja kontaktidele, suhtevõrgustikele, mis ei seostu ainult lähte- ja sihtriigiga (kõnelemata sellest, et riigipiirid on vaadeldava rühma elu ajal muutunud).

Hargmaised protsessid paiknevad alati mingis kindlas lokaalses kontekstis. Uuritavad riigid oma ajaloolis-ühiskondliku taustaga moodustavad raamid sellele, mis dikteerivad võimalikud seosed ja kontaktid, mis saavad olla aluseks lugudele ja arutlustele identiteetide üle. Nõukogude Liidu lagunemine ning emigratsiooni reguleerivate seaduste muutumine suurendas rännet Soome (nagu ka teistesse lääneriikidesse) ning ühtlasi siinvaadeldavate hargmaiste perekondade arvu. Piirkonna ühiskondlik-poliitiline olukord ning muutused selles mõjutavad endiselt nii inimeste soovi elukohta vahetada kui ka suhtumist juba ümberasunud sugulastesse, kõnelemata hargmaiste perede tulevikuplaanidest. Rändest hõlmata vaid paiku ja hargmaist ruumi polegi põhjust vaadelda üksteist välistavatena. Hargmaisuse ja diasporaa mõistete abil on proovitud mõista sotsiaalset ja geograafilist ruumi, kus rändlejad elavad ja mida pole võimalik defineerida lokaalset ruumi globaalsele vastandades (Huttunen 2002: 46). Hargmaisuus ei tähenda, nagu ei kinnistuks inimesed konkreetsetes piirkondades, kuigi rände tulemusel inimese suhe kohtadega muutub. Liikuvuse kasvades ja rahvusvaheliste suhete lisandudes struktureerib inimeste tegevust sageli pinge, mis tekib liikuvuse ja kohalike kultuuriliste olukordade vahel (Ong 1999: 4–6).

Ametlikes peredefiniitsioonides, mida ka statistikat koostades kasutatakse, määratletakse perekonda leibkonnana: pere all mõeldakse inimesi, kes elavad koos ja kel on ühine argielu. Siinses uurimuses märgib pere mitte ainult leibkonda või kahest põlvkonnast koosnevat tuumperet, vaid ka nt täiskasvanuid õdesid-vendi või vanavanemaid, sõltuvalt intervjueeritud inimeste endi arusaamast perest. S.t tegemist on üksteisest (emotsionaalselt) sõltuvate lähisu-

gulastega. Inimeste liikumisel ühest riigist teise on kujunenud üle riigipiiride ulatuvad pereseosed, hargmaised pered,⁴ mille defineerimisel võib Deborah Fahy Brycesoni ja Ulla Vuorelat järgides pidada oluliseks, et kuigi pereliikmed elavad vähemalt osa ajast üksteisest eraldi, hoiavad nad siiski – vähemalt ideaalis – üle piiride kokku ja toetavad üksteist (nii emotsionaalselt kui ka rahaliselt). Ühes riigis elamine pole seega peretunde säilimise eeldus, kuigi riigipiire ületava peretunde loomisel ja säilimisel on konkreetsest ajast ja ruumist sõltuvad eripärad ja väljakutsed (Bryceson & Vuorela 2002: 3; Körber 2012: 14). Inimeste liikumine mõjutab ka kodumaale jäänud pereliikmeid ja sugulasi. Hargmaisust uurides on enamasti keskendutud mobiilsete inimeste kogemustele. Sugulaste teise riiki elamaasumisega seoses muutuvad siiski ka koju jäänud pereliikmete elu ja suhetevõrgustikud. Nende kogemustele hargmaisest pereelust tuleks samuti tähelepanu pöörata (vrd Goldert 2001; Körber 2012). Minu eesmärk on uurida nii mobiilsete kui ka paiklike inimeste kogemusi ja sel põhjusel olen teinud mitmepaikseid välitöid, intervjuuerides hargmaiste perede liikmeid nii Soomes kui ka lähteriikides.⁵

Uurimismeetod ja materjal

Rahvusvahelist migratsiooni uurides aitavad kvalitatiivsed uurimismeetodid heita valgust üksikisiku kogemustele ning perede migratsioonipraktikatele, tuues need kategooriate, statistika ning etniliste rühmade üldpildi tagant nähtavale (vt nt Povrzanović Frykman 2008: 17; Chamberlain & Leydesdorff 2004). Uurin hargmaiste perekondade kogemusi pärimusliku ajaloo vaatevinklist, kasutades narratiivset uurimismeetodit. Narratiivne uurimismeetod lubab, nagu Matti Hyvärinen on kirjutanud, vaadelda lugusid kui mõtlemise, praktika ja sotsiaalse maailma struktureerimisviisi, mitte ainult kui toimunule tagantjäreli subjektiivse tähenduse andmist. Lugude abil on võimalik mõista ja valitseda minevikku, kasutada seda oleviku ja tuleviku vajadusi silmas pidades. Narratiividel on oluline osa inimeste identiteetide loomisel ning jutustamise abil tehakse oma kogemusi teistele arusaadavaks, rajatakse usaldust ja hoitakse rühmi koos. (Hyvärinen 2006: 1–2.)

Keskendun oma uurimuses⁶ hargmaistele peredele Soome, Eesti ja Loode-Venemaa hargmaises ruumis. Mõned intervjuueritavad on pärit ka teistest Venemaa osadest või Baltimaadest, sugulasi elab neil ka kolmandates riikides. Uurimismaterjal koosneb välitööpäevikutest ja neljakümnest (võrdlemisi) avatud intervjuust. Aastatel 2001–2004 intervjueerisin ümberasunud pereliikmeid peamiselt Ida-Soomes. Võimaluse korral intervjueerisin mitut sama pere liiget, sh tegin intervjuusid ka lähteriiki jäänud pereliikmetega (seda Vene Karjalas ja Eestis).⁷ Kokku olen intervjuerinud 31 naist ning 14 meest.

Mõnega olen kohtunud mitu korda, kas kordusintervjuu tegemise eesmärgil või lihtsalt kohvi- või teetassi ääres. Intervjuudest 29 on tehtud Soomes, 11 Eestis ja Venemaal. Intervjuud on viidud läbi kas eesti, soome või vene keeles (ka mitut keelt vaheldumisi kasutades) vastavalt intervjuueeritava soovile. Soome- ja venekeelsed tsitaadid olen tõlkinud selle artikli jaoks eesti keelde.

Soome statistikaamet koondab teavet immigrantide sünnimaa, päritolumaa, kodakondsuse ja emakeele kohta. Statistikaameti andmete järgi oli 2012. aasta lõpus 35,6 protsendil Soomes alaliselt elanud välismaa kodanikest Eesti või Vene kodakondsus. Välismaal sündinutest oli 34,1% sündinud Eestis, Venemaal või Nõukogude Liidus. Soomes elavatest võrkeelsetest 37,8% kõneles emakeelena kas eesti või vene keelt. (Tilastokeskus 2012a; 2012b; 2012c.) Soome statistikaameti andmed ei võimalda vaadelda ümberkolinute etnilist kuuluvust või migratsiooni põhjusi. Sellest tulenevalt on näiteks Soome kolinud ingerisoomlaste arvu kohta raske andmeid saada (vrd Davydova 2004: 48–49; Martikainen 2007: 41). Sisserändajate arv endise Nõukogude Liidu aladelt kasvas märkimisväärselt 1990. aastatel, pärast seda kui Soome päritolu endise Nõukogu Liidu kodanikud võrdsustati 1990. aastal välissoomlastega. Neile anti selle otsusega võimalus taotleda tagasipöörduja staatust ja kolida oma perekondadega Soome. 1990. aastatel endise Nõukogude Liidu aladelt Soome läinud inimestest 60–70% on ümber asunud tagasipöörduja staatusega, ülejäänud kas töö või õpingute tõttu või perekondlikel põhjustel. Tagasipöördujatena on Soome ümber asunud nii ingerisoomlasi kui ka Soome kodanike järglasi. Enamik endise Nõukogude Liidu aladelt pärit tagasipöördujatest on ingeri juurtega, kellega seostatakse naasmisprogrammi kõige enam. (Vt Liebkind *et al.* 2004: 22–26; Davydova 2004: 48.) Ingerlased on praegustelt Soome aladelt 17. sajandil ja hiljem ajaloolisele Ingerimaale – tulevasse Peterburi piirkonda – elama asunud inimeste järglased. Paljud sõdade, küüdituste ja repressioonide tagajärjel Ingerimaalt lahkuma pidanud inimestest asusid 20. sajandil elama Eestisse ja Vene Karjalasse. Endise Nõukogude Liidu aladel elab ka teisi soome päritolu inimesi, kes ise või kelle eellased läksid Soomest Nõukogude Venemaale ajavahemikus 1918–1939 ja pärast Teist maailmasõda, ka neil oli õigus taotleda remigrandi staatust. Enne Esimest maailmasõda ümberasunud soomlased olid peamiselt punasoomlased või majanduskriisi tõttu Soomest lahkunud illegaalsed emigrandid, aga ka Kanadast või Ameerika Ühendriikidest 1930. aastatel Nõukogude Liitu kolinud soomlased. (Vt Liebkind *et al.* 2004: 25–26; Maahanmuutto- ja pakolaispoliittinen toimikunta 1996.) Nõukogude Liidus ei olnud soome keele ja identiteedi alalhoidmine kerge ning paljud pered on mitmekeelsed ja -rahvuselised.

2011. aasta alguses tehtud otsuse järgi on nn ingerisoomlaste naasmisprogramm nüüd lõpetatud, ingerlaste ajaloolisele kodumaale tagasipöördumise õigus on tühistatud ja nad saavad kolida Soome üldistel alustel. Soome asumise

õigus on säilinud neil, kes andsid oma soovist teada enne 2011. aasta 1. juulit; elamisloa taotlemise tähtaeg on neil viis aastat. Õigus säilib ka nendel ingerlastel, kes evakueeriti Soome 1943. või 1944. aastal ning saadeti sõja lõppedes Nõukogude Liitu tagasi. Niisamuti nendel, kes teenisid Soome armees aastatel 1939–1945. (Välismaalaste seaduse muutmise seadus 57/2011, vastu võetud 25. märtsil 2011 [Laki ulkomaalaislain 48 §:n muuttamisesta 57/2011].)

Minu intervjuueeritavad on Soome kolinud mitte ainult oma soome päritolu tõttu, vaid mõned ka õpingute või töö pärast, samuti perekondlikel põhjustel. Sageli on need motiivid ka põimunud.⁸ Tavaliselt nad selgitavad, et on Soome kolinud, tagamaks oma lastele paremat ja turvalisemat tulevikku. Eelistatakse elada ühiskonnas, mida peetakse stabiilseks ja rahulikuks ja kus tulevik on kii- givõrd ennustatav. Ümberasumise põhjustena nimetatakse märkimisväärselt ka majanduslikke olusid. Põhimõtteliselt on tegu vabatahtliku rändega, kuigi ühest piiri vabatahtliku ja sunnitud migratsiooni vahele on kaunis raske tõm- mata, eriti 1990. aastate alguses kolinud intervjuueeritavate puhul.⁹ Inimesed väidavad, et neil polnud võimalik oma senisesse elukohta jääda. Teisalt ütlevad mõned, et nad on sunnitud jääma oma elukohta, vaatamata soovile ära kolida. Takistuseks on näiteks seadused: väljastpoolt Euroopa Liitu tulevate inimeste puhul loetakse pereliikmeteks, kes saaksid taasühineda, vaid alaealisi lapsi ja abikaasat või elukaaslast. Sellest tulenevalt ei saa täisealised lapsed või (eakad) vanemad tuua Soome kolimise avalduses põhjuseks pere taasühinemise soovi.

Artikli järgnevas osas keskendun väljarändest ja piiride ületamisest ju- tustamisele neis intervjuudes. Eesmärk on analüüsida, millistele mobiilsuse aspektidele pööravad jutustajad tähelepanu, millises valguses nad räägivad migratsioonist ja enda või sugulaste elust uues asukohariigis. Ühtlasi kon- tekstualiseerin intervjuudes öeldut, et mõista, millised tegurid esiletoodud aspekte mõjutavad. Pööran tähelepanu piiride rollile inimeste elus ja jutus- tustes – millist mõju on piirid peredele avaldanud ning kuidas narratiivides piire ületatakse ja kuidas neid konstrueeritakse. Tähelepanu all on ka pere ja selle traditsioonide muutumine ümberasumisega seoses ning jutustamise roll hargmaisusega toimetulekul pere raames.

Lood väljarändamisest

Intervjuumaterjali läbi töötades jälgisin esmalt seda, kuidas inimesed rääkisid migratsioonist: millistest ümberasumistest jutustatakse, mida rõhutatakse ja millest vaikitakse. See suunas mind keskenduma küsimusele, kuidas inimesed esitavad *oma* ja *võõrast*. Ühtlasi tuli ilmsiks, kuidas perejutustusi ja minevi- kusündmuste tõlgendusi kasutatakse uues olukorras, et luua kontakte ühe või teise rühma või paigaga. Narratiivi käsitletakse siinses uurimuses mitte niivõrd

kui tulemust, vaid pigem kui protsessi. Proovin pöörata tähelepanu eelkõige sellele, kuidas lugusid kujundatakse. Mõned jutustatud lugudest on selgemalt välja kujunenud, mis viitab sellele, et neid on varemgi räägitud. Vaatluse alla võtsin ka lõdvemalt struktureeritud pereteemalised intervjuuosad, kuna ka need sisaldavad olulist infot inimeste kogemuste ja hoiakute kohta.

Kui rääkida Nõukogude Liidus elanud ingerlaste või soomlaste väljarändeteemalistest narratiividest, meenuvad paljudele esimesena nähtavasti jutud sõjaajast, küüditamistest ja kannatustest, sunnitud migratsioonist ning keeldudest naasta oma kodukohta ka pärast väljasaatmispaikadest tagasi tulekut (vrd Reinvelt 2002). Ka mõni minu intervjueeritav on jutustanud küüditamistest ja sunniviisilisest migratsioonist, tuginedes kas oma kogemustele või viidates teistelt pereliikmetelt kuulnud juttudele. Oma kogemustest rääkinud inimesed on peatunud nendel teemadel veidi pikemalt kui teised, aga enamasti pole need lood siiski kuigi detailsed või elamusküllased. Juhtunule viidatakse napsõnaliselt. Võibolla on see seotud vanemate sooviga keskenduda pere mineviku positiivsematele aspektidele (H29: 7). Teisalt tuleneb see asjaolust, et neid narratiive vaikiti aastaid maha hirmu tõttu autoritaarse riigikorra ees ja nii ei tekkinud tahtmist neid ka edasi rääkida (vrd Davydova 2004: 136), nagu nentis umbes 20aastane intervjueeritav:

Pihla: Kas teil räägitakse tavaliselt palju pere ajaloost?

Taavi: Noh isa poole sugulased räägivad, aga ema poole peal, kus on ingeri päritolu vanaema, see oli mingis mõttes tabu, sest tema, ta käis mõned korrad Siberis, ta ei kasuta ikka veel oma nime [...] sellest ei saanud eriti rääkida ja see jäi kuidagi peale [...] ta ei ole ka palju rääkinud, küllap need on traumaatilised siiski need kogemused. (Mees, kolinud Soome Eestist. H10: 17–18.)¹⁰

Juttudes sisalduv informatsioon oleks võinud tekitada probleeme, kui need oleksid sattunud perest väljapoole. Mõni intervjueeritav on viidanud ka sellele, et tal on palutud maha vaikida oma etniline taust. Mõnikord on eelistatud sellest mitte rääkida isegi pere ringis. Nagu kõneles üks 30aastane naine, sai tema oma pere ingerisoomse taustast teada põhimõtteliselt alles koolis, kui õpetaja pani kirja laste andmeid, sh ka rahvuse (H33: 43). Teine, 51aastane naine jällegi jutustab oma emast, kes oli otsustanud isegi mitte mehele oma päritolust rääkida, mis tekitas peres hiljem pingeid.

[...] ei juletud et, rääkida, et oled ingerisoomlane ja et see on, et minu, ema ei julenud rääkida isale, ja isa oli sellest solvunud ja võib-olla sellest läksidki, võib-olla see oli ka üks põhjus, et läksid lahku, et. Et isa oli solvunud, et kuidas temale ei julenud, ei julge rääkida, ei julenud rääkida ja, ei usaldanud nagu selles suhtes aga, aga eks see elu, mina olen hakanud

mõtlemata, et ikka, et ükskõik, mis niisuguse saladuse sa räägid, et ikka võib see kuskilt välja tulla, kogematagi, et ei pea meelega olema. Et tõesti on niisugused suured saladused hea hoida ainult endale, et. [...] isegi seda ei juletud öelda, et Jumal on olemas et, et jälle enne surma mu vanaema ütles et, et Jumal, et Jumal on ikka olemas. Jaa, aga muidu, ei, nagu seda, peeti endale. (Naine, kolinud Soome Eestist. H36: 69.)

Vaikimisel on olnud ennekõike kaitsefunktsioon. Noorem põlvkond ei ole ka kuigi hästi kursis nende peret puudutanud varasemate sündmustega. Teisalt, nagu mõned uurijad on osutanud, tekkis 1990. aastatel võimalus kogetut jälle avalikult meenutada. Sõjal ja ingerisoomlastele osaks saanud raskel saatusel on rühma jutustamistraditsioonis olnud kindel roll (Reinvelt 2002). Sellegipoolest ei ole need lood eriti noorema põlvkonna intervjuudes kuigi olulisel kohal, sest esil on uutest elumuutustest jutustamine. Mõned intervjuueeritavad on perepärimuse juurde jõudnud hoopis kooli ajalootundides äratatud huvi tõttu. Tunnis õpitu ajal on nad hakanud ka (vana)vanemate käest täpsemalt uurima oma pere mineviku kohta (H27: 23–24). Osa vanema põlve intervjuueeritavatest on avaldanud kahetsust, et nad ei tundnud huvi perejutustuste vastu ajal, kui vanem(ad) oleks(id) neid rääkinud, ning kardavad, et ka nende (lapse)lapsed hakkavad lugude vastu huvi tundma alles siis, kui on juba liiga hilja.

Pihla: A kas, kas nad sellest on huvitatud, et missugune nende isa oli väiksenä, või selliseid jutte?

Heli: Mitte keegi ei ole küsind midagi. Nad on isegi, ma olen mitu korda neile etteheiteid teinud et, et tuleb nagu mullegi ette see, et kui ma olin noor ja mul ju ema elas, isa suri ka varakult ära, aga ema elas, et kui palju asju ma oleks võind ema käest küsida, mida ma ei oskand siis küsida. Aga et nüüd ma, mul tuleb palju asju ette, ema ei ole ammu enam, kuidas ma, mida ma võiks ammu kõike küsida, aga enam pole, kelle käest küsida. Ma ütlesin, et teie olete ka nüüd, viidate selle aja kõik ära, terve, terve mu elupuu, terve mu suguselts on niimoodi läind, et keegi ei tunne enam kedagi. Kõik jäävad võõraks. Ja-ja minu, minu elu, noorusajast mitte keegi ei tea midagi, ei tunne üldse huvi, ei küsigi. Ja see on mul natuke nigu väga valus koht igatahes. (Naine, elab Eestis. H39: 129.)

Hiljuti läbielatud väljarändest seevastu jutustatakse hea meelega; oma kogemust soovitakse avada minule kui intervjuueerijale, keda võetakse kui enamuse esindajat. Tihti võib narratiivi taustal näha ka soovi seletada oma kogemust laiemale ühiskonnale: publiku all ei ole siinkohal mõeldud ilmselt ainult mind kui uurijat. Mõlemat tüüpi jutustusi – nii lugusid sunnitud migratsioonist kui ka viimaste aastate või aastakümnete jooksul läbitud teekonnast – läbiv element on hakkama saamine või “ellujäämine”, kuigi seda üsna erineval tasandil.

Kui vaadelda intervjuueeritud inimeste väljarändeprotsessi jutustustes, on üheks lugusid ühendavaks teguriks ahelmigratsiooni mustri jälgimine – rändlejad eelistavad kolida piirkonda või linna, kus on ennast juba varem sisse seadnudmõni nende sugulane või tuttav, kes aitab uustulijal järje peale saada (vrd Bryceson & Vuorela 2002: 21). Mitmed intervjuueeritavad räägivad, et alguses elasid nad sugulaste juures. Samuti räägitakse teistest olulistest inimestest – sõpradest, tuttavatest ja isegi ametnikest –, kes on aidanud intervjuueeritavaid Soomes nende sealviibimise esimeste nädalate või kuude jooksul. Niisugustel abistajatüüpi tegelastel on väga tähtis roll väljarändelugudes. Juhtub, et näiteks sotsiaalametnikke mainitakse intervjuudes nimepidi.

Soome kolimise põhjustest rääkides tõstavad intervjuueeritavad esile enamasti kas (ingeri)soome juuri või turvalisema ja stabiilsema elu otsingu. Remigrandi staatusega Soome kolinud inimestel on üldiselt kalduvus rõhutada Soome juuri, kokkukuuluvust Soomega (vrd Davydova 2002: 164), õigustamaks end ümbritseva ühiskonna ees kui etnilisele kodumaale ümberasujat.¹¹ Selles kontekstis tundub veidi üllatavana ümberpaiknemise praktilise külje rõhutamise suur osatähtsus intervjuudes. Paljud jutustavad, kuidas nad on tulnud õppima või tööle, ning ka Soome päritolu intervjuueeritavad ei too esile oma tausta isegi juhul, kui see on hiljem võimaldanud neile juriidilise õiguse Soome jääda. Võib-olla tahavad nad rõhutada hakkamasaamist, jättes endast pigem tööka ja toimetuleva inimese mulje, eeldades, et tööle või õppima tulnuid võetakse ühiskonnas paremini vastu. Ühelt poolt kirjeldavad intervjuueeritavad Soome tulekut kui juhuslikku (“nii lihtsalt juhtus”). Teiselt poolt on märgata, et nad konstrueerivad ümberpaiknemisest mõtestatud-läbikaalutud narratiivi. Sellistes narratiivides kujutatakse migratsiooni planeeritud tegevusena kui läbimõeldud otsuse tulemust. Siiski on võimalik, et migratsioon on kujunenud kavatsuslikuks või tähenduslikuks tagantjärele, sellest jutustades. Nagu Brigitte Bönisch-Brednich (2003: 127) kirjutab, luuakse immigratsioonilugusid selleks, et kohaneda muutustega, näha migratsiooni positiivsena ja tunda end oma tunnetes kindlana. Vahest see kindlus sünnib just tagantjärele, aastaid pärast kolimist.¹²

Neid mõlemaid tendentse – viiteid nii juhuslikkusele kui ka kaalutletud otsusele – on võimalik leida isegi ühest ja samast intervjuust, nagu on märgata 59aastase Vene Karjalast Soome kolinud ingeri päritolu naise loos (H16: 9, 52). Esialgu Helmi märgib, et ei olnud mingit konkreetset otsust või plaani kolida, ta lihtsalt juhtus seda tegema. Helmi kolmest lapsest kaks olid juba varem kolinud Soome, esialgu õppima ning seejärel tööle. Ta järgnes lastele, läks nendele appi, kui neil olid oma elus rasked ajad. Helmi mees ei tahtnud kolida, kuid hiljem ta siiski järgnes perele. Sama intervjuu edenedes selgitab Helmi siiski, et ta kolis kasvava kindlusetuse, ebakindla tuleviku tõttu. Ta jutustab korduvatest sissemurdmistest nende koju Venemaa Karjalas, vargustest aiamaal,

varastatud paatidest. Ka tütar kirjeldab ema põhjalikku ettevalmistust Soome tulekuks (H33: 169). Helmi intervjuust tundub, et kuigi jutustaja loob sidemeid Soomega, on tema loos siiski tähtsam endisest kodumaast vabanemine. Sellele osutab kodumaale mitmete negatiivsete tunnuste omistamine. Emotsionaalne distantseerumine endisest elukohast võib olla vajalik selleks, et luua sidemeid uue kodumaaga (Davydova 2004: 254–255). Uue kodumaa valikul ei rõhuta Helmi kuigi palju oma ingerisoomi päritolu, vastupidiselt oma tütrele, vaid toob esile peresidemed, vajaduse olla oma laste ja lastelaste lähedal.

Rändelugudega on huvitav võrrelda nii Soome kolinud pereliikmete kui ka nende päritoluriiki jäänud sugulaste räägitud narratiive esimestest Soome-reisidest. Intervjueeritavad on üpris tihti kirjeldanud naabermaa või esivanemate kodumaa esimese visiidiga seotud tundeid ja kogemusi. Mõningatel juhtudel räägivad need jutud kohtumisest millegi võõraga, mille pärast inimesed oleksid tahtnud esimesel võimalusel koju tagasi pöörduda. Teised jällegi leiavad Soomega kontakti näiteks ühise, juba lapsepõlves omandatud keele kaudu. Paljude soome päritolu ümberasujate kodukeel ei ole soome keel, kuid on neid, kelle vanavanemad kõnelesid soome keeles ja nad kuulsid soome keelt vanavanemate juures veedetud ajal. Näiteks ingeri päritolu üle 50aastane naine Terttu rääkis oma esimesest Soome visiidist järgmiselt:

Esimene kord, kui sõitsin välismaale, ka mina muretsesin väga, sest see oli esimene kord. Aga kui jõudsite kohale, seal oli üks tüdruk [naerab], mängis koeraga ja riidles koeraga millegipärast, ja vaat siis meenus mulle see lapsepõlve keel. Vaat see, miski [nagu] koore alt, see, mis lapsepõlves oli, selline tuttav, selline omane, et tundub [keegi naerab], nagu oleks see sama, mis oli meil lapsepõlves, just seesama keel, kõik sõnad olid arusaadavad, kõik oli selge. Kuidagi rahulik hakkas. (Ingeri päritolu naine, elab Vene Karjalas. H31A: 35.)

Mõnes rändenarratiivis on kohanemist hõlbustava tegurina nimetatud suguvõsa soome juuri ja lähedustunnet soome keele ja kultuuriga. Perelugude ja traditsioonide abil on loodud järjepidevust identiteedile, kuigi soome tausta ja traditsioone Nõukogude Liidus tihtipeale väljapoole pereringi ehk avalikus ruumis ei esitletud. Pere oli koht, kus sai etnilisust alal hoida. Terttu ja osa tema õdesid-vendi ei ole oma ingerisoomi taustast hoolimata tahtnud Soome kolida. Nende hinnangul on ümberasumine eelkõige mõttekas noortel. Nende enda elu on möödunud Vene Karjalas, juured ja “kõik” on seal olemas. Soomes on hea külas käia, aga kodus on parem (H31: 31–33).

Narratiivid 1990. aastate alguses aset leidnud ümberasumisest meenutavad omadustelt kõige rohkem seiklusjutte. Väljaränne tähendas paljudele sõna otseses mõttes hüpet tundmatusse – nad jätsid kõik selja taha, tagasimineku ei oleks enamasti mõeldav olnud. Piiri ületamine polnud nii lihtne nagu täna-

päeval, kahe riigi vahel pendeldamine ei tulnud veel kõne alla, ja see kujundas ka suhteid lähteriiki jäänud sugulastega. Toon kokkuvõtte ühest ulatuslikust ja emotsionaalsest loost, mis on liiga pikk (peaaegu 4 lehekülge litereeritud intervjuust) siin täismahus tsiteerimiseks. Jutustaja, 40aastane Tanja elas lapsepõlves Eestis. Pärast abiellumist 20aastaselt läks ta elama abikaasa juurde Venemaale. Nad olid Peterburis peaaegu 10 aastat. Nende peres kasvas kolm last. Tanja kirjeldab detailirikkalt pere kolimist Soome, mis tuli veidi üllatusena ka talle endale. Oma loos rõhutab ta juhuslikkust ja sündmuste kiiret kulgu. Ta nimetab sündmuste arengu seisukohalt mitut olulist isikut nimepidi, näiteks Soome kutse saatjat ning Ingeri liidu töötajat, kes pakkus ümberasumise võimalust. Tanja jutust võib aru saada, et esialgu oli tema mees elukoha vahetamisest rohkem vaimustatud ning koguni Soome kolimise initsiaator. Mõned aastad pärast Soome kolimist abielupaar siiski lahutas ja mees suundus tagasi Peterburi. Elukoha vahetamine on enamasti pere ühine otsus, ent selle mõju pereliikmete omavahelistele suhetele on raske ette ennustada.

Käisin soome keele kursusel Peterburis, lihtsalt huvi pärast, meil ei olnud mingit kolimise plaani, ma ei olnud isegi kuulnud, et ingerisoomlased saavad Soome kolida. Siis ma järsku kuulsin, et mu nõbu läks Soome, ta oli esimeste lahkujate hulgas. Aga ta kolis kuidagi, ei öelnud kellelegi midagi, ma ei tea mispärast. Me elasime kohe Soome vaksali kõrval. Iga hommik kuulsin rongi saabumist ja väljumist, nad mängisid mingit rahvalaulu kogu aeg. Ma kuulsin seda ja mõtlesin, et oleks kihvt Soomes käia millalgi, aga ma ei mõelnud kunagi, et kolida, minna elama sinna. Mu mees oli taksojuht. Ükskord üks tütarlaps võttis takso ja rääkis talle, et ta elab Soomes soome mehega. Mu mees kasutas kohe juhust ja ütles talle, et ta naine on soomlane ja palus tal vormistada kutse meie jaoks, et Soomet külastada. Läksin kutsega Ingeri liitu nõu küsima, ma ei olnud kunagi käinud välismaal. Seal oli see Leila, vaatas mu passi, kus oli kirjas “soomlane” ning küsis mu käest, kas ma ei tahaks Soome kolida. Lihtsalt proovida, kas mulle meeldib seal. Ütlesin, et pean oma mehe käest küsima. Ta andis aja konsulaati, see oli vist kolm päeva hiljem. Kõndisin koju ja nutsin. Muidugi tahtis mees minna. Kolme kuu pärast olime juba Soomes. Me läksime väikse Moskvitšiga, järelkäru oli ka asju täis. Sõitsime umbes 16 tundi, meil ei olnud isegi Soome kaarti. Meil oli 300 Soome marka, meie sõber ütles, et meil pole midagi vaja. Tol ajal polnud isegi võimalik välisvaluutat kodus hoida. Oli miinus 30 kraadi, Vene tollis läks viis tundi aega, väikeste lastega. Pidime lahti pakkima kõik asjad, mis meil kaasas olid, mul on pilt ka kuskil. Soome tollis nad lihtsalt soovisid meile head reisi. See oli imeline tunne. Meie Raissa läks vetsu seal ja ka tema ütles kohe: ema, mulle meeldib Soomes. Nii me siis

saabusime, olid jõulud. Me tähistasime alati jõule, aga ma ei taibanud, et ei olnud hea mõte teel olla 26. detsembril. Mitte keegi ei olnud tööl. Me läksime politseijaoskonda, järgmisel päeval tööjõubüroosse, siis sotsiaaltööstöburoosse. Ma ei rääkinud soome keelt eriti hästi, aga meil õnnestus hakkama saada – nagu pimedad kassipojad. Ma ei saanud aru, miks meil oli vaja minna sotsiaaltööstöburoosse. Nad arvutasid midagi, ütlesid et me peame panka minema, siin on 5000-margane tšekk. Ma peaaegu surin. See oli meie jaoks nii suur summa. Ja ma kartsin seda kasutada, sest ma ei teadnud, millal ja kuidas me saaksime jälle raha. Lapsed olid üllatunud, nähes nii palju värvilisi asju poodides, nad ei olnud harjunud sellega. Me saime suurema korteri siis, kui õppisin rääkima soome keelt. Peterburis olime elanud, viis inimest ühes toas. Inimesed aitasid meid Soomes palju. Raissa õpetaja organiseeris meile mööblit ja inimesed töid meie lastele ka mänguasju. Üks päev, kui me tulime koju, ootas ukse taga kaks kilekotitait Barbisid. Ma arvasin, et mu tütreid lähevad hulluks. Venemaal oli neil ainult üks Barbi. Mu lapsed olid nii õnnelikud. Järsku oli neil kõike, oma tuba, nukke, kõike, nad olid päris õnnelikud. Selline oli meie kolimine. (Ingeri päritolu naine, elab Soomes. H8: 8–9.)

Sageli kirjeldatakse oma esimesi muljeid Soomes ning ümberasumisega kaasnenud üllatusi, nii positiivseid kui ka negatiivseid. Rõhuasetus sõltub sellest, kas ümberasumist hinnatakse õnnestunuks või mitte. Intervjueeritavad nimetavad tihtipeale neid Soome algusaegadel aidanud inimesi, kuid mõnikord rõhutatakse nimelt seda, et nad on algusest peale ilma abita hakkama saanud – eelkõige käib see sotsiaaltoetuste kohta. Märkimisväärne Tanja loos on see, et intervjueeritav kirjeldab migratsioonikogemust ja sellega seotud tundeid oma laste kaudu. Arvestades seda, et väljarändamist on tihti põhjendatud tööga, et see on parim lahendus laste tulevikule mõeldes, pole see siiski nii üllatav. Pealegi võib oma tundeid olla raske kirjeldada või analüüsida. Kergem on rääkida laste reaktsioonidest. Teisalt elatakse laste kogetud tagasilööke valusamalt üle, kui ümberasumise eesmärk on olnud just nende elu paremaks muutmine.

Oma lugude kaudu suhestavad rändlejad ennast üldiste immigratsiooni ja immigrante puudutavate diskursustega. Jutustades võivad nad justkui vaidlustada üldisi arusaamu, mida nad eeldavad ühiskonnas levinud olevat, või kinnitada neid. Neid eeldatavaid arusaamu võib aimata jutustuste “taga” olevatest sõnastamata seisukohtadest. Näiteks on endise Nõukogude Liidu aladelt Soome kolinud heterogeenses rühmas soomlastega abiellunud naised üsna madala staatusega – nii rühma-siseselt kui ka ühiskonnas laiemalt. See kontekst aitab mõista viisi, kuidas soome mehega abiellunud 45aastane Oksana enda Soome tulekust räägib. Oksana lugu erineb paljuski eeldatavast või stereotüüpselt Soome kolinud ja soomlasega abiellunud vene päritolu naise loost. Ta peab vajalikuks rõhutada, et tal oli Venemaal juba “kõik” olemas – ta

ei tulnud Soome otsima paremat elu, nagu tavaliselt eeldatakse. Algul Oksana isegi ei kavatsenud kolida. Aga siis ta armus ja jättis endise elu, oma ema ja 14aastase lapse Venemaale, et avastada – elu soome mehega polnudki selline, nagu ta oleks oodanud, ning kuus aastat hiljem nad lahutasid.

Tulin [Soome] kaheksa aastat tagasi. Oma elukutselt olin inglise keele õpetaja. Viimasel ajal olin töötanud ekspordi- ja impordijuhina väikeses Saksa ettevõttes, pärast Ameerika firmas. Olin väga rikas naine, minul oli kõike. Palju raha, kaks kodu. [...] Siis armusin soomlasesse ja jätsin kõik ja tulin Soome elama. [...] Ma ei tahtnud Venemaalt ära tulla. Paljud tahtsid välismaale saada, aga mina ei tahtnud. Mul oli kõik [olemas]. Olin nii rikas, mul oli oma autojuht, oma koduabiline ja mul polnud midagi vaja. Võib-olla vajasin ainult kogemust, et minu elu ei olnud nii raske, olin kui laps, mõtlesin, et elu on minu jaoks, kõik on lihtne, kõik on kena. Arvan, et elu Soomes oli päris karm, aga vajalik õppetund minu jaoks. Mul on tegelikult hea meel selle üle. Kuigi vahepeal on päris raske. (Naine, kolinud Soome Venemaalt. H3: 2, 20.)

Paljud asjad Oksana elus ei ole Soomes läinud nii, nagu ta eeldas. Oksana jutustab, et tema abikaasa ei tahtnud, et ta õpiks soome keelt või käiks tööl. Lisaks oli mees hiljem ka vägivaldne. Mõnes mõttes võib Oksana loos tähele panna vaikselt allaandmise elemente, teisalt ei kavatse Oksana alistuda. Ta on tõlgendanud oma negatiivseid kogemusi positiivsel moel, öeldes, et need olid tegelikult vajalikud etapid tema elus, tagamaks sisemist kasvu, muutmaks teda paremaks inimeseks. Võib väita, et ta on ebaõnnestumistest kujundanud enda jaoks positiivse (võtme)narratiivi (vrd Kaivola-Bregenhøj 2008), millel on tema enda silmis eriline tähendus ja mille abil on võimalik lootusrikkalt ka tulevikku vaadata. Ühtlasi on Oksanale muutunud tähtsamaks ka religioon: ta on unistanud isegi kloostrisse minekust, ta ainult ootab, et ta noorem laps suuremaks saaks.

Laste ja päritoluriiki jäänud sugulaste vaade

Migratsiooni vaadeldakse enamasti just täiskasvanud rändlejate vaatevinklist (hinnates kohanemist vastuvõtva ühiskonnaga). Mitmekesisema pildi saamiseks otsustasin heita pilgu erinevate pereliikmete lugudele, võrreldes täiskasvanud migrantide lugusid noorte ümberasujate ning ka päritoluriiki jäänud sugulaste jutustatud lugudega – nad kõik näevad ümberasumist veidi erineva nurga alt.

14–20aastaste laste räägitud lugudes on ümberasumise spontaansust ja ettearvamatust rõhutatud rohkem kui täiskasvanute intervjuudes. Suures

osas on see tingitud asjaolust, et kolimise otsuse on vastu võtnud vanemad. Lapsed on lihtsalt järgnenud neile. Paljudel intervjuueeritustest, kes kolisid kas lapsena või noorukina, ei ole ümberasumisest konkreetseid mälestusi, kuigi nad on maininud näiteks mälupilte piiril seismisest külmal talvepäeval, ning hämmeldust poodides, kus oli kõike uut ja ilusat (viimasel juhul on jutt perest, kes kolis Soome 1990. aastatel). Noored on jutustanud pigem sellest, kuidas nad Soomes omal ajal kooli läksid, oskamata sõnagi soome keelt. Tuleb ette ka seda, et murdeealisi lapsi on tahetud lähteriiki vanavanemate juurde tagasi saata – eemale sõpradest – kui nad Soomes on pahandustesse sattusid. Toon näite Soome kolimise kirjeldusest intervjuu ajal 17aastaselt Katjalt, kes oli Soome tulnud umbes kaheksa aastat enne selle intervjuu tegemist. Pereisa ja Katja õde elasid tol ajal juba Soomes, aga erinevates piirkondades. Kolimine oli Katjale täielik üllatus: ta ema otsustas koju tagasi mitte pöörduda, kui nad Soomes puhkust veetsid. Katja ema rõhutas oma loos (H1: 11) seda, et ta proovis kuni viimase võimaluseni elada lastega Venemaal. Kuna kodumaal palka regulaarselt välja ei makstud, raha saadi 2–3 kuu tagant, survestas abikaasa teda kolima Soome. Konkreetset ümberasumissituatsiooni ta intervjuu vältel ei kirjelda.

Pihla: *Millised olid kõige suuremad muudatused sinu elus seoses Soome kolimisega? Kas sa tahtsid siis kolida ja mida sa mõtlesid [enne kolimist] ja kas see oli kuidagi teistmoodi siis?*

Katja: *Tegelikult seda polnud üldse planeeritud, me tulime siia emaga külla niisama, suvepuhkuseks. Ja siis ema otsustas, et võtame ja saadame meie passid sinna viisa-, või sinna tolliametnikele, või mis see on, et nemad pikendaksid viisasid. Ja sinna need passid jäid. Siis tuli aeg kooli minna ja ema ütles, et proovi käia koolis siin [P. naerab]. Niiviisi üsna kiiresti tuli [see otsus]. Ja nii ma proovin, ikka veel [naerab]. [---] See oli selline väga spontaanne kolimine. Ei planeeritud midagi. Alguses oli ikka väga raske, kolisin veel sellisesse ümbrusesse, kus ei olnud ühtegi venelast ja polnud harjutud võõra kultuuriga. Kõik vaatasid sellise pilguga, et mis sa siin teed ja mis kõike. Oli just selline vanus, et oleks vaja suuremat õde ja kõike, just pidin temast lahku minema, see oli päris ränk.*

Pihla: *Kas su õde jäi tollal, et ta ei tulnud?*

Katja: *Jah. See oli niiviisi, et kõigepealt kolis ta siia, 16aastaselt [---]. Ja siis, ta elas siin natuke alla kahe aasta, ei pidanud rohkem vastu ja kolis sinna [Venemaale tagasi], ja siis just meie kolisime siia. Nagu vahetanuks rolle. [---] (Naine, kolinud Soome Vene Karjalast H2: 15–16.)*

Vanemal õel oli Soome eluga raske kohaneda, sest ta tuli Soome ilma pereta. Katja tunneb, et ka temal oleks kohanemisel vaja olnud suurema õe tuge. Tsi-taadis ning intervjuus üldisemalt rõhutatakse pere rolli, aitamaks uue kesk-

konnaga kohaneda: “just see pere tähendus selles etapis, et pidada vastu selles olukorras, olla võimeline kohanema, kuna tead, et ei ole üksinda, et on keegi toetamas, see on väga suur asi” (H2: 58). Katja leiab, et raskused on teda emaga ühendanud. Teisalt on ema ootused tema suhtes väga kõrged, ema rõhutab hea hariduse omandamise tähtsust ning mõnikord on Katja tundnud, et surve ja ema ootused on muutunud mõneti koormavaks.

Intervjuumaterjalides leidub palju näiteid lugudest, kus kirjeldatakse hakkamasaamist raskustest hoolimata. Nende lugudega proovitakse julgustada noori uues ühiskonnas raskustega toime tulema. Teisalt ei saa ka tagasipöördumist lähteriiki tõlgendada üheselt allaandmisena. Näiteks Katja õde, kes pöördus tagasi Venemaale, asutas seal oma ettevõtte ning on oma äritegevuses leidnud võimalusi ära kasutada Soomes veedetud aega. Lisaks saab ta Venemaal elades olla vanaisa lähedal. Suhteid Soomes elava noorema õe ja emaga kirjeldab ta suurest vahemaast hoolimata samuti lähedastena. Ta aitab oma õde ja ema võimalusel ka rahaliselt. Sugulaste abistamine ei toimu ilmtingimata suunal sihtriigist lähteriiki. See on tulnud välja ka teistes intervjuudes.

Siin uuritava materjali põhjal näib, et oma sünniriigist lahkumine Soome kolimise eesmärgil ei ole vanemale põlvkonnale tavaliselt unistuseks. Oma koduriigiga seob neid näiteks (ise ehitatud) maja, maakodu, sugulased, sõbrad ja sotsiaalne ümbruskond üldiselt. Paljudes intervjuueeritud peredes, kus noorem põlvkond on kolinud Soome, on vanemad jäänud (vähemalt esialgu) lähteriiki. Osa vanema põlvkonna inimestest, kes on kolinud Soome, on teinud seda, järgnemaks oma lastele ja lastelastele, et olla oma järglaste lähedal. See peegeldab ka põlvkondade-vahelise hoolitsemise jätkuvat tähtsust.

Lähteriiki jäänud sugulased on mõnikord kogenud, et pereliikmed pole neid piisavalt informeerinud oma plaanidest teise riiki kolida. Heli, ühe 70aastase intervjuueeritava kirjelduse järgi oli tema ainsa poja pere Soome kolimine temale suur katastroof. Tal oli väga raske selle mõttega harjuda, aga teisalt tundis ta, et ta ei saa teha midagi, et poja pere plaani kuidagi takistada:

Mul oli ikkagi suur katastroof, sellepärast, et siis ma jäin ju jumala üksipäini. Mul ei old enam kedagi, vot oleks, et nigu, nigu teisi lapsi oleks olema veel, et siis need teisedki jäävad siia või midagi niisugust. Tema mul ainuke oli, ja tema pere, ja mul teisi ei old, noh. Vend on maal, noh temaga nüüd läbi ei käi midagi palju. Ja ega siis temast nagu abi ka pole midagi, noh [P: Mm]. Ta oli ikka nigu minu pere ja, ja, ja nii. Ja midagi teha pold. (Naine, elab Eestis. H39: 43.)

Heli kaotust suurendas tööik, et lisaks poja perele polnud tal Eestis selliseid sugulasi, keda ta oleks lähedaseks pidanud. Ka Heli mees oli surnud, samuti paljud temavanused sugulased ja sõbrad. Kõik see kasvatab üksildustunnet ning paneb mõtisklema Soome kolimisele. Poja 76aastane ämm Irja elab sa-

muti Eestis ning naised helistavad üksteisele suhteliselt tihti, et vahetada infot laste pere käekäigu kohta. Sarnaselt Helile on ka Irja pidanud mõtlema Soome mineku peale, kuna ta tervis on kehv ja ta ainus tütar on Soomes. Irja poeg elab küll Eestis, tema lähedal, ent enda eest hoolitsemas näeks ta siiski parema meelega tüdart. Selge, et minia pole tema silmis sama, mis tütar. Veelgi huvitavam aspekt on võib-olla see, et hoolitsemist nähakse eelkõige naiste, mitte meeste kohustusena.

Aga nüüd ma olen mures, mis minust saab, ma olen juba vana. Kui ma enam ei jõua, siin on turg hästi lähedal, nüüd ma käin vähemalt turul ja mul on jalad haiged, põlved on nii haiged. A kui ma enam hakkama ei saa, mis minust saab siis [naerab]. Siis pean minema Soome [naeran]. Tütar on ikka tütar, minia on ikka minia. Ega ma ei ütle, et ta mu vastu paha on, aga tütreaga kuidagi suhtled rohkem [P: mjah]. (Ingeri päritolu naine, elab Eestis. H40: 61.)

Eakatel inimestel pole reisimine enam kuigi kerge, mida võibolla näitlikustab Vene Karjalas elava 80aastase mehe unelm saada (kui tervis lubab) Soomes enne surma veel üks kord kokku oma Rootsis elava vennaga (H38: 55). Mitmed eakad intervjuueeritavad on rõhutanud, et nooremas eas on tore reisida küll, aga vanuse lisandudes on nad hakanud eelistama paikset elu. Paljud vanurid pole harjunud kasutama uuemat tehnikat, mis põhimõtteliselt võiks muuta suhtlemise eemal elavate pereliikmetega kergemaks.¹³ Ilmnes, et intervjuude läbiviimise ajal oli vanema põlvkonna inimeste peamiseks suhtlemisviisiks helistamine, kusjuures eakamad inimesed pigem ootasid kõnet lastelt ja lastelastelt, mitte ei helistanud nendele ise. 2013. aasta sügisel Eestist Soome kolinud peresid intervjuuerides¹⁴ selgus, et see pole oluliselt muutunud, kuigi kümne aasta jooksul on kasutusele võetud uusi suhtlemiskanaleid, eriti noorema põlvkonna puhul. Vanem põlvkond on uue tehnika kasutamisel ettevaatlikum, paljudes peredes tuleb neile helistada tavalise telefoni, mitte Skype'ga. Kui ma küsisin ühelt 7aastaselt lapselt, kas ta räägib eesti vanaemaga telefonitsi tihti, vastas ta: "Ei, emme ei luba". Emale on laua- ja mobiiltelefonikõned liiga kallid ja helistamist on vaja piirata, sest vanaema ei kasuta Skype'i.

Paljud, kes alguses otsustasid koju jääda ega läinud sugulastele Soome järele, peavad vanuse lisandudes uuesti oma otsust kaaluma. Nad kardavad, et nad ei saa ilma välismaale kolinud lähedaste abita hakkama. Vananevate sugulaste eest hoolitsemine on Eestis ja Venemaal endiselt lähedaste ülesandeks. Vanadekodusid ei peeta arvestatavaks alternatiiviks ning tihti on küsimus ka rahas – eakate hooldekodud on liiga kallid. Kuna vanem põlvkond on omal ajal hoolitsenud laste ja lastelaste eest, võivad nad vastuteeneks oodata enda eest hoolitsemist. Inimesed on mures ka hoolduseta jäänud suguvõsa haudade pärast (haudade tähtsusest vt võrdlevalt ka Assmuth 2013). "Ma veel olen see,

kes käib [...] veel neid haudasid harimas ja kui nüüd mina nüüd kaon, ma ei tea. Vaevalt et see Tarmo sealt Soomest neid tuleb puhastama. Ta ei saa oma isagi hauda siia puhastama tulnud, mis sa veel siis muud räägid” (H39: 135).

Soome läinud noorem põlvkond näeb hargmaist elu tavaliselt pigem positiivselt, kuigi nad mainivad ka neid (telefonis) taga nutvaid, lähteriiki lapselapsi igatsema jäänud vanaemasid. Vanavanemad muretsevad ka lastelaste keeleoskuse pärast. Mõnes peres on nii juba juhtunud, et vanavanematel ja lastelastel (või nende kaasadel) puudub ühine keelt. Oma tulevikuplaanid seovad noored pigem Soome või mõne kolmanda riigiga, aga mitte lähteriigiga. Kodumaale jäänud sugulased suhtuvad nt (ingeri)soomlaste ümberasumiskampaaniasse tavaliselt kriitilisemalt ning räägivad hargmaise elu ja Soome kolimise negatiivsetest külgedest üldse avameelsemalt. Nad on intervjuudes kirjeldanud ka protsessi, mille käigus nende Soome kolinud sugulased on Soomes elatud aja jooksul muutunud võõraks. Nad leiavad, et ümberasujad ei mõista enam päritoluriigi igapäevaelu. Ka rändlejad ise on mõnikord öelnud, et nad ei saaks enam tagasi pöörduda, sest elu päritoluriigis on niivõrd muutunud, et ühiskond on neile võõraks jäänud. Vahepeal kadunud võrgustikud ning uues asukohariigis omandatud töökogemus, haridus või ühiskondlikud normid võivad ka raskendada päritoluriigiga suhestumist (Kalev & Jakobson 2013: 104).

Piiride ületamine ja selle mõju perele

Riigipiiri ületamine Eestist ja Loode-Venemaalt Soome on Nõukogude aja, 1990. aastate ning isegi kümne aasta taguse ajaga võrreldes muutunud järjest lihtsamaks. Euroopa Liidu kodanik saab nüüd Eesti ja Soome riigipiiri ületada märkamatult. Eesti liitumine Schengeni ühtse viisaruumiga 2007. aasta detsembris tähendab ühtlasi, et Eestisse saab tulla ka teistes Schengeni liikmesriikides välja antud viisadega. Alates 2003. aastast on Soomes lubatud topeltkodakondsus, mis tähendab, et Venemaa kodanikud ei pea oma kodakondsusest Soome kodakondsuse saamisel loobuma. 2002. aastal vastu võetud seaduse kohaselt võib Venemaa kodanikul olla ka teise maa kodakondsus, kuigi Venemaal käsitletakse sellist inimest alati ainult Vene kodanikuna. Intervjuude läbiviimise ajal mõjutasid Soome ümberasunud inimeste otsust Soome kodakondsus võtta või võtmata jätta paljuski veel piiride ületamisega seotud küsimused. Mitmed Venemaalt kolinud intervjuueeritavad väitsid, et nad ei taotle Soome kodakondsust, sest Soome kodakondsetena peaksid nad Venemaale sugulastele külla sõiduks viisa taotlema. Piiride ületamine oli problemaatiline näiteks juhul, kui pere oli kolinud Venemaalt Soome ja neil oli Venemaa kodakondsus, aga samal ajal tahtsid nad külastada ka Eestis

elavaid sugulasi. Kui neil oli ainult Vene pass, oli Eesti külastamiseks vaja viisat (H8, H27).

Suur osa soome juurtega Ida-Soome ümber asunud peredest on tulnud Vene Karjalast ning kontaktid Vene Karjala ja Ida-Soome vahel on tihedad. Riigipiirist hoolimata on Vene Karjalast tulnud intervjueeritavatel enda sõnul suhteliselt lihtne külastada päritoluriiki. Oluline ongi märgata vahemaade suhtelisust. Alati ei mängi olulist rolli niivõrd riigipiir, kuivõrd vahemaade pikkus ja nende läbimise lihtsus. Petrozavodskis elavate inimeste sõnul on neil Ida-Soomes elavaid sugulasi külastada lihtsam kui näiteks Peterburis või mõnes kaugemal asuvas Vene Karjala linnas või asulas elavaid sugulasi. Venemaale (ja Eestisse) minnakse ka tooma selliseid tarbekaupu ja toiduaineid, mida on Soomest kas raske hankida või mida peetakse kalliks, tuuakse ka sugulaste tehtud hoidiseid. Nagu eespool mainitud, ei ole pereliikmetele abi osutamine ühesuunaline.

Mõnikord on piiride ületamine osutunud keeruliseks või isegi võimatuks hetkel, mil seda on teha tahetud, ning see teema tõstatub ka intervjuudes. Eriti 1990. aastatel toimunud ümberasumisega seoses on inimesed mõnikord kartnud, et piirid võidakse jälle sulgeda. 1991. aastal oligi Soome ja Venemaa vaheline piir suletud kolm kuud, ja üks intervjueeritavatest, umbes 45aastane naine, on järgnevalt kirjeldanud oma ahastust olukorras, kus ta perekond on oma sugulastest lahutatud, teadmata, millal nad saavad jälle piiri ületada: "Aga peale seda oli raske, kui tulime, aastal 1991, kui oli riigipööre ja nii edasi ja piirid olid suletud ja tuli selline otsus Soomest, et ei tohi riigist väljuda mitte kuskile ja, see oli raske. Ma ei võinud mõelda, et ei saaks kunagi näha ja kohtuda oma sugulastega" (H15: 66).

Oma hirmudest on rääkinud nii elukohta vahetanud inimesed ise kui ka kodumaale jäänud sugulased, kes näiteks kirjeldavad oma hirme ümberasunud sugulaste saatusega seoses. 70aastane Heli on kirjeldatud olukorda, kus Soome läinud sugulastega ei ole alguses ühendust hoitud sel määral, nagu oleks tahetud, just nimelt sel põhjusel, et kardeti nendest kontaktidest pahandusi. Näiteks ei julgenud nad kirjutada või Eestisse tulla koduigatsusest hoolimata, sest kartsid, et äkki sunnitakse neid Eestisse tagasi tulema või siia jääma (H39: 99, 101). Mainitakse ka, et helistamine on kallis, mis võib mõjutada mõne pere ühenduse hoidmist.

Pihla: *Kas te hoiate palju ühendust või?* (H: Ah?) *Et palju hoiate ühendust nendega, et helistate ja?*

Heli: *No nüüd. No varem oli ka nii, et ei saanudki olla, aga nüüd on siis, noh aga ega siin ei saa ka palju midagi, helistada palju ei saa. Kõik on kallis. Noh, nüüd nad on akand nagu, rohkem, rohkem nagu siin ka käima ja siis ikka tulevad siia ja kõik noh, on nagu nagu paremaks läind. Aga*

vahepeal läksid siin aastad mööda nii, et me ei saand üldse kokku. Mõni kiri võibolla tuli ja oligi kõik. Ja ega siis ma ei tea telefoniga ka palju helistada ei saand midagi, sest noh lihtsalt ma ei tea, nemad ise pelgasid seda jah, no minul pold häda midagi, aga nemad lihtsalt ei helistanud. (Naine, elab Eestis. H39: 45.)

Hirmud pärinevad paljuski Nõukogude Liidu ajast, mil võimud kontrollisid reisimist ja ühenduse hoidmist välismaal elavate sugulastega. Ka juhul, kui inimesed ei ole seda ise kogenud, on neil olemas vanema põlvkonna vahendatud kogemus sellest. Üks 30aastane naine jutustas, kuidas ta vanaisa sai 1970. aastatel kirja temaga sama perekonnanime kandvalt inimeselt, kes oli sõja järel sattunud Austraaliasse ja otsis nüüd oma sugulasi. Vanaisa kartis oma pere pärast ja jättis kirjale vastamata ning hoopis hävitas selle (H33: 42). Välismaal elavatest sugulastest oli parem mitte rääkida: “Vanaonu veenis ema, et ta ei räägiks sellest, et meil on sugulasi Soomes, sest ta oleks muidu lastud töölt lahti. Ei tohtinud omada sugulasi välismaal. See on ka üks põhjustest, miks praegu on soov reisida ja maailmas ringi vaadata” (H12: 26). Ühes rühmaintervjuus öeldakse otse, kuidas ingeri pere kartis esimeste hulgas Venemaalt Soome õppima läinud laste pärast. “Sest teadsime, mis juhtus meie vanematega [...] et ühtäkki suletakse piir, sellised kartused olid. [...] Hirmud olid igal juhul säilinud vanematelt, vähemalt meie põlvkonnale. Et nendega juhtus nii, ja nemad kandsid edasi meile, selle hirmu” (H31: 34). Mõned Vene Karjalas intervjueeritud inimesed ei ole andnud luba intervjuu arhiveerimiseks, ning selle otsuse tagant võib ilmselt leida analoogilisi hirme. Üks 81aastane mees ütles, et ta kardab, et intervjuu sattumine vaenlase kätte võiks põhjustada probleeme ta Soomes elavatele sugulastele, kuigi ta nõustus samas, et ei ole intervjuu jooksul öelnud Soome kohta midagi halba (H28).

Piiriga on seotud paljud võimuaspektid – kellel on kontroll piiri ületamise võimaluste üle. Ka tänapäeval ei saa rääkida vabast liikumisest: liikumine ja piiride ületamine on mõnele raskem, mõnele kergem. Piiride ületamise võimalus sõltub näiteks sellest, millise riigi pass reisijal on ning milline on tema staatus asukohariigis. Umbes 50aastane naine on intervjuus kirjeldanud olukorda, kus tema liikumist Venemaale on piiratud, sest ta on Soomes registreerunud töötuks. Ta ütles, et ootab pensionipõlve, et siis saaks vabamalt käia Venemaal ja veeta seal pikemaid perioode oma lapse ja lapselapse juures. Hierarhia väljendub ka mõistetes, mida kasutatakse inimeste liikumisest avalikkuses rääkides – mobiilsusega viidatakse eliidi ja haritud inimeste liikumisele, töölisrände puhul räägitakse negatiivsemas toonis immigratsioonist (Bryceson & Vuorela 2002: 7–8). See kajastub ka rändlejate enesemääratluses: tundub, et osa neist ei seosta end immigrantidega (ega taha, et teisedki seda teeksid) ja räägivad immigrantidest pigem kui *teistest*.

Ametnikele lisaks on piiriületust vähemalt kaudselt kontrollinud ka muud ringkonnad. Soomlaste ümberasumiskampaania ajal on kohalikud Ingeri liidud võtnud vastu Soome elamaasumise avaldusi. Minu intervjuueeritavad on vihjanud kahtlustele, et liidu esimehed on oma positsiooni kuritarvitanud, võimaldades oma sugulastele ja tuttavatele parema positsiooni Soome mineku järjekorras.¹⁵ Inimesed on väljendanud ka pettumust, et neil pole olnud võimalik järgneda oma vanematele ja õdedele-vendadele, vaid nad peavad ootama järjekorras või otsima mõne muu legaalse põhjuse Soome kolimiseks: nagu mainitud, pere taasühendamiseks loetakse väljastpoolt Euroopa Liitu tulevate inimeste puhul pereliikmeks ainult alaealised lapsed ja abikaasa.¹⁶

Mõned intervjuueeritute tuttavad või pereliikmed on pärast mõnda aega Soomes elamist otsustanud tagasi pöörduda lähteriiki, näiteks abielulahutuse tagajärjel vms. Lahutuse järel on ka juhtunud, et piiri(de) ületamist on lähteriiki naasvale endisele abikaasale proovitud teha raskeks või isegi võimatuks. Näiteks 16aastane tüdruk kirjeldas olukorda oma peres pärast vanemate lahutust, mil lapsed jäid emaga Soome, isa aga pöördus tagasi Venemaale, järgnevalt: "Isa poleks tahtnud minna [tagasi Venemaale], ja siis ema tegi mingi sellise süsteemi, et teda ei lastud Soome [tulla lapsi vaatama], neil olid hirmsad tülid ja puha. Ema pärast isa ei saanud tulla, ta on ikka hirmus kibestunud tema peale sellepärast" (H23: 65). Tihtipeale aktualiseeruvad piiride ületamisega seotud probleemid kriisiolukordades, kui pole aega, võimalust ega jaksu formaalsustega tegeleda. Näiteks lähedase ootamatu haiguse, õnnetuse või surma puhul oleks kiiresti vaja teise riiki saada, aga selleks pole võimalik ette valmistada. 30aastane Anni on kirjeldanud üsna detailselt olukorda, mis pani ta uuesti kaaluma Soome kolimise võimalust. Soome olid asunud elama ta õde, vend, ema ja kõige viimasena ka isa. N.ö tuumperest oli Venemaale jäänud ainult tema (lapsi või elukaaslast tal polnud). Küsisin, kas ta ei ole mõelnud Soome kolimise peale:

Anni: No ütleme nii, et kui minu vanemad kolisid, tähendab kui mu isa kolis, ta proovis ka mind veenda, aga mind hoidsid siin paljud asjad, ütleme nii. Ei olnud erilist tahtmist sõita. Hiljem, kui ta suri, sain aru, et mu pere on seal, tähendab mul on raske sõita edasi-tagasi, tahaks, et saaks iga hetk kohtuda ema, [õe, vennaga]. Meil juhtus nii, et kui isa suri, olin siin [Venemaal] ja mul ei olnud isegi viisat. Selline olukord oli, kõik mõtlesid sellele ja pärast tekkis, mitte ainult et soov, vaid lausa tungiv vajadus sinna ära minna, aga ei võetud vastu. (Naine, elab Vene Karjalas. H33: 15.)

Materjali hulgas leidub ka humoorikaid lugusid piiride ületamise raskustest seoses sugulaste külastamisega, mis näitab inimeste võimekust naerda tagant-

järele oma raskuste üle – loos kõneldava sündmuse toimumise hetkel polnud see kindlasti naljakas. Eestis elav Irja jutustas mulle, kuidas ta tahtis külastada Soome elama läinud sugulasi. Tal oli vaja kutset, mida hiljuti Soome kolinud tütre pere ei saanud talle ise veel saata. Kutse saatis üks pere tuttavatest. Piiril, kui oleks olnud vaja kutset näidata, ei leidnud aga Irja seda mitte kuskilt. Ka ei suutnud ta meelde tuletada kutse saatnud inimese nime. Tal õnnestus siiski üle piiri saada, ja hiljem oli hea selle juhtumi üle koos naerda (H40: 56).

Konkreetsed piirid figureerivad ka fotodel, mille abil on võimalik jagada ümberasumise kogemust päritoluriiki jäänud sugulastega. Heli, kelle poeg oli perega Soome läinud, näitas mulle palju pilte poja pere teekonnast Soome ja piiril poseerimist; siis tähistamas oma esimesi jõule ja poja sünnipäeva Soomes kohe sinna kolimise järel ja veel palju muidki fotosid poja perest Soomes (H39: 103–104, 107). Neid fotosid näidates jutustas ta sündmustest nii, nagu oleks ka ise neis osaline olnud.

Kui pereliikmed ei ela samas riigis ja neil puudub ühine argipäev, võib juhtuda, et peresuhted ja kohustused tuleb uuesti üle vaadata ja läbi arutada. Võib väita, et selles situatsioonis lugude jutustamine, fotode vaatamine ja viimasel ajal järjest rohkem ka sotsiaalmeedias suhtlemine võivad vähemalt mingil määral asendada tavapärast vahetut suhtlemist, aidates kaasa peretunde säilimisele hargmaises kontekstis. Pereelu mõned aspektid – näiteks üksteise eest hoolitsemine – nõuavad siiski pereliikmete kohalolekut ja seovad inimesi kohaga väga konkreetsel moel. Mõnikord on võimalik rääkida eemalt hoolitsemisest, aga hooldamisega seotud tegevused nõuavad enamasti vahetut suhtlemist, füüsilist kontakti, aega ja kohalolekut (vt Zechner 2008: 36–37), millest kodumaale jäänud vanemad sugulased kõige rohkem puudust tunnevad.

Kokkuvõtteks

Migratsiooniuurimustes on pikemat aega tähelepanu pööratud eelkõige elukohariiki vahetanud inimeste kohanemisele uue asukohamaa majanduslik-sotsiaalse ja kultuurilise keskkonnaga ning ümberasumise tõmbe- ja tõuketeguritele. Integratsiooni keskse uurimuses on lähtutud oletusest, et uus asukohariik on (või peaks olema) tulijatele uus kodumaa. Inimeste hargmaiste võrgustikele või mitmepaiksusele ei ole selles kontekstis tähelepanu pööratud või on seda peetud pigem erandiks (Rolshoven 2007: 21). Viimase paarikümne aasta jooksul on hakatud rohkem rõhutama inimeste paralleelseid seoseid kahe või mitme riigiga, ning transnatsionaalsus on tõusnud üheks keskseks põhisuunaks interdistsiplinaarses migratsiooniuurimises (vt Vertovec 2007: 961–964). Ka kultuuriuurijad on järjest rohkem pööranud tähelepanu inimeste,

ideede ja asjade liikumisele, protsessidele ning paindlikkusele, mida on märgata ka terminoloogias trans-eesliite kasutamise lisandumisena (Bendix & Löfgren 2007: 7). Rahvusvahelist migratsiooni ja hargmaisust puudutavates uurimustes on etnograafilisel käsitlusviisil tähtis roll üksikisikute kogemustele ning migratsiooniga seotud kommetele ligipääsemiseks.

Antud uurimuses analüüsiti intervjuude abil kogutud materjali toel mitme-paiksete perekondade kogemusi Eesti, Soome ja Loode-Venemaa piiriüleses ruumis. Artiklis vaadeldi hargmaiste perekondade lugusid piiridest ja jutustamist piiride ületamisest või ületamatusest. Eesmärk oli uurida mobiilsusest jutustamist ja hargmaist perekonda, lähtudes mitte ainult täiskasvanud rändlejate perspektiivist, vaid erinevate pereliikmete vaatevinklist. Huviväljas oli eelkõige migratsiooniga seotud muutused peres ning küsimus, milline on perekondliku jutustamise roll hargmaisusega kaasnevate väljakutsetega toimetulekul.

Analüüsist ilmnos, et mobiilsusest jutustavad eri jutustajad eri situatsioonides erinevalt. Ka ühe intervjuu jooksul on näiteks ümberpaiknemise põhjusi kirjeldatud mitmel viisil, viidates nii juhuslikkusele kui ka kaalutletud otsusele. Vaadeldes hargmaiseid peresid ja nende liikmete rändenarratiive, võib märgata, et täiskasvanute ja noorte lugudes rõhutatakse erinevaid aspekte: noorte juttudes on juhuslikkus kesksel positsioonil. Kodumaale jäänud inimesed on valmimad rääkima ka hargmaise pereelu negatiivsetest külgedest ning probleemidest pereliikmete vahel ühenduse hoidmisel. Ümberasumisest ja hargmaisest pereelust jutustamist mõjutab sugulaste ja tuttavate ring ning ümbritsev ühiskond, mille liikmete seisukohtade, ootuste ja kriitikaga peab jutustaja samuti arvestama. Ebaõnnestunud migratsioonist räägitakse harva, nagu ka pereelu negatiivsetest külgedest, aga kui nendest räägitakse, siis pigem luuakse endale positiivne võtmenarratiiv, mis aitab elus edasi minna. Sündmuslugude kaudu võib olla lihtsam rääkida ka oma tunnetest ja hoiakutest, mida muidu oleks raske sõnadesse panna. Mõnikord sõnastatakse oma tundeid ka teiste kaudu, näiteks laste kogemusi kirjeldades. Perepärimusele omaselt on enda ja pereliikmete kogemuste piir mõnikord hajus.

Esile tuli ka see, et intervjuukäigus jutustatud rändenarratiivides kesken-dutakse eelkõige lähiminekis toimunud ümberasumisele. Lood varasemate põlvkondade visadusest ja vaprustest võivad ka kohanemisel abiks olla, raskus-tele viidates rõhutatakse nimelt hakkamasaamist. Intervjueeritud on üldjoontes teadlikud ka pere minevikus toimunud ümberasumistest, kuigi sunnitud mig-ratsioonist pole alati avameelselt räägitud isegi pereringis. Hoolimata sellest on kogemused ja kohati ka minevikust pärit hirmud pärandatud ka nooremale põlvkonnale, kellel hirm aktualiseerus näiteks piiride sulgemise kartuses. Jutustustes antakse edasi ka selliseid piiride ületamisega seotud kogemusi ja raskusi, mis võivad ajapikku muutuda naljakateks. Märkimisväärselt palju on

lugusid esimesest Soomes käigust, milles kajastub oma ja võõra vaheline dünaamika. Kui osa pereliikmetest lahkub kodumaalt, võivad ka nemad muutuda lähteriiki jäänud inimeste silmis võõraks. Seda soodustavad raskused ühenduse hoidmisel, millele on intervjuudes vihjanud eriti vanema põlvkonna inimesed. Peretunde loomisel ja säilimisel hargmaises kontekstis on väljakutseid, mis jäävad iga konkreetse pere lahendada neile võimalikul ja eripärasel moel.

Kommentaariid

- ¹ Artikkel valmis grandit ETF 9271, institutsionaalse uurimisteema “Traditsioon, loovus ja ühiskond: vähemused ja alternatiivsed diskursused” (IUT2-43), Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria Tippkeskus) ja Kone sihtasutuse (projekt “Üle piiride liikuvad perekonnad: migratsioon Euroopas laste vaatevinklist”) toel. Autor tänab Daniel E. Allenit artikli ingliskeelse kokkuvõtte toimetamise eest.
- ² Inimesed ja pered on liikunud ka varasematel aegadel, aga käesolevas artiklis keskendun perede mobiilsusele eelkõige alates 1990. aastatest. Nagu Arjun Appadurai on kirjutanud, peame ka suhteliselt stabiilseid rühmi (sh pere) uurides arvestama neid laiemas mastaabis läbiva mobiilsusega ning tänu massimeediale ja globaliseerumisele ka liikumist puudutavate fantaasiade kasvamisega. On suurenenud kujuteldavate elude hulk, mis võib mõnikord tekitada terava kontrasti ettekujutuse ja sotsiaalse reaalsuse vahel ning soov emigreeruda on suurem. (Appadurai 1996: 34, 53–54.) Kuna ühenduse hoidmine ja liikumine mitme maa vahel on kergemaks muutunud, on rändlejad varasemast tihedamalt seotud mitme maaga.
- ³ Diaspora osaks on teinekord saanud ka inimesed, kes pole antud momendil füüsiliselt liikunud mitte kuskile. Tiiu Jaago (2011) on venekeelseid eluloojutustusi analüüsisid juhtinud tähelepanu sellele, kuidas nõukogudeaegsed sisserändajad on Eesti taasiseseisvumise järel muutunud migrantideks. Jutustajad ise kõnesolevat rännet valdavalt migratsioonina ei käsita, aga riigipiiri muutumisel on nad avastanud, et elavad nüüd “diasporaas”.
- ⁴ Hargmaise perekonna puhul pole ilmtingimata tegemist segaperega; hargmaine pere võib olla sama hästi üherahvuseline pere, mille kõik liikmed lihtsalt ei ela ühes riigis.
- ⁵ Mitmepaiksetest välitöödest ja välitööde iseloomu muutumisest seoses inimeste kasvava liikuvusega vt Marcus 1995; Wiklund 2012.
- ⁶ Materjali, millel artikkel põhineb, olen kogunud hargmaiseid peresid puudutava doktoritöö jaoks (folkloristika, Ida-Soome ülikool).
- ⁷ Kümne pere puhul on intervjuueeritud mitut pereliiget, kuue puhul vaid üht pereliiget. 15 intervjuueeritavat olid intervjuu tegemise hetkel nooremad kui 30 aastat, 12 olid 30–49 aastat vanad, ja 18 olid 50aastased või vanemad.
- ⁸ Mõni on näiteks asunud alguses Soome õppima või töötama ja hiljem leidnud endale kaasa või otsustanud jääda, kasutades ingerlaste naasmisprogrammi pakutud võimalust.
- ⁹ Vabatahtliku ja sunniviisilise migratsiooni eristamise problemaatilisusest, vt ka Jürgenson & Kumer-Haukanõmm & Tuisk 2011.

- ¹⁰ Intervjuude viiteid tähistab H (H1–H40), sellele järgnev number viitab konkreetsele kohale litereeritud intervjuus. Intervjueeritavate ja teiste intervjuudes mainitud inimeste puhul on artiklis kasutatud pseudonüüme.
- ¹¹ Esimeste hulgas saabunud remigrantide staatus oli enamasti üsna erinev võrreldes hiljem tulnute, kuigi nende erilist positsiooni on mõnes intervjuus võib-olla üleliia rõhutatud, justkui erineksid ka nende motiivid Soome tulekuks oluliselt hiljem tulnute põhjustest. Näiteks ühe immigrantide nõustaja arvates ei teadnud esimesed immigrandid midagi sotsiaalkindlustusest: esimesed 1990. aastatel saabunud ingerisoomlased tulid ainult sellepärast, et nad tundsid, et nende juured on Soomes, “nad tundsid oma identiteeti, et nad on soomlased. Ja neid koheldi halvasti Nõukogude Liidus ja sellepärast nad tulid kodumaale, tulid oma etnilisele kodumaale” (H19: 28).
- ¹² Bönisch-Brednichi (2003: 126) järgi ei meeldi inimestele rääkida ebaõnnestunud migratsioonist. Olen nõus, kuigi mõningaid selliseid lugusid on mulle ka räägitud, tavaliselt siiski siis, kui kriitiline olukord on juba mingi lahenduse leidnud.
- ¹³ Uuema meedia kasutamise eeltingimusteks on nt juurepääs sellele, taskukohasus ning meediakirjaoskuse olemasolu (vt Madianou & Miller 2012: 171).
- ¹⁴ Kone sihtasutuse rahastatav projekt “Üle piiride liikuvad perekonnad: migratsioon Euroopas laste vaatevinklist”.
- ¹⁵ Ühe intervjueeritud naise ema ei võetud esimese palve peale üldse tagasipöördujate järjekorda (mis on eelduseks Soome kolimisele), vaid alles pool aastat hiljem, kui ta läks uuesti kohale ning nõudis tungivamalt järjekorda saamist (H33: 52).
- ¹⁶ Peab nentima, et inimesed on näidanud üles innovatiivsust, mõeldes erinevatele variantidele, kuidas piiri ületada saaks. Üks ema on naljaga pooleks rääkinud, kuidas nad proovisid tütrele abikaasat leida, et ka tütar saaks pere järel Soome kolida (H1: 21). Lihtsustamaks oma elu (piiride ületamine, elamisload), võivad ka erinevatest riikidest pärit noorpaarid abielluda kiiremini, kui nad muidu oleksid seda teinud (vt nt H33: 136).

Allikad

H1–H40: Pihla Siimu aastatel 2000–2004 kogutud materjal, autori valduses kuni projekti lõpuni. Uurimismaterjal koosneb välitööpäevikutest (I–XVII) ja neljakümnest intervjuust, mis on tehtud Soomes, Eestis ja Vene Karjalas. Kümne pere puhul on intervjueeritud mitut pereliiget, kuue puhul on intervjueeritud vaid üht pereliiget. 15 intervjueeritavatest olid intervjuu tegemise hetkel nooremad kui 30 aastat, 12 olid vanuses 30–49 aastat, 18 olid 50aastased või vanemad. Intervjuud on läbi viidud kas eesti, soome või vene keeles. Võrdluseks on kasutatud materjale välitöödelt (osalusvaatlus ning intervjuud), mille autor on läbi viinud 2013. aasta sügisel Lõuna-Soomes eesti päritolu lastega peredes.

Kirjandus

Appadurai, Arjun 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.

- Assmuth, Laura 2013. Asymmetries of Gender and Generation in a Post-Soviet Borderland. Bacas, Jutta Lauth & Kavanagh, William (toim). *Border Encounters. Asymmetry and Proximity at Europe's Frontiers*. New York & Oxford: Bergham Books, lk 139–164.
- Bendix, Regina & Löfgren, Orvar 2007. Double Homes, Double Lives? *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* 37 (1–2), lk 7–15.
- Bryceson, Deborah Fahy & Vuorela, Ulla 2002. Transnational Families in the Twenty-first Century. Bryceson, Deborah & Vuorela, Ulla (toim). *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford; New York: Berg Publishers, lk 3–29.
- Bönisch-Brednich, Brigitte 2003. Ränne ja jutustamine. *Mäetagused* 23, lk 114–129 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr23/migrat.pdf> – 10. märts 2014, doi: 10.7592/MT2003.23.migrat).
- Chamberlain, Mary & Leydesdorff, Selma 2004. Transnational Families: Memories and Narratives. *Global Networks* 4 (3), lk 227–241.
- Davydova, Olga 2002. Interaktiivista identiteetipeliä – havaintoja paluumuutosta Suomeen. Laihiala-Kankainen, Sirkka & Pietikäinen, Sari & Dufva, Hannele (toim). *Moniääninen Suomi: kieli, kulttuuri ja identiteetti*. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto, lk 154–168.
- Davydova, Olga 2004. *Etnisyyspuhe Suomen kynnyksellä. Paluumuuttajien suomalaisuuden muodostuminen*. Avaldamata folkloristika litsensiaaditöö, Joensuu ülikool.
- Faist, Thomas 2000. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press (doi: 10.1093/acprof:oso/9780198293910.001.0001).
- Golbert, Rebecca 2001. Transnational Orientations from Home: Constructions of Israel and Transnational Space among Ukrainian Jewish Youth. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27 (4), lk 713–731 (doi: 10.1080/13691830120090467).
- Huttunen, Laura 2002. *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 861. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hyvärinen, Matti 2006. *Kerronnallinen tutkimus*. (http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-Kerronnallinen_tutkimus.pdf – 10. märts 2014).
- Jaago, Tiiu 2011. Nõukogudeaegne migratsioon ja selle ilmnemine omaelulugudes. *Acta Historica Tallinnensia* 17, lk 140–149. (http://www.kirj.ee/public/Acta_hist/2011/issue_2/acta-2011-17-140-149.pdf, doi: 10.3176/hist.2011.2.09 – 10. märts 2014).
- Jürgenson, Aivar & Kumer-Haukanõmm, Kaja & Tuisk, Astrid 2011. Vabatahtlik ja sunniviisiline ränne eesti migratsiooniloos. *Acta Historica Tallinnensia* 17, lk 3–15. (http://www.kirj.ee/public/Acta_hist/2011/issue_2/acta-2011-17-3-15.pdf – 10. märts 2014, doi: 10.3176/hist.2011.2.01).
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2008. Kogemus ja tõlgendus: kuidas väljendatakse jutustamisel emotsiooni. Västrik, Ergo-Hart (toim). *Kes kõlbab, seda kõneldakse*. Pühendusteos Mall Hiimäele. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 25. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 157–168.
- Kalev, Leif & Jakobson, Mari-Liis 2013. Hargmaisus Eesti-Soome ruumis. *Acta Politica Estica* 4, lk 95–113 (<http://publications.tlu.ee/index.php/actapoliticaestica/article/view/108/97> – 10. märts 2014).

Körber, Karen 2012. So Far and Yet So Near. Present-Day Transnational Families. *Ethnologia Europaea* 42 (2), lk 12–25.

Laki ulkomaalaislain 48 §:n muuttamisesta 57/2011. [Välismaalaste seaduse muutmise seadus 57/2011.] (<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2011/20110057> – 10. märts 2014.)

Liebkind, Karmela & Mannila, Simo & Jasinskaja-Lahti, Inga & Jaakkola, Magdalena & Kyntäjä, Eve & Reuter, Anni 2004. *Venäläiset, virolaiset, suomalaiset: Kolmen maahanmuuttajaryhmän kotoutuminen Suomeen*. Helsinki: Gaudeamus.

Maahanmuutto- ja pakolaispoliittinen toimikunta 1996. *Inkerinsuomalaisten paluumuutto: maahanmuutto- ja pakolaispoliittisen toimikunnan osamietintö*. Sisäasiainministeriön julkaisu. (Tark. 2. p.) Helsinki: Sisäasiainministeriö.

Madianou, Mirca & Daniel, Miller 2012. Polymedia: Towards a new theory of digital media in interpersonal communication. *International Journal of Cultural Studies* 16 (2), lk 169–187 (<http://ics.sagepub.com/content/16/2/169> – 10. märts 2014, doi: 10.1177/1367877912452486).

Marcus, George E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 28, lk 95–117 (<http://www.dourish.com/classes/readings/Marcus-MultiSitedEthnography-ARA.pdf> – 10. märts 2014).

Martikainen, Tuomas 2007. Maahanmuuttajaväestön sukupuolittuneisuus, perheellistytminen ja sukupolvisuus. Martikainen, Tuomas & Tiilikainen, Marja (toim). *Maahanmuuttajanaiset: Kotoutuminen, perhe ja työ*. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D46/2007. Helsinki: Väestöliitto, lk 38–67.

Martikainen, Tuomas & Sintonen, Teppo & Pitkänen, Pirkko 2006. Ylirajainen liikkuvuus ja etniset vähemmistöt. Martikainen, Tuomas (toim). *Ylirajainen kulttuuri: Monikulttuurinen Suomi 2000-luvulla*. Tietolipas 212. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 9–41.

Ong, Aihwa 1999. *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham & London: Duke University Press.

Povrzanović Frykman, Maja 2004. Transnational Perspectives in Ethnology: From ‘Ethnic’ to ‘Diasporic’ Communities. Povrzanović Frykman, Maja (toim). *Transnational Spaces: Disciplinary perspectives*. Malmö: Malmö University (IMER), lk 77–100 (<http://dSPACE.mah.se/bitstream/handle/2043/5269/Transnational%20Spaces.pdf?sequence=2> – 10. märts 2014).

Povrzanović Frykman, Maja 2008. Beyond Culture and Identity. Places, Practices, Experiences. *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* 38 (1), lk 13–22.

Reinvelt, Riina 2002. *Ingeri elud ja lood. Kultuurianalüütiline eluloouurimus*. Studia Ethnologica Tartuensia 5. Tartu: Tartu Ülikool.

Rolshoven, Johanna 2007. The Temptations of the Provision. Multilocality as a Way of Life. *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* 37 (1–2), lk 17–25.

Safran, William 1991. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1 (1), lk 83–99.

Zechner, Minna 2008. Care of Older Persons in Transnational Settings. *Journal of Aging Studies* 33 (1), lk 32–44 (<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0890406507000655> – 10. märts 2014, doi: 10.1016/j.jaging.2007.02.002).

Tilastokeskes 2012a. *Kansalaisuus iän ja sukupuolen mukaan maakunnittain 1990–2012* (http://193.166.171.75/Dialog/varval.asp?ma=020_vaerak_tau_101_fi&ti=Kansalaisuus+i%E4n+ja+sukupuolen+mukaan+maakunnittain+1990+%2D+2012&path=../Database/StatFin/vrm/vaerak/&lang=3&multilang=fi – 10. märts 2014).

Tilastokeskes 2012b. *Syntymävaltio iän ja sukupuolen mukaan maakunnittain 1990–2012* (http://193.166.171.75/Dialog/varval.asp?ma=040_vaerak_tau_103_fi&ti=Syntym%E4valtio+i%E4n+ja+sukupuolen+mukaan+maakunnittain+1990+%2D+2012&path=../Database/StatFin/vrm/vaerak/&lang=3&multilang=fi – 10. märts 2014).

Tilastokeskes 2012c. *Kieli iän ja sukupuolen mukaan maakunnittain 1990–2012* (http://193.166.171.75/Dialog/varval.asp?ma=030_vaerak_tau_102_fi&ti=Kieli+i%E4n+ja+sukupuolen+mukaan+maakunnittain+1990+%2D+2012&path=../Database/StatFin/vrm/vaerak/&lang=3&multilang=fi – 10. märts 2014).

Vertovec, Steven 2007. Introduction: New directions in the anthropology of migration and multiculturalism. *Ethnic and Racial Studies* 30 (6), lk 961–978 (doi: 10.1080/01419870701599416).

Wahlbeck, Östen 2002. The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28 (2), lk 221–238 (doi: 10.1080/13691830220124305).

Wiklund, Lisa 2012. Creative Cosmopolitanism. New Fields of Work Require New Fieldwork. Hirvi, Laura & Snellman, Hanna (toim). *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. Studia Fennica Ethnologica 14. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 109–127.

Summary

Transnational families: Stories about moving and staying put

Pihla Maria Siim

Keywords: border, family, migration, storytelling, transnationality

In the research into migration, push and pull factors have for a long time been in the foreground, in addition to integration and the acculturation of mobile people settling in receiving countries. The starting point for integration-centred research has been the fact that the new country of residence is, or should be, also a new home country for the migrants. In this context, the transnational networks of migrants have not received enough attention, multi-locality being regarded rather as an exception. However, during the last two decades researchers have started to stress the parallel relations that people have to two or more states, meaning that it is possible even to talk about a transnational turn in the interdisciplinary field of migration studies.

Drawing on fieldwork material, this article explores the experiences of multi-local families, whose members live some or most of the time separated from each other, in the transnational social space in an Estonian–Finnish–northwest-Russian context. The main research material consists of forty interviews the author has made between the years 2001 and 2004. Interviewees are former Soviet immigrants living in Finland, on the one hand, and their family members living in the country of origin (Russian Karelia and Estonia), on the other.

By using narrative research methods, the author explores narratives of migration and border crossing – the possibilities and difficulties related to going beyond them. The aim has been to study transnational family life and narrating mobility from the perspective of different family members, taking into account the experiences of relatives who stay behind as well as those of children, in addition to adult migrants. The author is especially interested in the changes in family (life) caused by migration and the role of family storytelling in coping with these challenges.

Mobility is narrated differently depending on the situation and the position of the narrator. Even during the same interview the motivations for relocation are described in different ways, picturing both a spontaneous move and carefully thought out decision. Different aspects are stressed in the migration stories told by adult family members as compared to those of children, unexpectedness of migration being more important in the narratives of the younger generation. Family members staying in the country of origin are more willing to talk about the negative sides of transnational family life, as well as about the problems encountered when keeping in touch with relocated family members. When narrating migration and transnational family life, people have to take into consideration the standpoints, expectations and possible disapproval of their relatives, acquaintances and members of surrounding societies. People rarely talk about unsuccessful migration or about the negative sides of family life, although these aspects can also be moulded into a positive key narrative that helps a person continue with his/her life. With the help of stories, it can also be easier to put into words feelings and attitudes that would otherwise be difficult to express. Sometimes feelings are also described through the experiences of other family members, for example children.

The migration stories told during the interviews concentrate on relocations that took place in the recent past. When talking about the forced relocations or other hardships in the family history, the stress is on survival, on coping with problems. The stories about the persistence and courage of previous generations can also help people to cope with the present-day difficulties. Interviewees are generally aware of the historical relocations of their family members, although forced migration has not always been openly talked about even in the family circle. Along with experiences, fears related to them are often passed to younger generations. Interviewees have, for example, mentioned their fears related to the possible closing of borders. A number of stories also describe people's first visits to Finland, reflecting the dynamics between their 'own' and the 'foreign' worlds. When family members move to other countries, they can become foreigners in the eyes of the relatives who remain. This can be fostered by the problems related to keeping in touch, which have been touched upon especially by older family members who stay in the country of origin. Keeping up a cohesive family feeling across national borders brings its own challenges, with which transnational families must deal.

Pereajalugu internetiajastul: diasporaa-genealoogia ja jätkuv ajalookirjutusprotsess

Anne Heimo

Teesid: Artiklis käsitletakse pereajaloo viljelemise uusi vorme internetiajastul. Suguvõsauurimine on viimase kahe aastakümne jooksul muutunud üheks populaarsemaks harrastuseks. Samal ajal toimunud infotehnoloogia areng on võimaldanud huvi suurenemist pereajaloo vastu veelgi, kusjuures eriti just nn üle-piiri-peredele ehk hargmaistele peredele on muutus olnud murranguline ja inimesed otsivad oma suguvõsa juuri mitte ainult oma kodumaalt, vaid ka sugulaste kodumaalt kogu maakeral. Artiklis vaadeldakse teemat eeskätt Austraaliasse siirdunud Soome väljarändajate näitel. Austraalias on paljud mälestustega tegelevad organisatsioonid, arhiivid ja muuseumid, samuti institutsioonidest sõltumatud projektid hakanud aktiivselt koguma pereajalugusid ja väljarändajate mälestusi, käsitledes seda kui osa riigi mitmekultuurilisuse poliitikast.

Märksõnad: Austraalia-soomlased, diasporaa-genealoogia, osaluskultuur, pereajalugu, perepärimus, suguvõsauurimine, spontaanne ajalookirjutusprotsess

Inimesed tunnevad jätkuvalt huvi oma pere ja suguvõsa mineviku vastu ning pereajaloost ja suguvõsauurimisest on viimase kahe aastakümnega saanud üks populaarsemaid harrastusi.¹ Samal ajal toimunud infotehnoloogia areng, eeskätt interneti ja sotsiaalmeedia läbimurre, on seda populaarsuse kasvu omalt poolt mõjutanud. Huvilistele on kasutamiseks saadaval arvukaid ärilisi teenuseid (de Groot 2009: 73; Meethan 2008; Rosenzweig & Thelen 1998). Soomes on kümneid suguvõsauuringutega tegelevaid ühinguid ning hinnanguliselt tuhatkond suguvõsaseltsi ja -ühingut.² Suguvõsauurimusi ilmub rohkem kui kunagi varem. Soome rahvusringhäälingu *Yleisradio* (Yle) televisiooniprogrammis esitati hiljuti tuntud BBC telesarja "Who do you think you really are" soomepärasest versioonist "Kuka oikein olet?" (Kes sa õieti oled?),³ kus tuntud soomlased otsisid oma suguvõsa juuri. Retked kodukanti on alati olnud populaarsed. Nüüd aga võib juba rääkida eraldi turismiliigist, juurte-turismist (*roots-tourism*). Perepärimuse ja oma juurte vastu huvi tundvatele inimestele pakutakse erireise, mille eesmärk on anda võimalusi tutvuda esivanemate

elukohtadega ning õppida reisi ajal tundma oma suguvõsa ajalugu (Basu 2005; Timothy 2008; Nash 2008: 15, 68–69). Eeskätt suviti tuleb Soome rohkesti aastakümnete eest Põhja-Ameerikasse ja Austraaliasse siirdunud väljarändajate järeltulijaid. Karjalast pärast Teist maailmasõda Soome evakueerunud karjalased ja nende lapsed lähevad omakorda suurte rühmadena endistesse kodukohtadesse meenutama – ja mõni neist ehk ka taga nutma – suguvõsa kunagisi maavaldusi (vt nt Fingerroos 2007; Lehto & Timonen 1993).

Välismaal näikse huvi pereajaloo vastu olevat veelgi suurem kui Soomes. Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Suurbritannias ja Austraalias innustavad arhiivid, muuseumid ja teised avalikud organisatsioonid, isegi telekompaniid⁴ inimesi uurima oma pereajalugu, avaldades suguvõsauurimise käsiraamatuid ja korraldades ettevõtmisi pereajaloo huvilistele. Kanadas on üle poole arhiivotsingutest seotud suguvõsauurimustega (Creet 2011: 3). Austraalias hakati alates 2007. aastast tähistama rahvuslikku pereajaloo nädalat. 2012. aastal pikendati ürituse kestust ühe kuuni, kui augustis toimus nn pereajaloo kuu (*National Family History Month*): kuu aja kestel korraldati mitmel pool sündmusi, mille raames kutsuti inimesi üles tegelema pereajalooga, julgustades neid näiteks suguvõsa ajalooga tegelevate seltsidega ühendust võtma, kirjutama omaelulugusid või intervjuuerima sugulasi, korraldama suguvõsa kokkutulekuid või pereajalugu tutvustavaid üritusi, süstematiseerima perekonnafotosid või külastama suguvõsale tähtsaid kohti (<http://www.familyhistoryweek.org.au/celebrate>). Põhjus, miks pereajaloole nii palju tähelepanu pööratakse, peitub osaliselt nende riikide mitmekultuurilisuses. Oma juurte tundmist on peetud vahendiks, mis aitab saabujail koduneda ja kohalikul elanikkonnal teadvustada mujalt tulnute ajalugu (vt nt Creet 2011; Henrich 2013).

Hoolimata pereajaloo vastu tuntava huvi ulatuslikkusest on selle akadeemiline uurimine siiski veel tagasihoidlik (Meethan 2008; Kramer 2011a: 429), kuigi uurijate teaduslik huvi nende endi pereajaloo vastu on tõusnud (Srigley & Zembryski 2009: 10). Viimast suundumust iseloomustavateks töödeks on nt Carolyn Steedmani *Landscape for a Good Women* (1986), Annette Kuhni *Family Secrets: Acts of Memory and Imagination* (2002, 1. korda 1995) ja Marianne Hirschi *Family Frames: Photography, Narrative, and Postmemory* (1997) (vt samuti selles artiklis mainitud Smart 2007; Fingerroos 2007). Ka huvi hargmaiste perede⁵ ajaloo vastu on kasvanud ning mõnedki pärimusliku ajaloo ja mälu-uurijad on seda ala käsitlenud (vt nt Chamberlain & Leydersdorff 2004: 228–229; Thomson 2011). Ka minu enda huvi pereajaloo, ja just Austraalia-soomlaste pereajaloo vastu, on alguse saanud isiklikust taustast. Olen lapsepõlve veetnud Austraalias ning kasvades kuulnud oma vanemate ja teiste Austraaliasse ümberasunute jutustusi väljarändamisest.

Viimase kahekümne aasta kestel toimunud infotehnoloogia areng on teatud viisil kujundanud pereajalooga tegelemist. Eriti just mitme riigi perede seisukohalt on muutus olnud murranguline ja tekitanud nähtuse, mida Catherine Nash (2008: 15) nimetab diasporaa-genealoogiaks (*diasporic genealogy*). Inimesed otsivad suguvõsa juuri mitte ainult oma kodumaalt, vaid ka sugulaste kodumaadelt maailma erinevatest osadest.

1990. aastatest alates, paralleelselt infotehnoloogia arenguga on folkloorset materjali digiteeritud ja kogutud nii arhiivide andmebaasidesse kui ka veebilehtedele. Sellest hoolimata on folkloristid, väljaarvatud üksikud erandid, internetipärimust või inimeste spontaanset interneti-tegevust oma tegevusväljale toonud üsna aeglaselt (vt nt Blank 2009; Blank 2012; Heimo 2011), ehkki etnograaf Robert Kozinets (2010: 2–3) on juba aastaid tagasi põhjendatult küsinud, kas tänapäeva inimesi ja ühinguid on üldse võimalik uurida nii, et ei uuritaks ühtlasi nende tegevust võrgus. Ameerika Ühendriikide kõrval on internet siiski juba 1990. aastatest alates olnud folkloristliku uurimuse objektiks Eestis (vt nt Kõiva & Vesik 2009). Eriti huvipakkuv uue uurimisala hõlmamise näide siinse uurimuse vaatepunktist on Mare Kõiva (2008) artikkel Austraalia-eestlaste internetikasutusest ja selle tähendusest neile. Kuigi folkloristlikke internetiuurimusi tasahaaval lisandub, pean käesolevas artiklis praegu veel tuginema teistes valdkondades, eeskätt suulise ajaloo ja mälu-uuringute, meedia- ja kultuuripärandi uurimise valdkonnas tehtule, ning mõistagi internetietnograafia. Internetietnograafia – välitööd võrgus, uurimus võrgust või võrgu vahendusel – on keeruline ala, sest internet on oma loomult dünaamiline ja sel võib kasutajate silmis olla erinevaid tähendusi olenevalt sellest, milliseid teenuseid või rakendusi nad kasutavad (vt nt Hine 2000; Suominen 2009; Laaksonen jt 2013). Lisaks uurimistöö üldistele eetikareeglitele tuleb arvestada interneti selliste iseärasustega nagu avalikkuse ja privaatsuse ebamäärasus või aja ja koha tähenduste muutus. Paljud internetietnograafid on seadnud kahtluse alla uurijate üldise tava lihtsalt jälgida veebilehti, enda juuresviibimist avalikustamata (Turtainen & Östman 2013). Olen siiski ka ise niiviisi toiminud, sest vaadeldavad veebilehed on olnud avatud või poolavatud, mida saab jälgida nendega liitumata (ehkki minu palvel on mind neisse vastu võetud). Neil veebilehtedel ei käsitleta ka eriti delikaatseid teemasid.

Käesolevas artiklis vaatlen pereajaloo viljelemise tänapäevaseid, sh eriti uusi vorme.⁶ Esmalt teen kokkuvõtte praegusest pereajaloo buumist ja sellega seonduvatest uurimustest üldisemalt. Käsitlen ka pereajaloo suhet pärimusliku ajaloo ja mälu-uuringutega. Seejärel vaatlen pereajaloo-esitusi internetis. Lõpuks tutvustan ümberasujate mälestuste talletamist Austraalias, näidates ühtlasi, mil viisil on Austraalia-soomlased ümberasumist kirjeldanud.

Genealoogia ja pereajalugu

Maailma suurimate genealoogiaalaste veebilehtede hulka kuuluv Ancestry.com küsis 2012. aasta sügisel oma *Facebooki*-lehel,⁷ miks inimesed tunnevad oma pereajaloo vastu huvi. Mõne päeva jooksul kogunes küsimusele vastajaid 151. Paljud rääkisid, et nad on uudishimulikud ja soovivad rohkem teada saada oma päritolust, mõnest sugulasest – paljud adopteeritud teatasid, et otsivad teavet oma bioloogiliste esivanemate kohta – või otsiti selgitust peresaladustele. Osa vastajaist tundis kohustust koguda pereajalooalast materjali ja seda tulevastele põlvedele edasi anda. Oli ka neid, kelle huvi oli puhtpraktiline – nad soovisid parandada arhiivides esinevaid vigu või kontrollida, kas suguvõsas leidub pärilike haiguste kandjaid või miks mitte ka rikkaid sugulasi, kellelt võiks oodata pärandust, nagu mõni vastaja samuti naljatlevalt märkis. Need vastused on kooskõlas pereajaloo põhjuseid käsitlevates uurimustes saadud tulemustega. (Kramer 2011b; Rosenzweig & Thelen 1998: 15–16, 25.)

Huvi pere- ja suguvõsaajaloo vastu on oluliselt kasvanud sellestki hoolimata – või just sellepärast –, et läänemaades on tuumperede (vanemad ja lapsed) tähtsus vähenenud.⁸ Uurijad on seda seletanud mitmeti. Huvi lisandumist on peetud vastureaktsiooniks tänapäevale, millele peetakse omaseks kollektiivsuse puudumist, individuaalsuse rõhutamist, liikuvat eluviisi, peresidemete nõrgenemist ja tuumperede arvulist vähenemist. Pere- ja suguvõsaajaloos nähakse eneseuuringu, mõistmise ja identiteedi loomise vahendit. Oma juurte tundmist loetakse eelduseks, et inimene saaks kogeda ennast eheda ja terviklikuna. Suguvõsaajaloost otsitakse vastuseid küsimusele, miks on asjad nii, nagu nad on, ja positiivseid eeskujusid, kellega samastuda: miks mina olen selline?, miks minu pere on selline? Huvi põhjustena on välja toodud ka üldiseks muutunud vajadust ajalugu personaliseerida. Pereajaloo-uurimustest tõusevad esile ühtaegu nii kollektiivsus kui ka individuaalsus, nii üheskoos kui ka lahus olemine. (Vt nt Ashton & Hamilton 2007: 27–28; Srigley & Zembryski 2009; Kramer 2011b.)

Esialgu oli sugupuude väljaselgitamine seotud pärandi- ja maaomandiõiguse ning oma seisundi tugevdamisega, puudutades peamiselt kõrgkihti ja mehi. Tänapäeval soovivad ka paljud nii-öelda tavalised inimesed, olenemata oma soost, tutvuda suguvõsaajalooga, lootmata leida sealt suurmehi või -naisi, ehkki ka see võimalus võib mõnele huvi pakkuda. (Vt Hareven 1992: 271; Smart 2007: 36.)

Pereajalugu on siinses käsitluses laiem mõiste kui suguvõsauurimus, ehkki mõlemad hõlmavad sugulussuhete ja suguvõssa kuuluvate isikute ajaloolise põlvnemise uurimist. Suguvõsauurimise esmane eesmärk on kirikuraamatute ja teiste ametlike perekonnalooste dokumentide abil välja selgitada ning kokku panna sugupuu. Pereajaloos otsitakse mitmeid meetodeid kasutades teavet suguvõsa ajaloo kohta, kusjuures huvi võib olla nii biograafiline kui ka kodulooga

seotud. See võib olla suunatud näiteks suguvõsa sõjaväelastest isikutele või väljarännanud pereliikmetele. Pereajaloo-uuri ja allikad on perepärimus, kirjad, päevikud ja muud autobiograafilised materjalid, fotod, ajaleheväljalõiked, mälestused, kodu-uurimisega seotud kirjandus. Pereajaloo-uuri ja võib sugupuu või tabeli koostamise asemel kirjutada raamatu, pidada ettekande suguvõsa kokkutulekul, koostada leidudest näituse või hakata haldama veebilehte. Genealoogias on traditsiooniliselt eelistatud meesliine, pereajaloos jaotub huvi nii naiste kui ka meeste vahel (Latvala 2005: 77; vt ka Jaago 2002: 422–423). Faktide väljaselgitamine ning lahkunud sugulaste otsimine ja leidmine on tähtis nii suguvõsa- kui ka pereajaloo uurijale. Samuti iseloomustab mõlemat valdkonda vajadus leida endale ja oma pere liikmetele koht ajas ja ruumis, ühtlasi kohusetunne säilitada pere ja suguvõsa ajalugu (de Groot 2009: 73–74; Ashton & Hamilton 2007: 27).

Pereajalugu vahendab ajalooliste sündmuste tõlgendusi ja nende mõjutusi suguvõsas, sellel on märkimisväärne roll üksikisiku ajalooteadlikkuse sünnis. Ameerika Ühendriikide kodanike ajalooteadlikkust käsitlevas uurimuses, Roy Rosenzweigi ja David Theleni töös *The Presence of the Past (Oleviku minevik, 1998)* avaldub pereajaloo tähtsus kõikidel tasemetel. Pereajalugu oli üks populaarsemaid vaba aja harrastusi, see oli tähtsaim viis kogeda ühtekuuluvust minevikuga. Muuseumide kõrval peeti pereajalugu sugulaste isiklike kogemuste vormis kõige usaldusväärsemaks ajalooallikaks⁹ (Rosenzweig & Thelen 1998: 21–22, 89–114). Soomes on olukord eelkirjeldatule üpris sarnane. Erinevus on vaid selles, et soomlased tunnevad ajaloo vastu suuremat huvi kui ameeriklased, ühtlasi usaldavad nad ka kooli ajalookursust ja teaduslikku kirjandust märgatavalt rohkem (Torsti 2012: 30, 40–44, 52–61).

Kuigi eriti väikestes piirkondades sulanduvad kodulugu ja pereajalugu omavahel, on tähele pandud, et koduloolased on tavaliselt mehed, pereajaloo tundjad ja vahendajad aga naised (Rosenzweig & Thelen 1998: 29–31; vt ka Heimo 2010: 172–173). Pilvi Torsti soomlaste ajalooteadlikkust käsitleva uurimuse kohaselt vaatasid just naised koos lastega fotosid, jutustasid neile oma minevikust ja käisid koos lastega muuseumides. Mehed seevastu otsisid ajaloolist teavet meelsamini internetist ning vaatasid ajalooteemalisi telesaadeteid ja filme (Torsti 2012: 43–44). Naistele näis olevat tüüpilisem kujutada minevikusündmusi osana oma igapäevastest jutustustest, näiteks lapselapsele minevikust rääkides võrreldi läinud aegade kombeid või asju nüüdisaegsetega; mehed aga kommenteerisid ajaloolisi sündmusi stiilis “mis siis õieti juhtus” (Rantala 2012: 50). Mälestuste uurijate hinnangul võib siin põhjus seisneda asjaolus, et lapseeast peale pööratakse tütardele mälestusi rääkides tähelepanu pigem sotsiaalsetele suhetele ja tunnetele, poistele aga räägitakse enam faktidest (Fivush & Haden 2005).

Kujuteldav pere, jutu-pere, peremälu

Pere- ja sugulussidemeid kirjeldatakse üldiselt veresidemete kaudu. Soomlaste kõnekäänd “veri on paksem kui vesi” näitab, et sugulussuhteid peetakse teistest inimsuhetest tähtsamaks, ja viitab ühtlasi sellele, et just ühine genotüüp on see tegur, mis ühendab üksikud inimesed perekonnaks või suguvõsaks, ehkki peret ja suguvõsa võidakse käsitleda ka kui sotsiaalse ja kultuurilise võrgustikuna.¹⁰ Lisaks bioloogilisele (geneetilisele) sugulusele võidakse sugulust vaadelda ka sotsiaalsete rollidena, mis kultuuriti erinevad ja millest lähtuvalt inimesed ühiskonnas üksteise suhtes käituvad. Pereliikmeteks ja sugulasteks võidakse lugeda inimesi, keda peetakse lähedasteks, kuigi bioloogilist sidet nendega ei ole. Samas võib osa bioloogilistest sugulastest jääda väljapoole peret ja suguvõsa. Sugulus ei eelda füüsilist kohalolekut. Piisab isiku suguvõssa kuulumise teadvustamisest. Sel põhjusel võib peresid nimetada kujuteldavateks, nagu Benedict Anderson (1983) nimetab riiki kujuteldavaks: siin ei pea tingimata kõiki tundma, et olla kokkukuuluvusest teadlikud. (Vuorela 2002.) John Gillise järgi on kõigil kujutlustest, müütidest ja rituaalidest koosnev käsitus kujuteldavast ideaalperest (*families we live by*), samuti perest, kellega koos tahes või tahtmata tegelikult elatakse (*families we live with*) (Gillis 1996 tsit Smart 2007: 51; Smart 2011: 541). Raphael Samueli ja Paul Thompsoni toimetatud suulise ajaloo klassikasse kuuluva kogumiku *The Myths We Live By* (Müüdid, mille järgi me elame, 1990) artiklid osutavad sellele, kui paljudel eri viisidel on pere ja pereliikmete rollidega seotud käsitlused kujunenud. Annette Kuhn (2002: 57) nimetab peret utoopiliseks, kuna perega seostatakse ootusi, millised need peaksid olema.

Astrid Erlli (2011: 56) järgi on peremälu (*family memory*) tähtsaim kommunikatiivse mälu (*communicative memory*) vorm, ta viitab Jan Assmanni käsitlusele kommunikatiivsest mälust kui tänapäeval toimuvast mineviku-meenutamisest, mis on aldis kontekstilistele variatsioonidele (Erll 2011: 28–29; Assmann 2008). Peremälu puhul on tegemist põlvkondade vahelise mäluga (*intergenerational memory*), mis viitab nimelt põlvkonniti pere raames toimuvale mineviku-meenutamisele.¹¹ Seega seob peremälu pere- ja suguvõsaliikmeid omavahel põlvkonniti (Halbwachs 1980 tsit Erll 2011: 17). Väidetakse, et perestruktuurist või suurusest sõltumata ühendavad eri põlvkondade peresid kõige enam peret või suguvõsa puudutavad jutustused, ühine ajalugu, samad mälestused. Pereliikmete mälestusi edasi rääkides kujundatakse ühismälu (*shared memory*), mida nimetatakse ka perelooks (Rosenthal 1998: 7 viide 9). Peremäludega määratletakse perekondlikud ja suguluspiirid: perre ja suguvõssa kuuluvad need, kellest räägitakse. Selles mõttes ei ole perelugu “veatu” (Smart 2007: 82–84; Meethan 2008). Teine paljukasutatud mõiste peremälu

kõrval on järelmälu (*postmemory*) (nt Hirsch 1997). Esialgu viitas Marianne Hirsch selle mõistega eeskätt lastele edasi antud traumaatilistele mälestustele, näiteks sõja- ja holokaustimälestustele, tänapäeval kasutatakse mõistet ka laiemas tähenduses.

Folkloriste on huvitanud ennekõike jutustustena vahendatud perelood või perepärimus (vt nt Jaago 2002; Latvala 2005). Tavaliselt vahendatakse peremälu kujundavaid lugusid argipäevaolukordades igapäevase vestluse raames. Perepärimuslikule jutustamisele on omane, et järjest räägitakse palju lugusid, meenutades neid kas vaheldumisi või ühekaupa, nagu näiteks siis, kui vanavanem räägib oma järglastele enda lapsepõlvest. Kui mälestused on jutustajatele ühised, ei ole tingimata vaja neid isegi tervenisti korrata, vaid piisab viitest isikule või sündmusele: “Kas mäletad, kui vaar ...?” (Vuorinen 2001).

Eriti neile peredele, kelle liikmed elavad eri riikides, pakuvad perelood võimalusi luua ühtekuuluvusteadlikkust olukordades, kus võimalusi füüsilisteks kohtumisteks ei ole (Chamberlain & Leydesdorff 2004). Nii kujundatakse lastes arusaam perest ja suguvõsast ka siis, kui nad kõikide sugulastega mitte kunagi ei kohtu. Väljarändaja sünnimaa, tema vanemate kodumaa ja need, kes sinna jäid, on väljarändajate mälestustes kesksel kohal. Väljarändaja mõtiskleb nende mälestuste üle kogu oma elu vältel, mõtestades neid taas ja taas uuesti. (Chamberlain & Leydesdorff 2004: 228.) Alistair Thomson (2011) nimetabki väljarändajate mälestusi liikuvateks jutustusteks (*moving stories*): ümberasumisest pajatavad jutud käsitlevad liikumist ühest kohast teise; need lood on jätkuvalt liikvel (aktuaalsed); sageli on need teemad liikuvad (edasiarendatavad), sest äsjase immigrandi lugu on teistsugune kui kaua riigis elanud ümberasujal.

Soome Kirjanduse Selts korraldas 1997. aastal ulatusliku soomlaste perepärimuse kogumisvõistluse “Suvun suuri kertomus” (Suguvõsa suur lugu). Folklorist Pauliina Latvala uurimus *Katse menneisyyteen* (*Vaade minevikku*, 2005; vt sama kogu allikapublikatsiooni Latvala 2001) põhineb selle kogumisvõistluse käigus laekunud 720 kaastööl (kokku ligi 40 000 lehekülge tekstimaterjali). Latvala (2005: 15) nimetab suguvõsa raames vahendatud mälestustest, lugudest jms moodustuvat käsitust suguvõsa pärimuslikuks ajalooks. Neile kirjalikele kaastöödele on omane suguvõsa- ja pereajaloo tõlgendamine rahvuse ajaloo osana: neis jutustati oma suguvõsa liikmete osalemisest sõjas ning kirjeldati põllumajandusliku murrangu, linnastumise ja koolihariduse mõju suguvõsas, samuti muutusi naiste staatuses. Paljudes kaastöödes jutustati suguvõsa kangelastest naistest, sh ka Soome kodusõja ajal vapralt oma mehi kaitsnud naistest või naistest, kes tegid Teise maailmasõja ajal kodurindel meeste töid. Mälestused olid enamasti positiivsed edulood, seotud sugulastega, kellega jutustaja soovis samastuda. (Latvala 2005; vt ka Vuorinen 2001: 133, 136–139.) Latvala järgi

suunavad Soomes üldlevinud genealoogia- ja suguvõsaliikumise harrastused tavadid, millest lähtudes inimesed oma suguvõsast räägivad: jutustamisel kasutatakse sugupuuskeemi ja sugulaste elulugudes mainitakse dokumentides leiduvaid andmeid. Genealoogia-käsiraamatutes soovitatud uurimisallikate ja uurimisjuhiste mõju on samuti suguvõsalugudes nähtav. Ehkki suguvõsa ja kodukandiga seonduvad kangelasllood paigutuvad sageli lähiminevikku, sisaldab kogumisvõistluse "Suvun suuri kertomus" ainetik ajaloolisi ja kohamuistendeid, millega rõhutatakse suguvõsa juurte sügavust ja kohateadlikkust. Osa kirjutajatest on valinud ilukirjandusest tuttava sõnastusstiili, püüdes võistlustööks luua konkreetsete tegelaskujudega tervikliku ja ehedat jutustust. Enda ja suguvõsa eluetappide tagasivaatav käsitlus on omakorda pärit autobiograafiatest ja mälestusteraamatutest. (Latvala 2005: 72–73, 76–78.) Folklorist Tiiu Jaago on kogumisvõistluse "Suvun suuri kertomus" materjali võrrelnud eestlaste suulise ja kirjaliku perepärimusega (Jaago 2002: 416; 2007).

Lisaks ühistele mälestustele ühendavad ja lahutavad pereliikmeid peresaladused. On avalikke saladusi, mida teavad kõik, kuid millest ei tavatseta rääkida, ja saladusi, mida teavad üksnes valitud pereliikmed. Peresaladusi uurinud Carol Smarti (2011) järgi on saladused sageli seotud haiguste, vaimse tervise probleemide, majanduslike raskuste, adoptiooni, abieluväliste laste, raseduse katkestamiste ja kriminaalkaristustega. Soomes vaikitakse lisaks eespool mainitud teemadele ka enesetappudest ja vägivallategudest. Saladusi võidakse edasi pärida, ja isegi kui neist ka vaikitakse, võivad need avaldada mõju ühest põlvkonnast teise, olgu siis näiteks painajate-kummituste kaudu või eluvalikute tegemisel. Sageli kiidab osa pereliikmeid vaikimise heaks, soovides nii näiteks säästa järeltulevaid põlvi häbist või ebamugavatest teemadest. (Rosenenthal 1998.) Sealjuures on ka ebameeldivaid või delikaatseid peremälestusi muudetud, sobitades neid paremini edasijutustamise aja konteksti, kohendades neid poliitiliselt korrektseks või lihtsalt meeldivamaks (Welzer 2005). Soomes salatakse ka sõjakogemusi. Pärast Soome kodusõda oli vaid sõja võitjatel, valgetel õigus sõjakogemusi avalikkuse ees meenutada (Peltonen 1996). Punaste poolel meenutati sõda avalikult vaid poliitiliselt aktiivsetes peredes. Tavaliselt siiski vaikiti, et pääseda häbist ja sotsiaalsest tõrjutusest (Westerlund 1999: 6–8; vt ka Heimo 2010: 135–136). Ka Teise maailmasõjaga seonduv mahavaikitud kogemusi. Sõjaveteranid ja naiskodukaitsjad (lottad) on vaikimist põhjendanud ühest küljest sellega, et nad on selliselt toimides soovinud säästa oma perekonda, ja teisalt kultuurilise kogemusega, et sõjamälestustest ei ole üldse sobiv avalikult rääkida (vt nt Kinnunen 2006; Strandén 2010: 352, 358). Sõdurite psüühilisi probleeme, sõjavangide kohtlemist, sõjavägivalda ning Saksa sõduritega suhelnud naiste ja neist suhetest sündinud laste saatust on saadud uurima hakata alles 21. sajandil. Teema avalik käsitlemine on toonud paljudele

kergendust, ja näiteks Saksa sõdurite lapsed on võinud rajada isegi oma ühingu. Eestis avaldab lähiminevik sellest jutustamisele veelgi tugevamat mõju, ja ehkki paljud soovivad või tunnevad kohustust tuua läbielatu avalikkuse ette, on ka neid, kes eelistavad jätkuvalt vaikida (vt nt Kirss jt 2004; Kõresaar 2011).

Pereajalugu: spontaanne ajalookirjutusprotsess ja osaluskultuur

Igipõlistele küsimustele, kes me oleme ja kust me tuleme, ärgitab internet vastuseid otsima, sest vajalik teave võib olla vaid hiireklõpsu kaugusel (Srigley & Zembryski 2009). Suguvõsaurijad mõistsid kohe 1990. aastate alguses, milliseid võimalusi pakub internet genealoogiale. Sotsiaalmeedia läbimurre 2000. aastatel on innustanud inimesi pereajalooga tegelema, arhiividokumentide, registrite ja ajalehtede ulatuslik digitaliseerimine inspireeris neid läbi vaatama oma pere ajaloo seisukohast. Tänapäeval on internetis ohtralt saadaval ka genealoogilisi programme, pereajaloo uurimise käsiraamatuid ning võrguteenuseid suguvõsaurijate tarbeks. Informatsiooni otsijatest ja kasutajatest said ühtlasi ka selle loojad ja jagajad.

Kirjeldatud muutust pere- ja suguvõsaajaloo uurimises võib vaadelda kui nähtust, mida David Thelen nimetab *participatory historical culture* (Thelen 1998: 190) – see hõlmab inimeste spontaanset, ühistele kogemustele ja olnu mõtestamisele rajanevat järjekestvat ajalookäsitluse loomet. Arvestades internetikasutuse aktiivsust, on see lähedane ka Henry Jenkinsi (Jenkins jt 2006) kontseptsioonile osaluskultuurist (*participatory culture*), mille all peetakse silmas internetikogukondade koostöös loodavaid aheltekste vm esitusvorme. Osaluskultuuris tulevad esile erinevad rühmad, millega seoses hajuva nt piirid professionaalide ja amatööride vahel. See ilmneb internetis suurepäraselt: siin leidub lõputult näiteid, kuidas inimesed ja ühingud loovad ja vahendavad oma tarbeks minevikuga seonduvat teavet.

Suguvõsaurijad ja ümberasujad on ühed tähelepanuväärsemad interneti kasutajarühmad. Esmalt tulevad ümberasujad internetti teavet otsima, järgmisel etapil hakkavad nad ühendust pidama maailma eri osades asuvate sugulaste ja kaasmaalastega ning kolmandal etapil asuvad kasutama internetti selleks, et tutvuda oma ajaloo (Silberman & Purser 2012: 22). Olen oma praeguse uurimuse tarbeks jälginud aktiivselt paljusid *Facebookis* tegutsevaid kogukondi ning veebilehti meenutamise ja ajaloo-alase tegevuse seisukohast. Näiteks *Facebooki* kogukonda *Finnish genealogy* kuulub umbes 1800 liiget peamiselt Ameerika Ühendriikidest ja Soomest (01.10.2013). Mehi ja naisi on rühmas peaaegu võrdselt. Rühma eesmärk on pakkuda oma liikmetele keskkonda,

kus saaks vestelda suguvõsajuurtest, ümberasumisest ja DNA-st¹². *Facebooki* leheküljel vahetavad kogukonna liikmed teavet ja kogemusi, nad edastavad üksteisele perelugusid ja fotosid, aga ka romaane, filme, uurimusi ja arhiivimaterjale.

Eelisel sügisel mõtiskles üks Soome päritolu naine selle üle, miks tema vanaema kolis 20. sajandi alguses Ameerika Ühendriikidesse, ja küsis *Finnish genealogy* veebilehel, milline majanduslik olukord valitses tol ajal Soomes. Kas ehk nälg sundis tema vanaema Ühendriikidesse minema? Küsija sai mõne päeva jooksul kümneid vastuseid. Inimesed jutustasid perekesksid mälestusi oma vanavanemate ümberasumisest Ameerika Ühendriikidesse ja selle põhjustest, soovitasid teemat käsitlevaid veebilehti, romaane, uurimusi ja arhiive. Teine näide sama kogukonna veebilehelt on seotud soomlaste kohvijoomistavaga. Postituste ahela lükkas käima umbes leheküljepikkune iseseisva failina esitatud lugu, kus eespool mainitud naine meenutas kohvijoomist koos soomlasest vanaemaga. Meenutusele reageeriti viivitamatult ja paarkümmend inimest saatis oma mälestusi soomlaste kohvijoomistest, kogetud kas Ühendriikides või külaskäikudel Soome. Mälestustes käsitleti kohvijoomisega seonduvat kombestikku, võrreldi eri rahvuste tavasid ja meenutati soomlastest vanavanematega veedetud kohvihetki. Selles vestluses osalesin ka ise, saates lingi ajalehes *Arctic Anthropology* avaldatud Fredric M. Robertsi artiklile "The Finnish Coffee Ceremony and Notions of Self" (Soome kohvitseremoonia ja arusaam endast, 1989). Minu saadetud link ärgitas korra juba vaibunud vestlust taas alustama ja üle kahekümne inimese jätkas mõttevahetust samal teemal.

Nagu eespool esitatud näited osutavad, sünnib suurim osa minevikuga seonduvatest tõlgendustest jätkuvalt spontaanselt, kui selleks tekib sobiv võimalus. See tõlgendusprotsess on mõeldud oma tarbeks ja toimub samalaadsete kogukondade vahel. Samuel Schrager (2004: 284–285) kirjeldab meenutusi kui järjekestvaid vestlusi; need on omalaadsed protsessid, mis on alanud varem ja jätkuvad iga kord, kui mõni vestluses osaleja pakub sellesse oma lisa, hinnates, seletades ja esitades oma nägemusi ning kasutades mitmesuguseid retoorilisi vahendeid, kinnitamaks muude tõlgenduste pädevust. Lisaks valib ta pidevalt võimalusi, mil viisil ta oma käsituse esitab, millisest vaatenurgast lähtub ja mida jätab rääkimata.

Neil Silberman ja Margaret Purser (2012: 16–17), kes on uurinud kultuuripärandi uusi vorme sotsiaalmeedias, nimetavad eelkirjeldatud protsessi esitusemäluks (*performative memory*). Iga toimuv keskustelu on esitus, millel pole üheselt määratletavat algust ega lõppu. Keskustelu võib hääbuda, et puhkeda mõnel teisel hetkel taas. Nende esituste eesmärk on leida seoseid oleviku ja mineviku vahel ning arutleda võimu ja autoriteedi üle. Tänapäeval toimuvad need esitused üha sagedamini internetis. Mälu-uurijad kasutavad sama mõistet,

rõhutades digitaalse mälu esituslikku loomust. Internetis avaldatavad mälestused on tavaliselt läbi mõeldud, pidades silmas kindlat sihtrühma.

Lisaks Austraalia-soomlaste kogukonnale leidub *Facebookis* terve hulk samalaadseid soomlastele suunatud kogukondi eri linnades. Need kogukonnad esindavad peamiselt esimese etapi internetikasutajaid. Need, kes alles kavandavad Austraaliasse reisimist või on sinna saabunud lähiminekis, küsivad abi praktiliste argiprobleemide lahendamiseks ja Austraalias juba kauem elanud inimesed annavad neile abivalmilt nõu. Teise tüüpilise näite pakub *Facebooki* kogukond *Bli Bli on Maroochy Historical Society Inc.* Artikli kirjutamise ajal kuulus sellesse kogukonda 134 liiget (30.09.2013). *Bli Bli on Maroochy Historical Society Inc.* on Austraalia läänerrannikul asuva väikese paikkonna kodulooühing. Ühingu juhataja ja paljud selle aktiivsed liikmed on 19. sajandi lõpus sinna piirkonda tulnud Austraalia esimeste soomlaste ühenduse *Finbury* järeltulijad. Veebilehel avaldatakse piirkonna ajaloo ja inimestega seonduvaid uudiseid, fotosid ja materjale ning ühtlasi on seal ka andmeid soomlastest ümberasujate ajaloost Austraalias.

Ühingu Bli Bli on Maroochy Historical Society Inc Facebooki avalehel on pilt selle ühingu esimehe Soomes sündinud vanematest, nautimas suvepäeva 1920. aastatel (31.01.2014).

Austraalia – ümberasujate maa

Viimase saja aasta jooksul on välismaale ümber asunud hinnanguliselt üle miljoni soomlase. Soome Migratsiooniinstituudi statistika kohaselt on põhiosa emigratsioonivoolust suundunud Põhja-Ameerikasse (üle 400 000 inimese, kellest põhiosa asus ümber enne Esimest maailmasõda) ja Rootsi (üle 600 000 inimese, kellest põhiosa asus ümber pärast Teist maailmasõda). Nendega võrreldes on ümberasumine Austraaliasse olnud väike. Aastatel 1860–2010 on Soomest Austraaliasse emigreerunud vaid 24 000 soomlast. (http://www.migrationinstitute.fi/stat/Siirtolaisuus_kartta_1860-2010.jpg.) Austraalia 23 miljonist elanikust üle 6 miljoni moodustavad ümberasujad, kes on sündinud väljaspool Austraaliat. Teiste rahvusrühmadega võrreldes¹³ on soomlastest ümberasujate arv väga väike. Soome päritolu inimeste arv on hinnanguliselt alla 30 000 ja nendest vaid 7900 on sündinud Soomes (<http://www.immi.gov.au/media/publications/statistics/comm-summ/textversion/finland.htm>).

Esimesed soomlased Austraalias olid meremehed, kes läksid 1850. ja 1860. aastatel Victoria ja New South Walesi kullaväljadele õnne otsima. Esimene püsiv soomlaste kogukond loodi 19. sajandi lõpus Nambouri suhkruroopiirkonnas Queenslandis. 20. sajandi alguses elas Finburys 70 soomlast. Esimene tõeline sisserändelaine Austraaliasse jääb 1920. aastatesse, kui Ameerika Ühendriigid asusid immigratsiooni piirama. Siis läks Austraaliasse ohtralt vallalisi mehi Pohjanmaalt. Sageli viibisid nad seal mõne aasta ja kui olid teeninud piisavalt raha oma talu ostmiseks, tulid tagasi Soome. Teine ümberasumislaine oli 1950. ja 1960. aastate vahetusel, kui Austraaliasse läks tööd otsima ka palju perekonnainimesi. (Koivukangas 1998.) Austraalia riik vajas sel ajal töökäsi ja toetas seepärast immigratsiooni, abistades majanduslikult riigile sobivaks peetud sisserändajaid, tasudes osa nende ümberasumiskuludest. Immigrandid omalt poolt lubasid vastutasuks töötada vähemalt kaks aastat Austraalias. (Jupp 2007.)

Austraalia järgis kaua diskrimineerivat immigratsioonipoliitikat. See oli niinimetatud *White Australia Policy*, kus Austraalia soosis teatud riikide ümberasujaid, näiteks põhjaeurooplasi (Jupp 2007). Pööre toimus aastal 1973, mil riigi ametlikuks liiniks sai mitmekultuurilisus. Muutuse tulemusel asutati 1986. aastal Adelaide'is riigi (ja ühtlasi maailma) esimene ümberasujate muuseum. Paljud muuseumid hakkasid oma näitusekavadesse võtma migratsiooniteemat ja tutvustama teisi kultuure koostöös sisserändajate kogukondadega, teostades niiviisi uut riiklikku narratiivi Austraaliast kui immigrantide riigist (*Nation of Immigrants*). (Henrich 2013.) Muutus ilmneb ka viisides, kuidas praegu ümberasujate panust esile tõstetakse, tuues näiteks selliseid riiklikult olulisi hankeid nagu Austraalia ajaloo

Teeviit Nambouri Bli Blis meenutab sealseid endisaegseid soomlastest ümberasuajaid (30.09.2013).

suurim elektrifitseerimishange Snowy Mountain Scheme (vt nt <http://www.migrationheritage.nsw.gov.au/exhibition/newaustralia/building-the-snowy/>; Ashton *et al.* 2012: 22–26).

Erinevalt paljudest teistest etnilistest rühmadest ei ole soomlased siiski kuigi innukalt asunud tutvustama oma ühiskonna pärimust.¹⁴ Soomlaste migratsiooni on käsitletud kümnetes mälestustes ja ilukirjanduslikes teostes, kuid mõnesid erandeid arvestamata on need reeglina omal kulul avaldatud materjalid äratanud vähe tähelepanu. (Punta-Saastamoinen 2010.) Nambouris kiirtee Finland Road'i ääres asuvasse soome mälestusparki (*Finnish Memorial Park*) püstitati 1997. aastal mälestusmärk soomlastest immigrantidele.¹⁵

On jäädvustatud ka üksikisikute mälestust, andes nende nime mõnele tänavale või pargile. Näiteks Kanervo Road Põhja-Queenslandis meenutab selles piirkonnas kunagi tubakat kasvatanud Kanervo perekonda. Nestori Karhula (1893–1971) oli üks tuntumaid poliitilise mõjujõuga soomlasi Austraalias. Karhula kodulinnaosas Brisbane Eight Mile Plains'is on tema auks nimetatud park. Arvukad mälestustega tegelevad organisatsioonid, arhiivid ja muuseumid, samuti eraviisiliste projektide algatajad koguvad aktiivselt pereajalugu ja väljarändajate mälestusi. Näib, et mälestused on osutunud ümberasuajatele

igal pool maailmas eriti tähtsaks. (Vt nt Ashton & Hamilton 2007; Guelke & Timothy 2008; Marselis 2011; Henrich 2013.) Migratsiooniga seotud arhiivid ühendavad eri riike, ent on samas olulised ka iga üksiku riigi rahvusliku ajaloo seisukohast (Creet 2011: 3). Austraalia on sellesse töösse panustanud rohkem kui Soome ja paljud teisted riigid. Lisaks mälestustega tegelevatele organisatsioonidele annavad sellest silmnähtavat tunnistust alates 1990. aastate lõpust Austraalia eri osadesse ümberasujate auks püstitatud *Welcome Wall* või *Tribute Wall* tüüpi mälestusmärgid. Need Ameerika Ühendriikide Ellis Islandist ajendatud mälestusmärgid on tavaliselt muuseumidega seotud seinad, millele võib tasu eest graveerida ümberasuja nime ja muid andmeid, näiteks ümberasumise aasta või päritoluriigi. Kõne alla võib tulla ka seinale kinnitatav plaat, millele on graveeritud nimetatud teave. Nii on tehtud Austraalia suurimas ja vanimas ümberasujate vastuvõtukeskuses Bonegillas asuvas muuseumis *Block 19, Bonegilla Migrant Experience*.

Sydneys asuva Austraalia riikliku meremuuseumi (*Australian National Maritime Museum – ANMM*) *Welcome Wall* on neist suurim. Seal lisandub füüsilisele mälestusseinale elektrooniline andmebaas, kuhu võib salvestada

Memoriaalsein – Welcome Wall Austraalia riiklikus meremuuseumis Sydneys.
Anne Heimo foto 2012.

lisaks ümberasuja isikuandmetele ka muud temaga seonduvat teavet ja tema minibiograafia. Randi Marselis (2011) nimetab neid digitaalseteks mälestusmärkideks (*digital monuments*), kuna nende abil hoitakse au sees ümberasujate mälestust. Kevin Fewster (tsit Henrich, ilmumas) seevastu ennustab, et tulevikus muutuvad need "tõelisteks küberkalmistuteks" (*veritable cyber cemetery*).

Austraalia riikliku meremuuseumi *Welcome Wall* asutati 1999. aastal ja praeguseks (01.10.2013) on memoriaalseina graveeritud 206 riigist pärineva rohkem kui 25 000 ümberasuja nimi, kellest 79 (37 naist, 42 meest) on soomlased. Iga ümberasuja kohta leidub sissekanne avalikus elektroonilises andmebaasis (<http://welcomewall.anmm.gov.au/>). Nagu eelpool öeldud, võib andmebaasi märgitud olla lisaks ümberasuja nimele tema sünniaeg, amet ja teave riiki saabumise kohta (millega, kuhu ja millal). Andmebaasi võib lisada ka lühikese, umbes 50-sõnalise lühibiograafia. Paljudes biograafiates kõneldakse ümberasuja saabumisest, töökohtadest ja perekondlikest suhetest, nagu järgmises näites:

*Tüüpiline poissmehest sisserändaja elu: saabudes vähene, kuid aja jooksul omandatud inglise keele oskus. Alustanud terasetehasest, jätkates töölise-
na mitmetel ehitustöödel, Mount Isa kaevandustes, Qld'is [Queensland]
suhkruroo lõikurina, kuni läks tagasi Wollongongi elama. Abiellus ja
alustas 1971. aastal omaenda äriga Sunset Blinds, mis tegutseb tänaseni.
Mitte kunagi ei olnud ta töötu.*

Selle 1959. aastal Austraaliasse rännanud mehe lugu on tüüpiline. Ta on sündinud 1930. aastatel ja läheb poissmehena Austraaliasse tööd otsima. Tema keeleoskus on algul nõrk, kuid paraneb aegamööda. Ta rändab riigis tööd otsides ringi ja töötab, nii nagu paljud teisedki soomlased ehitustel, kaevandustes ja suhkrurookasvandustes. Lõpuks jõuab ta välja ühte paljudest soomlaste keskustest, leiab endale (soomlannast) naise ja asutab eduka ettevõtte, ja nagu ligi pooled Austraaliasse väljarännanudest, elab ta praegu Soomes. Naiste jutustused on sageli lühemad või lausa kordavad oma abikaasa lugu. Ka järgmise, oletatavasti abielupaari laste kirja pandud loo sisu on tüüpiline:

Külmas Põhja-Soomes nägi Korpis sooja maa reklaami. Aasta hiljem olid nad Sydneys. Viiskümmend aastat hiljem oli "uutel" austraallastel kaks austraalia last. [Naine] õppis inglise keelt naiste nädalakoolis. [Mees] aitas ehitada ooperimaja ja ehitas sauna garaaži.

Teise näite toon kavandamisjärgus olevast projektist "Immigration Place" (Sisserände paik), mille eesmärk on "austada kunagisi, praeguseid ja tulevase Austraaliasse ümberasujaid" ja püstitada nendele Canberrasse mälestusmärk. Projekti veebilehel avaldatakse ümberasujate mälestusi. Seni on veebilehel

NAME(S) Pauli HEIMO		PAGES 39	COLUMNS 2	LINE NUMBER 74	
COMMENT Pauli Heimo migrated 3 times (1957, -69 & -78) until he finally settled down in Brisbane with Seja Siltala. He has worked, mostly as a carpenter, all around Australia from the Snowy Mountains to the sugarcane fields of North QLD. He acquired dual citizenship in 2005. He has two daughters living in Finland. He is a well-known conversationalist and ...		ORIGIN TOWN/CITY/COUNTRY Valkeala Finland			
BIOGRAPHICAL DATES BIRTH DATE 11/04/1930		OCCUPATION Railway worker			
DECEASED DATE		ARRIVAL IN AUSTRALIA METHOD OF ARRIVAL By sea			
		ARRIVAL DATE 01/09/1957			VESSEL NAME
		FIRST SETTLED TOWN or CITY/STATE Melbourne VIC			TOWN or CITY/STATE VIC
		OCCUPATION Construction worker			
		SUBMITTED BY NAME Anne & Marika Heimo			RELATIONSHIP Daughters

Minu isa Pauli Heimo lühibiograafia (14.10.2013).

avaldatud 1657 jutustust 147 riiki esindavatelt inimestelt (01.10.2013). Neist kümme lugu (2 naist ja 8 meest) on kirjutanud kas soomlasest ümberasuja ise või tema järeltulijad. Mälestustest (mille pikkuseks võib olla kuni 4500 tähemärki) kaks on kirjutanud ümberasuja ise, ülejäänud kaheksa on kirjutanud laps või lapselaps. Kirjutades järgitakse enamasti veebilehel antud juhiseid täpselt: kes, mis, millal, kuhu ja miks (<http://www.immigrationplace.com.au/immigration-place/w4/i1040467/>).

Meenutused ei korda sündmusi kunagi täpselt, sest teatud asju rõhutatakse, teatud asjadest ei räägita, et jutustus oleks huvipakkuvam ja mõistetavam. Nagu igasuguste jutustuste puhul, kujundavad ka Austraalia-soomlaste lugusid antud juhiste kõrval väljakujunenud jutumudelid. Näiteks Austraalia-soomlaste jutustustes kujutab vaid mõni üksik end välissoomlasena või riigiülesse või mitmekultuurilisse perre kuuluvana, ehkki Austraalia-soomlaste seas leidub ka neid. Osalemis- ja kirjutamiskutset on peetud kehtivaks nimelt vanade ümberasujate kohta.¹⁶ Paljud määratlevad end kui “tüüpilist” ümberasujat, kes lahkus Soomest tööpuuduse või halva kliima tõttu või läks lihtsalt seik- lema. Paljud nimetavad eraldi, et Austraalias on lastele paremad võimalused kui Soomes. Ehkki soomlased on teinud enamasti lihttööd näiteks puusepa

IMMIGRATION PLACE AUSTRALIA TELL YOUR STORY

IMMIGRATION PLACE REGISTER A NAME TELL YOUR STORY NEWS

1658 stories told
so many still to be told,
have you told yours?

Celebrate our history

Celebrate the contribution of immigrants to Australia's past, present and future. Immigrants have played a central role in the political, social and economic life of Australia since 1788, and we want to celebrate the ways they have enriched our community and culture.

Our vision is for a significant national monument located within Canberra's Parliamentary Triangle, close to the other landmark sites and buildings which speak of Australia's past and future. The monument will become a place for all Australians to meet and reflect on our immigrant past, as well as a beacon welcoming future immigrants to their new home.

[Read more about Immigration Place >](#)

PROUDLY SUPPORTED BY

Bendigo Bank SBS ActewAGL Powerfront

IMMIGRATION PLACE AUSTRALIA

STORIES NEED TO BE TOLD

02 6367 3290

[CLICK HERE TO TELL A FRIEND ABOUT IMMIGRATION PLACE](#)

Projekti "Immigration Place" esileht veebis (14.10.2013).

või kaevurina, on üle poole sissekannetest teinud ettevõtjad ja ametnikud. Mitte keegi ei räägi sellistest ümberasujate probleemidest nagu tööpuudus, keeleoskamatus, koduigatsus või alkoholilembus – need on nimelt peamised põhjused, miks soomlased on Austraaliast Soome tagasi pöördunud. Ilmneb, et need probleemid on soomlaste seas olnud sedavõrd tavalised, et umbkaudu pooled Austraaliasse läinutest on tulnud Soome tagasi¹⁷ (Koivukangas 1998). Hoolimata sellest, et peaaegu kõik nimetavad uue kodumaa eeliseid, märgivad nad siiski, kui tähtis on neile Soome. Paljudele tähendab soomlus sauna või kontakte Soomes elavate sugulastega.

Paljud jutustused on edulood, mida võiks nimetada "kerjusest rikkuriks", kus ümberasuja suudab esialgsetest raskustest (nt keeleoskamatus, kliima) hoolimata võtta Austraalia oma uueks kodumaaks, teisisõnu adapteeruda. Selle saavutuse eest peab tubli immigrant olema tänulik. Lisaks oodatakse temalt, et ta tubli emigrandi kombel igatseb oma vana kodumaa järele ja tunneb nostalgia, kuid mitte liigselt (vrd Jaago 2011; vt ka Chamberlain & Leydesdorff 2004: 229). Ma ei osanud eeldada, et soomlastest ümberasujate jutustused langeksid kokku Eureka Henrichi (ilmumas) käsitletud *Welcome Walli* mikroperelugudega (*micro family histories*), nagu ta neid lühibiograafiaid nimetab.

Ka tema vaadeldud näidetes on eri riikidest ümberasuajate jutustused edulood, milles väljendatakse tänulikkust Austraalia pakutud võimalustele.

Eelkirjeldatud jutustused põhinevad nii isiklikel kui ka eelmiste põlvete mälestustel, kuid on vormitud avalikeks ümberasumisest kõnelevateks jutustusteks, mis on kooskõlas Austraalia rahvusliku narratiivi ja kodustamispüüetega (vt Henrich 2012; 2013). Ühtlasi loovad need püsiva sideme ümberasuja ja tema uue kodumaa vahel.

Lõpetuseks

Infotehnoloogia ja internet on pöördeliselt avardanud võimalusi olla üksteisega ühenduses ajast ja kohast sõltumata. Eeskätt ümberasuajate seisukohalt on muutus olnud tähelepanuväärne. Arvukad mälestustega tegelevad organisatsioonid pakuvad kasutajatele võimalusi osaleda minevikku käsitleva teabe loomises ja otsivad innukalt uusi võimalusi, kuidas infotehnoloogiat oma tegevuses ära kasutada. Ometi õnnestub neil harva kaasata inimesi samasugusesse vastastikusesse koostöösse kui ühiseid kogemusi või huvisid jagavate inimeste omal algatusel loodud ja spontaanselt sündinud veebilehed (vt nt Affleck & Kvan 2008). Eriti just sellistele väikestele ja hajusalt paiknevatele kogukondadele, nagu siin artiklis käsitletud Austraalia-soomlased, pakub internet uusi võimalusi ajaloo-alaseks tegevuseks, mis on ka väljapool kogukonda kättesaadav.

Käsitletud näited illustreerivad sotsiaalajaloolase Raphael Samueli (1994) käsitlust ajaloost kui inimeste loodud teabest, kusjuures loometegevuses osalevad kõik, mitte ainult professionaalsed ajaloolased. Selles protsessis on kõik minevikuga seonduva teabe vahendamise viisid võrdväärsed ja mineviku tõlgendamises osalevad kõik. Teisisõnu võib ajaloo esitajana tegutseda kes tahes meie hulgast, olenemata haridusest või elukutsest, ja kogutud mälestusi võib esitada ükskõik millises vormis. Sellest vaatenurgast lähtudes on näiteks iga suuline või kirjalik mälestus samaväärne akadeemilises ajaloouurimuses avaldatud kirjeldusega samast sündmusest. Protsess kestab lakkamatult, sest vajadus uue teabe järele nõuab uusi minevikutõlgendusi (Kalela 2012; 2013: 105). Koos internetiga on teostunud Raphael Samueli mõte ühiskonna kõigist liikmetest kui ajalookirjutuses osalevatest tegelastest viisil, mida ta vaevalt ette näha suutis. Inimesed on alati osalenud ajaloo ühiskondlikus loomisprotsessis (Heimo 2010). See aga, kuidas internet selle protsessi nähtavaks muudab, on uus.

Samas on interneti kasutamisega kaasnenud muutus hägustanud professionaalide ja amatööride vahelist piiri. Ehkki nn tavalised inimesed on alati loonud minevikuga seotud teavet oma tarbeks, ei ole neil kunagi varem olnud selliseid võimalusi tegutseda kõrvaldaval ajaloovaldkonna professionaalidega nagu

praegu. See tähendab ühtlasi, et niisugused jaotused nagu privaatne ja avalik mälu või ametlik ja mitteametlik kultuuripärand tuleb uutest seisukohtadest lähtudes üle vaadata. Internet ja eriti sotsiaalmeedia on muutnud varasemaid käsitusi kultuuripärandist. (Silberman & Purser 2012.) Kultuuripärand ei koosne enam üksnes mälu- ja muuseumiprofessionaalide valitud esemetest, mälestusmärkidest või ajaloolistest kohtadest. Nagu Elisa Giaccardi (2012: 1–2) tõdeb, luuakse “uut” kultuuripärandit mälestuste ja identiteedi kujundamise kaudu ühises ja korduvas tegevuses, lähtudes ühise mineviku materiaalistest ja endiselu jälgedest. Samuti muutub mälestustega tegelevate organisatsioonide roll kultuuripärandi hoidjana. Edaspidi peaksid need tegema senisest tihedamat koostööd inimestega, kes tegelevad ajalooteemadega omaalgatuslikult ja enda tarbeks. Või kas peaksid, kuigi selliselt loodud ajalooalane teave on ajaloo käsitusviise demokratiseerinud? Kas ka edaspidi jäävad mineviku kõige olulisemateks esitajateks institutsioonid, muuseumid, kooliharidus ja teadus, nagu on oletanud näiteks Paul Ashton ja Paula Hamilton (2007: 7–8)? Muutus ei kaota küsimust mälu, ajaloo ja kultuuripärandi poliitikast. Jätkuvalt tuleb küsida, kes mäletab, kuidas mäletab ja mida mäletatakse? Kelle ajalugu peetakse meeles? Kelle mälestustest sünnib kultuuripärand?

Tänuavaldus

Artikli aluseks olevat uurimust ja artikli koostamist on toetanud Soome Akadeemia projekt “Oma koht? Perepärimuse kujunemine globaalses kontekstis” (250307; 2011–2013) ja COST-meede “In Search of Transcultural Memory in Europe” (Otsides kultuuride vahelist mälu Euroopas, IS1203).

Kommentaariid

¹ Rahvusvahelistes uurimustes kasutatav mõiste *family history* osutab nii pere- kui ka suguvõsaajaloole. Artiklis kasutatakse selguse mõttes mõistet pereajalugu (*perhehistoria*). Pereajalugu tähendab selles artiklis eeskätt inimeste spontaanset perega seonduva ajaloo uurimist, mitte teaduslikku pereuurimust. Rahvusvahelistes uurimustes kuulub pereajalugu ennekõike sotsiaal- ja rahvastikuajaloo uurimisalale, mille raames käsitletakse perestruktuure ja muid ühiskonna muutusi kujundavaid tegureid. 1980. aastatest alates on pereajalugu hakanud uurima ka pärimusliku ajaloo ja mälu-uurijad (Latvala 2005: 38; Srigley & Zembryski 2009).

² Juba 1999. aastal oli Soomes hinnanguliselt üle 900 suguvõsaühingu (Spoof 1999).

³ Soomes ei ole sari olnud nii menukas kui Ameerika Ühendriikides ja Inglismaal, kus see on äratanud ka uurijate tähelepanu (vt nt de Groot 2009; Kramer 2011a).

⁴ Näiteks BBC-l on oma pereajaloole pühendatud veebileht (<http://www.bbc.co.uk/history/0/23493076>).

- ⁵ Hargmaiseks pereks (*transnational family*) nimetatakse perekonda, mille liikmed elavad vähemasti osaliselt lahus, kuid perekondlikke suhteid ja sugulasvõrgustikku säilitatakse üle riigipiiri(de) (Byceson & Vuorela 2002: 3).
- ⁶ Artikkel on edasiarendus 2013. aastal ilmunud ingliskeelsest artiklist “Online Memories of Migration” (Heimo 2013).
- ⁷ Veebilehele on antud 664 255 positiivset hinnangut (12.09.2013).
- ⁸ See siiski ei tähenda, nagu oleks vähenenud perekonna või lähedaste inimsuhete tähtsus (Smart 2007: 10–16).
- ⁹ Muuseumi hinnati usaldusväärseks seal eksponeeritavate autentsete esemete tõttu. Rosenzweigi & Theleni (1998: 21–22, 89–114) kohaselt võib muuseumide hindamise taustal näha sama tegurit, mis ilmneb sugulaste isiklike kogemuste hindamisel. Mõlemal juhul tekitavad usaldust just nimelt vahetud kogemused.
- ¹⁰ Üldise määratluse kohaselt on samasse suguvõssa kuuluvatel isikutel ühiseid esivanemaid või on nad suguvõsa liikmeks saanud abielu või adoptiooni kaudu. Perekonna moodustavad koos elavad abielus või vabaabielus või oma lähisuhte registreerinud isikud ja nende lapsed, üks või teine vanematest oma lastega ning abikaasad ja elukaaslased ning lähisuhte registreerinud isikud, kellel ei ole lapsi.
- ¹¹ Mõiste ‘*transgenerational memory*’ viitab põlvkondi ühendavatele mälestustele, mida vahendatakse ajalookultuuri eri vormide abil ning kus meenutusprotsess hõlmab laiemat ringi kui pere, toimudes näiteks rahvusvahelisel tasandil.
- ¹² DNA-uuringutega seotud testid on pereajaloolaste seas muutunud populaarseks. Lisaks pärilikke haigusi puudutavatele andmetele sisaldavad need ka andmeid testitu esivanemate kohta. See võimaldab tellida teateid geneetiliste sugulaste kohta, kasutades näiteks ärieesmärkidel tegutseva ettevõtte Family Tree DNA (<http://www.familytreedna.com/>) teenuseid. (Vt lähemalt nt Nash 2008: 219–263.)
- ¹³ Näiteks britte elab Austraalias üle miljoni, uus-meremaalasi üle 500 000, hiinlasi üle 300 000 ja itaallasi üle 200 000 (<http://www.immi.gov.au/media/statistics/>).
- ¹⁴ Leedu ja läti kogukonnad olid esimesed etnilised rühmad, kes asusid tutvustama oma kultuuri Austraalias ja rajasid esimesed oma muuseumid. Leedulaste kogukonna muuseum avati 1967. aastal, lätlaste ja eestlaste oma 1970. aastail (Henrich 2012: 56).
- ¹⁵ Australian Centre for Public History, University of Technology, Sydney kaardistas aastatel 2004–2008 mittesõjalisi mälestusmärke. Andmebaasi kuuluvast 378 mälestusmärgist on ümberasujatele pühendatud mälestusmärke 12. Finnish Memorial Parki mälestusmärgi nende hulgas ei ole (Ashton jt 2012: 4–7; <http://www.acph.nicheit.com.au/>).
- ¹⁶ *Welcome Wall*il on vaid üks kirje 2000. aastatel Austraaliasse ümberasunult ja üks kirje 1990. aastatel ümberasunult, ülejäänud on riiki tulnud 1920.–1970. aastatel. *Immigration Place*’i mälestused pärinevad aastail 1899–1981 ümberasunutelt.
- ¹⁷ Teistest riikidest Soome tagasipöördumine on olnud märgatavalt väiksem kui Austraaliast (Koivukangas 1998).

Veebilehed

Albury City, *Sharing Bonegilla Stories, Migrant memory database*: http://www.bonegilla.com.au/collection/memories/images/Bonegilla_Memories_Database.pdf – 9. jaanuar 2014.

Australian Centre for Public History: *Places of the Heart: Post 1960 Memorials in Australia*: <http://www.acph.nicheit.com.au> – 9. jaanuar 2014.

Australian Government, Department of Immigration and Border Protection: <http://www.immi.gov.au/media/publications/statistics/comm-summ/textversion/finland.htm> – 9. jaanuar 2014.

Australian Maritime Museum, *Welcome Wall*: <http://welcomewall.anmm.gov.au/> – 9. jaanuar 2014.

BBC, History, Family history: <http://www.bbc.co.uk/history/0/23493076> – 9. jaanuar 2014.

Facebook, *Ancestry.com*

Facebook, *Bli Bli on Maroochy Historical Society Inc.*

Facebook, *Finnish Genealogy*

Family Tree DNA: <http://www.familytreedna.com/> – 9. jaanuar 2014.

Immigration Place: <http://www.immigrationplace.com.au/> – 9. jaanuar 2014.

National Family History Month, Ways to celebrate Family History Month: <http://www.familyhistoryweek.org.au/celebrate> – 9. jaanuar 2014.

Siirtolaisuusinstituutti, Tilastot, Siirtolaisuus 1860–2010: http://www.migrationinstitute.fi/stat/Siirtolaisuus_kartta_1860-2010.jpg – 9. jaanuar 2014.

NSW Migration Heritage Centre, Snowy Mountains Hydro-Electric Scheme: <http://www.migrationheritage.nsw.gov.au/exhibition/newaustralia/building-the-snowy/> – 9. jaanuar 2014.

Kirjandus

Affleck, Janice & Kvan, Thomas 2008. Memory Capsules. Discursive interpretation of cultural heritage through new media. Kalay, Yehuda & Kvan, Thomas & Affleck, Janice (toim). *New Heritage. New Media and Cultural Heritage*. Oxon & New York: Routledge, lk 92–111.

Anderson, Benedict 1983. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London & New York: Verso.

Ashton, Paul & Hamilton, Paula 2007. *History at the Crossroads. Australians and the Past*. Ultimo & Braddon: Halstead Press.

Ashton, Paul & Hamilton, Paula & Searby, Rose 2012. *Places of the Heart. Memorials in Australia*. Melbourne: Australian Scholary Publishing.

Assmann, Jan 2008. Communicative and Cultural Memory. Erll, Astrid (toim). *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter, lk 109–118 (doi: 10.1007/978-90-481-8945-8_2).

Basu, Paul 2005. Macpherson Country: Genealogical Identities, Spatial Histories and the Scottish Diasporic Clanscape. *Cultural Geographies* 12 (2), lk 123–150 (doi: 10.1191/1474474005eu3240a).

Blank, Trevor J. 2009. Introduction: Toward a Conceptual framework for the Study of Folklore and the Internet. Blank, Trevor J. (toim). *Folklore and the Internet. Vernacular Expression in a Digital World*. Logan: Utah State University Press, lk 1–20 (http://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1034&context=usupress_pubs – 3. märts 2014).

Blank, Trevor J. 2012. Introduction: Pattern in the Virtual Folk Culture of Computer-Mediated Communication. Blank, Trevor J. (toim). *Folk Culture in the Digital Age. The Emergent Dynamics of Logan: human Interaction*. Logan: Utah State University Press, lk 1–24.

Bryceson, Deborah & Vuorela, Ulla 2002. Transnational Families in the Twenty-first Century. Bryceson, Deborah & Vuorela, Ulla (toim). *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford & New York: Berg, lk 3–30.

Chamberlain, Mary & Leydesdorff, Selma 2004. Transnational Families: Memories and Narratives. *Global Networks* 4 (3), lk 227–241 (doi: 10.1111/j.1471-0374.2004.00090.x).

Creet, Julia 2011. Transnational Archives: The Canadian Case. *Journal of Aesthetics & Culture* 3, lk 1–4.

Erll, Astrid 2011. *Memory in Culture*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.

Fingerroos, Outi 2007. Uuskareliaanit Nyky-Karjalassa. Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana (toim). *Nykytulkintojen Karjala*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurin tutkimusyksikkö, lk 16–32.

Fivush, Robyn & Haden, Catherine A. 2005. Parent-Child Reminiscing and the Construction of a Subjective Self. Homer, Bruce D. & Tamis-LeMonda, Catherine Susan (toim). *The Development of Social Cognition and Communication*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, lk 315–336.

de Groot, Jerome 2009. *Consuming history: historians and heritage in contemporary popular culture*. London: Routledge.

Giaccardi, Elisa 2012. Introduction: Framing heritage in a participatory culture. Giaccardi, Elisa (toim). *Heritage and Social Media. Understanding Heritage in a Participatory Culture*. London & New York: Routledge, lk 1–10.

Guelke, Jeanne Kay & Timothy, Dallen J. 2008. Locating personal Pasts: An Introduction. Timothy, Dallen J. & Guelke, Jeanne Kay (toim). *Geography and Genealogy*. Aldershot & Burlington: Ashgate, lk 1–20.

Hareven, Tamara 1992. The Search for Generational Memory. Dunaway, David K. & Baum, Willa K. (toim). *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Plymouth: Alta-Mira, lk 241–256.

Heimo, Anne 2010: *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Heimo, Anne 2011. Folkloristit ja internet – Aave koneessa? *Elore* 1. Teemanumber Internet ja folkloor, lk 1–5 (http://www.elore.fi/arkisto/1_11/saate_heimo.pdf – 3. märts 2014).

Heimo, Anne 2013. Online Memories of Migration. Garda-Rozenberga, Ieva (toim). *Oral History: Dialogue with Society / Mutvārdu vēsture: dialogs ar sabiedrību*. Riga: Insti-

tute of Philosophy and Sociology, University of Latvia & Association of Latvian Oral History Researchers Dzīvesstāsts, lk 27–38 (http://issuu.com/lufsi/docs/oral_history – 3. märts 2014)

Henrich, Eureka 2012. *Whose Stories Are We Telling? Exhibitions of Migration History in Australian Museums 1984–2001*, unpublished PhD thesis, School of Humanities, University of New South Wales.

Henrich, Eureka 2013. Museums, History and Migration in Australia. *History Compass* 11 (10) (doi: 10.1111/hic3.12090).

Henrich, Eureka (ilmumas). Paying Tribute: Migrant Memorial Walls and the 'Nation of Immigrants'. Moslund, Sten & Schramm, Moritz & Petersen, Anne Ring (toim). *Migration and Culture: Politics, Aesthetics and History*. London: IB Tauris.

Hine, Christine 2000. *Virtual Ethnography*. London: Sage.

Hirsch, Marianne 1997. *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*. Cambridge: Harvard University Press.

Jaago, Tiit 2002. Family narrative a reverberator of history. Jaago, Tiit & Kõiva, Mare & Kärsnä, Kairika (toim). *Lives, Histories and Identities I. Studies on Oral Histories, Life- and Family Stories*. Tartu: University of Tartu & Estonian Literary Museum, lk 405–426.

Jaago, Tiit 2007. Suguvõsa suulised ajalood. Jaago, Tiit (toim). *Argikultuuri uurimise terminoloogia e-sonastik*. Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond (<http://argikultuur.ut.ee> – 3. märts 2014).

Jaago, Tiit 2011. Migration: Stereotypes and Experience from a Folkloristic Viewpoint. Garda Rozenberga, Ieva & Zirnīte Mara (toim). *Oral History: Migration and Local Identities*. Riga: University of Latvia, lk 69–81 (<http://academia.lndb.lv/xmlui/handle/123456789/10> – 3. märts 2014).

Jenkins, Henry & Puroshotma, Ravi & Clinton, Katherine & Weigel, Margaret & Robison, Alice J. 2006. *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Chicago: The MacArthur Foundation (<http://www.newmedialiteracies.org/wp-content/uploads/pdfs/NMLWhitePaper.pdf> – 15. märts 2014).

Jupp, James 2007. *From White Australia to Woomera: The Story of Australian Immigration*. Cambridge etc.: Cambridge University Press (doi: 10.1017/CBO9780511720222).

Kalela, Jorma 2012. *Making History: The Historian and Uses of the Past*. London: Palgrave Macmillan.

Kalela, Jorma 2013. *Making History: The Historian and Uses of the Past*. Kean, Hilda & Martin, Paul (toim). *The Public History Reader*. London & New York: Routledge, lk 104–128.

Kinnunen, Tiina 2006. *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsingi: Otava.

Kirss, Tiina & Kõresaar, Ene & Lauristin, Marju (toim) 2004. *She Who Remembers, Survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*. Tartu: Tartu University Press.

Koivukangas, Olavi 1998. *Kaukomaiden kaipuu. Suomalaiset Afrikassa, Australiassa, Uudessa-Seelannissa ja Latinalaisessa Amerikassa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

Kozinets, Robert K. 2010. *Nethnography: Doing Ethnographic Research Online*. London: Sage.

Kramer, Ann-Marie 2011a. Mediatizing Memory: History, Affect and Identity in Who Do You Think You Are? *European Journal of Cultural Studies* 14 (4), lk 428–445 (doi: 10.1177/1367549411404616).

Kramer, Ann-Marie 2011b. Kinship, Affinity and Connectedness: Exploring the Role of Genealogy in Personal Lives. *Sociology* 45 (3), lk 379–395 (doi: 10.1177/0038038511399622).

Kuhn, Annette 2002 [1995]. *Family Secrets: Acts of Memory and Imagination*. London: Verso.

Kõiva, Mare 2008. Kahe kultuuri vahel: Virtuaalne väliseesti kogukond. *Paar sammukest* 24. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 31–59.

Kõiva, Mare & Vesik, Liisa 2009. Contemporary Folklore: Internet and Communities at the beginning of the 21st Century. Kõiva, Mare (toim). *Media & Folklore. Contemporary Folklore IV*. Tartu: ELM Scholarly Press, lk 97–117 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/cf/cf4> – 3. märts 2014).

Kõresaar, Ene (toim) 2011. *Soldiers of memory: World War II and its aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories*. Amsterdam & New York: Rodopi.

Laaksonen, Salla-Maaria & Matikainen, Janne & Tikka, Minttu 2013. Tutkimusotteita verkosta. Laaksonen, Salla-Maaria & Matikainen, Janne & Tikka, Minttu (toim). *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere: Vastapaino, lk 9–33.

Latvala, Paulina 2001. *Suvun suuri kertomus. Muistitietoa itsenäisen Suomen vaiheista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehto, Liisa & Timonen, Senni 1993. Kertomus matkasta kotiin – karjalaiset vieraina omilla maillaan. Laaksonen, Pekka & Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim). *Kauas on pitkä matka – kirjoituksia kahdesta kotiseudusta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 88–105.

Marselis, Randi 2011. Digitising migration heritage: A case study of a minority museum. *MedieKultur* 27 (50), lk 84–99.

Meethan, Kevin 2008. Remaking Time and Space: The Internet, Digital Archives and Genealogy. Timothy, Dallen J. & Guelke, Jeanne Kay (toim). *Geography and Genealogy*. Aldershot & Burlington: Ashgate, lk 99–112.

Nash, Catherine 2008. *Of Irish Descent. Origin Stories, Genealogy, & the Politics of Belonging*. Syracuse: Syracuse University Press.

Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Punta-Saastamoinen, Maija-Liisa 2010. *Australiansuomalaiset etsivät itseään. Kulttuurisen identiteetin määrittäminen australiansuomalaisessa kirjallisuudessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

- Rantala, Jukka 2012. Lasten historiatietoisuus rakentuu perheen muistelukerronnasta. Torsti, Pilvi (toim). *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, lk 47–69.
- Roberts, Fredric M. 1989. The Finnish Coffee Ceremony and Notions of Self. *Arctic Anthropology* 26 (1), lk 20–33.
- Rosenthal, Gabriele 1998. Question and Method. Rosenthal, Gabriele (toim). *The Holocaust in Three Generations. Families of Victims and Perpetrators of the Nazi Regime*. London: Cassell, lk 2–7.
- Rosenzweig, Roy & Thelen, David 1998. *Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*. New York & Chichester: Columbia University Press.
- Samuel, Raphael 1994. *Theatres of Memory*. London & New York: Verso.
- Samuel, Raphael & Thompson, Paul 1990. *The Myths we live by*. London & New York: Routledge.
- Schrager, Samuel 2004 [1998]. What is Social in Oral History? Perks, Robert & Thomson, Alistair (toim). *The Oral History Reader*. London & New York: Routledge & Taylor & Francis Group, lk 284–299.
- Silberman, Neil & Purser, Margaret 2012. Collective memory as affirmation: people-centered cultural heritage in a digital age. Giaccardi, Elisa (toim). *Heritage and Social Media. Understanding Heritage in a Participatory Culture*. London & New York: Routledge, lk 13–29.
- Smart, Carol 2007. *Personal Life*. Cambridge: Polity Press.
- Smart, Carol 2011. Families, Secrets and Memories. *Sociology* 45 (4), lk 539–553 (doi: 10.1177/0038038511406585).
- Spoof, Sanna-Kaisa 1999. Suvuista sukuseuroihin: sukuharrastuksen kulttuurihistoriaa. Spoof, Sanna-Kaisa (toim). *Suvut seuroissa: tutkimuksia sukuseurojen toiminnasta*. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, lk 9–47.
- Srigley, Katrina & Zembrzycki, Stacey 2009. Remembering Family, Analyzing Home: Oral History and the Family. *Oral History Forum d-histoire orale* 29, lk 1–29 (<http://www.oralhistoryforum.ca/index.php/ohf/issue/view/10> – 4. märts 2014).
- Strandén, Sofie 2010. "Ield, i blod, i frost, i svält". *Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig*. Åbo: Åbo Akademi (<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-12-2507-9> – 4. märts 2014).
- Steedman, Carolyn Kay 1986. *Landscape for a Good Woman. A Story of Two Lives*. London: Virago Press.
- Suominen, Jaakko 2009. Johdannoksi: netin kulttuurihistoriaa. Saarikoski, Petri & Suominen, Jaakko & Turtiainen, Riikka & Östman, Sari (toim). *Funetista Facebookiin. Internetin kulttuurihistoria*. Helsinki: Gaudeamus, lk 7–22.
- Thelen, David 1998. A Participatory Historical Culture. Rosenzweig, Roy & Thelen, David (toim). *Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*. New York & Chichester: Columbia University Press, lk 190–207.
- Thomson, Alistair 2011. *Moving Stories: An Intimate History of Four Women across Two Countries*. Manchester: Manchester University Press.

Timothy, Dallen J. 2008. Genealogical Mobility: Tourism and the Search for a Personal Past. Timothy, Dallen J. & Guelke, Jeanne Kay (toim). *Geography and Genealogy*. Aldershot & Burlington: Ashgate, lk 115–136.

Torsti, Pilvi 2012. *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Turtiainen, Riikka & Östman, Sari 2013. Verkkotutkimuksen eettiset haasteet: Armi ja Anoreksia. Laaksonen, Salla-Maaria & Matikainen, Janne & Tikka, Minttu (toim). *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere: Vastapaino, lk 49–67.

Vuorela, Ulla 2002. Transnational Families: Imagined and Real Communities. Bryceson, Deborah & Vuorela, Ulla (toim). *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford & New York: Berg, lk 63–82.

Vuorinen, Pihla 2001. Perhekertomukset nuorten aikuisten identiteetin rakennusaineina. Kupiainen, Tarja & Laitinen Katja & Vakimo, Sinikka (toim). *Minä? Missä? Milloin? Kolmetoista tulkintaa identiteeteistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 128–150.

Welzer, Harald 2005. Grandpa Wasn't a Nazi: The Holocaust in German Family Remembrance. *International Perspectives* 54. American Jewish Committee, lk 1–31 (http://www.ajc.org/atf/cf/%7BF56F4495-CF69-45CB-A2D7-F8ECA17198EE%7D/Grandpa_wasn_t_nazi.pdf – 4. märts 2014).

Westerlund, Lars 1999. Sotasurmaprojekti ja sukututkimus. *Genos* 70, lk 145–152.

Summary

Family history in the digital age: Diasporic genealogy and participatory history culture

Anne Heimo

Keywords: diasporic genealogy, family history, family narrative, Finnish migrants in Australia, migration memories, participatory history culture

Since the 1990s there has been a notable increase in family history research and genealogy in many countries. The development and popularity of information and social networking technology has substantially contributed to this boom in family history. Numerous associations, museums, archives, memorials, the media and online projects are actively participating in the collection of family history and migrant memories, to preserve this increasingly transnational heritage for future generations. It has also resulted in a growing interest to search one's ancestral roots in "the old home country", to search for family members who have migrated to other parts of the world, or to share one's own memories of migration with others. In this article the author focuses on Finnish migrants in Australia and their family history activities. Australia as "a nation of migrants" actively supports its people to engage in family history research and publicly share their experiences of migration with others in many ways as part of its multicultural policy.

Inglid ja Inglipesa internetifoorum uue vaimsuse kandjate ja legitimeerijatena

Marko Uibu

Teesid: Artiklis analüüsitav Inglipesa foorum näitlikustab tänapäevaste inglükujutelmade rolli uue vaimsuse keskkonnas. Sümbolite või ka tegelikkuses eksisteerivatena tajutud abiliste-juhendajatena suudavad inglid kanda vajalikke tähendusi; nende toel täidab Inglipesa olulisi funktsioone – pakub raskel hetkel tuge, võimaldab tunda seotust ja heasoovlikkust, loob ja kinnitab argiusundis tähenduslikku. Inglid on foorumis kujunenud uusvaimsuse kesksete väärtuste (individualistlik eneseareng; holistiline ja hooliv suhtumine maailma ja inimesse) ning maailmaga suhestumise viiside (subjektivismi või seostav teadmine) kandmisel ja nende legitimeerimisel oluliseks sümboliks ja toeks. Inglipesa kui aktiivne virtuaalne keskkond võimaldab vaadelda veebisuhtlusel põhineva tugirühma toimimist ning vaimsete ja religioossete tähenduste loomist.

Märksõnad: inglid, *online*-etnograafia, religioosne sünkretism, uus vaimsus, virtuaalne kogukond

Sissejuhatus: inglid ja Inglipesa internetifoorum

Inglükujutelmade jõuline tagasitulek inimeste uskumustesüsteemi, mis Ameerikas algas 1990. aastatel (Gardella 2007), jõudis Eestisse mõnevõrra hiljem. Veel 2004. aastal kirjutas professor Anne Kull *Usuteaduslikus Ajakirjas*: “Üldjuhul meie maailmapildis inglitele kohta pole. Kui üldse, siis kuuluvad inglid punnpõsksete tiibadega lapsukestena jõuludekoratsioonide hulka” (Kull 2004: 112). Teoloogilisest perspektiivist ning eriti Eesti kontekstis võiski tunduda loogiline, et inglitaoliste kristlike sümbolite suutlikkus kõnetada laiemaid rahvahulki on jäänud minevikku – et inglid on muutunud tühjadeks sümboliteks postkaartidel või pildiraamatutes.

2011. aastal Saar Polli poolt läbi viidud uuringus osutasid inglid eestlaste seas aga üllatavalt populaarseks. Täiesti või pigem nõus, et “on olemas inglid, kes aitavad ja kaitsevad meid”, oli 48,2 protsenti küsitlusele vastajatest (Jõks 2012: 296).¹ Võrdluseks: isikulise jumala olemasolu väitis end uskuvat ligi 20%

vähem inimesi ning paradiisi (taeva) olemasolu suisa kaks korda vähem inimesi – kõigest 24,4% küsitletutest (Jõks 2012). Seega ei nähta inglaid tihti enam jumala abilistena – inglid on kolinud taevast alla maa peale, inimeste juurde.

Ehkki küsitlusele vastanute seas leidub kindlasti ka neid, kelle usk inglitesse pärineb kristlusest, on põhiliseks inglite populariseerijaks muutunud uue vaimsuse õpetused ning popkultuur: inglid figureerivad näiteks reklaamides (Hiemäe 2012) või mitmetes vaimse arengu ja tervendamispraktikates (Utriainen 2014). Inglite taaselustumine uue vaimsuse keskkonnas illustreerib religioossete tähenduste muutumise laiemat tendentsi. Uue vaimsuse pakutav sobitub tänapäeva inimeste maailmapilti paremini kui näiteks rangelt Piiblist lähtuvad käsitlused. Maailma keskmesse on nihkunud inimene ning õpetused, mis sellega ei arvesta, heidetakse lihtsalt kõrvale (vt Pekko & Koppeli (2013) analüüsi kristluse ja uue vaimsuse kokkupuudetest). Ebameeldivat ja ohustavat püütakse pigem ignoreerida: näiteks usuvad küsitlustele vastajad pigem taeva kui põrgu olemasolu. Samuti on teisenenud kristlike pühade tähendused. Jõulud on inimkonna patte lunastava Kristuse saabumise tähistamisest muutunud peresuhete väärtustamise rituaaliks, kus sugulased kogunevad kinkide ning pidusöögiga oma suhteid uuendama-kinnitama (vt Woodhead 2012).

Selliseid tendentse arvestades pole üllatav, et ka inglite tähendus on oluliselt muutunud. Inimesi pigem hirmutavatest jumala käskjalgadest ja kõigevägevama tahte elluviijatest on saanud inimeste kuulekad abilised (Utriainen 2014). Argiusundi sünkretistlikes muustrites on mitmetele kristlikele sümbolitele ja rituaalidele lisandunud uued kontekstid ja kasutusviisid, kombineerides neid popkultuuri ja muu inimesi kõnetavaga (Woodhead 2013). Ka Eestis on 2000. aastate teisest poolest täheldatav inglite suurem esindatus meediaruumis: mitmed vaimsusest huvitunud näitlejad-lauljad (nt Kleer Maibaum-Vihmar) on rääkinud ajakirjanduses inglite olulisusest; ilmunud on paljud populaarsed ingliteemalised raamatud, sh ka eesti autoritelt (Hiemäe 2012). Inglid on kristluse, uusvaimsuse ja popkultuuri ühendamisel osutunud üheks edukamaks sümboliks.²

Tendentsid, mis toovad inglid kristlikust kirikust pigem uusvaimsetesse praktikatesse, võivad tuleneda õpetustest, kuid ka traditsioonilise religiooni struktuursetest ja vormilistest eripäradest. Kirik ei ole senini olnud kuigi võimekas nüüdisaegsete kommunikatsioonikanalite rakendamisel ja inimestega sisuliste suhete dialoogilisemaks muutmisel (Waters & Tindall 2010). See avaldub ilmekalt näiteks veebikeskkonnas, kus tekib üha rohkem kirikuga mitteseotud vaimseid-religioosset lehekülgi. Veebifoorumeid iseloomustab dialoogilisus, tugeva hierarhia puudumine, mis sobitub tänapäeva inimese arusaamaga religioosset osalusest. Internet on kujunenud religiooniga seostuvate tähenduste

loojaks ja kandjaks: näiteks on välja toodud, et virtuaalkeskkonnast otsib pidevalt teavet jumala kohta 28 miljonit ameeriklast (Waters & Tindall 2010). Uusvaimsuse õpetajad ja järgijad võtavad internetti kui loomulikku keskkonda õpetuste virtuaalseks loomiseks, kogumiseks ja jagamiseks (Noomen & Aupers & Houtman 2011) ning ka inglitele või inglitega seotud tavadele on pühendatud palju veebilehekülgi.

Uue vaimsuse inglite populaarsuse põhjuste analüüsimisel on välja toodud, et see näitab religioossete institutsioonide rolli vähenemist ning viitab inimeste kaugenemisele organiseeritud religioonist (Draper & Baker 2011). Ajaloolis-kultuurilise tausta tõttu toimub Eestis aga pigem vaimsuse ja inglite (taas) avastamine kui kristlikust kirikust eemaldumine. Inglid on olnud eesti kultuuriruumis traditsiooniliselt mõneti “tühjemad” sümbolid kui Läänes: inglite tähtsus ei ole luteri kirikus olnud märkimisväärne (Paul 2008), samuti kohtab inglaid võrreldes teiste mütoloogiliste olenditega vähem siinses folkloristlikus pärimuses (Valk 2007). “Vaimsel otsingul” inimeste kombineeritavates sünkreetilistes argiusundilistes mallides on inglid osutunud üllatavalt tähenduslikuks, ning nii, nagu eestlaste individuaalses religioossuses sageli, saavad ka siin kristluse asemel olulisemaks hoopis uue vaimsuse allikad ja põhitööd (vt Altnurme 2012). Keeruliselt piiritletava ja määratletava uue vaimsuse puhul võib kesksete printsiipidena välja tuua vaimse enesearengu müüdi, individuaalse arengu tähtsustamise, mis kujundab nn mina-vaimsust (Altnurme 2013); samuti endale sobivate praktikate ning uskumuste tõeväärtuse hindamisel isikliku (või endaga sarnaste inimeste) kogemuse rõhutamist (Hammer 2010).

Vaatamata eestlaste näilisele usuleigusele on Eestis tegelikult erinevatele rahvausundilistele tõekspidamistele viljakas pinnas. Näiteks 2010. aasta uuringus nõustus 39 protsenti vastajatest väitega “teatud maagiliste toimingute või rituaalidega on võimalik mõjutada sündmuste käiku ja teisi inimesi”; 58 protsenti tunnistas aga, et “teatud märgid ja ended võivad elu pöördelisi sündmusi ennustada” (Altnurme 2013). Seega on eestlastele siiski omane nn maagiline mõtlemine, mis väljendub ka siinse uue vaimsuse keskkonna aktiivses toimimises või inglite-taoliste üleloomulike olendite populaarsuses.

Tänapäevaste inglite ning inglipraktikatega seonduv materjal on rikas ning võimaldab väga erinevate aspektide analüüsimist. Tuginedes eestikeelse veebilehe “Inglipesa. Valgustumise foorum” (<http://pesa.valguseleht.ee/inglipesa/>) aruteludele, vaatlen käesolevas artiklis inglükujutluste esilekerkimist uue vaimsuse keskkonnas, küsides, miks on inglid populaarsed, mida nad inimestele pakuvad ning miks see toimub just uue vaimsuse keskkonnas ja uue vaimsuse keelt kasutades.

Internetikeskkondade ning Inglipesa foorumi uurimisest

Internetisuhtlus on muutunud sotsiaal- ja humanitaarteadlastele põnevaks uurimisobjektiks. Leidub väga erinevaid arvamusel etnograafilise uuringu võimalikkusest ja vajalikkusest veebikogukondades ja -keskkondades (vt nt Beaulieu 2004). Intrigeeriva ja potentsiaalselt paljupakkuva allikana on virtuaal-keskkondade etnograafiline uuring leidnud käsitlemist erinevate nimetuste all: *online* etnograafia (nt Markham 2005), interneti- või virtuaaletnograafia (Hine 2000); netnograafia (Kozinets 2010) või ka küberantropoloogia (Budka & Kremser 2004). Wilson ja Peterson (2002) väidavad, et *online* ja *offline* kogukondade analüüs ei vaja kardinaalselt erinevaid lähenemisi, muutuvad lihtsalt rõhuasetused: näiteks tähtsustub keele roll.

Internet võimaldab ligipääsu kogukondadele ja inimeste omavahelisele suhtlusele ilma vahendajateta. Samas tuleb arvestada, et veebisuhtlus hõlmab vaid väikese osa inimeste igapäevasest elust ning rollid ja identiteedid on internetis tavaelust oluliselt paindlikumad ja mängulisemad (vt Suler 2007). Internetifoorumis toimuva suhestamine inimese igapäevaste praktikate ja eluga väljapool virtuaalkeskkondi on keeruline. Erinevaid sotsiaalseid rühmi iseloomustavad internetis erinevad kasutuspraktikad ja eesmärgid. Samuti on kontekstuaalselt oluline interneti üldisem kättesaadavus. Eestis on internetikasutajate seas alaesindatud küll teatud eärühmad (nt vanemad pensioniealised), kuid internet on üldiselt rahvastiku valdavale osale kättesaadav.³

Internetikogukondades kujunevad välja erilised kommunikatiivsed tavad, mis loovad ja hoiavad virtuaalseid suhteid. Käesolev analüüs ei püüagi teha kõikehõlmavaid järeldusi inglite rolli või uue vaimsuse veebifoorumi tähenduse kohta. Uuring põhineb vaimse internetifoorumi "Inglipesa (Valgustumise foorum)" analüüsil ning vaatleb foorumit kui *online*-keskkonda, mis toetab uue vaimsuse ideedest kantud diskursiivse kogukonna toimimist.

Inglipesa lehekülj loodi novembris 2009. Praegusel⁴ hetkel on foorumil ligi 1450 registreeritud kasutajat ja sealt leiab 2700 teema alt üle 36 300 postituse. Kokku on lehekülge vaadatud üle 5,4 miljoni korra. Foorumi asutaja ning administraator Kaledon (siin ja edaspidi on kasutajatele viidatud nende Inglipesa nimedega) kirjeldab Inglipesa algatamise motivaatorina missiooni luua "kõrgvibratsiooniline" koht, kus inimesed saaksid olla need, kes nad päriselt on. Tema sõnul ei tekitanud teised veebilehed temas "kangelasliku valguskandja tunnet", kuid Inglipesa kui "valgustumise foorumi" asutamine seondub Kaledonil ka isikliku valgustumisega. Ta näeb foorumiga tegelemises enda sügavat kutsumust, milles on tuntav tugev spirituaalne dimensioon.

Teadsin, kes ma olen, mida ma usun ja kuidas mõtlen. [...] Et olen leidnud oma õige tee ja selle, kes ma sisimas olen, teen seda, mida on mulle määratud teha. Seda on raske kirjeldada. Varem polnud mul eriti tulevikutunnet, minevik oli liiga domineeriv, elasin peamiselt olevikus. Siis aga tundsin olevikku, tulevikku ja minevikku samaaegselt, see oli nagu lai väli minu ümber. Ja need kolm olid nagu üks, minu auraväli.⁵

Sellist missioonitunnet ja motivatsiooni leiab kahtlemata väga väheste veebi-keskkondade moderaatoritel.

Analüüs

Foorumitekste analüüsides lähtun kahest kesksest küsimusest: mida pakub Inglipesa foorum kasutajatele ning kuidas ta seda teeb. Uurimisküsimustele vastamiseks olen 2012. aasta algusest jälginud foorumi diskussioone ja lugenud läbi suure osa varasematest postitustest, mille käigus olen teinud jooksvalt märkmeid. Märkmete põhjal ilmnesid korduvad teemad ja mustrid, mille illustreerimiseks toon artiklis foorumist pärinevaid tekstinäiteid. Et tabada foorumi laiemat konteksti, suhtlesin internetis ning kohtusin mitme aktiivse foorumiliikmega.

Tähenduste loomine

Inglipesa pakub mugavat ja turvalist keskkonda, kus oma ideid katsetada ja tundmustele-kogemustele tagasisidet saada. Seetõttu toimib lehekülg argiusundiliste tähenduste inkubaatorina, kus kasutajad leiavad kinnitust oma kogemuste-tajude-emotsioonide tähenduslikkuse kohta. Näiteks 24aastane Elessandra registreeris end Inglipesa kasutajaks just erilise elamuse tõttu, millele ta palus kogenumate inimeste kommentaare.

oli ilus sügisõhtu, kui oli juba parajalt hämar õues ja taevas oli mõnusaalt kirju loojuvapäikese kiirtest. Tegin akna lahti ja siis tegin nutitelefoni pilte. [...] pildistasin ja vaatasin, et mida, nagu lilla linnuke või väike ingliske on pildil. Sattusin nii elevusse et kiirustasin kõigile rääkima. Ja nii end lolliks tegin, kõik naersid minu üle. [...] Siis avastasin täna veel et kui hakkan telefoniga pildistama ja tekib välk, siis nagu mistki hele ja erk valge täpik tiirutab fookuses. See on ilus ja armas aga tekitab ärevust kuidagi. [...] Kas tegemist võiks olla kaitseingliga? Ma pole nagu usklik ega midagi sellist, paranormaalsusi mingil määral usun.

“Enda lolliks tegemisest” häiritud Elessandra leiab Inglipesas tuge, sest seal hinnatakse fotosid väga kõrgelt. Näiteks Gardamea, foorumi suurliige, selgitab, et Elessandra suudab tavainimestest lihtsalt rohkem näha:

Meie ümber olev maailm on palju rikkam, kui me seda endale ette oskame kujutada. Inglid kui ka muud vaimolendid on kõrgema vibratsiooniga, seetõttu inimene, kes on argipäeva muredes ja negatiivsetes mõttemustrites kinni, neid ei tunnetata. Aga see ei tähenda, et neid olemas ei ole.

Elessandra postitab seepeale veel pilte ning on kommentaaridest vaimustunud: “Gardamea kui sinu postitust lugesin jooksid judinad üle kohe:”).

Daniele Hervieu-Leger (2001) rõhutab, et nõrga institutsionaalse või rühma toe tõttu jääb vaimsus keskkonnas uskumuste ja teadmiste kinnitamine sageli suures osas indiviidi enda kanda. Kinnituse leidmine on aga protsess, mis vajab välist tuge. Näiteks kirjeldab Tanya Luhrmann (2012) mehhanisme, kuidas evangeelsed kristlased leiavad kindluse jumala olemasolus ning õpivad tundma jumala häält. Erinevalt Luhrmanni analüüsitud USA kirikutest, kus protsess on tugevalt juhendatud (regulaarsed kogunemised, kirikuõpetaja loengud ja abi, koguduseliikmete (palve)rühmad, kirjalikud materjalid), leidub uue vaimsuse keskkonnas tugipunkte vähem. Lisaks raamatutele ja meediale on informatsiooni leidmiseks ja oma kogemuste tähenduse kinnitamiseks üha olulisem internet, mida näitavad ka Inglifoorumi diskussioonid.

Inglipesas arutletakse nii vaimsuse või üleloomulike nähtustega seotud kui ka maistel ja igapäevaelulistel teemadel. Sarnaselt paljudele populaarsetele eestikeelsetele foorumitele (nagu perekool.ee) võimaldab Inglipesa nõu küsida või juba olemasolevatest postitustest vajalikku-huvitavat infot otsida. Järgnevalt vaatlen täpsemalt arutelusid, mis keskenduvad foorumis inglitega seotud põhiküsimustele: kas ja kuidas ingleid näha; kuidas tunda ära ja tõlgendada inglite saadetud märke ja endeid.

Sellesisuline küsimus kasutaja Teresalt (“kuidas te ikkagi näete... ingleid, haldjaid?”) kogub väga erinevaid vastuseid. Mitmed foorumi liikmed kirjeldavad reaalselt ingli nägemist – ingel on kui “valguskiire sees õrn helevalge, pea läbipaistev haldjas” või lihtsalt “õrnvalge kogu”. Üks kasutaja vastab, et tema “konkreetselt kedagi ei näe, nagu näen tavalisi asju. Ei ole nii, et vaatan enda kõrvale ja reaalselt naeratab Ingel mulle vastu 😊.” Inglid tähistavad tema puhul “pigem kellegi kohalolu ja soojust, energeetilised tundmused on ka”. Teresa haakub samuti pigem sellise arusaamaga ning mõtiskleb sealt edasi ka oma kogemuste-tundmuste üle:

...see kellegi kohalolek ja soojus, energeetilised tundmused – ongi ehk see-sama iseenese heaolu tunne, noh, et on lihtsalt väga-väga hea olla, oled mõttes hästi tänulik ja täis armastust ja tunnetad iga keharakuga seda

kõike – sellist suurt soojust olen ise ka tunnetanud / tundnud, kus süda on äärast ääreni otsatut headust, tänulikkust täis, teisiti nimetatakse seda: pisarateni liigutatud 😊 See tuleb meist endist, meie hingest – tähendab, see (Hing) ongi Ingel või Haldjas? :)

See arutelu viitab, et võrreldes näiteks kristliku Pereraadio *vox populi* tüüpi saatesse helistanud ja oma ingliskogemustest rääkinud eestlastega (vt analüüsi Potter 2001), ei tule Inglipesas välja sedavõrd kindla struktuuriga kogemused ehk memoraadid. Inglid ei võta kaitsja või hoiataja rolli ohtlikes situatsioonides, nagu tõi välja Potter (2001), pigem pakuvad nad lohutust raskes olukorras.⁶ Inglise konkreetsemal kujutlemisel on kasutajatel suhteliselt suur vabadus ja käsitluste erinevusi tolereeritakse. Foorumi aktiivsemate liikmete väitel eksisteerivad inglid üldiselt ka reaalselt, ehkki neid nähakse erinevalt: valdavalt (positiivse) energiakogumina, mida on võimalik tajuda, kuid leidub ka neid, kes näevad inglaid füüsilisel kujul. Inglid võivad olla ka sümboolsed kujundid, mis koondavad positiivsust (sinna liigub Teresa käsitlus). Kõige abstraktselmal tasandil on inglid lihtsalt keel, formularid, kuidas midagi öelda, millessegi suhtuda (selliseid viise inglise kirjeldamisel toob välja Walter 2011: 47). Samas kaasneb inglitega teatud kompleks defineerivaid väärtusi (headus, soojus, sõbralikkus), mille põhjal ingliti on üleüldse võimalik ära tunda. Seega eksisteerivad siiski tunnused, millele “õige” ingliskogemus peab vastama.

Inglise otsesest tajumisest enam püüavad Inglipesa kasutajad tabada inglise saadetud märke. Enimlevinud märkidest võib välja tuua sümbolina valge sule. Paljudes lugudes kordub motiiv sule nägemisest või leidmisest tähenduslikel või inglite)ga seonduval hetkel. Suled on ka üldisemalt inglise kohalolu kinditajaks. Nagu kirjeldab kasutaja Muusa:

Mina leiain alailma valgeid sulgi kõikevõimalikest kohtadest, mu 1. teadlik inglisulg on mul siiani kaasas teatud kohas. Usun, et see toob mulle ka õnne.

Sulgede või muude väikeste esemete hoidmine talismanina on üsna levinud. Ka kasutaja Miracle kirjutab, kuidas ta hoiab lasteaias oma lapse juustest leitud valget sulge siiani lapse voodi juures. Oma postituses viitab ta ka võimalikule mittemõistmisele inimeste poolt, kes ingliskui ei jaga: ehkki Miracle tahtis sule leidmisel rõõmust hõisata, püüdis ta end enda sõnul siiski tagasi hoida, et kasvatajad ei “vaataks teda kui hullu”.

Foorumist leiab palju enda igapäevaeluliste olukordade tõlgendamist lähtuvalt inglise mõjust, mida muidu justkui ei olegi märgatud, kuid nüüd Inglipesas oma kogemuste üle mõtiskledes saab see selgeks. Inglise heatahtlikkus avaldub kasvõi väikestes märkides, mis aitavad igapäevaelulistes olukordades jõuda (sageli ootamatultki) hea tulemuseni. Märke püütakse ära tunda ning leida

lisakinnitusi, et tegemist on tõepoolest just inglise sekkumisega. See õnnestub näiteks järgnevas loos:

Nädal tagasi juhtus minu jaoks imeline asi. Pidin minema ühte kohta. Sinna minnes pidin mööduma ühest poest. Enne poodi märkasin oma imestuseks ühte armsat liblikat lendlemas. Mõtlesin veel, et uskumatu et niisuguse jaheda ilmaga liblikad ikka veel lendavad. Jälgisin tema lendlemist... ja tabasin ennast mõttelt, et äkki on tegemist märguandega. Liblikas muudkui lendles ja lendles... poe suunas. Pidasin endaga hetkeks nõu ja otsustasin poodi minna. Jalutasin siis seal riulite vahel ja siis ühel hetkel mõtlesin, et läheks kaeks jalanõude osakonda. Leidsin endale sealt super mugavad ja kõvasti allahinnatud suvekingad järgmiseks suveks. Kusjuures mul on alati olnud väga raske leida häid jalanõusid ja need on just niisugused nagu vaja ja peab. Oi ma olen väga happy nende kingade pärast! :-) Igatahes sain aru, et olen elanud siiani nagu pime. Kindlasti olen saanud ka varem ingliltelt märguandeid aga ma lihtsalt pole osanud neid märgata. Selle märkamise tarkuse sain siit portaalist. :-)

Selline “märkamise tarkus” viitab otseselt teatud viisidele, kuidas ümbritsevat tõlgendada. Nagu eelneva näite puhul, ei ole paljude märkide puhul seos inglitega väliselt kuigi iseenesestmõistetav. Kasutaja Mereliilia kirjeldab oma kogemust:

Hetk tagasi maadlesin ühe probleemiga ja palusin vastust Ingliseelt. Sain selle pesumasinas, kui leidsin 20ne sendise 🤪 Kõik tundub ikka veel nii uskumatu olema! Mina, kes ma arvasin, et ma ilmselt ei saa saamagi sõnumeid neilt Imelistelt olevustelt, pean tunnistama, et eksisin 🤪

Iseloomulikult foorumi tonaalsusele ei sea teised kasutajad Mereliilia tõlgendust kahtluse alla, vaid väljendavad selle üle rõõmu. Kasutaja Naida vastab: “Imeline uudis ;D Ingliseallid ja loodan, et märkad, saad neid sõnumeid edaspidi veelgi enam.”

Inglite ja nende saadetud märkide tuvastamiseks ei rõhutata üldiselt väliste ja objektiivsete standardite olulisust, vaid pigem sisetunnet. On iseloomulik, et näiliselt tavaline ja üldse mitte üleloomulik kogemus võib saada erilise tähenduse kui inglitega seotu, kui kogetakse õnnetunnet või erilist headust. Kasutaja Melodia selgitab seda enda näite varal:

Ingliseelt märgid on imelised ja neist jääb hinge armastust täis tunne. Nt selline, et korrastasin üksipäev sugulaste nõudekappi. Pesin ja sättisin. Ja siis järsku ilmusid nõude vahelt imelised kuldseid tiivad. Kindlasti mingi jõulukaunistuse küljest. Kuid kui ma neid vaatasin siis valdas mind

imeline armastust täis tunne, kus oli ka tunda kiitust ja tänu. Tunne oli ka selline nagu inglid ütleksid tubli oled ja teeksid pai.

Ehkki Melodia seostas ka ise kuldsed tiivad kohe jõulukaunistusega, mis tema hinnangul ei ole midagi erilist või üleloomulikku, tõendab märki ingellikust just “imeline armastust täis tunne”. Ka paljude teiste kasutajate kirjeldustes on inglite ilmumine või nende märgid tuvastatavad teatud kindlate parameetrite abil nagu hea enesetunne, soojus, valgus, mis võib isegi tavalisi kogemusi väga eriliseks muuta. Selline teadmine suunab inimesi märke erilisena tõlgendama ning seeläbi võimaldab külma, “kainenunud” (Max Weberi kuulus tees kaasaegse maailma “lummusest vabanemisest” ehk *disenchantment*’ist) ja müstikavaest maailma näha põneva, mõtestatu ning inglite puhul lisaks ka läbinisti heatahtlikuna.

Foorumi üldine tonaalsus ja mitmed postitused julgustavad märkide üle rõõmustama ja mitte liigselt kahtlema:

Tavaliselt on nii, et märke inglitelt ei tule otsida nad ise tulevad su juurde. Nad köidavad su tähelepanu igal juhul. Ainus mis siin veel võib viltu minna on, et tundes küll, et see oli märk inglitelt sulle hakkad endas ja inglites, nähtus ja kogetus kahtlema.

Virtuaalne tugirühm headuse õhkkonnas

Inglitega seonduvad tähendused loovad “headuse õhkkonna”, kus anonüümsed kasutajad suhtuvad üksteisesse väga hoolivalt ja armastavalt. Inglipesa pakub seetõttu emotsionaalset tuge, mille näiteks võib tuua kõige arvukamate postitustega foorumi alateema “Kallistamine” (880 vastust). Informatsiooni asemel jagatakse seal positiivseid emotsioone nii verbaalselt kui ka visuaalselt – kümnete kallistavate, paitavate, naeratavate emotikonide abil. Ehkki virtuaalne ja vahendatud, tekitab selline vilkuvate pildikeste virr-varr kasutajate kirjelduste kohaselt neis tugevaid emotsioone: kirjeldatakse, kuidas nii palju “puhast headust” paneb rõõmust nutma või pakub raskel hetkel lohutust.

Lootus saada inglitelt tuge või jagada oma muresid on tõenäoliselt foorumi kasutajaks hakkamise valdav põhimotivaator. Võib arvata, et kasutajad ei ole mujalt leidnud selleks nii sobivat kohta, sümboleid ja keelt. Abi ja toe saamise või paranemise teema esineb ka kasutajate endi kirjeldustes. Näiteks kirjutab kasutaja Südameke rubriigis “Ütleme tere”:

Kuidagi ma siia läbi pisarate oma murtud südame ja katkise hingega sattusin... Ma loodan, et jõudsin just õigesse kohta. Mul on siin kõvasti vaja ennast lappida ja taastada elujõud- mõtted taas õigele teele juhtida...

Sellele postitusele vastavad 11 kasutajat, kes jagavad Südamekesele jõudu ja armastust ning kellest osad viitavad ka endi sarnasele kogemusele. Näiteks Chrissumari kirjutab: “See on tõesti õige koht. Olin ka mina eelmisel aastal väga haige (südamest), kui siia sattusin. Nüüd olen palju tervem – tänu Pesakesele ja mu suhted lähevad juba palju-palju paremini. Seda juhtub ka Sinuga”, või kasutaja Leontine: “Väga paljud meist on siia sattunud katkistena. Juhuseid pole, tähendab oli aeg siia sattuda.” Selliste postituste peale tõdeb Südameke: “Ma olen nii õnnetunnet täis... Siin on nii palju siirast headust.”

Seega toimib Inglipesas “virtuaalne kogukondlik hoolitsemine”⁷ (Burrows *et al.* 2000), mis on omalaadselt kahetasandiline – selles osalevad nii teised foorumiliikmed kui ka inglid. Ühelt poolt pakuvad foorumikasutajad otsest tuge veebisuhtluses, samas kinnitatakse külastajates abstraktsemat usku ja teadmist, et inglid saavad aidata ka päriselus (*offline*). Nii inglid kui ka heatahtlikud foorumiliikmed aitavad ületada ebakindlust, saada emotsionaalset tuge või tunda end teiste toetaja ja õpetajana. Inimesed jagavad veebis oma muresid, aga ka positiivsust (kallistused, hea energia saatmised jne), seda nii foorumi kasutajatega kui ka inglitega.

Inglitega suhestumine täidabki sageli praktilise religiooni niši, kus inglite abi kuulub justkui käekotti, kust seda vajadusel võtta ja kasutada saab (Utriainen 2014). Võrreldes Soome uuringuga tundub siiski, et Eestis pöörduakse inglite poole pigem üldisematel teraapilistel eesmärkidel. Kui soomlased palusid inglilt sageli abi näiteks tiptunnil kaubanduskeskuse parklas vaba parkimiskoha leidmiseks (Utriainen 2014), siis Eesti foorumis arutletakse, et inglaid ei tasuks igapäevaste pisiküsimustega tülitada. Utriainen (2014) toob samas välja, et inglid on inimeste jaoks “alati olemas, et pakkuda tunnustust ja seltsi” – nende üleloomulik olemus ja jäägitu lojaalsus muudab nad seetõttu inimestest kindlamateks ja usaldusväärsemateks abistajateks.

Kuidas Inglipesa toimib?

Inglipesa õhkkond on rõhutatult positiivne. Näiteks foorumi teemas, kus uued liikmed end tutvustavad, vastatakse isegi lühikesele tervitusele nii kallistavate-paitavate emotikonide kui ka heade soovidega. Selline üksteise toetamisele suunatud suhtlemine on veebifoorumites üsna ebatavaline: anonüümses keskkonnas tajuvad kasutajad pigem ohtu sattuda rünnaku alla (Burrows *et al.* 2000). Näiteks veebiportaali pihid.net annab inimestele justkui võimaluse

oma isiklikke üleelamisi kurta, ent suures osas on tegu naljalugudega, mille puhul hinnatakse pigem meelelahutuslikkust ning millele kirjutatakse kriitilisi-iroonilisi kommentaare. Sellele leheküljele kirjutatud postitusele tüdruk-sõbraga tekkinud probleemi kohta (mis tundub olevat foorumisse postitatud siirast murest) vastatakse näiteks: “sittagi ta sind armastab. oled ikka möku küll.” Teine kommentaator viitab probleemi ühe põhjustajana kirjutaja väike-sele peenisele (“sul on pliiatsmunni sündroom”), kolmas nimetab seda pubeka maailmavaluks (“Proovi www.lapsemure.ee. See pole siin pubekate nõustamiskeskus”). Neljast kommentaarist vaid üks püüab kirjutajat lohutada ja toetada. Ka Eesti vaimsete-esoteeriliste foorumite puhul on välja toodud, et keskkondade anonüümsus ei mõju kasutajatele distsiplineerivalt: foorumites otsitakse eelkõige võimalust oma teadmisi näidata (Hiimäe 2013).

Inglipesa eristub teistest veebikeskkondadest ning võib välja tuua mitmeid mehhanisme, mis aitavad sealset empaatilist ja hoolivat “headuse keskkonda” hoida. Esiteks **tugev modereerimine ja kindlad reeglid**. Juba foorumi manifestis kirjutab Kaledon lahti veebilehe keskse idee toetava ning positiivse keskkonnana:

*See foorum pole koht, kus Sind halvustatakse, Sinu probleemide või imeliste müstiliste kogemuste üle naerdakse ja kurjustatakse, Sulle oma uskumusi peale surutakse. Võtame iga uue liikme ja kogemuse vastu avalikult, heade soovide ning naeratusega. Siin võid sa olla just see, kes sisimas oled.*⁸

Inglite-väärilise keskkonna hoidmise vajadus on oluline argument reeglite järgimiseks ning õigustus kõrvaldada postitused, mis keskkonna “kõrgvibratsioonilisust” häirivad. Ebasobivad kommentaarid kustutatakse, ebasobiva nimega (nt Saatan) kasutajatel ei lubata end registreerida. Tugev modereerimine tekitab ka vastuolusid: 2012. aasta kevadel foorumis pettunud ning sealt lahkunud kasutaja(d) kirjutas(id) teistes veebifoorumites Inglipesa kohta mitmeid negatiivseid kommentaare. Üldiselt aga on kasutajad reeglid omaks võtnud ning peavad neid Pesakese hoidmise jaoks vajalikuks.

Teiseks aitab Inglipesa erilisele olemusele kaasa kogukonnale iseloomulik **sõnavara ja stiil**. Retoorilistest konstruktsioonidest võib välja tuua näiteks kodu ja puhastamise metafoorid. Juba Inglipesa nimi viitab enamale kui pelgalt virtuaalsele foorumile. Pesa ja kodu kujundit rõhutatakse üsna sageli, mis loob kasutajates arusaama paiga erilisusest, mida on foorumis ka otsesõnu väljendatud: “Meil on siin ikka eriline Pesake, pole enne kuulnud, et ühestki foorumist nii palju hoolitakse, korrastatakse ja puhastatakse.” Lisaks foorumi tekstide “puhastamisele”, mis tähendab oma postituste tagantjärele ülevaatamist ja keelelist korrigeerimist, toimuvad alates 2011. aasta aprillist regulaarselt ka

Pesa energeetilised puhastamised. Kaledon selgitab: “Puhastame kogu foorumi kogunenud energeetilisest mustusest ja tugevdame kaitseid, et pahatahtlikkus jääks väljapoole pesauksest 😊”. See tähendab, et kasutajad saavad Pesale valgust ja armastust, sest nagu üks kasutaja rõhutab: “kallis Pesake ootab meie kõigi hellitavaid ning jõudu andvaid paisid ning kallidid!”. Sellised tegevused ja Inglipesa kirjeldamiseks kasutatavad sõnad loovad arusaama Pesast kui igapäevase jagatud kodust, mida tuleb hoida ja korrastada ning kus kõik kasutajad (ja ehk ka inglid?) moodustavad justkui ühise perekonna.

Ka kogu Inglipesa suhtlust vormivat “headuse keelt” võib näha retoorilise praktikana, mis ühendab keelelise ja visuaalse. Nn “inglite keel” avaldubki ka näiteks eredates värvides, rõhutatult pehmetes-helgetes *New Age*’i stiilis piltides; ohtras spetsiaalsete, sageli inglaid kujutavate emotikonide kasutamises jne. Enese ja oma maailmanägemuse defineerimine valguse, pehmuse, värvilisuse kaudu avaldub tekstides, aga ka kasutajate nimedes (üks aktiivsemaid foorumi liikmeid kannab näiteks nime Vikerkaarevärvi Pallike). Sageli esineb sõnade hellitusvorme ning rõhutatult positiivset sõnavara. Lehekülje päises tervitatakse kasutajaid kutsudes neid “imeliseks” ning tervitussoovidega nagu “Sinu kaitseingel ei jäta sind kunagi maha”, “Sa oled armastatud ja hoitud” või “Inglid armastavad sind tingimusteta”. Moderaator Kaledon kasutab keskkonna kirjeldamiseks kokkuvõtvalt mõisteid “heatahtlik ja kõrgvibratsiooniline”.

Keskkonna üldine tonaalsus annab ette tugeva standardi, mida külalised püüavad järgida. Siin on kõnekas ühe uue foorumi liikme esimene tervitus, milles ta väljendab selgelt tajutud normi pesakeses valitsevast erilisest keelest ja stiilist, mis tekitab temas “kõhklust, kas oskan ikka tundeid, mõtteid nii ilusasti lausetesse sättida ning õrnalt väljendada nagu teil siin on kombeks”.

Selline empaatiale ülesehitatud suhtlemisstiil läheb sügavamale kui lihtsalt retoorika. Järgnev analüüs on pühendatud erilise epistemoloogilise positsiooni iseloomustamiseks, mis Inglipesa ning uut vaimsust kui diskursiivset kogukonda ka mõneti laiemalt iseloomustab.

Headuse, naiseliku pehmuse keskkond

Inglid ning headuse ja pehmuse rõhutamine seondub kultuurilise stereotüübiga naiselikkusest. Inglitega seotud tegevused ja sümbolid moodustavad koherentse terviku: empaatilise murede kuulamise ja jagamise juurde kuulub pehmuse ja teistega arvestamise retoorika ning sümboolika. Ka on varasemates uuringutes näidatud, et kui meessoost kasutajad hindavad internetisuhtluses võimalust vaielda, siis naised otsivad pigem konsensust (Lövheim 2004). Loomulikult ei ole sellised mustrid üldkehtivad, vaid pigem teatud konventsioonid, mille

puhul mehelikkuse ja naiselikkuse sildi kasutamine on tinglik. Seega ei püüa käesolev uuring lahterdada erinevaid suhtlemisstiile soopõhiselt, vaid esitleb Inglipesa kui näidet, kuidas toimib teatud kultuurilistel mustritel põhinev kommunikatsiooni- ja suhteskeem. See haakub varasemates uuringutes välja-toodud sugudepõhiselt eristavas mudelis nn naiseliku suhtlemise ja maailmaga suhestumise viisiga.

Statistika kohaselt on Inglipesa leheküljel naised ligi kuus korda rohkem kui mehi (suur osa liikmeid on jätnud oma soo märkimata, mistõttu ei pruugi see olla siiski tegelik näitaja). Naiste suurem osakaal inglitega seonduvates praktikates ei ole iseenesest üllatav. Ka varasemates uuringutes on näidatud, et inglid on populaarsed eelkõige naiste seas (Gilhus 2012) või et naised palvetavad rohkem inglite poole (Cerulo & Barra 2008). Utriainen (2014) nimetab uue vaimsuse ingliteraapiaid koguni “naiste teraapiliseks religiooniks”. Sugudepõhine vahe ilmneb ka Eestis läbi viidud küsitlustes: väitega, et “on olemas inglid, kes aitavad ja kaitsevad meid” ei nõustunud või pigem ei nõustunud alla kolmandiku naised (28,7%), meestest aga umbes pooled (Jõks 2012).

Inglikesas nähtuvad soostereotüüpsed arusaamad on pigem traditsioonilised, ehkki mitmed uusreligioonide uurijad on näidanud, et paljudel juhtudel on religioossete-vaimsete rühmade üks alusprintsipi vastandumine patriarhaalsetele soorollidele ning püüd käsitleda naise olemust ja naiselikkust maailmareligioonidest erinevalt. Nii näiteks sümboliseerib naise keha Wicca Jumalanna kultuses võimast (seksuaalset) väge (Greenwood 2000), feministlikud nõialiikumised toetuvad tsüklilise muutumise (sünd, kasv ja vananemine) ideele, mis haakub rohkem “naiseliku vaimsusega” (Luhmann 1989: 52). Siiski sõltub isegi sellistes kogukondades soodünaamika palju konkreetsest rühmast ja selle juhtfiguuridest, kes sageli on siiski mehed (Greenwood 2000). Inglipesa tundub sümboliliselt ja väärtustelt Jumalanna kultuse jõulisele “feminiinsele vaimsusele” pigem vastanduvat: Pesakese kasutajad on valdavalt naised, kes toetuvad klassikalistele soostereotüüpidele, tähtsustades pehmust, hoolivust ja empaatiat. Siiski võib näha, kuidas kasutajad leiavad tuge soostereotüüpe ületamata. Inglitel on siin tähtis roll.

Inglid kui sümbolid ja eeskujud toetavad Pesakese erilist õhkkonda nii oma tähenduste (kaitseingel; ingel kui roosapõskne lapsuke; inglislugede pehmus) kui ka tajutud läheduse tõttu (isegi kristlikus käsitluses on nad küll jumalikud olendid, kuid käivad siiski ka maa peal inimeste juures). Varasemad palvetamise teemal tehtud uuringud on näidanud, et inimesed valivad palve objekti oma sotsiaalse positsiooni järgi. Need, kes tunnetavad enda staatust madalana – ja kes Cerulo ja Barra (2008) uuringus olid eelkõige keskmisest madalama palgaga naised – eelistavad palvetada mitte otse jumala (kõrgema jõu) poole, vaid valivad vahendajaks näiteks inglid, neitsi Maarja või mõne

pühaku, kellega tajutakse teatavat sarnasust. Palve adressaadi valimisel ongi oluline arvatav tõenäosus, et see, kelle poole palvetatakse, palvele ka vastab (Cerulo & Barra 2008).

Suhe ingli(te)ga on Pesakeses konstrueeritud pigem siira ja sügava sõprusena, kus Ingel võib olla küll inimesest võimsam, ent mitte taevane sõdur, autoritaarne isa- või mehekuj. Mitmetel puhkudel loob ingel kasutajale rollimudeli – ta on kasutaja ideaalne mina selle kõrgemas, täiuslikus vormis. Postitustes väljendatakse ka otseselt, et mõni eriti hästi kirjutatud sõnum või soov pidi tulema tavamaailmast kõrgemalt (inglitelt): “su postitusest õhkub nii palju hellust, armastust, justkui oleks see Inglitelt, ju siis ongi ☺ Imeliselt kerge tunne hakkas seda lugedes.” Viited kasutajate ingellikule olemusele esinevad ka mujal. Näiteks foorumi päisesse ilmuvate tervitustekstide seas on otseselt ingellikusele viitav: “Tere, imeline [kasutajanimi]! Kas sa täna Inglit oled näinud? Ei ole? Vaata peeglist, siis näed!” või kaudsemalt selle ideega mängiv “Sa oled tiibadega, võid lennata kaugele ja kõrgele!”. Internetisuhtlus pakubki võimalust võtta argielust erinevaid rolle, mis Inglipesas on rõhutatult positiivsed; võimalust olla aitaja, lohutaja, jagada armastust ning teada, et vajadusel võid teistelt tuge saada. Teisalt on uuringutes järeldatud, et vaimsed praktikad võimaldavad ka üldisemalt oma järgijatel muutuda “teistsuguseks sellest, kes nad arvasid end olevat, et jätta maha lootusetusetunne” (Collett 2003: 84). Inglipesas liitub sellega virtuaalruumile omane mängulisus ja rollide paindlikkus. Mõnevõrra paradoksaalselt rõhutavad mitmed Inglipesa kasutajad, et just seal saavad olla “kõik inimesed need, kes nad tõeliselt on”, ehk siis just tavaelu ei võimalda “päris enesena olemist” ja anonüümses virtuaal-keskkonnas avaldub inimese tegelik mina. Selline arusaam lisab Inglipesas toimuvale kaalu ja tähenduslikkust.

Pesakeses loodav ja kultiveeritav empaatiline ja alati-abistamiseks-valmis tavapärasest parem “mina” on see osa endast, millest lähtuvalt teiste kasutajatega suheldakse. See hooliv ja läbinisti heatahtlik roll ühendab ka võimu ja jõu, mida ingel kahtlematult sümboliseerib. Kapitalistlikus edule orienteeritud, maskuliinsete väärtustega maailmas annab inglite kohalolu jõulisema tähenduse traditsiooniliselt naistega seostatavatele käitumismallidele nagu abistamine ja hoolimine.

Subjektivistid ja seostatult teadjad

Erinevalt kristlusest ei näe uue vaimsuse ideestik lõhet maise ja taevase sfääri vahel, loobutakse patu käsitlemisest inimloomuse paratamatu osana (Altnurme 2013). Inglipesa manifestis rõhutab Kaledon, et “Inimese loomulik olek on õnne-

likkuse tunne. Usume, et Maal ongi paradiis ja Inimene on osake Kõige Loojast ning vanemale sarnase olemusega”. Uue vaimsuse õpetustes rõhutatakse keskse printsiibina igäühe rolli oma elu eesmärkide saavutamisel. Suunates inimesi positiivselt mõtlema, kinnitatakse loomupärast õigust õnnele ja rahulolule. Näiteks kasutaja La Luna kurdab rubriigis “Minu kogemus Karmainglitega”, et “Kardan natuke ÄKKI ma ei saagi vabaks 😞”,⁹ mille peale kasutaja Mari vastab kohe: “Muidugi saad, sellist varianti ei ole, et ei saa. See on kirjas Universumi seadustes, kes küsib, sellele antakse.” Siin avaldub uue vaimsuse keskkonnas levinud hinnang maailma toimimise kohta, mille kohaselt inimestel on loomupärane õigus saada seda, mida nad tahavad.

Vähemalt seisukohtade tasandil rõhutatakse ka igäühe võrdsust, mille Kaledon toob eraldi välja foorumi manifestis:

Me usume, et energiatega nägemine, tunnetamine, energeetiliste olenditega suhtlemine, hingena rändamine, ravivõimed ja kõik muu imeliselt müstiline on iga Inimese loomulikud anded.

Selle printsiibiga ei ühti uue vaimsuse keskkonnas leviv teenuse osutamise loogika, kus “spetsialistid” müüvad oma erivõimeid ja vahendavad ka inglite abi. Teenuste reklaami on Inglipesale ka ette heidetud. 2012. aasta kevadel foorumis pettunud ning sealt lahkunud kasutaja kurtis mitmes teises foorumis, et Inglipesa on halva energeetikaga ning selle põhieesmärk on müüa inimestele kalleid teraapiaid. Tõepoolest, foorumist võis leida viiteid ka tasulistele teenustele nagu Inglituba ja ingliteraapiad, mida mõned foorumi aktiivsed liikmed pakkusid. Aprillis 2012 lisas Kaledon foorumi reeglitesse puhastusteenuste reklaamimise keelu.

Alates foorumi loomisajast on olnud foorumi üks suurtest missioonidest õpetamine inimestele, kuidas ise ennast puhastada ja saada piisavalt taskaalu, et jääda vastupidavaks energeetiliste jõudude mõjutustele. Ma usun, et iga inimene on võimeline omal jõul saama üle mustusest, mis teda pärsib ja mõjutab, ilma välise puhastuseta. Oleme ju kõik samaväärsed Jumala lapsed. Üritame olla inimestele toeks nii palju, kui suudame – õpetame, anname nõu, saadame valgust ja oleme toeks. Anname oma parima, et inimesed suudaksid ise muuta oma elu ja hinge õnnelikuks, rõõmsaks ja säravaks.

Edasine tugev modereerimine on aidanud lehel vältida reklaamikanaliks muutumist. Mitmel puhul kirjeldavad foorumi kasutajad Inglipesa kui kalliste vaimsete teraapiate väärtuslikku alternatiivi. Seega vastandub pesake “vaimsele teenusteturule” (Bowman 1999: 188), kus teraapiate ja teenuste eest tuleb maksta, ning püüab anda igäühele võimaluse suhelda inglitega ja lahendada

oma probleeme ise. Vähemalt suhtumiste väljendatud tasandil ei ole Inglipesas liidreid või keelajaid-käskijaid, ehkki tegelikkuses on foorumis rollid välja kujunenud – eelkõige mitteformaalselt, aga ka formaalselt (näiteks antakse aktiivsusest lähtuvalt igale liikmele oma staatus – alates noorliikmest kuni superliikmete ja “foorumi kangelasteni”).

Inglitega suhtlemisel tajutakse olulisena võrdsust ja igäühe väärtustamist. Näiteks kasutaja Erela rõhutab iga oma postituse juurde ilmuvas signatuuris sõnaselgelt igäühe võrdsust inglitega suhestumisel:

Inglitega suhtlemiseks on meil kõigil ühesugune võime, sest oleme vaimses mõttes ühtmoodi “andekad”. Kui tundubki, et keegi on selles vallas teistest andekam, on ta lihtsalt õigel ajal uskunud ja usaldanud oma tajusid.

Sellest tsitaadist nähtub, et andekusena tõlgendatakse eelkõige oma tajude usaldamist, mis illustreerib autoriteedi nihkumist subjektiivsele kogemusele-tajule ning haakub laiemas uusvaimse põhimõttega isikliku kogemuse väärtustamisest. Inglipesa vestlustes rõhutatakse kogemuse ja subjektiivse tunde ülimuslikkust tõeväärtuse üle otsustamisel. Kõvakaaneline rohkete värviliste illustratsioonidega tõlgitud ingliraamat (Astell 2006: 9), millele foorumis viidatakse, toob olulisena välja Emanuel Swedenbergi (1688–1772) tsitaadi:

Ma tean suurepäraselt, et paljud ütlevad, et mitte keegi ei saa hingede ja inglitega rääkida senikaua, kuni ta oma kehas elab; ja paljud räägivad, et see kõik on kujutlusvõime vili... ja teised toovad teisi vastuväiteid. Kuid see kõik ei puuduta mind, sest mina olen näinud, ma olen kuulnud, ma olen tundnud.

Seega peaks inimene usaldama oma isiklikku kogemust isegi juhul, kui see satub konflikti üldtuntud ja/või autoriteetsete seisukohtadega.

Samasugust epistemoloogilist positsiooni on kirjeldatud (vt Belenky *et al.* 1997) kui subjektivismi ja seostatud teadmist (*connected knowing*). Seostatud teadjad on subjektivistid, kes usuvad et tõde on “isiklik, eriline ja vahetul kogemusel tuginev” (Belenky *et al.* 1997: 113). Blythe McVicker Clinchy kirjeldab (1994: 34) subjektiviste nii:

Nad vaatavad endasse, otsides teadmisi. Nad on iseenda autoriteetid. Oma isikliku tõe leiavad nad südame või kõhutunde kaudu. [...] Usaldatakse kogemuste põhjal kujunenud kõhutunnet-intuitsiooni, mitte niiöelda autoriteete, kes teesklevad kõige teadmist ja püüavad oma ideid peale suruda. Subjektivist otsustab tunnete põhjal: mõte on õige, kui see tundub õige.

Belenky jt (1997) või Clinchy (1994) uurimustes kirjeldatud positsioon iseloomustab väga täpselt ka suhtlust Inglipesas. Subjektivist toetub teadmistele, mis on saadud isiklikust kogemusest. Ideaalis ongi inglid abilisteks, kes annavad inimestele jõudu leida lahendusi ja vastuseid, mitte ei ütle ette valmis vastuseid. Subjektivistid nihutavad autoriteete: tunnetuslikult ei toetu nad ohustavale, negatiivsele teadmisele, mis pärineb institutsionaalsetelt ekspertidelt, vaid lähedaste (naiste puhul sageli just naissoost) sõprade ja suhtlusringkonna seisukohtadele (Hammer 2010: 57). Niimoodi kujundatakse väga tugev tõe positsioon ning ollakse oma seisukohas veendunud isegi siis, kui modernsed autoriteedid (nagu teadus või meditsiin) seda ei kinnita (Belenky *et al.* 1997). Pesakeses toimuv haakub laiemalt hilismodernse ebakindlusega (vt Giddens 1991): nii on näiteks internet kui infokanal tõusnud tervisega seotud otsuste langetamisel üheks olulisemaks allikaks, mis viitab tendentsile, et inimesed püüavad leida teavet teiste inimeste kogemuste kohta ega lepi vaid arsti kui eksperdi arvamusega (Burrows *et al.* 2000).

Usaldamatust ametlike institutsioonide vastu illustreerib näiteks suurliikme Melodia enne 2011. aasta rahvaloendust püstitatud alateema “Mida te arvate Rahva ja eluruumide loendusest?”. Ta kirjutab: “Mulle tuli koju selline voldik, et toimub rahva ja eluruumide loendus. Ja see on kohustuslik kõigile. Millegipärast hakkas mulle see nii vastu, et kohe süda läks pahaks sellest mõttest.” Sedavõrd tugev, koguni füüsilisena kirjeldatud reaktsioon riigi poolt ette nähtud kohustuse vastu näitab ühelt poolt usaldamatust, teisalt soovi ise otsustada. Ehkki üldiselt püütakse Inglipesas Melodia hirmu leevendada ning suhtutakse loendusesse neutraalselt või isegi positiivselt, kurdab üks vastaja samuti, et “sõna “kohustuslik” tähendab, et vastu vaielda ei tohi ja polegi kellegagi vaielda...puudub vaba tahe...”. Ka kasutaja Õppija arutleb:

... ma isiklikult ei tunne end turvaliselt loenduse suhtes. Ma ei oska seda isegi täpsemini seletada. Pole otseselt hirm, aga karjalooma tunne tekib. Samas olen aga kindel, et üks seda tulemust tahetakse minu huvides kasutada. Võib olla on see tunne pärit sellest, et loendus pole vabatahtlik.

Siin avaldub otseselt uue vaimsuse individuaalsust hindav väärtushoiak, kus “karjaloomana käitumist” ja autoriteetide pimesi usaldamist nähakse probleemina. Ka moderaator Kaledon tõdeb rahvaloenduse teema all, et “sunnitud asjad pole kunagi kõrge vibratsiooniga”.

Selline tendents tõstatab küsimuse nihkuvatest autoriteetidest: kui suured modernsed autoriteediallikad nagu teadus või meditsiin usaldusväärsust kaotavad, siis kuidas seda kompenseeritakse? Tõenäoliselt tähendab see ka just Inglipesa-taoliste kanalite suuremat rolli ning seal jagatavate kogemuslugude järgi otsustamist. Argiusundilised tähendused ringlevadki üldiselt lugudepõ-

hiselt (Draper & Baker 2011). Clinchy (1994: 39) rõhutab samuti narratiivi olulisust, sest seostavad teadjad “otsivad idee taga lugu”. Kui eraldav teadmine tähtsustab argumenti ja vaidlemist, siis seostavalt teadjad jutustavad lugusid. Ehkki uue vaimsuse järgijad peavad oluliseks vahetust kogemusest tulenevat teadmist ja tõde, pole reaalsuses kõige oma nahal läbi proovimine võimalik, mistõttu nähakse usaldusväärseks ka oma tuttavate või endaga sarnaste inimeste kogemusi (Hammer 2010). Inglifoorumis on väga suur osa omavahelisest suhtlusest edasi antud narratiivses vormis: maailma seletatakse ja teistele antakse nõu oma või lähedaste elust pärit lugude põhjal. See illustreerib üldisemat tendentsi uue vaimsuse miljöös, kus autoriteet nihkub subjektiivsele kogemusele ja tajule ning haakub laiemas uusvaimse põhimõttega isikliku kogemuse väärtustamisest. Sellised teiste kasutajate lood, mille mustrid on sarnased (näiteks vaimse õpetuse leidmise ja vastuvõtmise puhul) võivad kujundada ka inimeste endi kogemusi, sest annavad ette mingi normi ja struktuuri, kuidas midagi kogeda. Säärast tendentsi võib märgata näiteks inglite ja nende saadetud märkide tajumisel headuse ja soojusena, mida Inglipesas avaldatud kogemuslood väga tugevalt kinnistavad.

Kokkuvõte

Inglipesa kui aktiivne virtuaalne keskkond võimaldab vaadelda *online*-suhtlusel põhineva tugirühma toimimist ning vaimsete-religioossete tähenduste loomise protsesse. Diskursiivsele kogukonnale iseloomulikult on Inglipesas kujunenud välja oma kommunikatiivne stiil ning praktikad, millega kogukonda luuakse ja hoitakse. Omavahelises suhtluses toimiv nn hoolivuse keel kujundab subjektiivistliku ja seostatud teadmise positsiooni ning võimaldab foorumi liikmetel saada teraapilist tuge. Foorum näitlikustabki tänapäevaste ingliskujutelmade rolli uue vaimsuse miljöös. Sümbolitena (või ka tegelike abiliste-juhendajatena) suudavad inglid võtta sobilikke tähendusi; nende toel täidab Inglipesa foorum olulisi funktsioone kasutajatele emotsionaalse toe jagamisel ning argiusundis tähendusliku loomisel ja kinnitamisel. Kristlike sümbolitena kannavad inglid teataval määral ka kristlikke väärtusi, nende olemuse defineerimisel on autoriteetideks aga kiriku asemel hoopis teised foorumikasutajad.

Juba inglleid defineeriv omadus on nende heatahtlikkus ja “kõrgvibratsioonilisus”, mis avaldub inglite ilmumishetkel või neilt saadetud märkide puhul äratuntava soojuse, headuse ja positiivsete emotsioonidena. Erilist soojust ja headust tajutakse ühtaegu nii inglil kohaloleku tulemi kui ka olulise tõendina, mille põhjal otsustada, et tegemist tõepoolest oli ingliga. Inglipesas jagatud lood julgustavad lugejaid tähele panema inglite saadetud märke, mis omakorda

toob kaasa siira rõõmu nende ilmumisel. Seetõttu võib ühel hetkel taevast langev valge sulg tõepoolest muuta maailma sõbralikumaks ja elamisväärsemaks paigaks. Inglipesas jagatud kogemuslood annavad sellistele märkidele kaalu ja kinnitavad kogemuse erilisust.

Ehkki suhteline anonüümsus, tugev modereerimine ja reeglid tekitavad Inglipesa kasutajate seas tunde turvalisest paigast, on siiski tegemist veebi-suhtlusega, kus peituvad ka ohud. Tuleb näiteks arvestada, et Inglipesa on virtuaalne keskkond, kuhu sisenedes võidakse probleemid küll maha jätta, kuid nendega tuleb tavamaailma tagasi pöördudes paratamatult taas tegeleda. *Online* kogukond, mis tundub olevat päriselust paremgi, võib tekitada ka kiusatuse veeta seal üha rohkem aega. Ehkki selline ebaterve eskapism ei olnud käesoleva artikli fookuses, tuli paarist intervjuust välja, et ka Inglipesas tajutakse probleemina kasutajaid, kes tunduvad veetvat foorumis liiga palju aega. Internetieskapism (sh Inglipesa-taolistes kogukondades) vajaks eraldi käsitlemist. Inglipesa kui uue vaimsuse tähendusi loov keskkond on samas siiski küllaltki erinev näide, sest see laiendab teataval määral virtuaalkeskkonnas jagatavat tuge reaalsesse maailma, kinnitades kasutajates usku, et inglid kui võimsad ja heatahtlikud olendid saavad inimesi ka tavaelus aidata.

Inglipesa õhkkond ja suhtlemisviis eristuvad teistest internetikeskkondadest. Foorumis ei kritiseerita teisi kasutajaid, neile jagatakse hoopis tuge või headust ja julgustatakse raskustest üle saama. Selline suhtlemisstiil ja lehekülje üldine tonaalsus toetavad seostatud teadmise mudelit, mis ei tähtsusta argumenti, vaid omavahelist suhet ja kogemust. Lehekülje alusprintsip on empaatia ja hoolivus teiste ideede ja isiklike muredega suhestumisel: erinev "kõrgvibratsiooniline" headus, mida toetab inglite kui murede kuulajate ja lohutajate sümboolne kohalolu. Inglipesa loobki omalaadse mitmetasandilise virtuaalvõrgustiku, kus inglid toimivad kui olulised "kõrgvibratsioonilised" valvurid, mis aitab luua kasutajate vahel turvalist lähedust. Inglid on sedavõrd heatahtlikud ja hoolivad, et neilt kui "kõrgematelt" olenditelt otse saadava toe kõrval annab nende kohalolu kindluse, et foorumi teised kasutajad, ehkki mitte päris inglid, vähemalt püüdleval inglite-väärilise headuse poole. Teisalt demonstreerivad inglid ja "ingellik suhtumine" üldisemalt, et ka väge ja võimu omades võib maailma ja inimestesse suhtuda hoolivalt ja armastavalt. Seetõttu on inglid kujunenud sümboliks inimsuhteid väärtustava ning laiemalt uue vaimsusega seonduvate väärtuste (individualistlik eneseareng; holistiline ja hooliv suhtumine maailma ja inimesse) ning maailmaga suhestumise viiside (subjektivism või seostatud teadmine) kandmisel ja legitimeerimisel.

Kommentaariid

- ¹ Ingliste suur populaarsus ei ole iseloomulik ainult Eestile. Ameeriklased näitavad küsitlustes kõrget inglitesse uskumise taset: koguni 78 protsenti arvab, et inglid mõjutavad inimeste elusid (Cerulo & Barra 2008: 378). Brittidest usub inglitesse 41 protsenti, mis on kõrgem tulemus kui aastal 1939, mil selleteemaliste regulaarsete küsitlustega alustati (Woodhead 2012).
- ² Kristlike sümbolite laialdane levik uusvaimses keskkonnas tähendab kirikule keerulist dilemmat. Ühelt poolt võib vaimsuse esiletõus näha positiivset indikaatorit inimeste sisemisest vajadusest vaimsuse järele ja tõestust religioossuse olulisusest vastuseks väidetavale sekulaarsusele või ateismile. Teisalt nähakse kristlike sümbolite teisenemist uusvaimsetes õpetustes probleemina. Kirik peab tõdema, et tal ei ole isegi kristliku taustaga sümbolitele monopoli ja ta ei saa nende kasutamist kontrollida. Eriti huvitavad on katoliku kiriku seisukohad uusvaimse müstika suhtes, sest seal on ühisosa suurem – toetutakse rohkem rituaalsusele, müstilisusele, traditsioonile ning taotletakse elumaaailmade (taas-)spiritualiseerimist (Dinges 2004). Võrreldes luterliku kirikuga on Vatikan esitanud aktiivsemalt ametlikke seisukohti, kus esinevad viited religiooni reostumisele, nähakse probleemi üha enam kaduvas institutsionaalses kontrollis (Dinges 2004: 273). Vatikan leiab, et sünkretistlike usundimustrite esilekerkimine on niihästi kristliku identiteedi hajumise põhjus kui ka tagajärg. Samas on katoliku või mitmete evangeelsete protestantlike kirikute püüd end puhastada ja kontrollida argiusundilisi malle suurendanud lõhet kiriku ja inimeste vahel (Woodhead 2013). Kirikul on oluline, ent samas keeruline eristada inglaid kristlikus kontekstis ja uues vaimses. Näiteks katoliku kaplan Dominic White rõhutab (2005), et korrektne oleks käsitleda inglaid sõnumitoojatena, mitte eraldi subjektina. Siin avaldub võitlus “ehtsa” kogemuse määramise üle: kellel on õigus mõtestada inglaid kui tänapäeva maailma kõnekaid sümboleid? Kas katoliiklik teoloog või kiriku esindaja saab väita, et inimesed, kes kogevad uue vaimsuse tüüpi inglaid, eksivad?
- ³ Statistika kohaselt kasutas 2012. aastal 16–74aastastest elanikest internetti ligi 80 protsenti, kodune arvuti ja internetiühendus oli 75% leibkondadest (Sikkut 2012).
- ⁴ Toodud näitajad on võetud lehekülje ametlikust statistikast augustis 2013.
- ⁵ Tekstinäited siin ja edaspidi pärinevad Inglipesa foorumist ning on esitatud muutmata kujul.
- ⁶ Selles avaldub olemuslik erinevus kristlike ja uue vaimsuse inglite vahel. Kui kristlikus kontekstis on ingel tajutud jumala sõnumitooja ja inimeste hoiatajana, siis uusvaimsed inglid viibivad inimestega püsivamalt ning käituvad pigem kui personaalsed abistajad-sõbrad.
- ⁷ Burrows jt (2000) kasutavad seda mõistet (*virtual community care*) tervise-teemaliste veebilehtede analüüsil.
- ⁸ Inglipesa üheks alusarusaamaks on inimeste olemuslik headus. Implitsiidselt toimub positiivne enesesisendus, kus rõhutatakse, et tegelikult oleme kõik sisimas head, justkui inglid – see on inimese tõeline olemus. Nii moderaator kui ka kasutajad püüavad seda kuvandit hoida ja sellest lähtuvalt käituda.
- ⁹ Kasutaja peab siin silmas halba karmat ja karmavõlga, millest vabanemise olulisust mitmed uue vaimsuse õpetused rõhutavad.

Kirjandus

- Altnurme, Lea 2012. Mida võiks kirik teada eestimaalase individuaalsest religioossusest. Jõks, Eerik (toim). *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist*. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, lk 193–212.
- Altnurme, Lea 2013. Uus vaimsus – mis see on? Uibu, Marko (toim). *Mitut usku Eesti III: Uue vaimsuse eri*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 18–36.
- Astell, Christine 2006. *Inglid. Tarkus. Ravimine. Saatus*. Tallinn: Varrak.
- Beaulieu, Anne 2004. Mediating Ethnography: Objectivity and the Making of Ethnographies of the Internet. *Social Epistemology* 18 (2–3), lk 139–163 (doi: 10.1080/0269172042000249264).
- Belenky, Mary Field & Clinchy, Blythe McVicker & Goldberger, Nancy Rule & Tarule, Jill Mattuck 1997. *Women's Ways of Knowing: The Development of Self, Voice, and Mind*. (10th anniversary edition.) New York: Basic Books.
- Bowman, Marion 1999. Healing in the Spiritual Marketplace: Consumers, Courses and Credentialism. *Social Compass* 46 (2), lk 181–189 (doi: 10.1177/003776899046002007).
- Budka, Philipp & Kremser, Manfred 2004. CyberAnthropology – Anthropology of CyberCulture. Khittel, Stefan & Plankensteiner, Barbara & Six-Hohenbalken, Maria (toim). *Contemporary Issues in Socio-Cultural Anthropology: Perspectives and Research Activities from Austria*. Wien: Löcker, lk 213–226 (http://www.philbu.net/budka_kremser_cyberanthro.pdf – 27. märts 2014).
- Burrows, Roger & Nettleton, Sarah & Pleace, Nicholas & Loader, Brian & Muncer, Steven 2000. Virtual Community Care? Social Policy and the Emergence of Computer Mediated Social Support. *Information, Communication and Society* 3 (1), lk 95–121 (doi: 10.1080/136911800359446).
- Cerulo, Karen A. & Barra, Andrea 2008. In the Name of...: Legitimate Interactants in the Dialogue of Prayer. *Poetics* 36 (5–6), lk 374–388 (doi: 10.1016/j.poetic.2008.06.010).
- Clinchy, Blythe McVicker 1994. On Critical Thinking and Connected Knowing. Walters, Kerry S. (toim). *Re-Thinking Reason: New Perspectives in Critical Thinking*. Albany, NY: State University of New York Press, lk 33–42.
- Collett, Joan Elizabeth 2003. *Empowering the Unempowered: A Narrative Approach to Deconstructing Spirituality with Women Experiencing Abuse*. A Master Dissertation. (<http://uir.unisa.ac.za/handle/10500/1843> – 27. märts 2014).
- Dinges, William D. 2004. The New (Old) Age Movement: Assessing a Vatican Assessment. *Journal of Contemporary Religion* 19 (3), lk 273–288 (doi: 10.1080/1353790042000266318).
- Draper, Scott & Baker, Joseph O. 2011. Angelic Belief as American Folk Religion. *Sociological Forum* 26 (3), lk 623–643 (doi: 10.1111/j.1573-7861.2011.01265.x).
- Gardella, Peter 2007. *American Angels: Useful Spirits in the Material World*. Kansas: University Press of Kansas.
- Giddens, Anthony 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press; Oxford: Blackwell Publishers.

Gilhus, Ingvild Sælid 2012. Angels in Norway: Religious border-crossers and border-markers. Bowman, Marion & Valk, Ülo (toim). *Vernacular Religion in Everyday life*. Sheffield & Oakville: Equinox, lk 230–245.

Greenwood, Susan 2000. *Magic, Witchcraft and the Otherworld: An Anthropology*. Oxford & New York: Berg Publishers.

Hammer, Olav 2010. I Did It My Way? Individual Choice and Social Conformity in New Age Religion. Aupers, Stef & Houtman, Dick (toim). *Religions of Modernity: Relocating the Sacred to the Self and the Digital*. Leiden; Boston, MA: Brill, lk 49–68 (doi: 10.1163/ej.9789004184510.i-273.19).

Hiiemäe, Reet 2012. Taevasesest teenäitajast kommertsmaailma sõnumitoojaks: ingl stereotüübid tarbijareklaamides. *Mäetagused* 51, lk 113–128 (doi: 10.7592/MT2012.51.hiiemae).

Hiiemäe, Reet 2013. Rollid ja rollikäitumine interneti esoteerikafoorumites. Kõiva, Mare (toim). *Maailm ja multitasking*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus (lk 109–132).

Hine, Christine 2000. *Virtual Ethnography*. Thousand Oaks, CA & London & New Delhi: Sage Publications.

Jõks, Eerik (toim) 2012. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist*. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.

Kozinets, Robert V. 2010 *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. London; Thousand Oaks, CA; New Delhi: Sage Publications.

Kull, Anne 2004. Inglise ja institutsioonidest. *Usuteaduslik Ajakiri* 1 (53), lk 111–124 (http://www.usuteadus.ee/failid/UA1_2004/06_UA_1_2004%2853%29_Kull.pdf – 29. märts 2014).

Luhrmann, Tanya M. 1989. *Persuasion of the Witches' Craft: Ritual Magic in Contemporary England*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Luhrmann, Tanya M. 2012. *When God Talks Back: Understanding the American Evangelical Relationship with God*. New York: Alfred A. Knopf.

Lövheim, Mia 2004. *Intersecting identities: young people, religion, and interaction on the Internet*. Uppsala: Uppsala Universitet.

Markham, Annette N. 2005. The Methods, Politics, and Ethics of Representation in Online Ethnography. Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (toim). *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (3. edition). Thousand Oaks, CA & London & New Delhi: Sage Publications, lk 793–820.

Noomen, Ineke & Aupers, Stef & Houtman, Dick 2011. In Their Own Image? Catholic, Protestant and holistic spiritual appropriations of the Internet. *Information, Communication and Society* 14 (8), lk 1097–1117 (doi: 10.1080/1369118X.2011.597415).

Paul, Toomas 2008. Inglise läbi aja. *Horisont* 6, lk 36–41 (<http://www.horisont.ee/node/744> – 28. märts 2014).

Pekko, Indrek & Koppel, Katre 2013. Püha kolmainsus kui ema-isa-laps: uus vaimsus ja luteri kirik. Uibu, Marko (toim). *Mitut usku Eesti III: Uue vaimsuse eri*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 139–166.

Potter, Terje 2002. “Räägi minuga inglitest.” Raadiosaade ja inglījuttude situatsiooni-analüüs. *Lemmeleht*. Pro Folkloristica IX. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 168–180 (<http://www.folklore.ee/era/nt/PF9/Potter.htm> – 28. märts 2014).

Sikkut, Siim 2012. Ülevaade arvuti- ja internetikasutusest Eestis 2012. Valitsuse tegevusprogramm (<http://valitsus.ee/et/valitsus/tegevusprogramm/e-riigist-i-riigiks/infoyhiskonna-arengu-hetkeseis/arvuti-ja-internetikasutus-eestis-2012> – 13. august 2013, praegu enam kättesaadav ei ole).

Suler, John 2007. The Psychology of Avatars and Graphical Space in Multimedia Chat Communities. *The Psychology of Cyberspace* (<http://users.rider.edu/~suler/psycyber/psyav.html> – 28. märts 2014).

Utriainen, Terhi 2014. Angels, Agency and Emotions: Globalized Therapeutic Religion for Women. Utriainen, Terhi & Salmesvuori, Päivi (toim). *Between Ancestors and Angels: Finnish Women Making Religion*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Valk, Ülo 2007. Inglid eesti rahvausundis. Kõiva, Mare (toim). *Artikleid usundi- ja kombeloost*. Sator 6. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 77–96 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator6/4ylovalk.pdf> – 28. märts 2014).

Walter, Tony 2011. Angels Not Souls: Popular Religion in the Online Mourning for British Celebrity Jade Goody. *Religion* 41 (1), lk 29–51 (doi: 10.1080/0048721X.2011.553138).

Waters, Richard D. & Tindall, Natalie T. J. 2010. Marketing Churches on the Internet: An Analysis of the Dialogic Potential of Christian Web Sites. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing* 15 (4), lk 369–381 (doi: 10.1002/nvsm.400).

White, Dominic 2005. Are Angels Just a Matter of Faith? *New Blackfriars* 86 (1006), lk 568–583 (doi: 10.1111/j.0028-4289.2005.00112.x).

Wilson, Samuel M. & Peterson, Leighton C. 2002. The Anthropology of Online Communities. *Annual Review of Anthropology* 31, lk 449–467.

Woodhead, Linda 2012. Religion à la mode. *The Tablet* 28th April.

Woodhead, Linda 2013. Tactical and Strategic Religion. Dessing, Nathal & Jeldtoft, Nadia & Nielsen, Jørgen & Woodhead, Linda (toim). *Everyday Lived Islam in Britain*. Aldershot: Ashgate.

Summary

Angels and the spiritual Internet forum *the Nest of Angels* as the carriers and legitimisers of the values of new spirituality

Marko Uibu

Keywords: angels, new spirituality, online ethnography, religious syncretism, virtual community

The article observes angels as figures important for the contemporary spiritual milieu. The article focuses on an Estonian spiritual Internet forum, *The Nest of Angels*, and demonstrates how angels help to share virtual social support and create/confirm spiritual meanings. The forum, explicitly opposing the consumerist side of new spirituality, has become popular and demonstrates the nature and various roles of contemporary spiritual angels. Angels constitute a salient example of a recent religious change, becoming the symbols of human-centeredness and this-worldliness of modern religiosity. By asking why angels and why in the internet environment, the study identifies two main modes in which the Nest and the presence of angels have found their place in people's lives. Firstly, emotional support is shared, either by fellow users directly or by confirmations that angels will definitely help. Secondly, the Nest allows people to acquire knowledge both on spiritual and practical issues. As the Nest is dialogical, users can pose questions and find confirmations for their otherwise deviant experiences. Discussions in the Nest encourage everybody to interpret some situations and objects (like feathers) as signs from angels. This interpreting process might change people's perceptions of the world by adding a layer of positive emotions. The study demonstrates how the angelic presence (or at least endeavour towards the presence) helps to establish and keep the tonality of benevolence, which functions as the cornerstone of this virtual space. The ideology of the Nest and the community interactions support "connected knowledge": being empathic, intuitive, and individualistic. As a rule, commenters do not aim to challenge diverging views (common elsewhere in Internet communication), but attempt to understand and support each other. The trustful virtual relationships actualise the influence and the authority of people similar to users themselves, and increase distrust towards traditional authorities, especially those that do not accept people's free choice and subjectivism. Therefore, although quite opposite to a feminist empowerment ideology, new spirituality and angels support a subjective feeling of self-confidence that is framed with 'feminine' softness. In addition to active moderation and the strongly perceived normativity of keeping the place "high-vibrational", the angels themselves are guardians and guarantors of this intimacy, so knowledge and emotional support can be shared. The angels' divine nature supports people directly, but more importantly, makes them speak in a language of goodness and guarantees that fellow users, although not real angels, are trying to be at least slightly angel-like. Angels as symbolic figures unite power and benevolence; they legitimise values and epistemological positions characteristic to the milieu of new spirituality.

Mare Kõiva 60

Foto erakogust 2011.

26. veebruaril tähistas 60. sünnipäeva eesti rahvausundi ja folkloori üks parimaid tundjaid, Eesti Kirjandusmuuseumi juhtivteadur ja folkloristika osakonna juhataja Mare Kõiva.

Pärast Elva keskkooli kirjandusklassi lõpetamist 1973. aastal alustas Mare eesti filoloogia õpinguid Tartu ülikoolis, mille lõpetas folkloristina diplomitööga eesti loitsudest 1979. aastal. Õpingute kõrvalt asus ta assistendina tööle toonases Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektoris. Aastad 1985–1988 möödusid Keele ja Kirjanduse Instituudi juures aspirantuuris, pärast mida jätkas Mare 1988. aastal samas teadurina ja kaitses 1990. aastal Baltimaade folkloristika kaitsmisnõukogus kandidaadiväitekirja *Эстонские заговоры. Классификация и жанровые особенности* (Eesti loitsud. Klassifikatsioon ja liigi iseärasused, juhendaja Ülo Tedre).

1990. aastal jätkas Mare vanemteaduri ja rahvausundi uurimisrühma juhatajana Keele ja Kirjanduse Instituudi (pärast reorganiseerimist 1993. aastal Eesti Keele Instituudi) rahvaluule osakonnas. Kui Eesti Keele Instituudi rahvaluuleosakond liitus 2000. aastal Eesti Kirjandusmuuseumiga Tartus, hakkas Mare vanemteadurina juhtima muuseumi folkloristika osakonda, olles ühtlasi ka rahvausundi ja meedia uurimisrühma juht.

Mare tohutu töövoime ja hingega pühendumine erialale on erakordsed. Nagu ta ise sageli möönab: "Folklorist on valvel seitsmel päeval nädalas ja 24 tundi ööpäevas." Mare on rahvaluulega niivõrd kokku kasvanud, et tema tööelu ei eristu eraelust juba ammu. Viie täiskasvanud lapse emana on ta viljakas folklorist, kes lahkub tööpostilt õhtuti enne muuseumiuste sulgemist viimaste seas. On üsna iseloomulik, et ka oma 60. sünnipäeva veetis ta tööpostil – folkloristide kogukonna ja folkloristika keskel Uhtjärve ürgoru Nõiarügis, kus 26. ja 27. veebruaril tähistati tema juubelit folkloristide üheksanda talvekonverentsiga, mis seekord kandis nime "Folkloor ja sidusus". Tähtpäevaüritusel esinesid Eesti, Leedu, Läti, Soome, Ungari ja Vene teadlased – Mare head akadeemilised sõbrad, kes sidusid oma ettekandeid sünnipäevalapse laialdaste uurimisteedadega. Viimaste hulka kuuluvad näiteks rahvausund, rahvameditsiin, rahva-astronoomia, arheoloogia, internetipärimus, väliseestlaste ja vähemusrahvaste kultuur ning tänapäeva folkloor. Mare huvivaldkonnad, teadmus ja metodoloogilised võtted on äärmiselt laiahaardelised, tal on hea silm uute kultuurinähtuste märkamiseks. Oma osakonna ja kolleegide uurimistöid suunates on ta püüdnud astuda sammukese ajast ees ning vaadanud uurimisainest väga avara pilguga, õhutades ja innustades kolleege interdistsiplinaarsusele ja rahvusvahelisele koostööle.

Kolmekümne viie tööaasta jooksul on Mare silma paistnud folkloristika tulihingelise arendaja, julge eksperimenteerija ja väga paljude loominguliste ideede algatajana. Just Mare ja tema tollaste kolleegide-mõttekaaslaste eestvõttel sai 1995. aastal jalad alla eesti folkloristika server Haldjas (<http://www.folklore.ee>), mis on maailmas üks suuremaid ja omanäolisemaid rahvaluuleservereid, kust leiab eestlaste ja teiste soome-ugri rahvaste pärimuse suuri andmebaase, elektroonilisi publikatsioone ning teavet nii folkloristide kui ka uurimisasutuste kohta.

Mare on aidanud paljudel kolleegidel välja anda raamatuid, loonud avaldamisvõimaluste laiendamiseks kaks rahvusvaheliselt kõrgtasemelist folkloristikaalast teadusajakirja: *Mäetagused: Hüperajakiri* ja *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, mille esimesed numbrid nägid ilmavalgust 1996. aastal ja mille peatoimetaja on ta olnud juba 18 aastat. Mare rajatud on väljaandesarjad "Tänapäeva folkloorist" ja "Sator", 2011. aastal pandi suuresti Mare eestvõttel alus ka uuele rahvusvahelisele usundi- ja loitsuajakirjale *Incantatio: An International Journal of Charms, Charmers and Charming*. Mare on olnud kümnete uurimuste ja väljaannete autor, talvekonverentsil esitleti viimast kogumikku *Through the Ages I: Folklore as a Common Expression of Lingual, Figurative, Emotional and Mental Memory* (Sator 5), mis koondab tema eri aegade väga erinevatel teemadel kirjutatud artikleid.

Esiletõstmist väärivad 2011. aastal kandidaaditöö jaoks läbitöötatud materjali põhjal ilmunud populaarne ja esinduslik väljaanne *Eesti loitsud*, tema koostatud rahvausundi ja -juttude andmebaas "Rehepapp", eesti rahvakalendri ja tähtpäevade andmebaas "Berta", Lõuna-Eesti pärimuse portaal "LEPP", lendvapärimuse andmebaas. Mare on olnud paljude suurgogumiste (nt 1992. ja 2007. aastal korraldatud koolipärimuse kogumisvõistlused) initsiaator ning arvukate folkloori ja rahvausundit puudutavate tele- ja raadiosaadete autor.

Mare kuulub paljude institutsioonide (teadus)nõukogudesse, rahvusvaheliste väljaannete toimetuskolleegiumidesse, on rahvusvaheliste erialaseltside ja tööühenduste liige.

Rahvusvaheline koostöö nõuab suurema osa tema suvedest, mis mööduvad konverentsidel ja välitöödel, vahele mahuvad artiklite kirjutamised ja toimetamistööd (enamasti on korraga käsil ikka mitu artiklit ja mitu teemat). Mare juhendamisel on kirjutatud magistritöid ja jõudnud doktoriväitekirja kaitsmiseni Argo Moor, Kärt Summatavet ja Ave Goršič.

Vaieldamatult on Mare andnud olulise panuse eesti rahvuskultuuri, teinud tohutult palju folkloristika üldiseks populariseerimiseks, pidades loenguid äärmiselt laiale kuulajaskonnale õpilastest-õpetajatest pensionärideni välja, käies esinemas nii kursustel, koolides kui ka maaraamatukogudes. Hea kõnelejana on ta nõutud esineja ja ära öelda ei oska ta isegi siis, kui endal aega polegi. Kolleegidele on teada tema väsimatu initsiatiiv, tegutsemistahe ja -haare, kuid samuti tõsiasi, et viimastel aastakümnetel on administratiivtöö neelanud suurema osa tema energiast, seda sageli loometöö arvelt.

26. augustil 1991. aastal on Mare Torma kihelkonnas ekspeditsioonil olles päevikusse kirjutanud: “Kui vähe on tarvis folkloristil õnneks – üks tõeliselt kaunis jutt ja sa oledki tiivuline olend.” Jätkugu kauneid jutte, mis folkloristlikku tegevust tiivustavad! Õnne, jaksu ja tervist olla tiivuline olend, jätkuvate tiivuliste ideede autor ja elluviija!

Piret Voolaid

Vanasõnatähtede tähtpäevi

17. veebruaril tähistas oma 70. juubelisünnipäeva **Wolfgang Mieder**, Vermonti ülikooli professor, kaasaegse parömioloogia megatäht, folklorist ja fraseoloog, germanistika ja medievistika ekspert, enama kui saja vanasõnateemalise raamatu ja üle kolmesaja artikli autor, aastaraamatu *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship* ja raamatusarja “Supplement Series to Proverbium” toimetaja, paljude teadusorganisatsioonide liige, väärivate teaduspreemiate laureaat.

Wolfgang Mieder on eesti folkloristide kauaaegne sõber, eesti folkooriajakirjade ja -sarjade toimetuskolleegiumide liige ja kaasautor, eesti parömioloogia entusiastlik mentor, kes on andnud meie uurijaile hinnalisi konsultatsioone, toetanud meie konkursiprojekte, kinkinud meile hulganisti parömioloogilist kirjandust, on meie parömioloogide jt folkloristidega regulaarses kirjavahetuses.

Wolfgang Miederi juubeliks on Christian Grandli ja Kevin McKenna toimetamisel ilmunud pühendusteos “*Bis dat, qui cito dat*” – *Gegengabe in Paremiology, Folklore, Language and Literature. Honoring Wolfgang Mieder on His Seventieth Birthday* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2014).

25. märtsil möödus 100 aastat **Matti Kuusi**, Helsingi ülikooli kauaaegse professori, maailmakuulsa parömioloogi ja folkloristi, soome eeposte ja runode uurija, kirjandusloolase, esseisti, kirjaniku ja ühiskonnategelase sünnist.

Matti Kuusi on olnud mitme üleilmse tähtsusega parömioloogilise projekti algataja. Ta andis aastail 1965–1975 välja maailma esimest vanasõna-ajakirja *Proverbium*, tema kogutud ainestikul ja tema loodud süstemaatikal põhineb rahvusvaheliselt tuntud vanasõnade neti-andmebaas (toimetaja Outi Lauhakangas). Aastal 1963 käivitas Matti Kuusi Soome–Eesti megaprojekti “Läänemeresoome rahvaste ühised vanasõnad”, mille raames ilmus viieköiteline akadeemiline väljaanne *Eesti vanasõnad* (1980–1988), samuti vadja, liivi ja vepsa vanasõnade teaduslikud väljaanded ning neid ja Soomes tehtud eeltöid summeeriv koondteos *Proverbia Septentrionalia* (1985). Seega võib Matti Kuusit lugeda ka eesti parömioloogia rajajaks.

Matti Kuusi 100. sünniaastapäevaks on Tellervo Krogerus avaldanud mahuka biograafia *Sanottu. tehty: Matti Kuusen elämä 1914–1998* (Helsinki: Siltala, 2014).

1. märtsil möödus 90 aastat Leedu teeneka vanasõnauurija **Kazys Grigase** sünnist. Grigas töötas aastast 1954 Leedu Keele ja Kirjanduse Instituudis, praeguses Leedu Kirjanduse ja Folkloori Instituudis. Grigas on arvukate parömioloogia-alaste uurimuste autor, ta on avaldanud kirjutisi vanasõnadest, kõnekäändudest, mõistatustest. Tema põhihuvi oli eelkõige eri keelte vanasõnade omavahelised suhted (*Lithuanian Proverbs. Comparative study* (1976)). Grigas osales aktiivselt rahvusvahelises parömioloogilises uurimistöös, oli tihedas kontaktis Wolfgang Miederi, Arvo Krikmanni jt kolleegidega.

Leedu vanasõnad ja kõnekäänud koondati Grigase juhtimisel 2008. aastal kaheosaliseks mahukaks koguteoseks *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* (Leedu vanasõnad ja kõnekäänud). Selles töös toetus ta suuresti Eestis vanasõnadega tehtule. Samuti on Grigasel silmapaistvad teened Leedu folkloristika arendamisel. Kazys Grigase sünniaastapäeva tähistamiseks ilmub tema kolleegidelt pühendusteos Leedu Kirjanduse ja Folkloori Instituudi sarjas “Tautosakos darbai”.

Arvo Krikmann

Tiiu Ernitsa doktoritöö muusikakasvatusest baltisaksa koolides

16. mail 2013. aastal kaitses Tiiu Ernits Tallinna Ülikooli Kasvatusteaduste Instituudis doktoritööd “Muusikaõppekirjandus ja laulmisõpetus saksa õppekeelega koolides Eestis aastatel 1860–1914 / Music Education Literature and Teaching of Singing in Schools with German as the Language of Instruction in Estonia 1860–1914”.

Tiiu Ernits on võtnud doktoritöö teemaks seni uurimata, kuid väga olulise valdkonna baltisaksa kultuuris – muusikaõppekirjanduse ja laulmisõpetuse Eesti ala saksa õppekeelega koolides. Usume, et baltisaksa kultuur on eesti kultuuri oluliselt mõjutanud, kuid baltisaksa kultuuri ennast ja selle konkreetseid mõjusid eesti kultuurile me kuigi põhjalikult ei tunne. Teema on tähtis sellegi poolest, et need koolid olid tegelikult poliüetnilised ja neis õppis arvukalt ka eesti lapsi.

Ainest analüüsitakse kolme ajalooperioodi lõikes, mis on kooskõlas tollase sotsiaalkultuurilise tegelikkusega. Vaadeldav varasem periood (1860–1886) langeb ajajärku, mil eesti talupojad vabanesid pärisorjusest ning eesti lastel avanesid varasemaga võrreldes suuremad võimalused koolihariduse omandamiseks, ühtlasi arenes hoogsalt koorilaulukultuur; aastad 1887–1905 langevad venestusaega ning sellele järgnev periood (1906–1914) lõpeb Esimese maailmasõja algusega ja tähistab baltisaksa kultuuri viimast ajajärku Eestis.

Tiiu Ernits. Foto Jaak Nilson 2013.

Töös näidatakse, kuidas baltisaksa ühiskonda ja kultuuri imbusid vähehaaval sisse uuenduslikud ideed. Sarnaselt muu Euroopaga toimus ka Balti kubermangude muusikaelus üleminek seisuslikult ühiskonnalt kodanikuühiskonnale. Muusikakultuuri eriliseks tunnusjooneks sai muusikaühingute ja lauluseltside asutamine. Seniste salongikontsertide asemel sai muusikaelu keskpunktiks avalik kontsert. Kõik see puudutas otseselt ka koole. Oluliseks said mh Pestalozzi algatatud haridusreformid, mis riivasid kooli ja kiriku senist kokkukuuluvust ning toetusid pigem rahvalaulule kui kiriklik-religioossele traditsioonile.

Antakse põhjalik ülevaade saksakeelsest kooliharidusest Eesti alal aastatel 1860–1914, laulmisõpetuse alustest ja põhiprintsiipidest 19. sajandil Saksamaal ja Balti kubermangudes ning laulmisõpetusest Balti kubermangudes õppekavade ja programmide põhjal. Käsitletakse mitte ainult tugeva saksa mentaliteediga saksa rahvusest õpilaskonnaga koole, vaid ka muid saksa õppekeelekoole. Seega omandab termin *balti* pigem geograafilise tähenduse. Leitakse, et saksa kasvatusteaduslikud ideed leidsid Balti kubermangudes kõlapinda eriti õpetajate seminaride, Tartu Ülikooli ning gümnaasiumide õpetajate kaudu.

Kokkuvõttes märgitakse, et saksa muusikakasvatuse eesmärgiks oli “kõrge kvaliteedi saavutamine nii esteetilisuses (tunnete ja muusikalise maitse rafineerimine), moraalsuses ja kõlbelisuses (tahtejõu- ja karakteri tugevdamine, laulmise vastu lusti ja armastuse kasvatamine) kui ka sotsiaalsuses (lauuoskuse andmine ning parimatest saksa (rahva) lauludest kindla pagasi kujundamine rahva ühislaulus osalemiseks)” (lk 53).

Rahvalaulust rääkides märgitakse, et rahvalaulu mõiste piirid olid 19. sajandi Saksamaal palju laiemad kui nt tänapäeva Eestis. Nimelt ei tehtud vahet “rahva seast lähtunud” ja “rahva poolt omaks võetud” autorilaulu vahel, rõhutades, et rahvas manifesteeris end niihästi endaloodud kui ka omandatud lauludes ja rahvalaul tähendas ühtlasi rahvuslikku laulu (lk 56).

Tegelikult käsitasid uurijad ja tavakasutajad seda mõistet ka Saksamaal erinevalt. Näiteks ilmusid 19. ja 20. sajandi vahetusel paralleelselt kaks suurt laulukogumikku – Ludwig Erki ja Franz Magnus Böhme koostatud kolmeosaline rahvalaulude kogumik *Deutscher Liederhort* (1893–1925) ja Franz Magnus Böhme *Volksthümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jahrhundert* (1895). Viimane sisaldas rahvalikke laule (ehk siis rahva seas populaarseks saanud autorilaule). Väljaanne on eeskujulikult kommenteeritud, defineerib rahvaliku laulu mõiste ja toob ära avaldatud laulude sõnade ja viiside autorid ning varasemad ilmunisdaatumid. Kooliõpikutes sellist vahet ei tehtud. Neid mõisteid ei ole ka Eestis tavakasutuses ja koolilaulikutes alati eristatud, kuid see on tingitud pigem teadmatusest ja asjaolust, et need piirid ongi veidi hägused.

Eraldi analüüsitakse töös kooliõpikut kui teadusliku uurimistöö objekti – õpiku funktsiooni ja tähendust, õpikut kui sotsiaalkultuurilist fenomeni, kui väärtuste kandjat. Seejuures leitakse, et vanade väärtuste taasavastamine võiks pakkuda lahendusi ka tänapäevastele muusikakasvatustele probleemidele. See mõte vääriks edaspidi lähemat avamist. Samuti käsitletakse Saksamaa, aga ka teiste Euroopa maade, sh Eesti koolkondade õpiku-uurimist. Ennast peab autor Põhjamaade koolkonda kuuluvaks eeskätt historistliku lähenemise tõttu, kuid tugineb uurimistöös eeskätt saksa uurijate teoreetilis-metodoloogilistele eeskujudele, mis on uurimismaterjali arvestades ka loogiline.

Sisuliselt kõige olulisem peatükk sisaldab empiirilise uurimuse saksakeelsest muusikaõppekirjandusest Eestis. Kõigepealt antakse ammendav ülevaade teoreetilisest orientatsioonist ja uurimiseesmärkidest, valimite koostamise põhimõtetest, uurimisevahenditest, andmetöötluste põhimõtetest ja meetoditest. Kuna probleemiks oli teemavaldkondade ja elusituatsioonide mõistete komplitseeritusest tingitud mõistevaliidsus, kasutati ka eksperthinnanguid laulutekstides peituvatele kasvatusväärtustele.

Vaadeldud perioodidel kasutusel olnud õppekirjandust uuritakse eraldi nooremas ja vanemas vanuseastmes. Vaatluse all on biograafilised andmed, kujundus, õppeaine sisu, aine- ja õpikudidaktika ning lauluvara. Tuuakse esile laulusõnade ja -viiside autorid ning tõdetakse, et valdav on monokultuurilisus – domineerib saksa päritolu aines. Muusika osas käsitletakse laulude häälte arvu, meetrumit, helistikke, ambitust ja helilaade. Ettekujutuse laulude vormist, meloodikast ja rütmist saab lugeja lisas leiduvatest laulunäidetest. Alapeatükis “Sagedasemad laulud” tuuakse ära ka laulude autorid ja pealkirjad. Edaspidi oleks huvitav võrrelda, mil määral kasutavad samu laule ja muusikatunnuseid tolleaegsed eestikeelsed laulikud.

Põhjalikult analüüsitakse õppesisu, sh kasvatusväärtusi. Sissejuhatavalt antakse ülevaade erinevatest väärtuste liigitustest. Märgitakse, et kasvatustaotlusi määratlevad väärtused võivad eri ajajärkudel ja eri kultuurides muutuda, sest ka ühiskond ja kultuur on pidevas arengus ja muutumises. Kõige ilmekamateks väärtuste kandjateks muusikaõpikutes ja laulikutes peetakse laulude sõnu, mistõttu edaspidi keskendutaksegi uurimuses eeskätt laulusõnadele. Lauluvara analüüsimisel kasutatakse kvantitatiivset uurimismeetodit ning kvalitatiivset summeerivat sisuanalüüsi, saadud andmete tõlgendamisel aga ennekõike hermeneutilist meetodit.

Huvipakkuvad on baltisaksa ja Saksamaa laulikute võrdlused ning esiletoodud erijooned. Erinevusi oli näiteks kasvatusväärtuste hierarhias. Saksamaa laulikutes olid rohkem esindatud esteetilised ja sotsiaalsed väärtused. Võrreldes elusituatsioonide väärtuste esinemissagedusi leiti, et lojaalsust riigile kajastavad elusituatsioonid olid Baltimaade alama astme laulikutes vähem väärtustatud kui Saksamaa omades, samas tütarlastele määratud Saksa päritolu laulikutes väärtustati eriti looduses olekut, Balti kubermangude omades aga perekonnaga seonduvat.

Ilmneb, et selge pööre statistiliselt oluliselt erinevate tunnuste keskvaartuste valdas algas aastaga 1887. Balti kubermangude laulikutes väärtustati tollest ajast alates rohkem usuga seotud kasvatusväärtusi; Saksamaa laulikuis elust rõõmu tundmist, vastutustundlikuks inimeseks kasvamist, isamaad ja rahvuskultuuri jt. Samast aastast alates oli kasvanud kõigis baltisaksa laulikuis elusituatsioonina reisimise, rändamise olulisus. Kolmandal perioodil suurenes Balti kubermangude laulikutes leina ja lahkumisega seotud temaatika.

Püütakse leida ka põhjusi, miks oli Baltisaksa laulikutes jäetud märkimata paljude laulude muusika ja tekstide autor. Võimalikuks eeskujuks peetakse koraaliraamatuid, kus autoreid üldjuhul ei fikseeritud, samuti arvatakse, et suur osatähtsus võis olla nn mugandatud luulel. Selline tendents oli ms omane ka tolle aja eestikeelsele luulele, kus saksakeelsete tekstide mugandused olid väga sagedased, ning nende autorid jäeti enamasti märkimata.

Üllatab asjaolu, et Balti kubermangude laulikutes leidis rohkem 3- ja 4-häälseid, Saksamaa laulikutes aga enam ühehäälseid laule. Siin arvatakse olevat oma osa Eestis levinud hernhuutusel ning leitakse, et teema vääraks edasist põhjalikumat uurimist.

Uuritud muusikaõppekirjanduses leitakse mitmeid mõttesuundi, mis haakuvad tänapäeva aktuaalsete mõttesuundadega, nagu näiteks mõnes õpikus avaldunud ainete lõimumise taotlus, suund kooli ja kodu koostööle, eluaegse õppe vajaduse rõhutamine, Euroopa muusikaelu suundumuste järgmine, ratsionaalsuse ideoloogia. Tehakse rida ettepanekuid tulevasteks uuringuteks ning leitakse, et Balti kubermangude kooliharidust tuleks käsitleda ühtse haridusstruktuurina.

Samas ei mainita töös kordagi samal ajalooperioodil ilmunud eestikeelseid kooli-laulikuid ega tõstatata üldse probleemi nende võimalikust võrdlusest saksakeelsetega. Võrdluse aluseks on vaid Saksamaa ja Balti kubermangude saksakeelne koolide muusikakirjandus. Oleks aga väga huvitav teada, mille poolest sarnanes või erines omaval Eestis kasutatav eesti- ja saksakeelne koolide lauluvara. Mil määral eestikeelsed muusikaõpikud ning laulikud toetavad või ei toeta seisukohta, et Balti kubermangude kooliharidust tuleks käsitleda ühtse haridusstruktuurina? See olekski ettepanek järgnevaiks uuringuteks. Täielikult võib nõustuda väitega, et kõnealune uurimus saab olla abiks ja aluseks mitmete tulevaste uuringute ja õppematerjalide koostamisel.

Ingrid Rüütel

Digitaalhumanitaaria seminar: interdistsiplinaarselt IT-rakendustest

25. oktoobril 2013. aastal toimus Eesti Kirjandusmuuseumis seminar "Eesti digitaalhumanitaaria A 2013: IT-rakendused humanitaarteadustes". Digitaalhumanitaaria (*digital humanities*) on interdistsiplinaarne valdkond, mis Põhja-Ameerikas ja Lääne-Euroopas on arenenud iseseisvaks distsipliiniks. Selle algust nähakse 1940. aastates, mil Roberto Busa alustas Aquino Thomase tööde lemmatiseeritud korpuse loomisega. Digitaalhumanitaaria hõlmab humanitaarteaduste ja infotehnoloogia ühisosa nii humanitaarala andmekogude loomises ja haldamises kui ka allikate ja uurimistulemuste esitamises ning uurimistöös. Tegu pole pelgalt kogude digiteerimisega: digitaaltehnoloogiat kasutatakse, et uurida traditsioonilisi humanitaaralade huviobjekte uute küsimuseasetustega. Programmeerimine ega andmetöötlus pole osaks humanitaarerialade õppekavadest, aga vajadus selliste teadmiste ja oskuste järele on olemas. Mõned humanitaarid on omandanud rohkem või vähem süstemaatilised teadmised IT valdkonnas, teised teevad oma uurimisülesannete lahendamiseks koostööd arvutispetsialistidega.

Eestis esindavad seda valdkonda iseseisvate uurimisaladena arvutuslingvistika ja keeletehnoloogia, kuid kogu humanitaarias kasutatakse üha enam meetodeid ja lahendusi, mida saab mõtestada digitaalhumanitaaria raamistikus. Seminar oli korraldatud lootuses, et digitaalhumanitaaria uurimisala teadvustamine ning teadlaste koondamine loob paremad eeldused koostööks, teadmiste vahetamiseks ja välismaailmaga suhtlemiseks ning kokkuvõttes kogu valdkonna arenguks Eestis. Huvi seminari vastu oli suur, esinesid arheoloogid, keele- ja kunstiteadlased, rahvaluule- ja kirjandusuurijad, tutvustati digiarhiive, veebinäituseid, koosloomerakendust ning interaktiivse andmebaasifilmi projekti. Päev oli tihedalt sisustatud, seda täitsid 20 ettekannet, millele lisandusid kaks vaatmikku. Seminari eesmärgiks oli tekitada laiemat ühisosa humanitaarteadlaste vahel, seepärast polnud ettekanded jaotatud temaatilistesse blokkidesse erialade kaupa, vaid temaatiliselt hajutatud, et eri distsipliinide esindajad kohtuksid ja kuuleksid teistes valdkondades tehtavast. Siinkohal siiski temaatiline ülevaade erialade kaupa.

Folkloristika ja digitaalsete tehnoloogiate ühisosa tutvustasid seminaril mitmed uurijad kirjandusmuuseumist, seda nii kogude haldamise kui tehnoloogiate abil tekkinud analüüsivõimaluste näitel. Siinkirjutajad kirjeldasid Eesti Rahvaluule Arhiivi püüdlusi digitaalarhiivi loomiseks. Eesti Rahvaluule Arhiivi materjalides orienteerumise tegid võimalikuks alates selle rajamisest 1927. aastal järjepidevalt koostatud materjali sisuregistrid ning mitmesugustel alustel koostatud kartoteegid. Alates 1990. aastate algusest registreid ja kartoteeke enam digitaalajastu ootuses ei täiendatud, kuid kohe ei asutud rajama ka uut arhiiviinfosüsteemi. Laekuvat materjali kirjeldati mitmesugustes dokumendiformaatides ja eri uurimiserühmade folkloristid asusid koostama erinevaid žanri- ja teemapõhiseid andmebaase. Erisugustes formaatides kirjeldatud materjali koondamine ülevaatlikku ühtsesse süsteemi on saanud võimalikuks alles nüüd, pärast kirjandusmuuseumi failirepositooriumi ja arhiiviinfosüsteemi Kivike (<http://kivike.kirmus.ee/>) loomist. Andres Kuperjanov avas oma ettekandes “Skriptoorium – tekstimassiivi automatiseeritud kiirtöötlus ja selle väljundid folkloristika osakonna sisestuste näitel” võimalusi, mida uurijale pakuvad Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna tekstid, mis on sisestatud masstöötlemiseks sobival kujul. Mitmesuguste tabelitega andmebaasi asemel toimub töö tekstimassiiviga. “Skriptooriumi” skriptid võimaldavad analüüsida suure tekstimassiivi ainejaotust ning otsinguga leida sealt vajalikud tekstid. Mare Kõiva ettekanne “Sakraaltekstide digikorpust” kirjeldas sarnases vormingus sisestatud digitaalseid tekste ning avas muude andmekogudega kombineerimise plaane ja võimalusi eeskätt Euroopa loitsude näitel.

Rahvaluuleteadust esindasid ka kaks vaatmikku. Piret Voolaid tutvustas paröömilise grafiti andmebaasi folkloristliku infoallikana. Paröömilise grafiti autor on sõnumi edastamiseks rakendanud vanasõnu (sealhulgas antivanasõnu), tsitaate, käibefraase, loosungeid ja muud sõnalist. Andmebaasi osaks on ka statistilise andmetöötluse võimalus, mis on abiks uurijale. Digitaalse uurimiskeskonna eeliseid tõi esile ka Liisi Laineste vaatmik “Ida-Euroopa kolme rahva naljade andmebaas”, mis tutvustas 2010. aastal Eesti ja Poola Teaduste Akadeemiate projekti raames alguse saanud *MediaWiki* põhisesse andmebaasikeskkonda loodud andmekogu (http://huumor.nutiteq.ee/Main_Page), millesse on koondatud kolme rahva nalju. Internetis on mitmeid *MediaWiki* lehekülgi, mille eesmärgiks on teadusartiklite andmebaasi loomine (nt BredeWiki ja Open WetWare) või üldisem akadeemiline koostöö. *MediaWiki* keskkond kombineerib entsüklopeedilist

info koondamise funktsiooni koostöövõimalustega ning sobib sellisena suurepäraselt rahvusvaheliste koostööprojektide elluviimiseks.

Pikaaegsed kogemused infotehnoloogide ja humanitaarteadlaste koostööst on eesti keeleteadlastel. Digitaalhumanitaaria seminaril peetud keeleteadlaste ettekanded avasid eelkõige keelekorpusi ja nende põhjal tekkinud võimalusi. Grethe Juhkason Tartu Ülikoolist tutvustas TÕ eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivi, mille kogusid on digitaliseeritud 2000. aastast. 2012. aastast alates on arhiivi materjalid kõigile huvilistele kättesaadavad veebiandmebaasina (<http://www.murre.ut.ee/arhiiv/>), iseseisev osa on murdekorpus (<http://www.murre.ut.ee/murdekorpus>), mille eesmärk on teha hästi valitud ja täpselt litereeritud materjalid kõigist eesti murretest uurijatele elektrooniliselt kättesaadavaks. Pille Eslo Tallinna Ülikoolist kirjeldas, kuidas on üles ehitatud eesti vahekeele korpus (<http://evkk.tlu.ee/>), mis on eesti õppijakeele kirjalike tekstide kogu. Korpus võimaldab mitmetasandilisi otsinguid. Selle rakendusvõimalused on lisaks uurimistööle tulevaste õpetajate ja lingvistide koolitamises ning tegevõpetajate täiendõppes. Kadri Muischnek (samuti Tartu Ülikoolist) tutvustas ülikooli kirjaliku keele korpusi ja nende baasil tehtud ressursse. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis hoitakse, luuakse ja koostatakse mitut sorti keelekogusid (nende loend siin: <http://www.cl.ut.ee/korpused/>), mille loomise aluseks on erinevad printsiibid. Kuigi korpus ei saa olla esinduslik kogu ajaperioodi keelekasutuse suhtes, võimaldavad korpused siiski suure tasandi üldistusi keelekasutuse kohta. Kadri Vider tutvustas Eesti Keeleressursside Keskust (www.keeleressursid.ee) ja võimalusi, kuidas keskusest humanitaarteadlasele kasu võib tulla. Keeleressursside keskus on erinevates uurimisasutustes paiknevate, veebist ligipääsetavate andmehoidlate võrgustik, mis võimaldab autentimisega juurdepääsu mitmel erineval tasemel kasutajatele. Keskuse eesmärk on tagada kõigile huvilistele keeleressursside kättesaadavus. Suur osa humanitaarteaduste praeguseks digitaliseeritud või lausa digitaalselt loodud kogudest on keelepõhised, kuid sageli on arhiivide digikogud vastavalt kasutajarühmade vajadustele loodud eri standardeid järgides ja erineva detailsusega. Keeleressursside keskus on mitmete üleeuroopaliste võrgustike osa, nii on Keeleressursside Keskus osa CLARIN ERIC keeleressursside keskuste võrgustikust ja META-NETi ressursiregistrite võrgustikust, mille Eesti materjale esindab metaandmete register ja repositoorium <http://metashare.ut.ee/>.

Ka arheoloogias on infotehnoloogilisi vahendeid kasutatud juba ammu ning need on abiks nii materjalide koondamisel kui analüüsil. Mari-Liis Posti tutvustas Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arheoloogiakogude infosüsteemi, Eesti suurimat teaduslikku arheoloogilist kogu. Veebiandmebaasis saavad lihtotsinguid teha kõik huvilised, detailsemat infot jagav andmebaasi osa on kättesaadav teadlastele ja ametnikele. Lisaks andmebaasile on kättesaadavaks tehtud ka arheoloogia-alane bibliograafia. Hembo Pagi (Southamptoni Ülikool / MTÜ Arheovisioon) pidas ettekande “Kuidas fotod ja andmed ellu ärkavad: Arheovisiooni kolm aastat”. Ta tutvustas uudset pildistamistehnoloogiat, mis on abiks nii andmete säilitamisel kui nende tõlgendamisel. Hembo Pagi osaleb Southamptoni ülikooli juures töörühmas, mis selle tehnoloogia arendamisega tegeleb. Allar Haav Tartu Ülikoolist pidas ettekande muistse asutuspildi uurimisest digitaalsete meetoditega, demonstreerides Kagu-Eesti rauaaegse asustumustri analüüsivõimalusi mitmesuguse tarkvara, sealhulgas geoinfosüsteemide abil. Kvantitatiivne lähenemine võimaldas hinnata asutuse tekkimise ja muutumise mustreid. Selline digitaalne ja ruumipõhine analüüs võiks kasulik olla ka teistel humanitaaraladel.

Kirjandusteaduse ja raamatuloo poolt andsid ettekanded ülevaate eri aspektidest: materjali digitaalselt kättesaadavaks tegemisest, selliste materjalide põhjal tehtud uurimistööst ning digiteerimisprojektidega kaasnevatest mõjudest ühiskonnale. Marju Mikkeli Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist tutvustas veebikeskkonna “Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb” (<http://kreutzwald.kirmus.ee/>) uut versiooni. 2004. aastal alguse saanud mahukas sisupõhine kirjandusajalooline veebiprojekt, mille keskmes on kirjanik ja tema teosed, on nüüd kasutatav ka tahvelarvutite ja nutitelefonide vahendusel. Andmebaasi on koondatud kirjanike elulood, fotomaterjal, ilukirjanduse digiteeritud esmatrükid. Kirjandusmuuseumi kogudest pärit raamatute, käsikirjade ja fotode, aga ajaloolist tausta ja sündmuste konteksti avavate teistest mäluasutustest lingitud materjalide abil on “Kreutzwaldi sajand” muutunud arhiivide vaheliseks sisukeskkonnaks. Eestikeelse vanema ilukirjanduse tekstikorpuse põhjal saab tulevikus teha mitmesuguseid uurimusi. Elle-Mari Talivee Underi ja Tuglase Kirjanduskeskusest selgitas ettekandes “Digitaalsed kirjandusmaastikud”, kuidas on “Kreutzwaldi sajandi” andmekogud võimaldanud tal eesti kirjandusklassikat arvuti abil uurida. Digitaaltehnoloogiad hõlbustavad ja automatiseerivad sõnakasutuse uurimist, neile lisandub kohakujutise uurimine kaarditarkvara abil. Pikemalt tutvustas ta, milliste järeldusteni on digitaalsed meetodid viinud Eduard Vilde romaani *Kui Anija mehed Tallinnas käisid* uurimisel. Vallo Kepp mõtiskles ettekandes “Audiovisuaalse-digitaalse kirjanduse võimalikkusest meie kultuuriruumis” kirjanduse digiteerimisega kaasnevatest mentaalsetest ja ühiskondlikest muutustest. Ta unistas võimalusest, et kõik kuni 1850. aastani ilmunud eestikeelsete raamatute eksemplarid oleks säilivuse ja uurimise huvides digiteeritud. See avaks tee uuteks avastusteks ja eesti kirjandusloo sügavamaks mõistmiseks. Vallo Kepp tuletas ka meelde raamatute digiteerimisega kaasas käivat muret digiteeringute säilimise pärast kiiresti muutuva tehnoloogia maailmas ning avaldas kartust, et digiraamatud võivad kaasa tuua raamatusõprade hulga vähenemise.

Kunstiteaduse poolt oli tutvustamisel nii kunstiline lahendus kui ka restaureerimistööde abimees. Raivo Kelomees Eesti Kunstiakadeemiast esitles esimest korda avalikkusele interaktiivset andmebaasifilmi projekti “The East” (autorid Raivo Kelomees ja Hille Karm). Ida-Virumaa tööstuspiirkonda kujutav film koosneb lineaarsest ja interaktiivsest osast, viimases saab liikuda neljas teemas. Filmil on kolm versiooni: kinoversioon, DVD-versioon ja veebiversioon, kinos valikute tegemiseks on loodud spetsiaalsed seadmed. Hilka Hiip ja Meelis Pärjasaar, kes esindasid Eesti Kunstimuuseumi, Eesti Kunstiakadeemiat ja Wiseman Interactive OÜ-d, tutvustasid muinsuskaitse ja restaureerimise valdkonna visuaalide digitaalse arhiveerimise ja graafilise dokumenteerimise süsteemi. Erialaspetsiifilisel süsteemil on kaks moodulit. Esimene neist tegeleb visuaalide graafilise kaardistamisega, võimaldades mälestise joonisele või fotole markeerida teose seisundi ning läbi viidud uuringute või konserveerimistöödega seotud andmestikku. Teine moodul loob võimaluse objekti uuringute ja konserveerimistevõimega seotud informatsiooni digitaalseks arhiveerimiseks.

Mäluasutuste kogude haldamist ja avalikustamist tutvustasid kolm ettekannet. Veronika Varik ja Jaanus Kõuts kirjeldasid projekte, mis laiemale avalikkusele äsja kättesaadavaks on tehtud või peagi avalikuks muutuvad, olles potentsiaalseks pinnaks uutele uurimisküsimustele. Andres Uueni tutvustas aga juba aastaid toiminud ja järjepidevalt arendatud virtuaalnäituste süsteemi. Niisiis andis Veronika Varik ülevaate

Tallinna Ülikooli Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumi 2013. aastal alanud projektist “Hariduslooline e-varamu”. TLÜ Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum on sümbioos eesti haridusloole alaseid materjale koondavast muuseumist, arhiivist ja raamatukogust. Mäluasutuse eripärane vorm tähendas, et olemasolevate andmebaaside ja infosüsteemidega liitumine ei kataks kõiki kogude kirjeldamise vajadusi, seepärast luuakse arhiivmuuseumi jaoks eraldi digikeskkond, milles esialgu muudetakse kättesaadavaks audiovisuaalseid säilikuid. Jaanus Kõuts Eesti Rahvusraamatukogust tutvustas Eesti veebiarhiivi (<http://veebiarhiiv.digar.ee/>). Eesti võrguväljaanded arhiveeritakse sundeksemplaridena alates 2006. aastast, neid kogub Eesti Rahvusraamatukogu ning need on nüüdseks veebikeskkonnas huvilistele kättesaadavad. 2014. aastal on kavas arhiveerida kogu kättesaadav eesti rahvusdomeen (.ee) ning ka väljaspool seda asuvad eesti saidid, mille olemasolu õnnestub tuvastada. Selline tohutu andmekogu annab võimalusi uurida eesti kultuuris ja ühiskonnas toimuvaid protsesse, mis on leidnud kajastuse veebis. Humanitaarsete kogude avalikkusele esitlemiseks on aga lisaks andmebaasidele vaja kergelt kohandatavaid ja visuaalselt meeldivaid keskkondi. Andres Uueni ennistuskogust Kanut rääkis virtuaalmuuseum.ee lahendusest. 2006. aastal alustatud näituste süsteemi eesmärgiks on pakkuda keskkonda digitaalsete kogude esitlemiseks. Muuseumi idee on võimaldada ligipääs kogudele või valimikele neist, mida eelistatakse kättesaadavaks teha vaid virtuaalselt. Virtuaalmuuseumi kasutajakeskkond ja kujundus on kergelt kohandatavad ning näitusi on võimalik koostada mitmekeelsena.

Lisaks tutvustasid veel kaks ettekannet digitaalmeetodite ja avaandmete põhjal loodud uusi rakendusi. Priit Laanoja näitas ettekandes “Professionaalne kretinism ja moodsad tehnoloogiad”, milliste lahendusteni saab jõuda avalikke andmeid (eelkõige kaardirakendusi) kasutades. Kauaaegse haridusministeeriumi ametniku Ellen Siimaste kladele tuginedes on ta kaardistanud andmed eesti koolivõrgu ja selles aset leidnud muudatuste kohta. Koolide asukoht ja link kaardistatud tänavavaatele või fotole on nüüd veebis kõigile kättesaadavad (http://issuu.com/kulu_ja_kirjadega/docs/klade_ymbert-rukk). Vahur Puik tutvustas mängustatud koosloomerakendust Ajapaik (<http://ajapaik.ee/>). Fotohuvilisi kaasav veebilahendus võimaldab arhiividel saada teavet digiteeritud fotokogude kohta: sageli on fotol kujutatud asukoht teadmata, kuid paik võib kellelegi siiski tuttav olla. Ajapaik on loodud ajalooliste fotode pildistamiskohtade ja ülepildistuste kogumiseks. Veebikeskkonnas saavad huvilised aidata ajaloolisi fotosid kaardile paigutada, töö teeb lõbusamaks mängulisus: iga õigesti kaardile asetatud foto annab punkte. Sarnaseid koosloomerakendusi leidub paljudel mäluasutustel kogu maailmas.

Seminaripäeva lõpetas diskussioon, kus arutati edasisi koostöövõimalusi. Kõlas vajadus ühise häälekandja järele, kuhu kasutajad saaksid lisada üritusi, mõtteid ja uuringutulemusi. Seminari järel loodigi meililist ja koduleht <http://www.folklore.ee/dh/>. Kuna praegu oli tegu esimese üritusega, tutvustati palju just andmekogusid ning anti ülevaade väga üldistest suundadest. Esmakordselt digitaalhumanitaaria nimetaja alla kogunenud seminariosalised kirjeldasid peamiselt andmekogusid ja nende kasutamise üldsuundi, vähem räägiti konkreetsetest uurimisprojektidest ja rakendustest. Kogude haldamine ja kättesaadavaks tegemine ongi digitaalvaldkonnaga seotud humanitaaride töös olulisel kohal, samas võis kogudele keskendumise põhjuseks olla ka asjaolu, et tegu oli esimese üritusega, kus ressursidest ülevaate saamine ongi oluline. Tulevikus lootsid arutelul osalejad rohkem arutleda digitaalarakenduste kasutamise üle uurimistöös ning

mänguliste üldsusele suunatud rakenduste üle. Leiti, et digitaalhumanitaaria piires võiks kasu olla ka kitsama digitaalhumanitaaria teemaga (näiteks kaardirakendused, fotod) tegelevate uurijate interdistsiplinaarsest koostööst. Arutati võimalust korraldada 2014. aastal üritus Garage 48 formaadis, kus osalejad peavad 48 tunni jooksul oma idee ellu viima, eelkõige võiks säärase ürituse tulemusel valmida kas mängulised või populariseerivad laiatarberakendused. Koostööd humanitaaride ning arvutiteadlaste vahel saaks harjutada juba ülikooli bakalaureuseõppes.

Milline siis oli eesti digitaalhumanitaaria aastal 2013? Ettekannetest ilmnes, et kõige süstemaatilisemalt on tegeletud materjalikogude koondamise ja arvutipõhise otsitavuse tagamisega. Nendes ettekannetes, milles tutvustati tehnoloogiliste vahendite kasutamist konkreetsete uurimisküsimuste jaoks, tunti aga suurt huvi koostöö ja kogemuste vahetamise vastu. Näiteks Allar Haava ja Elle-Mari Talivee töös on digitaalsed meetodid aidanud jõuda materjali tõlgenduseni, milleni jõudmine oleks olnud ilma statistiliste ja kaardirakendusteta äärmiselt aeganõudev, kui mitte võimatu. Probleemid materjalide digiteerimise ning veebis kättesaadavaks tegemisega on sarnased kõigil humanitaarteaduslike kogudega tegelejalatel, nii on teiste kogemustest õppimine väärtuslik.

Maailma digitaalhumanitaarias on Jeffrey Schnapp ja Todd Presner¹ eristanud kahte digitaalhumanitaaria lainet. Neist esimene, kvantitatiivne, tõi kaasa suured digiteerimisprojektid ja infstruktuuride loomise. Teine laine toob endaga kaasa materjalide tõlgendamise ja analüüsimisega seotud digitaalsed lahendused ning digitaalselt sündinud ainese kogumise ja uurimise. Sellise jaotuse kohaselt on Eesti digitaalhumanitaaria jõudmas teise faasi, mil digiteerimisprojektid küll kestavad, kuid aina olulisemad on nende põhjal sündivad uut laadi lahendused. Digitaalhumanitaaria on kogu maailmas kiirelt arenev väli ning uusi IT-rakendusi tekib palju. Seega on kindlasti põhjust digitaalhumanitaarias toimivast-toimuvast rääkida ka käesoleval aastal.

Kaisa Kulasalu, Mari Sarv

Kommentaar

¹ Schnapp, Jeffrey & Presner, Todd 2009. 'Digital Humanities Manifesto 2.0' (http://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf – 28. jaanuar 2014)

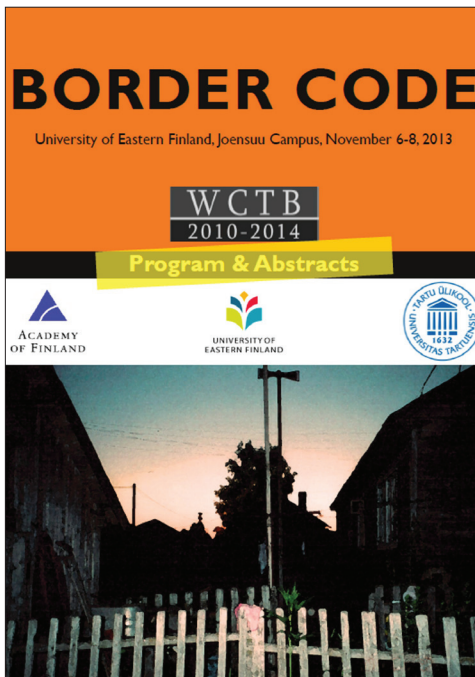
Konverents “Piiri kood”

Ida-Soome ülikooli Joensuu kampuses toimus 2013. aastal 6.–8. novembrini konverents “Piiri kood” (<http://www.uef.fi/wctb/border-code-konferenssi>). Selle korraldas Soome Akadeemia rahastatava uurimisprojekti “Kirjutamise kultuurid ja traditsioonid piiril” (*Writing Cultures and Traditions at Borders* – WCTB) töörühm. Konverentsi eesmärk oli kriitiliselt arutleda piiri interdistsiplinaarses uurimises kasutatavate mõistete, teooriate ja meetodite üle. Võib eeldada, et piiriteema uurijat ja uurimust kujundab mingi kindel piirist kõnelemise ja kirjutamise reeglistik, nii-öelda spetsiifiline piiri kood. Seega võiksid teadusuuringuid osaltki mõjutada piiri harjumuspärased esitusviisid või piiridele omistatud tähendused. See toob kaasa vajaduse kriitiliselt läbi vaadata mõisted, teooriad ja meetodid, mida nii topograafiliste, riigi- kui ka sümboolsete piiride uurimisel kasutatakse. Konverentsi teine arutlusteema oli piiriuurimise interdistsiplinaarsus. Piiriuurimise kujunemise ja tuleviku seisukohalt on oluline, et selle raames tegutsevad teadusvaldkonnad säilitaksid ka oma teadusala põhimõisted ja teooriad, mis tagaks piiriuurimise laiapõhjalise arengu, kaotamata kasutatavate mõistete ja teooriate analüütilist kaalu.

Konverentsil esines ligi kolmkümmend teadlast kaheksast riigist (Soome, Eesti, Norra, Vene, Saksa, Jaapani, India ja Iisrael) esindades järgmisi teadusvaldkondi: poliitiline geograafia, inimgeograafia, kultuuriantropoloogia, keeleteadus, folkloristika ja kirjandusteadus. Konverentsi peaesinejateks oli kutsutud antropoloogiaprofessor Sarah Green Helsingi ülikoolist ja poliitilise geograafia professor David Newman Jeruusalemma Ben Gurioni ülikoolist. Plenaarettekande pidas ka WCTB projekti vastutav

juht dotsent Tuulikki Kurki Ida-Soome ülikoolist. Konverentsi avas Ida-Soome ülikooli rektor Perttu Vartiainen.

Konverents jaotus kaheksaks sessiooniks ja kolmeks plenaarettekandeks, milles arutleti piiride ja koodide üle erinevatest vaatepunktidest lähtudes. Esimese päeva sessioonil “Piiriületajad ja piiri ületamine” vaadeldi Soome ja Eesti vahelise piiriga seotud piiriületusi ja jutustusi sellest. Sessiooni “Siirdelised ja hargmaised identiteedid ning subjektid” ettekanded olid pühendatud väljarände ja piiri-ületamisega seotud identiteetidele ning piiriületajate määratlustele Vene ja Euroopa kontekstis. Konverentsi teise päeva sessioonil “Piiri retoorika” käsitleti

Konverentsi “Piiri kood” teesivihik.

sõnalis ja visuaalseid väljendusvahendeid, mille abil nii topograafilisi kui ka sümboolseid piire on kujutatud kirjanduses, kunstis ja poliitilistes tekstides Norras, USA ja Mehhiko ning Vene ja Soome piiri näitel. Sessiooni “Kasavad, välistavad ja poorsed piirid” esinejate fookuses oli Soome ja Vene piiri ületamisega ning eriti viisaga seotud teemad, samuti piiri sotsiaalne konstrueerimine Indias ning selle arvestamine piiriuurimise mõistetes ja teooriates. Sessioonis “Iseseisev ja võrreldav piiritlemine” peetud ettekannetes käsitleti suulises muinasjutupärimuses ilmnevaid sümboolseid piire ja piiriületustega seotud administratiivseid aspekte piiri vaatepunktist Venemaa, Taani ja Gröönimaa näitel. Konverentsi kolmanda päeva sessioonis “Piiril toimuv suhtlus ja väitlus” tegeldi keeles ja mikrotasandi kommunikatsioonis ilmnevate probleemidega – “piiriületustega” suhtlussituatsioonis – Soome ja Vene vahelise piiri ning Kesk-Euroopa näitel. Sessioon “Mitmemõõtmelised ja vastuvõetavad piirid” käsitles kultuuripiiride põimumist Vene ja Soome piiriala linnade ja muuseumide näitel. Konverentsi viimases sessioonis “Piir, sõda ja trauma” keskenduti piiri ületamisega seotud traumaatilistele kogemustele ja neist jutustamisele Venemaal, Eestis ja Iraanis.

Plenaarinesineja professor Sarah Greeni loeng “Probleemsed kohad piiri koodis: põimumised Euroopa piiri-lugudes ja visuaalses kujutamises” pakkus ülevaate Euroopa piiriuurimise diskursustest ja eritasandite koodidest, mis kujundavad piiride kujutamist ja mõjutavad piiridele tähenduste andmist ja piiriületamise praktikaid. Plenaarinesineja professor David Newman käsitles oma loengus “Muutuvad agendad piiri-uurimises” piiri-uurimise tänapäevaseid suundi ja rõhuasetusi, arvestades piiri-uurimise interdistsiplinaarsust, kus esile tuleb mitte niivõrd piiri tähendus territooriume eristava või ühendava joonena kuivõrd selle lokaalne ja individuaalne kontekst. Dotsent Tuulikki Kurki käsitles plenaarettekandes “Piir ja kood – kultuuri-uurimuslik vaatepunkt” piirikontseptsiooni kultuuriantropoloogia ja etnoloogia alases kirjanduses nii ajaloolises kui ka tänapäevase kultuuriuurimise perspektiivis.

Akadeemilisele programmile lisaks pakkus konverents filmiesitluse ja selleteemalise arutelu: vaadati mängufilmi “Я очаруюсь” (*Time out*, režissöör Karen Oganessian, 2007). Filmiprogramm on osa WCTB projekti ning Vene- ja piiri-uurimisvõrgustiku VERA organiseeritud *Filmborders II* – see on piire kujutavatest mängufilmidest koosnev sari (vt lisaks: www.uef.fi/wctb/filmborders-ii).

WCTB on Soome Akadeemia rahastatav uurimisprojekt, mida täidetakse Ida-Soome ülikooli Karjala instituudis aastatel 2010–2014 (SA131578) ja projektitaitjad on Ida-Soome ja Tartu ülikooli kultuuriuurijad. Projektis osalevad PhD Mari Ristolainen, dotsent Kirsi Laurén, PhD Saija Kaskinen ja PhD Tuija Saarinen Ida-Soome ülikoolist ning dotsent Tiiu Jaago ja dotsent Risto Järv Tartu ülikoolist. Projekti vastutav juht on dotsent Tuulikki Kurki Ida-Soome ülikoolist. WCTB projekti uurimisrühm on korraldanud rahvusvahelisi piiri-uurimisalaseid seminare ka varem: Narvas ja Tartus “Piiri järjepidevus ja katkendlikkus” (2010) ning Ilomantsis Ida-Soome ülikooli Mekrijärve uurimiskeskuses “Piiriteooriad” (2011). (Vt projekti kohta lisaks projekti kodulehelt: www.uef.fi/wctb.)

Tuulikki Kurki

Sille Kapper kaitses doktoriväitekirja pärimustantsust

12. detsembril 2013. aastal kaitses Sille Kapper Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaar-instituudis doktoritööd *Muutuv pärimustants: kontseptsioonid ja realisatsioonid Eestis 2008–2013* / *Changing Traditional Folk Dance: Concepts and Realizations in Estonia 2008–2013*.

Väitekirja uurimuslikus osas jälgitakse üldmõiste *rahvatants* 21. sajandi alguseks väljakujunenud tähenduste paljusust. Ilmneb, et ka alles 5–10 aasta eest uudissõnana kasutusele tulnud *pärimustants* tähistab erineva taustaga kasutajale erineva ulatusega nähtusi. Väitekirjas on keskendutud mõiste *pärimustants* tähendusele selle termini kasutajate seas tänapäeva Eestis, siinjuures taandub nii teadus- kui argidiskursuse tekstide kodeerimisskeem põhikoodidele *minevikulisus*, *kogukond*, *osalus* ja *varieeruvus* (lk 44).

Sille Kapper Varssavis labajala valssi õpetamas. Foto Edite Husare 2013

Autor osutab, et 20. sajandi esimestel kümnenditel alguse saanud rahvatantsuharrastuse originaalilähedust taotleval stiliseerimata ja stiliseeritud suund lahkesid Eestis eriti tugevalt nõukogude okupatsiooni perioodil. See inspireeris teda käsitlema rahvuslikku lavatantsu kui spetsiifilist tantsukunsti vormi Epp Annuse sotskolonialismi kontseptsiooniga seotud raamistikus. Edasiuurimist vajasisid nõukogude perioodi mõju tantsutekstide varieerumises ning selle toimetehhanismid.

Uurimismaterjali kvalitatiivsel sisuanalüüsil pööratakse tähelepanu koodidele, mis väljendavad erinevate kogukondade liikmete väärtushinnanguid: mida arvati erinevatest variantidest ja varieerimisviisidest, millele üldse tähelepanu pöörati ja millele mitte, samuti kes, miks ja millistes situatsioonides neist teemadest kõnelevad, mis põhjustel ja mil viisil. Otsiti "refleksioone, mis näitaksid tegelike tantsurealisatsioonide ja neile antavate tõlgenduste ning hinnangute seoseid" (lk 49). Sellisel pole eesti pärimustantse varem uuritud.

Märgitakse, et tänapäeval sekkub pärimustantsu mõistesse ka rahvusluse teema, mida esineb eriti rahvatantsijate ja rahvatantsujuhtide tekstides (lk 56).

Puudutades pärimustantsude omandamist tänapäeval, tõdeb autor, et dialoog tantsutekstiga ilmneb selgesti õppeprotsessis, kus vaheldumisi täienevad tantsu kontseptsioon ja realisatsioon. Ta nendib, et selline dialoog tantsuga võtab palju aega ning rahvatantsurühmad õpivad pärimustantse pigem lühidalt ja kiiresti, projektina. Süvenemist see päriselt siiski ei välista. Näitena toob ta tantsurühma Leesikad Pakri tantsude põhisammu süvenenud õppimise, mille tulemusena noorte liikumises peaaegu puudusid varem omandatud lavatantsu mõjud (lk 69).

Uusimaks pärimustantsu varieerumist mõjutavaks ilminguks peab autor tantsutekstide rolli meediumina tantsija või tantsu vaataja suhtlemisel iseendaga. Selle kõrvale tuuakse üsna levinud hinnang, mille järgi pärimustants on igav nii tantsida kui ka vaadata ning selle abil ei käivitugi suhtlemist iseendaga. Tõlgendades olukorda nii, et kui tekst ei kõneta, siis on viga tekstis, lisab tantsuõpetaja pärimustantsu uusi elemente põhjendusega "et oleks huvitavam". See on kooskõlas moodsa elulaadi aina uut nõudva mentaliteediga, kuid samal mõtteviisil põhinevad ka lavalise rahvatantsu esteetilised väärtused ning tantsustiil, mis on juurdunud põlvkondade mällu õige ja ehedana.

Sellele suunale töötab vastu pärimustantsu süvahuviliste subkultuur. Püütakse eemaldada lavatantsu esteetikast ning taastada ökonoomset kehakasutust, pidades seda talupojatantsu oluliseks komponendiks ja väärtuseks. Ajalooliste ja piirkondlike kogukondade pärimustantsijate tõlgendustele on iseloomulik suhteliselt selge piir "õige" ja "vale" vahel. Paikkondlikku eripära ja identiteeti rõhutatakse teatud kindlate liikumisvariantide abil.

Autori sõnul eristatakse pärimustantsu rahvuslikust lavatantsust sageli ka osaluskesksuse ja ettekandelisuse kriteeriumi põhjal. Pärimustantsu ettekandmisel välisele publikule võib täheldada erinevaid suundi: tantsijate liikumismaneer võib sarnaneda lavastiilile, kuid võidakse sellele ka sihilikult vastanduda. Osalus- ja ettekandelise funktsiooni omavahelise segunemise kohta tänapäeval märgib autor: tants on korraga nii tantsija enese lõbu kui ettekanne pealtvaatajaile, kusjuures erinevate faktorite osakaal sõltub rühma sisemisest kultuurist, väärtushinnangutest, tegevusperioodist või konkreetsest situatsioonist.

Väitekirjas konstateeritakse, et pärimustantsijad ja pärimustantsust süvitsi huvitavad asjaarmastajad on asunud otsima uusi alternatiivseid meetodeid, kohandamaks

talurahva tantse tänapäeva esteetika ja elustiilidega, ilma et väheneks rõhk tantsija individuaalsusele, mille puudumist lavarahvatantsus nad kritiseerivad.

Kokkuvõttes nendib autor, et ühtne ettekujutus pärimustantsu olemusest puudub. Iga mõistestaja konstrueerib pärimustantsu mõiste oma teadmistest ja kogemustest tulenevalt. Nii võidakse ühel juhul selle määravaks tunnuseks pidada talupojakultuurist pärinevate liikumiselementide olemasolu või motiivide järjestust, teisel juhul saab oluliseks tantsu osaluskesksus vastandina esinemisele, kolmandal pannakse rõhku improvisatsioonilisusele või vastupidi, rõhutatakse kohaliku kogukonna reegleid, norme ja eripärasid. Endised talurahva pärimustantsud ja nende elemendid on nüüdisajaks peaaegu täielikult kolinud külakogukonnast erinevate harrastajate ja huviliste kogukondadesse ning jätkuvad siin igal realisatsioonil aina uuesti loodava nüüdisaegse traditsioonina.

Kõnealuse uurimuse jätkuvõimaluseks peab autor postkoloniaalsete mõtteviiside rakendamist näiteks baltisaksa ja eesti talurahva tantsukultuuri suhete uurimisel. Peaaegu uurimata teema on ka eesti ja naaberrahvaste pärimustantsude suhted. Kuna tantsu ei tõkesta keelepiirid ja see on vägagi rahvusvaheline, oleks kunagi ehk mõeldav koostada ka rahvusvahelistele muinasjutukataloogidele analoogne Euroopa tantsude kataloog.

Kõnealuse uurimuse väärtuses kahtlust ei ole, aga kindlasti tuleb juhtida tähelepanu paarile seigale, mille puhul on tuginetud faktidega põhjendamata arvamused avaldustele. Sellised väited teaduskirjanduses on ebasoovitavad, sest võivad tekitada soovimatu lumepalliefekti.

Kristjan Toropi kogumiku *Viron vakka* kohta öeldakse, et see ilmus esmalt Tampere soomekeelsena “majanduslikel ja poliitilistel põhjustel” (lk 42). Selline väide ei pea paika. Heino Aassalu kirjutab raamatus *Kristjan Toropit meenutades...*: “1979. aasta sai Toropile murranguliseks. Ingrid Rüütli kutsel asus ta Keele ja Kirjanduse Instituudis tööle rahvamuusika sektoris tantsu alal. [...] Eluülesandeks sai *Eesti rahvatantsude kogumiku* koostamine. See koosnenuks osadest: kontratantsud, ringtantsud (voor- ja sõõrtantsud), polkad, labajalavalsid jne” (lk 10–11). Samas meenutab Kristi Salve: “Niisiis sai temast rahvamuusika sektori teadur, kelle tööplaanis oli akadeemilise rahvatantsuväljaande koostamine. Kristjan alustas innukalt, kuid eeltöö materjali väljaotsimise ja kopeerimise näol oli väga mahukas ja sellele kulunud aastate jooksul sai üha ilmsemaks, et ka seda südamelähedast tööd ei õnnestu laiaks paisunud tantsujuhtimise kõrvalt hästi teha” (samas, lk 74–75).

Niisiis: tantsuväljaanne oli instituudi riiklikus plaanis. Kui Torop läks tööle Rahvakultuuri Arenduskeskusse, leppisime kokku, et ta jätkab väljaande koostamist, selleks sai ta ka võimaluse võtta kaasa instituudis valminud eeltöö (topograafiliselt ja osalt tüpoloogiliselt korraldatud tantsukirjelduste mapid). Sektor pidi hoolitsema muusikalise poole eest. Mingit takistust polnuks ka hiljem valminud käsikirju instituudi publikatsioonidena avaldada ja ükski folkloori allikmaterjalide publikatsioon ei jäänud “majanduslikel ja poliitiliste põhjustel” ilmunuta.

Viron vakka formaadis väljaannet polnud esialgu üldse kavas. Selle eeskujuks sai Pirkko-Liisa Rausmaa soome rahvatantsude kogumik *Tanhuvakka*. Raamatu koostamiseks sai ta tellimuse Soomest ning asuski seda koostama kohe soome keeles. Torop meenutab: “1991. aastal ilmus Soomes kogumik eesti rahvatantsude variante *Viron vakka*. See tuli Soome Rahvatantsusõprade Seltsi tellimusel. Olen tolle seltsi auliige.

Üldse on mul Soomega eriti tihedad sidemed. Käin seal sageli töö ja võõrsil. Valimikuks oli eelnev töö suures osas eesti keeles tehtud, soome keel mul suus, nii läks tantsude vakkakogumine hõlpsasti” (*Kristjan Toropit meenutades...*, lk 11).

Seega: eestikeelset käsikirja, mida kirjastamiseks pakkuda, polnud, ja mingeid poliitilise põhjusi selle väljaandmiseks samuti mitte. Seda Torop ka ei väida. Teatavasti ilmus rahvatantsude publikatsioone Eestis ka halvematel aegadel (Toomi 1953, Tampere 1975) ning kui valmis *Viron vakka* eestikeelne tõlge, ei jäänud seegi ilmumata. Meil oli palju puudusi ja probleeme, näiteks tehnilise varustuse ja rahvusvahelise teaduskirjanduse kättesaadavuse osas, kuid folkloorimaterjalide publikatsioone ilmus järjest. Väga tore, et Soome sõbrad, kellelt kõik folkloristid on saanud omal ajal abi ja tuge, sellisele mõttele tulid ja see teoks sai. Kuid see ei vaja mingeid olematuid põhjendusi.

Teine seisukoht, mis tugineb faktidega kinnitamata väitele, on see, et valssi ja polkat (iseseisvate tantsudena) tantsiti Eesti üldiselt ringis. Aluseks on Heino Aassalu tsitaat (lk 80). Täpselt sellised andmed on olemas just Kihnu kohta, millelegi muule konkreetsele Aassalu ei viita. Samas eristavad kihnlased oma tantsimisviisi kõigist mandrieestlastest, kellega nad on kokku puutunud. Viidatud Hiiemäe joonealune märkus aga ei räägi valsist ega polkast. Paljusid vanu eesti talupojatantse tantsiti ringis, sh varasema labajalavalsi erikujusid, kuid tavalist valssi ja polkat iseseisvate tantsudena tavaliselt ei tantsitud ringis. Nii on ka lihtsam, kuna pöörlemisel ei pea tegema täispööret. Näiteks mäletan, et vahetult pärast sõda (ja ilmselt siis ka enne sõda) tantsiti Pärnus ja selle ümbruses peoõhtutel ringis vaid padespaani ja perekonnaavalssi, koolipidudel ka jooksupolkat, liblikapolkat ja raksijaaku. Ka ei ole ma kohanud ringjoonel tantsitavat valssi ja polkat välitöödel mujal kui Kihnus. Ma ei taha väita, et seda ei võinud kunagi kuskil olla, kuid tsitaadid, millele viidatakse, mingeid konkreetseid andmeid selle kohta ei sisalda.

Täpsustamist vajanuksid lisa toodud ERA materjalide allikaviited. Puudulikud viited, mis tegelikult materjale tuvastada ei võimalda, võinuks pigem ära jätta, piirdudes märkusega, et taustmaterjalina on kasutatud vanemaid ERA allikaid.

Nimetatud puudused ei kahanda dissertatsiooni üldist väärtust. Selles rakendatud tantsu-uurimus on probleemiasetuselt ja metodoloogiliselt uudne ning analüüsilt põhjalik. Uurimismaterjalide mitmekesisus ning uurija enda tantsu- ja tantsuõpetaja kogemused tugevdavad tulemuste usaldusväärsust. Eesti etnokoreoloogia on täienenud uue suurepärase uurimusega.

Ingrid Rüütel

Rahvusvaheline folkloristika talvekool Jharkhandis (Indias)

12.–21. jaanuarini 2014. aastal toimus Indias Jharkhandi osariigis folkloristika talvekool “Tradition, Creativity and Indigenous Knowledge: Winter School of International Folkloristics and Indigenous Culture”. Selle korraldasid Jharkhandi Keskülikooli (Central University of Jharkhand) põlisrahvaste folkloori, keelte ja kirjanduse keskus (Centre for Tribal Folklore, Language and Literature) ning Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. Kohal oli lisaks folkloristidele ka ajaloolasi, lingviste ja meediauurijaid Eestist, Indiast, Taanist, Itaaliast, Iirimalt, Ameerika Ühendriikidest ja Hiinast. Suurem osa ettekandeid oli seotud rahvausundiga, mitmed uurijad keskendusid just India hõimupärimusele, näiteks pakkus Rabindranath Sarma ülevaate Jharkhandi osariigis elavate oraonide kombestikust, G. Badaiasuklang Noglait tutvustas Kirde-Indias elavate khaside huumorit, Li Ansiqi ettekanne käsitles aga Hiinas elava miao hõimu traditsioone. Stefano Beggiora vaatles India hõimuusundites leiduvaid uskumusi aja tsüklilisuse ja maailmalõpu kohta, tõstatades filosoofilise küsimuse, kas ei tähenda jätkuv moderniseerumine ja globaliseerumine ühtlasi mitte mütoloogilist, vaid tegelikku lõppu hõimumaailmadele. Vastukaaluks pakkus Madis Arukask loengute ja filmide näol ülevaate soome-ugri (vepsa, vadja) väikerahvaste elust. Veel rääkisid eestlased folkloori žanriteooriast (Ülo Valk), kogumismetoodikast ja selle muutumisest ajas (Merili Metsvahi), kogumistööst multietnilises keskkonnas (Pihla Maria Siim) ja isikukogemusjuttudest (Reet Hiimäe).

Lisaks sõnalisele folkloorile vaatlesid mitmed uurijad folkloori visuaalseid ja audiitiivseid väljendusvorme. Uwe Skoda ettekanne andis aimu hirmufenomenide kultuurilisest ja piirkondlikust tingitusest, näiteks kujutatakse paljude Euroopa kristliku taustaga piirkondade pärimuses surnuid demoniseeritult ja ohtlikuna ning välditakse nendega kontakti, samas on Indias ja mujal Aasias piirkondi, kus kokkupuude kadunukestega on soovitud, neid võidakse hoida pikka aega elavatega ühes ruumis ja neil on oma koht ka suguvõsa ühisfotodel. Lisaks rääkis Skoda kukevõitluse sotsiaal-kultuurilisest tähendusest. Carlo A. Cubero kõneles helitõdedest (*sono-truths*) ehk sellest, kui oluline on uurimismaterjali talletamisel mittetekstiliste salvestusviiside roll. Marje Ermel arutas krišnaitide kogukonnas tehtud välitööde valguses helisalvestiste kui sotsiaalsete objektide üle, mida tuleks vaadelda nende vahetus kontekstis. Nilly Lepcha Karthak tutvustas lepcha hõimu traditsioonilisi pille ja muusikat. Lidia Guzy kirjeldas Indias Lääne-Orissas läbiviidud välitööde põhjal paradoksi, kuidas ühiskonnas madalaimasse puutumatus kasti kuuluvate külamuusikute roll muutub sakraalses kontekstis, kus just nende puutumatus võimaldab neil tegutseda vahemeestena inimeste ja jumaliku sfääri vahel. Kuna talvekoolis olid kombineeritud nii ettekanded kui ka seminari vormis arutelud, siis oli kõikidel teemadel võimalik vahetult diskuteerida ja esile tulid ka erinevad vaatenurgad. Näiteks tekkis Guzy ettekandega seoses poleemika, kuivõrd objektiivsed saavad olla Euroopa kultuuriruumist pärit uurija järeldused India hõimuusundite kohta. Nenditi, et ka samasse kultuuriruumi kuulumine mõjub teatava filtrina ega lase mõnikord märgata nüansse, mis avanevad just mujalt tulnule.

Talvekoolis tulid esile nii mõnedki uudsed vaatenurgad. Huvitav oli Claire Scheidi ettekanne lumeinimese (jeti) kujutamises folklooris, millest selgus, et lisaks hirmude

Punavalgete hõimulippudega sarnausuliste tempel Murmas. Reet Hiiemäe foto 2014.

spontaanselt mütologiseerimisele võib esineda ka vastupidine, demütologiseerimise tendents. Kishore Bhattacharjee osutas, et kuigi sellele on vähe tähelepanu pööratud, leidub mitmetele laialt tuntud kristlikele pühakulegendidele paralleele ka hindu pärimuses. Margaret Lyngdoh rääkis üleloomulikest teguritest ajendatud vägivallast, tuues näiteks hiljutised Thleni nimelise uskumusolendiga seotud vägivallajuhtumid Kirde-Indias. Tollheishel Khaling märkis, et sageli on kolonistide ja misjonäride mõju India hõimukultuuridele käsitletud hävitavana, kuid vahel võis see mõnes mõttes hoopis soodustada kohaliku hõimukultuuri säilimist (nt hõimu suurenenud eneseteadlikkuse kaudu). William Westerman paigutas kultuuride edasikestmisega seostuvad keerulised dilemmad globaalsesse perspektiivi, andes ülevaate sunnitud migratsiooni põhjustest maailmas ning osutades ühtlasi ohule, et kui sisserändajaid aidatakse korralikult läbi mõtlemata, võib see põhjustada hoopis vastuvõtva maa rahva kultuurilise genotsiidi.

Talvekooli raames oli võimalik külastada kohalikke oraoni hõimu külasid, tutvuda nende identiteedi väljendumise ilmingutega (nt tätoveeringud, kombetalitused), samuti kuulda nende pühapaikadega seotud pärimust (nt *sal*-puudega seotud kultus, imelised tervenemised olulisemate pühakohtade lähedal, aga ka kummitusfenomenid). Kaitsemaagia seisukohalt oli huvipakkuv kohata sümboolse kaitsefunktsiooniga vihmavarje pere- ja suguvõsasurnuaedades, samuti võis näha hõimupühamutes (nt Murma küla *sarna*-templis) vihmavarju meenutavaid katuseid, mis kohalike elanike sõnul kaitsevad sümboolselt kogu hõimu ühtsust. Lisaks Sarna-Ma nimelise jumalanna austamisele keskendunud kohaliku usundi esindajatele leidis samades külates paralleelselt moslemeid, hindusid ja kristlasi. Üllatav oli vähene *oma* ja *võõra* rühma erinevuste avaldumine,

pigem võis kohata hübridiseerumisilminguid (näiteks ristiusu/islami ülevõtnud oraonid jätkasid samal ajal ka mitmete hõimuusundi kommete täitmist). Küll aga võis *oma* ja *võõra* vastandamist ning ohtude pärimuslikku piiritlemist märgata geograafilisel alusel: enamik kohalikke elanikke, kellega vestlesin, leidsid, et Indias on ohtlikud *teised* osariigid ja piirkonnad, mitte nende enda oma.

Kokkuvõttes andis osalemine talvekoolis väärtusliku kogemuse, esinejad pakkusid värskendavaid vaatenurki, erinevuste ja sarnasuste tajumine India ja Euroopa usundi vahel mõjus uurijapilgule avardavalt ja tuleb kindlasti kasuks ka edaspidises töös.

Reet Hiemäe

Kolmas ülevenemaaline folkloristide kongress Moskvas

3.–7. veebruarini 2014 toimus Venemaal, Moskvast umbes 40 km kaugusel Voronovos kolmas ülevenemaaline folkloristide kongress. Selle korraldas Vene Riiklik Folkloori Keskus (Государственный республиканский центр русского фольклора, vt <http://folkcentr.ru/>) – Vene Föderatsiooni Kultuuriministeeriumi haldusalasse kuuluv, 1990. aastal loodud asutus, mille põhitegevus on Vene rahvaste traditsiooniliste kultuurinähtuste kogumine, säilitamine, uurimine, õpetamine, populariseerimine ja publitseerimine. Keskuses ilmuvad järjepidevalt populaarteaduslik ajakiri *Живая старина* ja teadusajakiri *Традиционная культура*. Keskuse direktor on Anatoli Kargin, folkloori ja etnograafia osakonna juhataja Varvara Dobrovolskaja, kelle õlul lasus ka kongressi korraldustoimkonna sujuv juhtimine, sh mahuka kava koostamine.

Iga nelja aasta järel toimuvast kongressist (esimene 2006. aastal, teine 2010. aastal) on kujunenud vene folkloristika ainulaadne tippsündmus, mis koondab Venemaa akadeemiliste instituutide, uurimiskeskuste, kõrgkoolide vastavate kateedrite spetsialiste, lisaks Venemaale omaselt loominguliste kollektiivide ja ansamblite juhte ning rahvaharidustöö vallas tegutsevaid pedagooge ja metoodikuid. Osavõtjate arv on aastatega aina suurenenud, umbkaudu 650 delegaati esindasid kõikvõimalikke Venemaa piirkondi, peale selle oli osalejaid ka väljastpoolt Vene Föderatsiooni, nt Itaaliast, Poolast, Ukrainast, Valgevenest, Azerbaidžaanist, Lätist, Leedust ja Eestist.

Vene folklooriuurimise edendamisel märgilise tähendusega tõsiseltvõetava teadusfoorumi teemadering on äärmiselt lai. 2014. aasta on Vene Föderatsioonis kuulutatud ametlikult kultuuriaastaks, mis lisab kõigile kultuurisündmustele kaalu. Kultuuriliselt kaalukas oli ka folkloristide kongress, väga tihedas programmis oli kokku 31 sektsiooni ja 483 ettekannet.

Kongressi osalejate registreerumine toimus 4. veebruaril Vene Riikliku Folkloori Keskuse ruumides, avamine keskusest veerandtunnise jalutuskäigu kaugusel Mosk-

va Teadlaste Maja suures kontserdisaalis. Nii korraldajate kui kultuuriministeeriumi esindajate avakõnedes korrati üle suure folkloorifoorumi põhieesmärgid: tugevdada endiste Nõukogude Liidu vabariikide teadussidemeid, vähendada lõhet teoreetikute ja praktikute vahel, tutvustada mitmekülselt valdkonna tegevust, võimaldada kogemuste vahetust ja inspiratsiooni. Eraldi rõhutati vajadust lähendada teadusmaailma ja kultuuriministeeriumi arusaamu ja tegevusi, ministeeriumi esindaja nimetas oma kõnes konkreetseid prioriteedid: rahastada senisest enam ekspeditsioone ja materjali kogumist, hõlbustada arhiivide töökorraldust infotehnoloogiliste vahendite kaudu, publitseerida rohkem ja tulevasele järelkasvule mõeldes keskenduda eraldi noortefoorumitele.

Kongressil osalemine on oluline ka Eesti folkloristidele, esmajoones aitab see olla kursis kauaste traditsioonidega Vene folkloristika värskemate uurimissuundumustega, tutvustada suurel foorumil meie endi käsilolevaid tegevusi ning arendada koostöövõimalusi naaberriigi kolleegidega. Pole saladus, et taasiseseisvumise järel on Eesti folkloristide koostööprojektid olnud seotud põhiliselt Euroopa Liidu liikmesriikide ja Lääne teadlaskonnaga, akadeemiliseks töökeeleks on kujunenud suuresti inglise keel. Oluline on aga teada, millised on suure naaberriigi folkloristide uurimisteemad ja vaatenurgad, millised võimalused on teha võrdlevalt koostööd nende riikide teadlastega, kelle sotsiaalpoliitiline lähiminevik on üsna sarnane Eesti omaga. Niisama tähtis on olla kursis viimastel aegadel ilmunud venekeelse erialakirjandusega.

Kongressi akadeemiline töö toimus paralleelsektsioonides ja ümarlaudades, milles käsitleti äärmiselt erinevaid nähtusi, temaatikat, vaatepunkte. Väga paljude paralleelsektsioonidega suurest kongressist detailse ülevaate saamine on peaaegu võimatu, oma uurimisteemadest lähtuvalt osales allakirjutanu enim tänapäeva folkloori temaatikat käsitlevates sektsioonides. Kongressi esimesel sisulisel tööpäeval, 4. veebruaril modereerisid folkloristid Alexander Panchenko (Peterburi) ja Daria Radchenko (Moskva) ühele tänapäeval levinud folkloorinähtusele – kettkirjadele – pühendatud ümarlaurakendatuna “Круговые письма как фольклорный жанр: трансмиссия, тексты, практики” (Ahelkirjad kui folkloorižanr: levik, tekstid ja praktikad) tööd. Viie esinejaga ümarlaurakendatava avaettekande pidas Alexander Panchenko, kes iseloomustas kogu kettkirjade traditsiooni selle eriilmelistes vormides ja levikuviisides nüüdisaegsete meemiteooriate abil. Nimetades kogu ahelfolkloori viiruslikuks bakterkultuuriks, nentis ta, et omaette tähelepanu väärib vastuvõtja reaktsioon, mis põhjustab tihtipeale uute iseseisvate folkloorinähtuste teket ja levikut. Ümarlauas oli kavas USA teadlase Daniel W. Van Arsdale'i ettekande 1935. aastal Suure Depressiooni aegses Ameerikas (Denveris) kellegi salapärase Jane Doe poolt ringlusse lastud “Send-a-Dime” nimelise rahakettkirja algupärast. Daria Radchenko tõstis oma ettekandes esile kettkirjade kollektiivsuse aspekti. Ümarlauas pidasid ettekanded ka Eesti Kirjandusmuuseumis folkloristika osakonna vanemteadurid Mare Kõiva ja Piret Voolaid, kelle mõlema varasem uurimistöö on olnud selle teemaga seotud. Mare Kõiva rääkis üle saja aasta vanusest kettkirjatradsioonist, selle tänapäevastest siiretest ja terminikasutusest Eestis ning Piret Voolaid tõstis Facebooki ahelpostituste näitel esile võimaluse analüüsida folklooriainese kaudu varateismeliste identiteedi ja väärtushinnangute kajastusi. Ümarlaurakendete kohta leiab infot veebilehel <http://www.folklore.ee/ri/fo/konve/2014/voronovo/>, foorumi tulemusena on lähiajal plaanis luua ahelfolkloori uurimise rahvusvaheline tööühm.

*Kettkirjade ümarlaual osalejad; ees vasakult Mare Kõiva ja Piret Voolaid.
Foto Kalle Voolaid 2014.*

Põnevad ja uudsed käsitlused kõlasid tänapäeva folkloori sektsioonis, mida juhatasid 5. ja 6. veebruaril Andrei Moroz, Olga Frolova (mõlemad Moskvast), Albert Baiburin (Peterburi), Mihhail Matlin (Uljanovsk) ja Natalja Jefimova (Joškar-Ola).

Bulgaaria folklorist Jekaterina Anastasova tegi võrdleva ülevaate Eesti ja Bulgaaria lokaalsetest identiteetidest, analüüsis UNESCO kaitse all olevaid etnilisi pärandkultuure, küsides, kust läheb piir kultuuriuurimise ja folkloorse turismi vahel.

Tatjana Dianova (Moskva) ettekandes olid tähelepanu all vene rahvuslikud elemendid tulilind ja kolm vägilast rahvuslikus sümboolikas, rahvatraditsioonist kuni Sotši taliolümpiamängude sümboolikani välja.

Dionizjusz Czubala (Poola, Bielsko-Biała) ettekanne (mille luges ette autori abikaasa, etnomusikoloog Galina Kutõrjova-Czubala) analüüsis 2010. aasta aprillis Smolenskis Poola presidendi lennukiga TU-154 juhtunud õnnetuse järgseid vandenõulugusid. Üliemotsionaalses pingeolukorras levinud rohketes kuulujuttudes seostati Poola rahvuskatastroofi väga erinevate teooriatega, sh mitmesuguste poliitiliste vandenõudega.

Natalja Jefimova vastas oma ettekandega küsimustele, kuidas tuntud vene sotsiaalvõrgustikus VKontakte (vk.com) leviv folkloor osutab noortekultuuri põhiväärtustele ja millised neist väärtustest on esiplaanil.

Anna Sokolova (Moskva) väga hea näitematerjaliga ettekandes olid vaatluse all 7. septembril 2011. aastal toimunud Jaroslavli Lokomotivi hokimeeskonna lennukuhüügi järel tekkinud spontaansed mälestuspaigad ehk memoriaalid. Esineja keskendus nähtusele laiemalt, kuid eriti tekstidele, mida leinajad mälestuspaigas kasutasid.

Eesti Spordimuuseumi teadussekretär Kalle Voolaid kõneles legendaarsest Eesti jõumehest Georg Lurichist kui rahvajuttude kangelaslikust prototüübist, keskendudes lugudele, mis on kandunud tänapäeva välja.

Natalja Urvantseva (Petrozavodsk) keskendus Lenini stereotüüpsel kujule ja mõjule 1920. aastate lastefolklooris, nt mängudes (pärast Lenini surma 1924. aasta talvel mängiti Lenini matuseid, Lenini ja Trotski mängud).

Albert Baiburin (Peterburi) pidas ülevaatliku ettekande väljendi "101. kilomeeter" etümoloogiast ja folkloorsetest arengutest. Mäletatavasti oli termin NSV Liidus mitte-ametlikus kasutuses väga levinud ja tähendas, et teatavatel inimrühmadel (põhiliselt poliitiliselt represseeritud ja kriminogeenne kontingent) oli keelatud elada Moskvast, Leningradist, liiduvabariikide pealinnadest ja suletud linnadest 100 kilomeetri raadiuses.

Olga Frolova (Moskva) keskendus huumoriteemalises ettekandes abstraktsetele anekdootidele, vaagides nende olemust ja tegelaskujusid.

Konstantin Šumovi (Perm) ettekandes oli tähelepanu keskmes surma antropoloogia, lemmikloomade minek vikerkaaresilla taha, lemmikloomade mälestussaidid internetis ja nendel leiduv naiivpoeesia. Esineja kõneles ka lemmiklooma surmaga seonduvast naiivmütoloogilisest ettekujutusest, sellega seotud nn naiivkunstist, mille kaudu väljendavad lemmikut leinavad inimesed oma tundeid.

Kokkuvõttes võib öelda, et tänapäeva folkloori sektsioonis olid paljude teemade analüüsimisel abiks interdistsiplinaarsed, eriti sotsioloogilised vaatlusviisid. See on mõistetav, kuivõrd tänapäevast ainest, mida on võimalik koguda esitussituatsioonide ja kontekstilise ümbrusega, on uurijal sotsiokultuurilistes kontekstides ja funktsioonides tunduvalt lihtsam tõlgendada kui nt üle saja aasta vanuseid arhiivitekste.

Kõik õhtud olid täidetud rikkaliku kultuuriprogrammiga, mille hulgast said delegaadid valida omale meelepärase. Kongressi raames leidis aset folkloorifilmide festival, toimusid mitmed rakenduslikud (nt traditsioonilisele käsitööle ja koreograafiale) pühendatud õpitoad. Igal õhtul toimusid raamatuesitlused, kus erinevate institutsioonide esindajad tutvustasid oma värsked väljaanded, millest suur osa olid eri piirkondade folklooritekste tutvustavad mahukad akadeemilised folklooriväljaanded. Kongressiks anti välja artiklikogumik *Навстречу Третьему Всероссийскому конгрессу фольклористов. Сборник научных статей*, mis koondas uurimusi folklooriteooria üldküsimumste ja folkloristika aktuaalsete probleemide kohta.

Pikad ja sisukad tööpäevad möödusid Voronovo sanatooriumi aladel, millel asuvad kõrvuti 18. sajandi teisel poolel ehitatud (ja kunagisele Moskva ülemjuhatajale, sõja-kubernerile, krahv Fjodor Rostoptšinile kuulunud) mõisahooned ja rajatud mõisapark ning 1970. aastatel nõukogude modernistlikus stiilis taastusraviasutuseks ehitatud suurejooneline sanatooriumikompleks.

Kolmanda ülevenemaalise kongressi põhjaliku kava leiab folkloorikeskuse kodulehelt <http://folkcentr.ru/wp-content/uploads/2014/01/3-конгресс.pdf>, kahjuks ei ilmunud sündmuseks ettekannete teesid, kuid ettekannete põhjal kirjutatud artiklid plaanivad korraldajad avaldada kongressikogumikes.

Piret Voolaid

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

30. jaanuaril esinesid kõnekoosolekul Vahur Aabrams (Elulaulikute elulugudest), Olga Kõlli (Tõnisoni Mannist ja tema lauludest) ja Liina Saarlo (Kodavere Vana Kandle saamisest). Esitleti Seto Kirävara (Seto Instituut) viimaseid raamatuid: *Raasakõisi Setomaalt. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Kommentaarõga välläannõq* (koostanud Paul Hagu ja Vahur Aabrams, SI & EKM 2013) ja *Tõnisoni Manni elo ja timä laulu'* (koostanud Olga Kõlli, SI 2013). Samuti esitleti Kodavere Vana kannelt (koostajad Liina Saarlo ja Edna Tuvi, toimetajad Janika Oras ja Kristi Salve).

26. ja 27. veebruaril aitas ARS korraldada folkloristide talvekonverentsi "Folkloor ja sidusus" (<http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2014/ftk/>).

Ell Vahtramäe

Eesti Rahvaluule Arhiivis

3. detsembril esines Risto Järv koos Paul Hagu, Vahur Aabramsi ja Ahto Raudojaga Põlva Seto Seltsi õhtul Põlva Keskraamatukogus, kus tutvustati temaatilisel õhtul raamatut *Raasakõisi Setomaalt. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Kommentaarõga välläannõq*.

7. detsembril viis Jüri Metssalu läbi kohapärimuse õpitoa Juuru rahvamajas ning esines Sutlema seltsimajas ettekandega "Kohapärimuse uurimismetoodikast ja Aespa pärimuspaikadest Endel Lõhkivi juttude kaudu".

9. detsembril toimus Viljandis Ugala teatris kultuuripärandi aasta (2013) tänapidu, mille ettevalmistamisel osalesid Astrid Tuisk ja Risto Järv.

11. detsembril pidas Jüri Metssalu Riigikogus ettekande "Rail Balticu planeerimise probleemidest ja nende võimalikest lahendustest".

12. detsembril toimus Järvamaal Sargvere mõisas muinasjutte ja kohapärimust käsitlev seminar "Muinasjutud ja kohapärimus tahavaatepeeglis". Esinesid Moon Meier (Sargvere mõisast ja muuseumist: mõtted, nägemused, unistused), Valdo Valper (Kohapärimus ja Koeru), Mare Kalda (Aardejutud kohaseostes Järvamaal), Risto Järv (Linda kivist Lilla Daamini. Pärimus Tallinna ja Tartu vahel), Mall Hiimäe (Jutustamisest mina-vormis), Inge Annom (Tõlke- ja tähendusprobleeme imemuinasjutuantoloogia teises köites) ja Kärri Toomeos-Orglaan (Peeglike, peeglike seina peal – muinasjuttuallusioonid ajakirjanduses). Toimusid rollimängu laadis mõttetalgud "Kuhu kulged, rahvajutuväljaanne?", kus arutleti rahvajutuväljaannete tuleviku üle eri huvirühmade vaatenurgast. Seminar toimus Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi,

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna, Kultuuriteooria tippkeskuse ja Sargvere mõisa koostöös.

12. detsembril oponeeris Ingrid Rüütel Sille Kapperi doktoritööd “Muutuv pärimustants: kontseptsioonid ja realisatsioonid Eestis 2008–2013” selle kaitsmisel Tallinna Ülikoolis.

13. detsembril pidas Mall Hiemäe ERMi Sõprade Seltsi mõisareisil ettekande “Kee-
latud jõulud”.

18. detsembril tutvustas Kaisa Kulasalu üliõpilaste teadustööde konkursi autasustamisüritusel oma magistritööd “Ropp ja riigivastane: rahvaluulekogude tsenseerimisest Eestis hilisstalinismi perioodil”, mis pälvis konkursil teise koha.

18. detsembril esines Risto Järv 57. Kreutzwaldi päevade teaduslikul konverentsil “Transmediaalsed siirded” ettekandega “Vanarahva muinasjutud reklaamikunstis”.

17. jaanuarist muutus avalikkusele kättesaadavaks Rahvusparkide mälumaastike kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris. Rakendus koondab Matsalu ja Vilsandi rahvusparkide kohapärimuslikke materjale, välitöid tegi ja materjalid koondas ERA kohapärimuse töörühm.

18. jaanuaril pidas Jüri Metssalu Eesti Rahva Muuseumi giidikoolis loengu “Mis on pärimuspaigad ja kust nende kohta andmeid leida?”.

30. jaanuaril esitleti Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kõnekoosolekul raamatuid *Raasakõisi Setomaa*lt. *Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Kommentaarõga välläannõq* (koostanud Paul Hagu, Vahur Aabrams) ja *Kodavere regilaulud*. *Vana Kannel XI* (koostanud Liina Saarlo ja Edna Tuvi, toimetanud Janika Oras ja Kristi Salve). Liina Saarlo pidas ettekande “Kodavere Vana Kandle saamisest”.

7. veebruaril esitleti Tartu Ülikooli Narva kolledžis Ingrid Rüütli koostatud raamatut *Ida-Viru rahvakultuurist*. Ettekandega “Ida-Virumaa rahvaluulekogujatest” esines Anu Korb, Mall Hiemäe ettekande teemaks oli “Kalendritavand kultuurikontaktide mõjuväljas”.

7. veebruaril väljaande *Kodavere regilaulud*. *Vana Kannel XI* esitlus Kodavere kihelkonnas Liivi muuseumis. Ettekannetega esinesid Liina Saarlo ja Janika Oras, ERA tegemisi tutvustas Risto Järv.

14. veebruaril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis arutelu “Etnomusikoloogia kui teadusharu Eestis: probleemid ja perspektiivid”. Arutelu kutsus kokku Eesti Kirjandusmuuseumi direktor Janika Kronberg, külalistena osalesid akadeemik Jaan Ross, TÜ kultuuriteaduste professor Kristin Kuutma, EMTA pärimusmuusika eriala koordinaator Tarmo Kivisilla ja Eesti Pärimusmuusika Keskuse vaatleja Kairi Leivo. Eesti Kirjandusmuuseumist osalesid etnomusikoloogia osakonna endine juhataja Triinu Ojamaa ja praegune juhi kohusetäitja Janika Oras, ERA juhataja Risto Järv, vanemteadurid Ingrid Rüütel, Mari Sarv ja Taive Särg, teadurid Helen Kõmmus, Liina Saarlo ja Andreas Kalkun.

21. veebruaril pidas Ingrid Rüütel ettekande “Rahvuslike laulude taassünd laulva revolutsiooni ajal” Tartu Tamme gümnaasiumis.

22. veebruaril pidas Ingrid Rüütel avakõne “Omariikluse tekke ja eestluse kestmise eeldustest” Eesti Naislaulu Seltsi Eesti Vabariigi aastapäeva kontserdil Tallinnas Metodistide kirikus.

24. veebruaril lõppenud mälestuslugude kogumise konkursi “Siberi kodu” (korraldajaks Okupatsioonide Muuseum koostöös Eesti Memento Liidu ja MTÜ-ga Siberi Lood) žüriis osales Anu Korb. 5.–12. klasside õpilastelt laekus kokku 107 lugu, tulemused selguvad maikuus.

25. veebruaril vestlus ja intervjuu Ingrid Rüütliga naiste rollist ühiskonnas Tallinnas Eesti Naisjuristide Seltsi seminaril.

26. ja 27. veebruaril esinesid üheksandal folkloristide talvekonverentsil “Folkloor ja sidusus” ERA töötajad Mall Hiemäe (Linnuliigi sulestiku värvus usundilise kuvandi kujundajana) ja Anu Korb (Ida-Siberi Minussinski piirkonna eestlaste ravitsejad, haigusseletused ja ravivõtted. Traditsioonimuutused ja kogumiskontekst).

28. veebruaril toimus Eesti Vabariigi presidendi rahvaluule kogumispreemiate pidulik kätteandmine. Preemia pälvisid Hillar Palamets pikaage se ning järjepideva kogumistöö eest aastail 1991–2013, Terje Puistaja Virumaal Mahu külas tehtud perepärimuslike intervjuude eest ning Ado Seire Järvamaa Peetri kihelkonna kohalooliste intervjuude ja nõukogudeaegsete anekdootide kogu eest. Muusikat tegi Väägvere külakapell.

Autasustati ka kultuuripärandi aasta raames toimunud lastemängude kogumisvõistluse parimaid kaastöid. Võistlusele saatsid oma lapsepõlvemälestusi ja mänge kokku 77 inimest kokku 650 leheküljel, lisaks kogunes fotosid, jooniseid, paberlauamänge, pabernukke jm. Vanim vastaja oli 100-aastane, noorim 11-aastane. Žüriis osalesid Mall Hiemäe, Risto Järv, Kadri Tamm, Astrid Tuisk, Piret Voolaid (Eesti Kirjandusmuuseum), Tiia Toomet (kirjanik, Mänguasjamuuseumi rajaja), Karin Konksi (Eesti Rahva Muuseum), Heli Poolakese (Tartu Mänguasjamuuseum). Esiletõstetute nimekiri ja katkendid toredatest kaastöödest on kättesaadavad võistluse kodulehel <http://www.folklore.ee/ukauka/kogumisvoistlus-2013/>

Kogumispreemiate kätteandmise järel kuulutati välja kogumisvõistlus “Millest tunnen oma kodu? Lood meie kodudest”. Küsimustikule saab vastata ERA rahvaluule kogumise portaali Kratt leheküljel <http://kratt.folklore.ee/ctrl/et/Kysitluskavad/andmed/6>.

5. märtsil pidas Ingrid Rüütel kõne “Kristjan Toropit mälestades” Toropile pühendatud pingi avamisel Tallinna vabaõhumuuseumis.

7. märtsil esines Anu Korb Tartu Ingerisoomlaste Seltsis ettekandega “Naiste pühad Siberi eestlaste traditsioonis”.

11. märtsil pidas Jüri Metssalu Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi loengusarjas “Püha ja paik” loengu “Looduslikud pühapaigad Eesti kultuuriruumis Juuru kihelkonna näitel”.

14. märtsil pidas Ingrid Rüütel avakõne “Keelest ja sõnast” Eesti Segakoolide Liidu emakeelepäeva kontserdil Jõgeva kultuurikeskuses.

20. märtsil oponeeris Ingrid Rüütel Natalja Ermakovi doktoritööd “Эрзянские причитания и плачи: традиции бытования и современное состояние” selle eelkaitsmisel Tallinna Ülikoolis.

26. märtsil osales Anu Korb interdistsiplinaarsel konverentsil “Medica IX. Tervis, linn ja loodus” ettekandega “Oma toit: muutustest Siberi eestlaste toidukultuuris”.

24.–27. märtsini pidas Risto Järv loenguid eesti folkloorist Ungaris Debreceni ülikooli soome-ugri osakonnas.

Kaisa Kulasalu

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

7. detsembril esitlesid ajakirja *Folklore: EJF* peatoimetaja Mare Kõiva ja 54. numbri külalistoimetajad Piret Voolaid ja Kalle Voolaid Eesti Spordimuuseumi 50. aastapäeva rahvusvahelisel konverentsil “Olympic memory – Olümpiamälu” ajakirja *Folklore: EJF* spordi- ja liikumiskultuuri teemalist numbrit.

12. detsembril esines Mare Kalda Järvamaal, Sargvere mõisas TÜ ja Eesti Rahvaluule Arhiivi muinasjuttude töörühma muinasjuttude ja kohapärimuse seminaril “Muinasjutud ja kohapärimus tahavaatepeeglis” ettekandega “Aardejutud kohaseostes Järvamaal” (kõneleja keskendus küsimusele, missugused jutusisu seostumise viisid kohtadega tulevad ilmsiks Järvamaa aardejuttudes).

13. detsembril pidas Reet Hiemäe Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi aastakonverentsil “Inimene, religioon, konflikt” ettekande “Uususundid kõverpeeglis: kas konflikt või ühe terviku kaks tahku”.

17. ja 18. detsembril 57. Kreutzwaldi päevade teaduslikul konverentsil “Transmediaalsed siirded” esinesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov ettekandega “Transmediaalsed hiinarratiivid” ning Katre Kikas ettekandega “Rahvajutust ajalugu otsimas. Muinasjutt Rahurikkujast, Siniussist ja Truuvaarist 1890. aasta ajakirjanduses”. Teisi esinejaid: Janika Kronberg (Eesti Kirjandusmuuseum aastal 2013), Toomas Kiho (Eesti Linnarahva muuseum ja Jaan Tõnissoni osa selles), Katrin Saks (Sissejuhatust teemas- se), Aune Unt (Sirp ristmeedia meelevaldas), Indrek Hargla (Kirjanik kui kratt), Mari Laaniste (Korrutamise kultuur), Siim Sorokin (Sidusad karakterikavatsused, ebausutavad lood? Kollektiivselt esilduv mõtlemisest mõtlemine teleseriaali “Breaking Bad” internetiretseptisioonis), Anneli Saro (Film kirjanduse populariseerija, interpreteerija ja kanoniseerijana), Külliki Kuusk (Tondid, pillipuhujad ja palverändurid ehk mis on vabaduse hind? Ühest Uku Masingu suurest müüdist), Risto Järv (Vanarahva muinasjutud reklaamikunstis), Marju Kõivupuu (Harglast, ristipuudest ja Vaigutajast ehk kes tegelikult mängib täringuid? “Süvahavva” näitel), Maarja Lõhmus (See oli nali!).

12.–21. jaanuarini osales Reet Hiimäe Jharkhandis (India) rahvusvahelises talvekoolis “Winter School of International Folkloristics and Indigenous Culture” ettekandega “Personal experience stories about the netherworld: Tradition and individuality”.

26. jaanuaril pidas Mare Kõiva Tallinnas Krautmani Massaaži- ja Terviseakadeemias loengu eesti loitsudest.

30. ja 31. jaanuaril Eesti Kirjandusmuuseumis ja Eesti Rahva Muuseumis korraldatud lasteaiadepetajate eesti keele koolitusseminaril “Mis su nimi? – Nipitiri”, mille peakorraldaja oli Piret Voolaid, esines Mare Kõiva ettekandega “Hellitus- ja hüüdnimed – meie isiklik varandus”.

3.–7. veebruarini Voronovos (40 km Moskvast) korraldatud kolmandal ülevenemaalisel folkloristide kongressil esinesid kettkirjade ümarlauas “Круговые письма как фольклорный жанр: трансмиссия, тексты и практики” (Ahelkirjad kui folkloorižanr: levik, tekstid ja praktikad) ettekannetega Mare Kõiva (Современные религиозные цепные письма / небесные письма) ja Piret Voolaid (Раннеподростковый идентитет в цепных постах в сети Фейсбук).

7. veebruaril toimunud raamatuesitlusel TÜ Narva kolledžis tutvustasid rahvakultuuri uurijad kogumiku *Ida-Viru rahvakultuurist* artiklite põhiseisukohti. Regionaalsel kohapärimust käsitleva artikli autori Mare Kalda teemaks oli “Kohapärimus loob kohatunnet”.

26. veebruarist 1. märtsini viibis folkloristikaosakonnas külalisteadlane Irina Sedakova, kes töötas venekeelsete arhiivikogudega, pidas ettekande talvekonverentsil ja esines seminaril.

26. ja 27. veebruaril korraldas Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond koostöös Akadeemilise Rahvaluule Seltsi ja Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnaga Urvastes Uhtjärve Ürgoru Nõiariigis üheksanda folkloristide talvekonverentsi “Folkloor ja sidusus”.

Osakonda esindasid Arvo Krikmann (Ütlused intraetnilisest kannibalismist kaasaegses internetis / Sayings about intra-ethnic cannibalism in contemporary Internet), Mare Kõiva (Making sacred places and convergence rituals), Liisi Laineste (Maailmalõpuhumor: 21. detsember 2012 pildis ja reaktsioonides / End of the world humour: December 21, 2012, in visual reactions), Piret Voolaid (Olümpiavõitja kui müütilise rahvuskangelase konstrueerimine internetis: kvaasireligioosne vaatepunkt ühele dopingujuhtumile / Constructing the Olympic winner as a mythic national hero in the Internet: A quasi-religious viewpoint of a doping-case), Anneli Baran (Mida on ühist rahvastikuküsitlusel ja kujundlikul keelel – “pruudipõua” näitel / What do polls and figurative language have in common? “Pruudipõud” (‘shortage of brides’) as an example) ja Jaan Sudak (Dream interpreting as creating a bond between a person and the community).

Teisi esinejaid: Mall Hiimäe (Linnuliigi sulestiku värvus usundilise kuvandi kujundajana / The plumage colour of bird species influencing religious perceptions), Anu Korb (Ida-Siberi Minussinski piirkonna eestlaste ravitsejad, haigusseletused ja ravivõtted. Traditsioonimuutused ja kogumiskontekst / Healers, disease explanations and cures

among Estonians from Eastern Siberia, Minusinsk. Changes in tradition and the context of folklore collection), Aivar Jürgenson (Eesti kui pagulase rahvameditsiin / Estonia as a medicine of the refugees), Irina Sedakova (Demons of Transition and Beginning), Arūnas Vaicekauskas (Communities of the native faith, folklore and coherence), Liisa Granbom-Herranen (Proverbs in family, some thoughts about the collection "Proverbs in three generation"), Māra Zirnīte & Ieva Garda-Rozenberga (Life stories in ethnic culture research: Livonian and Roma life stories in Latvia), Kristi Grünberg (From self-disclosure to self-concealment: A personal field work experience becomes public text), Anne Heimo (Digital roots: Doing family history on the Internet), Tiiu Jaago (Folklore, history and narrated (oral) history), Aldis Pūtelis ("...What I am – You will Be!" The Case of Livonians), Aado Lintrop (Maa tekkimise püha jutt / The holy story of how the earth was born) ja Aimar Ventsel (Traditsioon, minevik, tervislikud eluviisid ja identiteet: mineviku tulevikku suunamine Jakuutias / Tradition, history, healthy lifestyle and identity: directing the past into the future in Yakutia).

Lisaks tutvustas Péter Pomozi ja Karácsony Fanni vaatmik "Felnőtt vala egy édesz almafa" Ungari rahvaballaadide vanima kihi arhailisi keelejooni. Konverentsil esitleti Arvo Krikmanni ja Rein Saukase koostatud väljaannet *Eesti mõistatused III:2: Paralleelide register* ja Mare Kõiva artiklikogumikku *Through the Ages I*.

4. märtsil pidas Mare Kõiva Tartu Tähetornis astronoomialoengu "Komeedipaania".

5. märtsil esines Mare Kõiva Kadrina Keskkoolis konverentsil ja töötubades "Mina ise – kodukoha kultuuriloolise pärimusetalletaja ja edasikandja", kus viis läbi kaks tunni-ajast töötuba "Kodukoha folkloorist".

13. märtsil pidas Reet Hiimäe Pärnus kaunite kunstide filosoofia loengusarjas ettekande "Kuidas uurida armastust?".

14. märtsil esinesid Eesti Rahva Muuseumis emakeelepäeval Arvo Krikmann (ettekandne "Vanasõnad kaasaegses internetis") ja Mare Kõiva ("Kaardistatud ja kaardistamata keelest ja naljakatest seikadest, mis keelt uurides välja tulevad").

14. märtsil esitleti Eesti Kirjandusmuuseumis kogumikku *Eesti mõistatused III:2. Paralleelide register* (koostajad Rein Saukas ja Arvo Krikmann).

26. märtsil korraldasid Mare Kõiva ja Marko Uibu Tartus meditsiiniantropoloogia konverentsi "Medica IX: Tervis, linn ja loodus". Osakonda esindasid Eda Kalmre (Kiire ja tervislik toit – kas alati ka usaldusväärne?), Mare Kõiva (Loomulik ravi 20. sajandi alguse arstimispraktikas), Reet Hiimäe (Toit kui kaitsemaagia: usundilistest mudelist tänapäeva toitumistrendides), Renata Sõukand ja Raivo Kalle (Toidutaimed Eesti regionaalsuses: turismiks, elulaadiks või vajaduseks). Teisi esinejaid: Kristel Kivari (Resonants ja vibratsioon, tõus ja langus: mõned mõtted energia mõistest), Marko Uibu (Keha kui usaldusväärse ja loomulikuna tajutav teadmiste allikas), Sille Kapper (Tantsida loomulikult?), Anu Korb (Oma toit: muutustest Siberi eestlaste toidukultuuris), Eve Annuk (Mahetoit ja tervislikkus; mahetoidu diskursus eesti meedias). Katrin Luke tutvustas Karepa Ravimtaimeaeda. Teave <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/medicaIX/>.

Teisipäevaseminarid

6. detsembril tutvustas Sue Clutterbuck Šotimaalt oma töid ja tegemisi keldi pärimuse uurimise alal. Sue Clutterbuck on jälginud varakristlikke ilminguid paganlikes praktikates, arheoastronoomiat maastikulistes seostes, kiviringide ning dolmenitega liituvaid kujutelmi ja festivale, ning käsitlenud ka šamanismi puudutavaid küsimusi.

28. jaanuaril pidas arvutiteadlane Mark Finlayson ettekande “Inferring Propp’s Functions from Semantically-Annotated Russian Folktales”. Mark Finlayson (<http://www.mit.edu/~markaf>) on Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi uurija.

11. veebruaril vahendasid Mare Kõiva ja Piret Voolaid muljeid 3.–7. veebruarini Voronovos korraldatud kolmandast ülevenemaalisest folkloristide kongressist (korraldaja Vene Riiklik Folkloorikeskus, vt <http://folkcentr.ru/>).

28. veebruaril pidas seminariettekanne Moskva Slaavi Uuringute Instituudi juhtivteadur Irina Sedakova, kes rääkis vabaduse ning ausate valimiste eest seisvate valgeid linte kandvate opositsionääride tegevusest Venemaal, peamiselt Moskvast (“Moscow “White Ribbon” oppositional activity of 2011–2014: language, culture and folklore”).

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

Detsembris 2013 ilmus täiendatud kordustrukkk Juhan Kurriku koostatud eesti rahvalaulude antoloogiast *Ilomaile*. Juhan Kurriku koostatud antoloogia *Ilomaile. Anthology of Estonian folksongs with translations and commentary* ilmus esmakordselt 1985. aastal Torontos (Maarjamaa kirjastus) ning ettepaneku kordustrukiks tegi teose esmakirjastaja Vello Salo. Raamatu faksiimileväljaandele on lisatud Madis Arukase ingliskeelne järelsõna, mis kajastab regivärsilise laulu uurimise hilisemaid arenguid Eestis. Folklorist Kanni Labi (Eesti Kirjandusmuuseum) on kommenteerinud Juhan Kurriku tõlget ja seletusi antoloogiale koostatud lisas Translating Old Songs: Selected Estonian Texts, mis on kättesaadav Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace (<http://hdl.handle.net/10062/33616>).

6. detsembril pidas külalisdoktorant Brent Augustus (Memorial University of Newfoundland) loengu “What would you do when it happens?” Popular Culture and Folklore in The Zombie Apocalypse”.

9. detsembril pidas külalisdoktorant Davide Ermacora (Turini ülikool, Itaalia) skandinavistika osakonnas loengu “Hippocrates, Epid. 5: 86, an Ancient ‘Simple’ Story from Antiquity? A Comparative and Contextual Folkloric Approach”.

12. detsembril toimus Järvamaal, Sargvere mõisas muinasjuttudele ja kohapärimusele pühendatud seminar “Muinasjutud ja kohapärimus tahavaatepeeglis”. Tartu Ülikooli ja Eesti Rahvaluule Arhiivi folkloristid käitlesid jutupärimust ja juttude kasutust meedias, reklaamis jm.

Jaauaris valmis ajakirja *Journal of Ethnology and Folkloristics* muinasjutu-teemaline erinumber (koostaja ja toimetaja Merili Metsvahi, kaastööd tegid Ungari ja Eesti muinasjutu-uurijad), mille elektrooniline versioon on leitav ajakirja kodulehelt <http://www.jef.ee/index.php/journal/issue/view/13>.

12.–19. jaanuarini toimus osakonna kaaskorraldamisel Jharkhandis (India) rahvusvaheline talvekool “Tradition, Creativity and Indigenous Knowledge”.

28. veebruaril pidas külalisõppejõud Anne Heimo (Turu ülikool, Soome) loengu “Exploring new heritage: Online family history and memories of migration (of Finns in Australia)”, mis oli osa ingliskeelsest valikainest “Muutuvat kultuuripärandit uurides: perepärimus ja migratsioonilood internetis”.

26. ja 27. veebruaril üheksas folkloristide talvekonverents “Folkloor ja sidusus” Uhtjärvel. Korraldajad Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond koostöös Akadeemilise Rahvaluule Seltsi ja Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnaga.

11.–13. märtsini pidas Dr Paul Cowdell (The Folklore Society, London) kaks loengut: “The Changing Face of Ghostlore in Britain: Legends, White Sheets, and Belief” (Briti saarte kummitusfolkloori muutuv pale: muistendid, valged linad ja uskumused) ja “The Transmission of Traditional and Other Beliefs: The Relationship between Ghost Beliefs and Religious Beliefs” (Traditsiooniliste ja muude uskumuste edastamine: kummitususkumuste ja religioossete uskumuste vahekorra).

13. märtsist 17. aprillini pidas külalisõppejõud Judit Kis-Halas (Pécsi ülikool, Ungari) ingliskeelse loengukursuse “Pagan Practice – Practicing Pagans: Approaches towards Neo-paganism” (Uuspaganlus: praktikad ja suundumused).

Liilia Laaneman

NEWS IN BRIEF

Mare Kõiva 60

Piret Voolaid writes about Mare Kõiva, one of the best specialists in Estonian folk belief and folklore, leading researcher and Head of the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum, on the occasion of her 60th jubilee.

Star scholars of paremiology celebrate

On February 17, Wolfgang Mieder, professor at the University of Vermont, a megastar of modern paremiology, folklorist and phraseologist, expert in Germanistics and Medievalistics, celebrated his 70th jubilee.

March 25 was the 100th birth anniversary of Matti Kuusi, a long-term professor of the University of Helsinki, paremiologist and folklorist of world renown, specialist in Finnish epic poetry and runo songs, literary historian, essayist, writer and public figure.

March 1 was the 90th birth anniversary of Kazys Grigas, a merited Lithuanian paremiologist.

Conference on border code

Tuulikki Kurki gives an overview of the conference under the heading “Border Code”, which was organised by the working group of the research project “Writing Cultures and Traditions at Borders”, financed by the Academy of Finland, at the University of Eastern Finland on November 6–8, 2013.

Tiiu Ernits’s doctoral thesis on music education in Baltic-German schools

On May 16, 2013, Tiiu Ernits defended her doctoral thesis entitled “Music Education Literature and Teaching of Singing in Schools with German as the Language of Instruction in Estonia 1860–1914” at the Institute of Educational Sciences at Tallinn University. An analysis of the thesis is provided by Ingrid Rüütel.

Seminar on digital humanities at the Estonian Literary Museum: Interdisciplinary view of IT-applications

Kaisa Kulasalu and Mari Sarv give an overview of the seminar “Estonian Digital Humanities Anno 2013: IT-Applications in Humanities”, which took place at the Estonian Literary Museum on October 25, 2013.

Sille Kapper defended her doctoral thesis on traditional folk dance

On December 12, 2013, Sille Kapper defended her doctoral thesis “Changing Traditional Folk Dance: Concepts and Realizations in Estonia 2008–2013” at the Estonian Institute of Humanities at Tallinn University. An overview of the thesis is given by Ingrid Rüütel.

Winter school of folkloristics in Jharkhand, India

Reet Hiimäe recalls the winter school of folkloristics under the heading “Tradition, Creativity and Indigenous Knowledge: Winter School of International Folkloristics and Indigenous Culture”, which took place in Jharkhand, India.

3rd all-Russian congress of folklorists in Moscow

Piret Voolaid speaks about the 3rd all-Russian congress of folklorists, which took place in Voronovo, Russia, on February 3–7, 2014.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from December 2013 to April 2014.

Inimsööjad, rituaalmõrvarid, elundiröövijad: rahvapärimuse süngem pool

Christa Agnes Tucay 2007. *Die Herzesser. Dämonische Verbrechen in der Donaumonarchie*. Viin: Seifert Verlag. 160 lk.

Christa A. Tucay raamat annab põhjaliku ülevaate rahvasundi süngemast poolest: usundilise taustaga veretöödest, mille kohta autor on materjali ammutanud kohtuprotokollidest, rahvajuttudest, kuulujuttudest, erinevate ajastute ajakirjandusest ja romaanidest. Teemaatilise pärimuse jälgi leiame näiteks juba piiblist ja vana-kreeka müütidest. Eriti pälvivad autori tähelepanu südame eemaldamise ja söömisega seotud juhtumid. Autori eesmärk ei ole n-ö lõpliku tõe ega ka selliste kuritegude motiivide väljaselgitamine, vaid pigem selle kompleksse pärimuse paigutamine Euroopa kultuuriajaloolisesse raamistusse. Tucay kirjeldab inimsöömist kui enamasti kultuurilisele *teisele* omistatud tegu kui jõulist sümbolit, mida on seostatud kõige

erinevamate rahvaste ja inimrühmadega juba ammustest aegadest ning mida on vahel edukalt rakendatud ka propagandavahendina. Muuhulgas heidetakse pilk *interpretatio christiana* rollile kaasinimeste demoniseerimisel (näiteks kohtuprotsessidel nõiduses süüdistatavatele esitatud kristlikust diskursusest lähtuvad küsimused suunasid märgatavalt inimsöömist puudutava pärimuse kujunemist). Kui mõningates varakeskaegsetes allikates leitakse veel, et “paganlikud uskumused” inimliha söövatest naistest on täielik rumalus, siis hiliskeskajal *Nõiahaamri* ja teiste demonoloogiliste kirjutiste mõjuväljas see olukord muutub ning kohtualuste tunnistustes sagenevad – tihtilugu piinamiste toel – kirjeldused inimsöömisest ja kehaosade eemaldamisest rituaalsetel eesmärkidel.

Tucay märgib, et tänapäeva uurijal on raske teha vahet muistendi ja reaalsuse vahel, kuid see oli raske ka toonastel jutustajatel ja vahel ka tegude toimepanijatel. Näiteks rahvajutud spetsiaalselt töödeldud surnukäest, mille kaasaskandmine muudab varga nähtamatuks, olid laialt levinud ja ka vastavaid kohtulikke süüdistusi esines sageli, kuid tegelikku tõendusmaterjali on leitud vähe. Inimsöömisjuhtumid võisid ka omaaegsete usu- ja kohtuautoriteetide vahel esile kutsuda tuliseid vaidlusi (näiteks selle üle, kas inimene on võimeline libahundiks muutuma ja hundina väikseid lapsi murdma) ning sellest, milline seisukoht jäi domineerima, võis nii mõnigi kord sõltuda süüaluse elu.

Eraldi peatükk on pühendatud vampiiriusule, näiteks vaadeldakse vampiirile omistatud tegude ja tunnuste muutumist läbi aja. Samuti võib lugeda ülevaadet Sinihabeme muinasjutu arengutest erinevates kirjanduslikes ja rahvapärastes esitustes.

Raamatus toodud arvukad detailsed näited testivad isegi folkloristi taluvuspiire, ent mingis mõttes on sellise materjali esitamine ehk ka mõttekas, sest iseenda reaktsioonide valguses on eriti selgelt adutav mõningate sümbolite ja kujundite (nt lapsetapp, teatud piinamisviisid) mõjususe ning saavad mõistetavamaks ka põhjused, miks neid võib kohata veel nüüdki, näiteks moodsa massimeedia tõlgenduses.

Reet Hiimäe

Digitaalses kultuuris valitseb meemide ajastu

Limor Shifman. *Memes in Digital Culture*. The MIT Press Essential Knowledge Series. Cambridge: MIT Press. 2013. 216 lk.

Heebrea Ülikooli internetihuumori uurija Limor Shifmani uusim raamat on pühendatud digitaalses kultuuris käimasolevate protsesside iseloomustamisele. Mis on digitaalne kultuur, pole tema silmis iseenesest küsimus. Tegu on eluvaldkonnaga, mille väljendused levivad digimeedia vahendusel, st arvuti, nutitelefone ja arvutivõrkude abil. Digikultuuri komponendid (tekstid, pildid, videod, netikeel, käitumispraktikad ja nende representatsioonid) luuakse enamasti vastavat tehnoloogiat kasutades või siis digitaal-seid ja füüsilisi toiminguid pöimides. Valdkond hõlmab ka predigitaalsest ajastust pärinevate materjalide olekut internetis või muidu pilvepealsetes repositooriumides.

Nii kummaline kui see ka ei näi, tuleb raamatuga töötamisel kasuks rikkumatus “vanast” meemiteooriast. Samuti ei maksa kujutleda, nagu tegeleks autor folkloristliku meemiteooria arendamisega. Lugejale antakse selge definitsioon, missugused meemid on käsitlemisel ja mis need on. Kui analüüs oleks laul, siis meemidefinitsioon on selle refrään, mis väärrib kordamist ja meeldejätmist. Limor Shifmani sõnul kujutab internetimeem endast interneti kaudu paljude kasutajate poolt levitatavate, imiteeritavate ja muudetavate (transformeeritavate) digitaalsete sõnumite (*item*) hulka, mida ühendab sisu, vormi ja/või hoiaku sarnasus ning mille loomisel ollakse teadlikud teiste analoogiliste kujutiste olemasolust (lk 7, 41).

Küsimus võimalikust järjepidevusest meemitondi lahtilaskja Richard Dawkinsi ideega pole andnud rahu näiteks digitaalkultuuri nimekale teoreetikule Henry Jenkinsile, kes on oma blogis avaldanud pärast Limor Shifmani raamatu ilmumist intervjuu autoriga (vt <http://henryjenkins.org/2014/02/a-meme-is-a-terrible-thing-to-waste-an-interview-with-limor-shifman-part-one.html#sthash.doq7VMU2.dpuf>). Selles palub ta Shifmanil kommenteerida, milles seisneb meemi-mõiste kasutamise muutus võrreldes 1970. aastatega. Saame teada, et keskmes ei ole mitte üksik edasikanduv kultuuriüksus, vaid tekstide-kujutiste rühmad; mitte “isepaljunev kultuur”, vaid tähenduslikud kultuurikomponendid, mida kujundavad ja levitavad aktiivsed tegijad.

Niisiis seadis Shifman eesmärgiks määratlada internetimeemindust kui digitaalses kultuuris kirkalt esiletungivat ilmingut, mitte uuendada meemi kui eristuva kultuuriüksuse üldistavat definitsiooni (*not to redefine the meme concept in its general sense, but to suggest a definition for the emergent phenomenon of internet memes*). Internetimeemi puhul on tegu kasutajaskonna omamõistega, mis tähistab digitaalkultuuris aktuaalse loomingulise protsessi saadusi. Selle protsessi osaks on loomulikult jagamine, meemide pidev edasipostitamine, millele pöörab Limor Shifman oma töös suurt tähelepanu. Eriti vilkalt, suisa lakkamatu vooluna ilmuvad meemid sotsiaalmeedias, kuid kõrvale ei jää ka blogid ning kiirsuhtlusprotokollide pakutavad võimalused. Asjaolu, et internetis ringleva ainekogu töötleda ja edastada kodustasid just meemi-termini, peab Shifman

omajagu kõnekaks: sellega on korrapealt tabatud nüüdisaegse osaluskultuuri iseloomulikke toimetehhanisme. Isikult isikule jagatav aines saab sotsiaalseks fenomeniks, kultuuriliseks informatsiooniks. Intervjuus Henry Jenkinsile mööna Shifman, et selles osas kõlavad Dawkinsi formuleering ja nüüdisaegne osaluskultuur unisoonis. Kuigi edasipostitajaid on kahtlemata rohkem kui aluskujutiste ümberkujundajaid ja uute meemide käikulaskjaid (tuleb lisada, et veel rohkem on lihtsalt jälgijaid, kes harva postitavad), saavad kõik asjaosalised teadlikuks, missugust sisu missuguste võtetega töödeldakse. Shifman nimetab töötlusviise esile tuues korduvalt ümberpakendamist (*re-packaging*), imiteerimist, kokkusegamist (*remix*) ning järeleaimamist (*mimicry*) – põhilisi meetodeid, mille tulemusel sünnivad ja võivad minna internetti viiruslikult ringlema (*go viral*) aktiivsete internetikasutajate loomingulise tegevuse saadused ja kajastused.

Shifman loetleb ja iseloomustab koguni üheksat meemiliiki, mille hulgas on nii neid, kus alusaines ning töötlused lähtuvad üksnes veebist kui ka neid, mille alussündmus või aines pärineb ümbritsevast maailmast või siis eeldab kaasategijatelt osalemist spetsiifilises füüsilises aktsioonis (lk 99–118).

Aktuaalsete meemiliikide esiletoomine ning kirjeldamine on internetimeemi määratluse kõrval teine aspekt, mida tahan raamatututvustuse kontekstis eriti rõhutada. Igaühe kohta toob autor raamatu 7. peatükis kõnekaid näiteid, mis sunnivad huvilist lugejat guugeldama, et asjad endale selgeks teha. Interaktiivne lugemine on võimalik ka nii, et Shifmani kümne peatüki hästitöötavat loogikat järgides saab teha lisapäringuid võrgurahva(liku) pilditöötluse märksõnadega, vaadata videoid, lugeda blogide sissekandeid, ning tutvuda kasutajaskonna arutlustega nende endi tegevuse üle meemide jm viiruslikult ringleva ainese näo kogumiskohtades (näiteks veebilehel <http://knowyourmeme.com/>).

Üheksa eristuvat meemide rühma on Shifmani järgi:
 fototöötlus – reaktsioon toimunud sündmustele ja ametlikele uudistele (*reaction Photoshops*);
 hetkehulluste jäädvustused – fotod ja videod (*photo fads*. Üheks tuttavamaks näiteks on “planking”);
flash mob – asjassepühendatud tegijarühma lühiajaline sünkroniseeritud tegevus avalikus ruumis (Balti ketil on *flash mobi* tunnuseid). Reklaamitegijad on märganud selliste aktsioonide veenvat jõudu ning korraldavad *flash mobe* äri eesmärgil;
 hiti saatel suuliigutamise videod YouTube’is (*lipsynch*);
 kuulnud kõne ja laulude naljakad valetõlgitsused, tavaliselt lisatuna videoklippide subtiitritesse (*misheard lyrics*);
recut trailers – menufilmide jt kasutajakogukonnale tuntud filmide töötlemine ja ümbertegemine;
 LOLCats – kassiga pildimakrod sihilikult vigases keeles tekstidega (LOL-kõne, *lolspeak*);
stock character macros – loomaga pildimakrod absurdse võitu nõuandefraasidega, mida koer, pingviin, hunt, konn jt justkui oleks lausunud;
rage comics – robustselt visandatud koomiksid, mis kujutavad elulisi situatsioone ja nendest tõukuvaid, sageli viha väljendavaid emotsioone.

Alažanride nimetused, mille abil potentsiaalsed sihtrühmad kõnealust kraami identifitseerida suudavad, on sageli rahvuskeeltesse peaaegu tõlkitamatud. Isegi põgus pilguheit meemiliikide realiseerimisele või kajastusele näiteks mõnel eestikeelsel saidil viitab huvirühmade soovimatusele nimetusi kohalikku keelde ümber panna. Inglise

keele toimimist interneti *lingua francana* mainib oma raamatus ka Shifman (lk 155), osutades siiski tendentsile, et selles osas internet tasapisi mitmekesisitub.

Konkreetsete meemide leviku kohalikkuse ja/või globaalsuse küsimust käsitleb ta eraldi eelviimases peatükis (lk 151). Ka sellest vaatenurgast lähenedes ilmneb, et meemid saavad väljenduda globaalse sõnumiedastuse märgina, teised jällegi levivad ka tõlgituna kohalikesse keeltesse. Fototöötusega tehtud meemid, mis lähtuvad füüsilise maailma sündmustest ja faktidest, ei tarvitse leida ülemaailmset vastukaja ega levida tingimata viiruslikult. Huvitaval kombel levivad kohalikesse keeltesse tõlgituna verbaalsete naljade sarjad, kus inimese elu kimbatusi iseloomustatakse arvutiterminoloogia abil (Shifman viitab sellele näitele). Konkreetse *flash mobi* vaataja seisukohalt kohandamise küsimust ei teki – video võimaldab jälgida ükskõik kelle ükskõik kus ükskõik mis vormis sooritatud sähvatusakti. Samas on *flash mobi* puhul oluline osa-saamise, asjassepühendatuse efekt: täiuslikemal juhul nõuab see kehalist läbitegemist, nõ tõlget individuaalse keha keelde. *Rage comicsi* tüüpnaod (*Rage Guy*, *Poker Face* ja *Troll Face*; vt lk 116) tunduvad paeluvat kindlaid kasutajarühmi, kusjuures kasutajate mittedigitaalne kohalikkus ei oma vähimatki tähtsust. Just selle meemiliigi puhul hoiatab Shifman Ryan Milneri uurimusele viidates, et asja mõtte tabamiseks ei piisa siin digitaalsest kirjaoskusest, ehk siis lihtsamalt öeldes: kontoritöötajast arvutikasutaja ärgu üritagugi. *Rage comicsi* kogukond vaatab, jagab ja loob meeme spetsiifiliste subkultuuriliste koodide ja normide järgi, mida omakeskis arendatakse.

Peale selle – ja niisuguse möönduse Shifman teeb – ilmnevad meemiloomed ja edasisaatmise loogikas samaaegselt mõjukad sotsiaalpsühholoogilised ning subkultuurilised tegurid. Ühelt poolt toimib meemiülene loogika (*hypermeme logic*; lk 4, 22), mis vallandab rahvaliku loovuse (*vernacular creativity*; lk 97, 99) ja see omakorda käivitab reaktsiooni peaaegu iga sündmuse või võimuakti peale. Teiselt poolt kätkevad meemid sageli väiksema kasutajaskonna tähendusi ja informatsioonitöötuse viise, mis jäävad tabamatuks, suisa mõistetamatuks laiemale ringile, rääkimata siis inimestest, kes ei kuulu aktiivsete internetikasutajate hulka.

Üpris inspireerivaks osutub küsimus, missugune varasem kultuuriline praktika või folkloorne väljendus oleks põhimõtteliselt kirjeldatav näiliselt uue kategooria näitena, millele internetimeemide liigid pretendeerivad. Limor Shifmani raamat annab targalt struktureeritud ülevaate digitaalses kultuuris väljenduvast rahvalikust, ametlike informatsiooni kanaliseerimise viiside suhtes iseseisvast loomeprotsessist. Mitmekihilised, informatsioonist ja kõikvõimalikest allusioonidest pulbitsevad ainevood on oskuslikult seatud analüütilisse fookusesse. Uurimus *Meemid digitaalses kultuuris* annab ainet kaasa- ja edasimõtlemiseks nii internetis kajastuvate ilmingute jälgijatele kui ka otsest digitaalses kultuuris sündiva rahvaluule uurijatele. Küllap suudavad klassikalisi ekspressiivseid žanre hästi tundvad folkloristid meie erialakeelt ja teadmisi kasutades anda sisuka panuse uusimate kultuuriilmingute mõtestamisse.

Mare Kalda

BOOK REVIEWS

Cannibals, ritual murderers, organ robbers: The darker side of folklore

Christa Agnes Tuczay. *Die Herzesser. Dämonische Verbrechen in der Donaumonarchie.* Wien: Seifert Verlag 2007. 160 pp.

An introduction of the book by Reet Hiimäe.

Era of memes in digital culture

Limor Shifman. *Memes in Digital Culture.* The MIT Press Essential Knowledge Series. Cambridge: MIT Press 2013. 216 pp.

An introduction of the book by Mare Kalda.

Autoritest

Ieva Garda-Rozenberga – Läti Ülikooli filosoofia ja sotsioloogia instituudi vanemteadur. Tema peamised uurimisvaldkonnad on suulise ajaloo, eluloo- ja mälu-uuringud, soo-uuringud narratiivne identiteet, etnilisus.

ieva.garda@gmail.com

Kristi Grünberg – Tartu Ülikooli etnoloogia doktorant. Peamisteks huvivaldkondadeks on olnud autobiograafiline ja kollektiivne mälu, teater mälumeediumina, (post) sotsialismi uuringud.

kg@ut.ee, kristi.grynberg@gmail.com

Anne Heimo – Turu ülikooli ajaloo, kultuuri ja kunstide uurimise osakonna teadur. Tema uurimisvaldkonnaks on pärimuslik ajalugu, diasporaa ja hargmaiste perede pereajalugu, interneti-etnograafia, Austraalia-soomlased.

anheimo@utu.fi

Tiiu Jaago – Tartu Ülikooli rahvaluule dotsent. Tema tegevusvaldkondadeks on pärimuslik ajalugu, vanema rahvalaulu kujundkeel ja traditsiooni sotsiaalajalooline taust.

tiiu.jaago@ut.ee

Joni Krekola – riigiteaduste doktor, töötab Soome parlamendi raamatukogus suulise ajaloo arhiivis uurijana. Tema peamised uurimisvaldkonnad on kommunismi ja kultuurilise külma sõja ajalugu ning endiste rahvasaadikute suuline ajalugu.

joni.krekola@eduskunta.fi

Marta Kurkowska-Budzan – Jagelloonide Ülikooli (Kraków, Poola) ajaloo dotsent. Tema teadushuvi valdkonnad on ajaloo teooria ja metodoloogia (suuline ajalugu, põhistatud teooria (*grounded theory*) ja diskursuse analüüs ajaloo-uurimises, mineviku visuaalsed esitused), 19. ja 20. sajandi argiajalugu, spordi ja vaba aja ajalooline antropoloogia.

marta.kurkowska-budzan@uj.edu.pl

Pauliina Latvala – Soome Kirjanduse Seltsi teadusosakonna teadur, kelle uurimisvaldkond hetkel on poliitiline kultuur pärimusliku ajaloo vaatepunktist.

pauliina.latvala@alumni.helsinki.fi

Māra Zirnīte – Läti Ülikooli filosoofia ja sotsioloogia instituudi juures asuva suulise ajaloo arhiivi looja ja teadur. Tema peamised uurimistööd on seotud järgmiste valdkondadega: suuline ajalugu, elulugu, mälu, narratiiv, etnilisus.

mara.zirnite@gmail.com

Pihla Maria Siim – Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna assistent. Tema uurimisvaldkonnaks on pere ja identiteedi konstrueerimine perejutustustes, viimasel ajal eriti hargmaistes perekondades. 2013. ja 2014. aastal uurib projekti “Üle piiride liikuvad perekonnad: migratsioon Euroopas laste vaatevinklist” raames lastega peresid Eesti ja Soome hargmaises ruumis.

pihla.siim@ut.ee

Marko Uibu – Tartu Ülikooli religiooniuuringute doktorant, kel on magistrikraad Tartu Ülikoolist meedia ja kommunikatsiooni erialalt ning Kesk-Euroopa ülikoolist sotsioloogia ja sotsiaalanthropoloogia erialalt. Marko Uibu uurib tähenduslikkuse loomist uue vaimsuse miljöös ning erinevate vaimsete praktikate sotsiaalseid tähendusi.

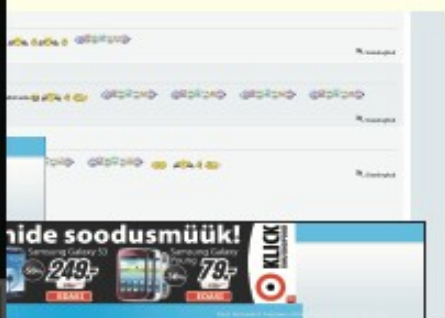
marko.uibu@gmail.com

Pereajaloost internetiajastul ja soomlastest Austraalias loe alates lk 155.

Projekti "Immigration Place"
esileht veebis (14.10.2013).

Inglipesa pakub mugavat ja turvalist keskkonda, kus oma ideid katsetada ja tundmus-tele-kogemustele tagasisidet saada. Loe alates lk 181.

Raske on eristada tööelu-mälestusi muistenditest Lizete Švānenberga juttudes. Loe alates lk. 103

Vaira Strautniece

✿ Pärimuslik ajalugu (7) ✿ Ajaloo tunnistaja ehk Poola suulise ajaloo spetsiifikast (21) ✿ Institutsioonikeskse meenutamise erijooni (39) ✿ Auvõlg ja süütunne (61) ✿ Minevikufaktid ja minevikuesitused (83) ✿ Elulood Läti etniliste kultuuride uurimises (103) ✿ Üle piiride liikuvad pered (127) ✿ Pereajalugu internetiajastul (155) ✿ Inglid ja Inglipea internetifoorum uue vaimsuse kandjate ja legitimeerijatena (181) ✿

ISSN 1406 - 992X

9 771406 992008

*Indexed by MLA Folklore Bibliography,
Ulrich's Periodicals Directory, etc.*